FR. R. KREUTZWALDI MAAILMAVAADE JA TEGEVUS

Arh. eks.

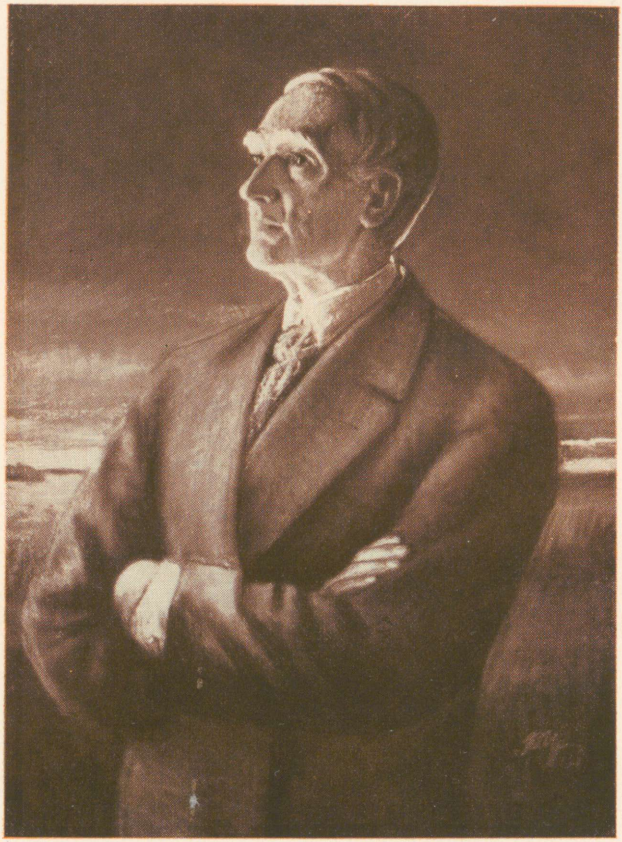

Friedrich Reinhold Kreutzwald
(1803—1882)

H. Laipmani (A. Laikmaa) pastell, 1905

R 15851/IV

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

FR. R. KREUTZWALDI MAAILMAVAADE JA TEGEVUS

ARTIKLITE KOGUMIK

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1953

Toimetuse kolleegium:
G. Naan, E. Sõgel, H. Tobias, V. Maamägi.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
21842

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD

G. Naan

Käesoleva, 1953. aasta detsembris tähistab Nõukogude Eesti avalikkus XIX sajandi väljapaistva kultuuritegelase Friedrich Reinhold Kreutzwaldi 150. sünnipäeva.

Marksism õpetab hindama isiksuse osa ajaloos selle järgi, missuguses vahekorras tema tegevus on ühiskonna materiaalse elu arenemise vajadustega, missugusel määral ta suudab oma tegevusega kaasa aidata antud ajajärgul ühiskonna ette kerkivate ülesannete lahendamiseks. Kreutzwaldi tegevus arenes ligi poole sajandi kestel — 1830-ndaist 1880-ndate aastateni. Seda ajajärku iseloomustab Eestis, nagu mujalgi Venemaal, üleminek feodaalselt tootmisviisilt kapitalistlikule. Konkreetses Eesti ajaloolises olukorras olid ajastu tähtsamateks ülesanneteks kaks järgmist: esiteks võitlus feodaal-pärisorjuslike suhete kukutamise ja järgnevalt (1860-ndatest aastatest alates) nende suhete rohkete jäänuste hävitamise eest; teiseks võitlus nn. balti erikorra vastu ja Eesti tihedama liitumise eest Venemaa teiste osadega (kuna balti erikord takistas kapitalismi kiiremat arengut Eestis ja oli feodaalse mahajäämuse ja reaktsiooni kehastus). Kogu Kreutzwaldi tegevus ongi suunatud kaasaaitamisele nende ajastu kahe põhiülesande lahendamiseks. Kreutzwaldi kirjanduslik ja publitsistlik tegevus aitas õõnestada ja diskrediteerida ideoloogiat, mis õigustas ja kaitses oma aja äraelanud suhteid. Selle tegevusega tõi ta suure panuse eesti rahvusliku kultuuri arengusse.

V. I. Lenin näitab, et on kaks «rahvust» igas kodanlikus rahvuses — rõhujad ja rõhutud — ja kaks kultuuri

igas kodanliku rahvuse kultuuris — valitsev, rõhujate kultuur ja töötajate (demokraatlik ja proletaarne) kultuur. Rohkem kui ükski teine üksikisik XIX sajandil on Kreutzwald ära teinud eesti demokraatliku rahvusliku kultuuri arendamises ja selle kultuuri võitluses orjameelse eesti rahvusliku kodanluse kultuuri vastu.

Kreutzwald oma «Kalevipoja» ja «Eesti rahva ennemuistsete juttudega» pani aluse eesti demokraatlikule rahvuslikule kirjandusele ja selle põhilistele traditsioonidele, milleks on kirjanduse lahutamatu seos rahvaluulega, vallutajate- ja rõhujatevastase võitluse kajastamine, usk oma rahva, töötavate rahvahulkade loovatesse võimetesse, kindel veendumus kurnajate kaotuses ja rahva paremas tulevikus, töö ja mõistuse ülistamine, usu ja kirikumeeste kui arengu pidurdajate näitamine, vene ja eesti rahva sõpruse propageerimine, igasuguste tuisulaste-reaktsionääride paljastamine.

Kreutzwald on eesti folkloristika rajaja. Asi seisab siin mitte ainult selles, et ta avaldas esimesena üleskutse rahvaluule kogumiseks ja seadis hoopis uued ülesanded rahvaluule kogumisele, publitseerimisele ja kasutamisele. «Kalevipoeg» tõestas rahvaluule kunstilist ja ideoloogilist väärtust, tõstis järsult huvi rahvaluule vastu, mille tõttu kõigil järgnevatel kogujatel oli tee lahti. Veel enam. Eesti kodanlus suhtus rahvaluulesse vaenulikult; pärast «Kalevipoega» olid aga kodanluse ideoloogid sunnitud veenduma, et rahvaluule saab olla tõsiseks ideoloogilise võitluse relvaks, et selle kogumisele ja püüetele rakendada ta kodanluse teenistusse tuleb pöörata tõsist tähelepanu. Seega «Kalevipoeg» tõestas rahvaluule väärtust isegi rahvaluule vaenlastele.

Kreutzwaldil on tõsised teened eesti keele, tema sõnavara ja ortograafia arendamises. Kreutzwaldi edule aitas siin kaasa seesama, mis tema teistelgi tegevusaladel: tihe side rahvaga; Kreutzwald tundis selgesti, et rahvas ja keel on lahutamatud, et kirjakeelt tuleb lähendada rahva kõnekeelele.

Kogu see Kreutzwaldi tegevus on suunatud valitseva, päris- ja poolpärisorjuslikke suhteid õigustava ideoloogia vastu. Selle ideoloogia üheks nurgakiviks oli juhtmõte, et rahvas, rahvahulgad on pime mass, kes ei suuda

elada ilma mõisnike ja pastorite juhtimiseta ja eestkostmiseta. Peeti endastmõistetavaks, et rahvahulgad ei ole võimelised kultuuri omandama, seda vähem — kultuuri looma. Selle teesi kinnitamiseks võeti kasutusele ka veel rassistlik argument: valitsev klass kuulub «kultuurrahvusse», valitsetav — «rassilisse rahvusse». Viimasele omistati needsamad jooned, mis talurahvale üldse, seega pidi ülalmainitud juhtmõte saama kahekordse kinnituse. Kreutzwald, tõstes esile rahvaliku kultuuri rikkusi ja aidates ise väga suurel määral kaasa selle arendamiseks, andis mõjuva hoobi valitseva ideoloogia sellele nurgakivile.

Kreutzwald on väljapaistvaim eesti valgustaja-demokraat XIX sajandil. Erinevalt oma eelkäijatest (Merkel, Petri jt.), kes lähenesid valgustuslikele ülesannetele kodanlustuva aadli seisukohalt ja pöördusid valitsevate klasside poole, esineb Kreutzwald talurahva poolel ja pöördub peamiselt talurahva poole. Kreutzwald ei tõusnud küll (seni olemasolevate andmete järgi) revolutsioonilise demokratismini, kuid ta läks kaugemale mitte ainult aadellikest valgustajatest, vaid nii mõneski suhtes ka oma kaasaegsetest valgustajatest-demokraatidest. Ta nägi näiteks varem ja paremini kui teised vastuolusid rahvuse enda piirides, vastuolusid eesti töötava talurahva ja kulakluse vahel. Kreutzwaldi kiri 1863. aastast, kus ta ütleb, et «meie jõukad talupojad on suurimad egoistid ja tavaliselt imevad välja oma vaeseid naabreid igal võimalikul viisil, andes neile teravilja ja muid laene, nõudes neid aga tagasi kõige häbitumate liiakasuprotsentidega», ja tema ilukirjanduslikud teosed (eriti «Eesti rahva ennemuistsed jutud») näitavad selgesti, et Kreutzwald on kaugel eesti kulaku-kiskja idealiseerimisest, mis oli omane mõnele teisele eesti valgustajale. Niisama selgesti on Kreutzwaldil väljendatud mõte, et eesti kodanlastel-kulakutel on rahvusliku kultuuri huvid teisel plaanil ja mammonateenimine esimesel, et seega ainult töötavad rahvahulgad on tõelised kultuurisõbrad.

Kreutzwaldi materialistlikud vaated loodusele, tema kõikumine valgustajate-deismi ja ateismi vahel religiooniküsimustes, usk looduse ja ühiskonna arenemisse

ja edasiliikumisse, feodaalse ideoloogia, pastorliku tagurluse ja kultuurtreegerluse-teooria terav paljastamine — kõik see iseloomustab Kreutzwaldi kui valgustaja ja tolle aja eesrindliku inimese maailmavaadet. Kõikjal vastandas Kreutzwald oma vaated valitsevale feodaal-klerikaalsele ideoloogiale — alates ideest maailma lõpmatusest («Kalevipoeg»), mis on vastandatud usundlik-idealistlikule vaatele maailma lõplikkusest, ja lõpetades ajalookontseptsiooniga.

Balti-saksa feodaalide ja nende ees lömitava eesti kodanluse ideoloogide venevaenulikkusele, Venemaast isoleerumise «ideedele» vastandas Kreutzwald venesõbralikkuse ja Venemaaga tihedama liitumise ideed.

Kreutzwaldi kui eesti kultuuri suure pioneeri tegevuse ja maailmavaate kõigi joonte selgitamiseks on vaja veel põhjalikku uurimistööd, seda enam et tõeliselt teaduslikku tööd sel alal on hakatud tegema alles viimastel aastatel, kuna kümnete aastate jooksul varem on kodanlikud «objektivistlikud» võltsijad küllalt vaeva näinud selleks, et Kreutzwaldi osa madaldada, tema vaateid tundmatuseni moonutada ning tema tegevuse ja eluloo kõige olulisemaid jooni rahva eest varjata.

Võiks nimetada kasvõi kahte uurimiseks tänuväärset olulisemat probleemi: Kreutzwaldi sidemed Blagoveštšenski ja tema ringiga (ning nende kaudu — revolutsioonilise demokraatiaga) ja Kreutzwaldi ateismi probleemi.

Käesolev kogumik püüab anda ülevaadet Kreutzwaldi mitmekesisest tegevusest. Artiklid on originaaluurimiste tulemus ja peegeldavad teadusliku uurimistöö praegust astet antud küsimuses. Nad sisaldavad kohati diskussioonilisi seisukohti ja arvamuste võitlust, mis on aga täiesti loomulik ja võib kaasa aidata edasisele uurimistööle.

KREUTZWALD KUI VALGUSTAJA-DEMOKRAAT

E. Jansen

1

Kreutzwaldi loomingulise tegevuse perioodiks oli aeg 1830-ndatest kuni 1880-ndate aastate alguseni. See oli murranguliseks ajastuks eesti rahva elus. XIX sajandi esimesel poolel teravnes üha enam konflikt kiiresti arenevate tootlike jõudude ja nende arenemist pidurdavate vanade, feodaalsete tootmissuhete vahel, kuni 1860-ndatel aastatel teostuski Eestis, nagu kogu Venemaal, uute, kapitalistlike tootmissuhete võidulepääs. See ühiskondlik murrang toimus keerukate ühiskondlike vastuolude põimumise ja talurahva terava klassivõitluse olukorras.

XIX sajandi teisel poolel teravnesid üha enam ka uued, kapitalistlikule formatsioonile omased vastuolud. Kõige eesrindlikuma ühiskondliku jõuna formeerus töölisklass. Koos kogu Venemaa proletariaadiga alustas 1870-ndatel aastatel eesti töölisklass võitlust kapitalistide vastu. Talurahvas ise diferentseerus üha sügavamalt. Kuid ka pärast kapitalismi võitu püsisid eesti ühiskonna elus visalt pärisorjuse igandid.

Seega elas ja kirjutas Kreutzwald ajal, mil ühiskonna arenemise esmaseks ülesandeks oli võitlus pärisorjuse vastu, mil V. I. Lenini iseloomustuse järgi kõik ühiskondlikud küsimused piirdusid võitlusega pärisorjuse ja selle jäänuste vastu.[1]

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., Tallinn, 1949, lk. 452.

Uute tootmissuhete võit ei teostu inimeste enam või vähem teadliku tegevuseta. Ühiskonna arenemise valminud ülesannete alusel tekib ka uus ideoloogia, mis peegeldab ja teenindab neid ülesandeid. Ilmekalt on kõnelnud J. V. Stalin oma teoses «Marksismist keeleteaduses» baasi ja pealisehituse dialektikast, näidates, et baas just selleks loobki pealisehituse, et see teda teenindaks. Ideoloogia tähtsusele ühiskonna arenemise protsessis on J. V. Stalin juhtinud tähelepanu ka oma teoses «Sotsialismi majandusprobleemid Nõukogude Liidus».

Koos tootlike jõudude ja tootmissuhete konflikti ilmnemisega algas kogu Venemaal juba XVIII sajandi teisel poolel ka ideoloogiline rünnak pärisorjuse vastu. Oma kirjutustes astusid selle vastu välja valgustajad nagu Novikov, Kozelski, Polenov jt.; talurahva klassivõitluse teravate puhangute taustal kerkis sajandi lõpul esile A. N. Radištšev, vabariiklane ja revolutsionäär, vene vabastusliku mõtte rajaja. Samal ajal toimus Lääne-Euroopas Prantsuse kodanliku revolutsiooni ideoloogiline ettevalmistamine. Valgustusfilosoofia sisuks oli võitlus pärisorjuse ja kõigi selle sünnitiste vastu, võitlus alandlikule orjamisele manitseva ja saatusele kuulekat alistumist jutlustava feodaal-klerikaalse ideoloogia vastu võrdsuse ja vabaduse, vaimuvalguse ja inimmõistuse kõikvõimsuse ideede lipu all.

Kapitalismile ülemineku perioodil, XIX sajandi esimesel poolel, oli talurahva üha teravnev, üha ulatuslikumaks muutuv klassivõitlus aluseks eesrindliku ühiskondliku mõtte tormilisele arenemisele kogu Venemaal. 1810-ndate aastate lõpul ja 1820-ndatel aastatel, kui heroiline Isamaasõda oli vabastanud paljud vene ühiskonna uinuvad jõud, arendas isevalitsuse ja pärisorjuse vastu suunatud ideoloogiat vene revolutsionääride esimene põlvkond — dekabristid. Tsarism õiendas nendega julmalt arveid pärast 14. detsembrit 1825. Järgnes Nikolai I valitsusaeg, metsiku poliitilise reaktsiooni ajajärk. Kuid dekabristide traditsioonid ei kustunud. Hästi iseloomustab seda perioodi A. I. Herzen: «Ametliku Venemaa, «fassaad-riigi» pealispinnal võis näha ainult kaotusi, metsikut reaktsiooni, ebainimlikke tagakiusamisi, despotismi

süvendamist. Võis näha Nikolaid, keda ümbritsesid keskpärasused, paraadisõdurid, balti sakslased ja metsikud tagurlased...»[2] Kuid, näitab Herzen, «... seespool teostus suur töö, — töö, mis oli tumm ja hääletu, kuid aktiivne ja lakkamatu: kõikjal kasvas rahulolematus, revolutsioonilised ideed levisid selle kahekümne viie (Herzeni tsiteeritav teos on kirjutatud 1851. aastal. — *E. J.*) aasta kestel jõudsamalt kui kogu sajandi jooksul...»[3] Selle lakkamatu aktiivse töö üheks suurimaks esindajaks pika perioodi jooksul oligi Herzen ise, revolutsiooniline demokraat, kes kogu oma elu mõtet nägi võitluses pärisorjuse hävitamiseks. Ta kaaslaseks oli V. G. Belinski.

Ikka enam mõjutas vene eesrindlik mõte sel perioodil eesrindliku ühiskondliku mõtte arenemist ka teiste tsaari-Venemaa rahvaste juures.

Herzeni ja Belinski töö jätkajaiks ja edasiarendajaiks said suured vene revolutsioonilised demokraadid N. G. Tšernõševski ja N. A. Dobroljubov. Nad olid Venemaa revolutsioonilise liikumise raznotšinetsliku perioodi suured esindajad, väljendades masside revolutsioonilise, pärisorjuse- ja tsarismivastase võitluse ideid feodaalpärisorjusliku korra teravaima kriisi etapil — 1850.— 1860. aastatel.

Ehk küll Baltimaad oma majanduslikult ja ühiskondlikult arenemiselt olid lahutamatult seotud Venemaa teiste osadega, oli nende ajalool oma tugev spetsiifika, mis tunduvalt mõjutas ka eesrindliku ühiskondliku mõtte arenemist Eestis. Põhiliseks iseärasuseks Baltimaade ajaloolises arenemises oli see, et tootlike jõudude ja tootmissuhete konflikti lahendamine teostus veelgi aeglasemalt kui mujal Venemaal. Kapitalismi võidulepääsemine siin oli äärmiselt pikaajaline ja piinarikas protsess. Nagu kogu Venemaal, arenesid ka Baltimaadel XVIII sajandi teisel poolel hoogsalt kaubalis-rahalised suhted. Mõisamajandus seostus ikka tihedamalt nii sise- kui välisturuga. XVIII sajandi lõpul toodeti Baltimaade mõi-

---

[2] A. Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, 1. kd., Tallinn, 1949, lk. 29.

[3] Sealsamas, lk. 31.

sates ikka enam teravilja müügiks (eeskätt välisturul), ikka ulatuslikumaks muutus viinapõletamine. Eriti tugev oli tootlike jõudude kasv XIX sajandi esimesel poolel. 1830.—1840. aastatel hakati mõisamajandust üha enam ratsionaliseerima. Kasvatati uusi kultuure (näiteks kartulit), edenes karjandus, meriinolammaste kasvatamine jne. Sellesse perioodi kuulub ka tööstusliku pöörde algus Eestis. Tööstuse arenemiselt sarnanesid Baltimaad niisuguste Venemaa eesrindlike kubermangudega nagu näiteks Tuula, Tveri jt. Kuid samas ilmnes tootmissuhetes väga suur mahajäämus. Püsis anakronistlik balti erikord, balti parunite eriliste privileegide süsteem, mis andis mõisnikule veelgi ulatuslikuma võimu talupoegade üle, kui oli Venemaa teiste osade mõisnikel. See «autonoomia», mida kasutasid balti parunid, oli õieti veel feodaalse killustumuse igand ning seega teataval määral takistuseks kapitalismi arenemisele kogu Venemaa ulatuses. Balti mõisnikud kaitsesid balti erikorda meeleheitliku visaduse ja järjekindlusega. Olles ühelt poolt tsaari armees ja bürokraatias isevalitsuse truudeks teenriteks, arendasid balti sakslased teiselt poolt separatistlikke plaane, apelleerides Saksamaale. Seetõttu pidi eesti eesrindlik ühiskondlik mõte olema paratamatult suunatud balti erikorra vastu, Eesti Venemaaga tihedama liitumise kaitsmisele, ja see oligi eesti eesrindliku mõtte üks spetsiifilisemaid jooni.

Teiseks oluliseks iseärasuseks Baltimaade ajaloolises arenemises oli see, et siin klassivastuoludele lisandusid rahvuslikud vastuolud: talurahvas koosnes eestlastest (ja lätlastest), kurnajateklass aga oli komplekteerunud saksa kolonisaatoritest. Eestlane oli talupoja sünonüüm. Et õigustada oma positsiooni, jutlustasid balti parunid feodaalset rassismi, eitades eesti rahva elu- ja kultuurivõimelisust, ning püüdsid endale omistada kultuurtreegerlikku osa. Kogu XIX sajandi esimesel poolel püsis balti-saksa ajakirjanduses päevakorral eesti rahva eksistentsi küsimus üldse. Väideti, et eesti rahvas on vaid «rassiline rahvas», keda «kultuurrahval» (näiteks sakslastel) on õigus hävitada. Kaastunne eestlaste suhtes, kirjutas üks autor, oleks «loll sentimentaalsus», samuti nagu näiteks «kaastunne hülgerasvast lehkavate puna-

nahkade suhtes».[4] Seetõttu pidi eesti eesrindlik ühiskondlik mõte paratamatult välja astuma eesti rahva elu- ja kultuurivõimelisuse kaitseks.

Kolmandaks, eelnevaga tihedalt seotud põhilise tähtsusega iseärasuseks oli see, et eestlastel ja lätlastel kuni XIX sajandi teise-kolmanda veerandini peaaegu täiesti puudus oma rahva hulgast võrsunud, rahvuslik intelligents. Kui Herzen ja Belinski võisid toetuda ulatuslikule pärandile, kui venelastel juba ammu oli oma rahvuslik intelligents, oma kultuur, oma filosoofia, siis eesti talurahva hulgast tõusid põhiliselt alles XIX sajandi teisel veerandil esimesed üksikud haritlased, kes julgesid end üldse nimetada eestlasteks. 1855. a. näiteks kirjutas üks liberaalne balti sakslane, et kõik, mida leitakse eestlaste juures hariduse ja teadmiste alalt, olevat võõras and, mida harivat ikka veel peamiselt võõrad käed. Et ükski hariduse saavutanud eestlane jääks eestlaseks, on utoopiline, on niisama kujutlematu kui «thé dansant» (teekoosviibimine tantsuga. — *E. J.*) eskimotel või parlament kamtšadaalidel.[5] Autor muidugi ei näinud ega tahtnudki näha, et eesti rahva kultuurilise mahajäämuse põhjuseks oli ränk orjaike, milles balti parunid hoidsid eesti talurahvast. Need «võõrad käed», kellest räägib autor, ei kultiveerinud eesti rahva haridust, vaid tegid, vastupidi, kõik selleks, et hoida eesti rahvast eemal igasugustest teadmistest ja kultuurivaradest. Hariduse omandamine eesti talurahva lastel oli äärmiselt raske. Rahvakool oli kujutlematult viletsas olukorras ning täiesti parunite ja pastorite meelevallas, kes veel 1860-ndatel aastatel pidasid isegi kirjutamise õpetamist eesti talurahvale tarbetuks luksuseks.[6] Kõik need kammitsad kultuurivaradele lähenemisel pidurdasid eesrindliku ideoloogia arenemist Eestis. Seetõttu tuleb siin eriti arvestada Lenini sõnu, et ühiskondlikku mõtlejat ei tohi hinnata selle järgi, mida

---

[4] E. Meyer, Ueber die jüngst erschienenen Schrift des Hrn. Pastors Ahrens zu Kusal. Inland 1845, nr. 28, v. 472 jj.

[5] G. M. Santo, Einige Bemerkungen über die ehstnische Nationalität und über das Verhältnis der ehstnischen gelehrten Gesellschaft zu derselben. Inland 1855, nr. 2, v. 23 jj.

[6] Revalsche Zeitung nr. 203, 2. septembrist 1861 (Extrablatt).

ta ei andnud, vaid selle järgi, mida ta andis uut, võrreldes oma eelkäijatega.

Eesti rahva hulgast võrsunud intelligentsi puudumise tõttu kerkisid esimesed valgustajad Baltimaadel balti sakslaste või Saksamaalt pärinevate sakslaste hulgast. Need olid kodanluse, aadli või sellega seotud intelligentsi esindajad, kelle vaated mõningal määral väljendasid siiski ka eesti talurahva huve võitluses pärisorjusliku rõhumise vastu. Niisugused valgustajad hakkasid kirjutama XVIII sajandi keskpaiku, ning nende teeneks on terav pärisorjuse kriitika, pärisorjuse likvideerimise küsimuse püstitamine. Radikaalseimad neist olid Garlieb Merkel ja Johann Christoph Petri (XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul).

XIX sajandi 20-ndail aastail tungisid dekabristide ideed ka balti aadli väheste eesrindlikumate esindajate hulka.

Alles XIX sajandi esimese veerandi lõpul algas eesti talurahva enda hulgast põlvnevate valgustajate esiletõus. Hoolimata kõigist kammitsatest süvenes eesti talurahva püüe haridusele. See oli seotud kaubalis-rahaliste suhete arenemisega: tihenev kaubavahetus, parem põlluharimine jm. kapitalismiga kaasnevad nähtused nõudsid kõigilt ühiskonnakihtidelt rohkem teadmisi ja oskusi. Ühiskonna arenemise päevakorda kerkis nüüd juba küsimus kapitalismi arenemise teest, ning siin peegeldasidki eesti valgustajad talurahvahulkade huve. Nad olid valgustajad, sest nende tegevus oli ennekõike suunatud eesti talurahva valgustamisele.

Esimene haritlane, kes tunnistas end eestlaseks, asus oma maailmavaates eesti talupoja poolele ning kasutas oma kirjanduslikus loomingus eesti rahvaluulet, oli Kristian Jaak Peterson (1801—1822). XIX sajandi teisel veerandil tõusid eesti talurahva hulgast juba väljapaistvad valgustajad-demokraadid ja kirjanikud — Friedrich Robert Faehlmann (1798—1850) ja Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803—1882).

Kreutzwaldi maailmavaate kujunemise aluseks oli eesti elu tegelikkus, mida ta põhjalikult tundis. Varasest lapseeast saadik nägi Kreutzwald rõhutud eesti

talupoja kõiki kannatusi mõisa ja selle käsikute, kubjaste ja kiltrite halastamatu meelevalla all. Varakult ulatusid Kreutzwaldini ka teated rahva võitlusest kurnajatega — ta mäletab, et ta Kaarlis kasvades (mõis Virumaal, kus Kreutzwald oma vanematega elas aastail 1804—1818) kuulis eesti talurahva 1805. aasta väljaastumistest. Kogu elu vältel jäi Kreutzwald tihedasse kontakti oma rahvaga.

Kreutzwaldi maailmavaate kujunemise kõige olulisemaks allikaks oli eesti rahvaluule, mida ta juba lapsena vaimustusega kuulas. Rahvaluule — see on töötava rahva elutunnetuse vahetu peegeldus, milles kajastub rahva talumatult vilets olukord, aga ka viha rõhujate vastu, kustumatu võitlustahe, optimism, usk paremasse tulevikku. Kogu Kreutzwaldi tegevus ja looming näitab, kui kõrgelt ta hindas eesti rahvaluulet. Kreutzwald oli eesti teadusliku folkloristika rajajaks, rahvaluule tegelikuks kogujaks, kollektiivse kogumise idee algatajaks ning folkloristika teoreetikuks. Just folkloori pidas ta tõelise rahvakirjanduse aluseks, pärisorjusevastase ideoloogilise võitluse relvaks.

Kreutzwaldi maailmavaate teiseks oluliseks allikaks oli loodusteadusliku hariduse omandamine Tartu ülikoolis, sellal eesrindlikus vene teaduse tsentris, mis hakkas kujunema tähelepandavaks teguriks Baltimaade kultuurielus. Kreutzwald õppis siin aastail 1826—1832. Peale oma eriala — arstiteaduse — kuulas ta ka loenguid kirjandusteadusest. Siin tutvus Kreutzwald valgustuslike ideedega ning arendas edasi juba oma koolipõlves tärganud huvi saksa klassikute — suurte demokraatlike kirjanike Goethe ja Schilleri vastu, kes koos Heinega jäid edaspidigi Kreutzwaldi armastatumaiks kirjanikeks.

Kreutzwaldi maailmavaatelisel kujunemisel tuleb kindlasti märkida ka Faehlmanni mõju, kellega ta tutvus ülikooli astudes. Nende vahekord kujunes sõpruseks, mis kestis kuni Faehlmanni varase surmani. Faehlmann oli feodaalkorra veendunud vastane, kes eesti talupoja kogu viletsuse põhjuseks õigustatult pidas pärisorjust ja halastamatut rõhumist balti parunite poolt. Ta oli patrioot, kes sügavasti armastas «nõiduse kütkeis ja

sakslaste haardes»[7] vaevlevat kodumaad. Seejuures oli ta tugeva tahtega teoinimene ning väljapaistvate võimetega teadlane ning arst. Kogu oma elu vältel meenutab Kreutzwald Faehlmanni suurima austusega, sest, nagu ta ütleb, «... teist oma rahva vastu nii sooja südant, mis oleks seotud niisuguse mõistuseselguse ja ebatavalise iseloomukindlusega, ei leita niipea. Kõik hea ... mida viimased 30 aastat meile on toonud, võlgneme Faehlmanni mõjule...»[8] Selline hinnang, iseenesest muidugi liialdus, näitab, et Faehlmanni mõju Kreutzwaldile pidi olema väga suur. Faehlmanni ümber kogunes juba 1820-ndatel aastatel väike rühmitus haritlasi, kelle hulka kuulus ka Kreutzwald. Sellesse perioodi dateeribki Kreutzwald oma otsuse asuda tööle rahva kasuks.[9]

2

Niisuguste tegurite mõjul kujunes välja Kreutzwaldi suhtumine teda ümbritsevasse maailma, formeerusid ta filosoofilised vaated, mis on sisult tüüpiliselt valgustajalikud.

Kodanlike uurijate järgi tuleb välja, et Kreutzwaldil, kes äärmiselt vähe oli lugenud filosoofilist kirjandust, peaaegu polnudki «oma filosoofiat». See on muidugi ebateaduslik, piiratud lähenemine, mille tõeliseks eesmärgiks oli Kreutzwaldi halvustamine ja alandamine. Kuigi Kreutzwald ei kirjutanud filosoofilisi traktaate, oli tal oma kindel ellusuhtumine, mis avaldub nii ta kirjades kui ka teostes.

On ilmne, et Kreutzwaldi vaadetes on lähenemist filosoofilisele materialismile ja dialektika jooni.

Filosoofia põhiküsimuse lahendamisel lähtus Kreutzwald materialistlikest positsioonidest — ta oli veendunud objektiivse, meie teadvusest sõltumatu tegelikkuse olemasolus ning selle allumises kindlatele seadustele.

---

[7] Faehlmanni kavandatud «Kalevipoja» soovitusest. Käsikiri Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseumis.

[8] Kreutzwaldi kiri Yrjö-Koskinenile 23. augustist/4. sept. 1866.

[9] Vt. Kreutzwaldi kiri Viru Kalevipoja Seltsile 29. jaanuarist 1878.

Kreutzwaldi ilukirjanduslikke ja populaarteaduslikke teoseid läbib mõte, et «igal silmnähtaval asjal» on põhjuseks «muutmata seadused».[10] Kreutzwald ise on nimetanud oma maailmavaadet loodusfilosoofiliseks, vastandades selle teoloogilisele maailmavaatele.[11] Ning ühes kirjas on Kreutzwald end ise otseselt tunnistanud materialistiks.[12]

Kuid järjekindla materialismini Kreutzwald siiski ei jõudnud — suutmata läbi saada liikumise ja loodusseaduste algpõhjuseta, peatus ta deismil. See viibki meid probleemi juurde Kreutzwaldi vaadetest religioonile. Kodanlikud teadlased pöörasid küllalt palju tähelepanu sellele küsimusele, kõneldes seejuures sageli Kreutzwaldi loomuse «sügavast», «transtsendentssest», «hardast» usklikkusest. Seejuures arvestasid nad sihilikult ainult mõningaid Kreutzwaldi trükis ilmunud töid, milles tal juba tsensuurinõuete tõttu tuli kõnelda jumalast ja kasutada ametlikku žargooni, või Kreutzwaldi teatavaid tõlkeluuletusi («Rahunurme lilled», tõlge Witschelilt). Kreutzwaldi peateoseid — ta «Kalevipoega», ta «Eesti rahva ennemuistseid jutte» ei arvestatud, samuti ka mitte Kreutzwaldi kirju, kus ta suhtub usuküsimustesse väga «reaalselt».

Tegelikult oli Kreutzwaldi «religioossus» valgustajalik, ratsionalistlik «religioossus». Ta deism tähendas tegelikkuse ja selle seaduspärasuste objektiivsuse tunnustamist, inimese mõistuse jõu ja suuruse tunnustamist. Niisugune deist oli näiteks Voltaire; deismi jooni on ka suure vene revolutsionääri ja vabariiklase Radištševi maailmavaates. Kreutzwald nägi jumalas liikumise ja looduse seaduspärasuste algpõhjust, «esimest tõuget».[13] Teiselt poolt kaldus Kreutzwald vahetevahel panteismi, identifitseerides jumalat loodusega üldse.[14] Sisuliselt

---

[10] Eesti-rahva Kasuline Kalender 1867, lk. 55 (Mihkel Põllupapp).

[11] Kreutzwaldi kiri J. Kõlerile 19. oktoobrist 1864.

[12] Kreutzwaldi kiri Th. Beisele 29. jaanuarist 1860.

[13] Lembitu. Üks muistepõlve mälestustest välja kasvanud luuletus. Tartu, 1885, lk. 126. Sama vaade avaldub ka teistes Kreutzwaldi teostes.

[14] Näiteks «Lembitu», lk. 109.

tähendas see sama. Jumal ei «ilmuta» end inimesele, väitis Kreutzwald; «k õ i k ta on ja elab kõige sees»[15], ning inimene jõuab ta tunnetamisele vaid mõistuse aktiivse tegevusega. Seega asetas Kreutzwald pearõhu looduse seaduspärasuste tunnetamise vajadusele. Kreutzwaldi populaarteaduslikke teoseid läbib punase niidina mõte, et pole olemas midagi müstilist, mingeid imesid, et midagi ei või «vastu seadust sündida, mispärast ebausust ilmale toodud, pimedusest imetatud, kavalusest ja rumalusest üles kasvatatud imeteod looduse tundja silma ees kui udupilved päikese paistel ära kaovad».[16] Seega oli Kreutzwaldi deismi-panteismi sotsiaalseks funktsiooniks võitlus feodaalse ideoloogia vastu, võitlus vaimupimeduse vastu. Kreutzwaldile oli tüüpiline just selline suhtumine religiooni, aga mitte mingi kodanlike uurijate poolt väljamõeldud «harras» usklikkus.

Kõige teravamalt kritiseeris Kreutzwald usudogmasid. Pärispatu-dogma, kolmainsuse-dogma, «juutlaste vanapapa» (Jehoova)[17], «Kristuse jumal-olemine», imeteod ja üldse kogu «pühakirja ilmapuutumata tõde»[18] — kõige selle üle ironiseeris ta oma kirjades ja mitmes teoseski. «Kiriklik ebausk» oli tema veendumuse järgi «vaimline rumaldamisvahend» ja seega «kõige hädaohtlikum inimliku ühiskonna vaenlane, mis igasugust loomulikku edenemist tõkestab . . .»[19] Eesti rahvale, rõhutas Kreutzwald, on ristiusk olnud r i s t i-usuks, mis rohkem kui «kuussada aastat rahvale risti ja viletsust küllalt kaela peale toonud, ja veel edaspidi saab tooma, niikaua kui hinged muidu ei arva läbi saama, kui et neil karjased peavad olema»[20].

Eriti terava sarkasmi ja suure kirglikkusega paljastas Kreutzwald selle kirikliku ebausu kandjaid — pastoreid kui rahva ja vaimuvabaduse kõige kurjemaid vaenlasi, kelle taotluseks on igasuguse progressi pidurdamine. «Aulik vaimulikkond,» kirjutas Kreutzwald, «määratseb

---

[15] Lembitu, lk. 109.
[16] Kodutohter, lk. 8.
[17] Kreutzwaldi kiri L. Koidulale 25. veebruarist 1868.
[18] Kreutzwaldi kiri C. R. Jakobsonile 10. oktoobrist 1878.
[19] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 12. aprillist 1864.
[20] Kreutzwaldi kiri Koidulale 6. veebruarist 1868.

vihaselt rahva lapselikkude ebausutempude vastu, kuna aga härrad pastorid teisest küljest rahvale raudse karmusega omaenda ebausku peale suruvad ja igasuguse südametunnistusevabaduse hävitavad.»[21] Õigesti näitas Kreutzwald «hingekarjaste» sotsiaalset funktsiooni: «Külmetab kari talvel ja lõgistab hambaid, siis juhatatakse teda taevase paradiisi juurde, ise aga rahuldutakse maapealsega.»[22] Et pastorid ise usuksid oma jumalasse, selles kahtles Kreutzwald väga ja näitas, et nad on lihtsalt «privilegeeritud silmakirjateenrid», kes suhtuvad rahvasse kui oma lüpsilehmasse.[23] Kreutzwald oli veendunud, et niikaua kui võimutsevad need pimedusmehed, ei pääse massidesse koiduvalgust, päevavalgusest rääkimata.[24] Seega tähendas igasugune tõeline rahvavalgustuslik tegevus leppimatut võitlust kirikliku ebausu ja selle kandjate — pastorite vastu. Ja selle võitluse seadiski Kreutzwald täie teadlikkusega endale ülesandeks.

Kreutzwaldi «religioossuse» küsimuse lahendamisel tuleb veel silmas pidada seda, et ta teiselt poolt samastas religiooni mõiste humaansusideega. Kristluses hindas Kreutzwald ainult inimeste vendluse ja ligimesearmastuse ideid, rõhutades seejuures kogu aeg, et tegelikkuses kristlased neid põhimõtteid hoopiski ei rakenda. Inimeste vendluse idee teostamise asemel, ütles ta, püüavad igasugused konfessioonid seda vendlust ainult lõhestada.[25] Kreutzwaldi niisuguste «religioossete» seisukohtade funktsiooniks oli võitlus feodaalse seisuslikkuse vastu inimeste võrdsuse nimel. Kuid Kreutzwald jõudis oma maailmavaates siinjuures isegi kaugemale ainult pärisorjusevastase võitluse huvidest. Avar humanism oli Kreutzwaldi maailmavaate üks tüüpilisemaid jooni, mille nimel ta oli igasuguse sotsiaalse ebavõrdsuse, rõhumise ja ülekohtu vaenlane. Kreutzwaldi humanism oli enamasti võitlev ja konkreetne: selle sisuks oli paljukannatanud eesti talupoja huvide kaitsmine. Kuid vahete-

[21] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 5. novembrist 1869.
[22] Kreutzwaldi kiri J. Kõlerile 12. aprillist 1866.
[23] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 17. novembrist 1863.
[24] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 17. veebruarist 1865.
[25] Kreutzwaldi kiri Yrjö-Koskinenile 10. oktoobrist 1867.

vahel kaldus Kreutzwald ka abstraktsesse humanismi, mis nõudis andestamist kõigile vaenlastele.

Juba eespooltoodu põhjal on ilmne, et Kreutzwald, tunnustades objektiivse reaalsuse eksistentsi, oli veendunud ka selle tunnetatavuses. Ta asus tunnetusteoorias materialistlikel positsioonidel. Kõigis oma populaarteaduslikes töödes, samuti ka ilukirjanduslikes teostes näitab Kreutzwald inimese mõistuse tunnetavaid võimeid ja suurt loovat jõudu. Kõneldes loodusteaduse edusammudest ja mitmesugustest tehnilistest leiutustest, imetleb Kreutzwald inimese aktiivset teadmisjanu ja seab endale eesmärgiks jutustada sellest rahvale, sest et «mõistlikul inimesel väga armas on, inimlikku asja-väljamõtlemise vaimu võitlemas näha»[26]. Ta rõhutas oma usku inimese mõistusesse, sest «ülesleidmise vaimujulgusel on osaks antud kõigest vaevast võitu saada»[27]. Et Kreutzwald eesrindlikku loodusteadust kõrgelt hindas, seda tõestab näiteks ta rõõm, kui tuntud darvinist, üks rakuõpetuse rajajaid, Matthias J. Schleiden (1804—1881) alustas 1863. aastal loenguid Tartu ülikoolis, populariseerides darvinismi. «Isegi Tartus, selles pimedas urkas, hakkab juba koitma, sestsaadik kui Schleiden aulas loenguid peab,» kirjutas Kreutzwald vaimustusega.[28] Schleideni loengud kutsusid esile reaktsiooniliste õppejõudude, eriti pappide meeleheitliku vasturünnaku tema kui «Antikristuse» vastu.[29]

Kreutzwald rõhutas samuti inimese võimet rakendada looduse seadusi oma teenistusse. Nii räägib ta näiteks paberimasinat kirjeldades: «Keda ei peaks siin imeväe tundmine mitte kohkuma panema, kes ennast mitte inimliku vaimu suuruse ees alandama, kes nii targa mõtte ja arvamisega loodud kombe seadused oma asja talituseks oskas valida!...»[30] Ja Kreutzwald oli veendunud, et ükskord saab «meie vaim igaveses valguses kõik pimedused ja öö-riigid kaugel oma all nägema».[31]

[26] Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on, I vihk, Tartu 1848, lk. 25.
[27] Ma-ilm..., IV vihk, lk. 121.
[28] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 17. novembrist 1863.
[29] Sealsamas.
[30] Ma-ilm..., IV vihk, lk. 121.
[31] Ma-ilm..., III vihk, lk. 95.

Tunnetuse allikat nägi Kreutzwald õigesti kogemuses. Empiirikute (Locke jt.) eeskujul väitis ta, et «inimese vaim on sündimisel kui üks tühi tahvlilaud, kuhu peale hiljemini kõiksuguseid asju võib kirjutada»[32]. Seejuures ei eitanud Kreutzwald aga ka tunnetuse ratsionaalse astme, mõistuse aktiivse, sünteesiva osa tähtsust. Ja loodusteadused ja tehnika olid, nagu eespool näidatud, Kreutzwaldile selleks kriteeriumiks, mille põhjal ta otsustas inimese mõistuse võimete ja tunnetuse tõepärasuse üle.

Kreutzwaldi tunnetusteoreetilised seisukohad, olles suunatud reaktsioonilise sünnipäraste ideede kontseptsiooni vastu, olid aluseks ta võitlusele balti parunite feodaalse rassismi vastu, mis eitas üldse vaimseid võimeid eesti rahva juures. Kõik oleneb, rõhutas Kreutzwald, inimese mõistuse arendamisest, kõik oleneb õpetusest ja haridusest. Polemiseerides otseselt ühe anonüümse parunite ideoloogiga eesti rahva elujõu küsimuses, kirjutas Kreutzwald, et kõikide inimeste kolpades on ajukäärud ühesugused ning neisse on asetatud võrdselt idusid, mille arendamise ja edasiharimise tulemuseks on vaimne tegevus. Ilma hariva kasvatuseta seda ei saavutata ka «kõige kultuurivõimelisemate» rahvaste juures.[33]

Põhilise tähtsusega Kreutzwaldi praktilises ühiskondlikus tegevuses olid ka need dialektika jooned, mis iseloomustasid ta vaateid. Ta nägi, kõigepealt, kogu maailma alatises liikumises ja muutumises — looduses ei ole seisakut ega surma, rõhutas ta.[34] Ja niisamuti nägi ta ühiskondlikku elu pidevas arenemises. Seejuures käsitas ta liikumist arenemisena madalamalt kõrgemale, vana ületamisena ja uue tekkimisena. Sellest kõnelevad Kreutzwaldi teosed ja mõtteavaldused paljudes kirjades. Nii nagu ta «Kalevipojas» kõneleb paremate päevade tulekust,[35] nii avaldub ta usk ühiskondlikku progressi ka teistes teostes ja kirjades. Seoses loodusteaduste are-

---

[32] Sippelgas II, lk. 13.
[33] Revalsche Zeitung nr. 143, 23. juunist 1862 (Extrablatt).
[34] Kreutzwaldi kiri C. E. Sachssendahlile 12. septembrist 1854.
[35] Kalevipoeg. Eesti rahva eepos. Tallinn, 1951, lk. 13.

nemise ja uute tehniliste leiutuste jälgimisega, eesti keele uue kirjaviisi, rahvahariduse, põllumajanduse ratsionaliseerimise ja teiste küsimustega — kõikjal avaldub Kreutzwaldi veendumus, et vana paratamatult hävib ja uus võidab, avaldub ta terav iroonia «vana korra viisiks võetud pruukidest» kinnihoidjate suhtes, igasuguse tagurluse ja nürimeelsuse suhtes. Kõikjal sünnib uus võitluses vana vastu, ja Kreutzwald iseloomustab ise kõige paremini oma mõtteviisi, öeldes: «Kes vanast kammitsast oma jalga ei julge päästa, ei ole minu seltsimees! ... Minu tee läheb e d a s i! — Kes paigale seisma jääb, astub teadmata igapäev sammu t a g a s i ...»[36] Nii oma arstiteadusliku tegevuse praktika kui ka näiteks põllumajanduse ratsionaliseerimise suhtes väitis Kreutzwald: «Iga uudist, mis katsudes vanast parem näitab, tuleb kombeks võtta.»[37]

Nagu juba eelnevastki nähtub, lähenes Kreutzwald mõnevõrra ka vastandite võitluse kui liikumise sisu mõistmisele. Ta on otseselt öelnud, et «võitlemiseta ei ole kuskil elu»[38], «võitluseta ei teostu midagi väärtuslikku»[39]. Kuid selle võitluse asetas ta peamiselt i d e e d e valdkonda — see oli talle, nagu näiteks Belinskile, ennekõike võitlus harjumuslike eelarvamuste ja vaimuvalguse vahel. Vaimupimeduse peamiste apologeetidena piitsutas Kreutzwald, nagu juba eespool rõhutatud, pastoreid kui «kõige vana küljes rippuvate mustakuueliste karja»[40].

Teataval määral nägi Kreutzwald ka klassivastuolusid ühiskonnas. Tajudes humanistina väga teravalt sotsiaalset ülekohut, vastandas ta ülemaid ja alamaid, rikkaid ja vaeseid. Eriti selgesti avaldub see neis Kreutzwaldi ilukirjanduslikes teostes, mis on loodud rahvaluulest lähtudes, ennekõike «Eesti rahva ennemuistsetes juttudes». Ta näitab siin südametuid rikkaid, julmi mõisnikke, ahneid peremehi, õelaid perenaisi, rumalaid kirikisandaid ning sulaste, vabadike ja vaestelaste ekspluateerimist.

[36] Tallorahva Postimees nr. 43, 9. maist 1858.
[37] Põllumees ja ammetmees. Maa-rahva Kasuline Kalender 1858, lk. 16.
[38] Sakala nr. 1/2, 11. märtsist 1878.
[39] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 26. augustist 1863.
[40] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 9. veebruarist 1864.

«Kalevipoja» võimsaks põhiideeks on mitte üksnes võitlus võõrvallutajate vastu, vaid ka võitlus orjastajate ja kurnajate vastu üldse. Niisugustes teostes, nagu «Eesti rahva ennemuistsed jutud» ja «Kalevipoeg», jõuab Kreutzwald kõige lähemale klassivõitluse mõistmisele ning annab kõige täpsemalt edasi eesti talurahva maailmavaadet.

Kreutzwald ei jõudnud aga kaugeltki selleni, et ta oleks teadlikult käsitanud klassivõitlust ühiskondliku progressi põhitegurina. Seetõttu ei jõudnud ta ka revolutsioonilise võitluse vajalikkuse mõistmisele. Ta nägi, nagu Euroopa XVIII sajandi valgustajad, ühiskonna arenemise põhitegurit hariduse levitamises rahvahulkades ja jäi seega ühiskonnaelu mõistmise alal idealistiks. Kuid feodalismi- ja selle ideoloogia vastase võitluse seisukohalt oli oluline, et Kreutzwald mõistis eesrindlike ideede suurt ümberkujundavat toimet. «Idee on võimas jõud,» ütleb ta, «mis ei lase end peatada ühelgi pastoraadimüüril, vaid tungib kõikjale. See on teatavatele isikutele muidugi õuduseks, ja seetõttu nad võitlevad selle eest, et kõik jääks ilusasti pimedaks».[41] Kreutzwald võitles just ideelise relvaga. Lähtudes eespoolesitatud filosoofilistest põhimõtetest, andis ta rea valgustavaid populaarteaduslikke teoseid, samuti ka rea võitlevaid ilukirjanduslikke teoseid, millel oli suur tähtsus eesti talurahva äratamisel ja edasisel aktiviseerimisel võitluses feodaalse kurnamise vastu ning mis moodustavad eesti demokraatliku kultuuripärandi ühe parema osa.

Kreutzwaldi rahvavalgustuslik tegevus algas koos ta sõbra Faehlmanni tegevusega 1840-ndatel aastatel. Vastukaaluks pastorite poolt produtseeritavale ilmlikule ja vaimulikule, orjalikkuse- ja allumise-moraali levitavale, Kreutzwaldi väljenduse järgi pahnakirjandusele, vastukaaluks igasugustele «leivakorvikestele», «vaimulikkudele südame ja elu peeglitele», «Siioni kanneldele» jms. asusid Faehlmann ja Kreutzwald tsensuuritõketega võideldes tõeliselt valgustava, rahvaliku populaarteadusliku kirjanduse ja ilukirjanduse loomisele. Nii sündisid Kreutzwaldi «Sipelgas» (I 1843, II 1861); rikkalikult

[41] Kreutzwaldi kiri Th. Beisele 26. oktoobrist 1859.

väärtuslikke populaarteaduslikke teadmisi pakkuv koguteos «Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on» I—V (1848—1849); «Lühikene õpetus tervise hoidmisest» (Kooliraamat IV, 1854); kalendrikirjutused ja rida populaarteaduslikke ajaleheartikleid; «Kodutohter» (1879) ja mitmed teised teosed. Ühtlasi seadis Kreutzwald endale ülesandeks võitluse tõelise rahvahariduse andmise eest eesti rahvale, ja seda ülesannet täitis ta väsimatu energiaga kogu oma elu jooksul. Ta põhimõtteks oli see, et lapsi tuleb õpetada mõtlema, et koolides tuleb õpetada võimalikult palju ilmlikku tarkust, et «loodusteaduste hele valgus»[42] peab tungima ka eesti rahvakooli. Samuti võitles ta rahvakooli ja selle õpetajate materiaalse olukorra parandamise eest.

3

Kui eelnevas, jälgides Kreutzwaldi filosoofilisi vaateid, on püütud teda iseloomustada kui valgustajat, siis tuleb teda iseloomustada ka kui demokraati — see tähendab, iseloomustada ta ühiskondlik-poliitilisi vaateid.

Kreutzwald oli ennekõike kultuuritegelane, mitte otseselt poliitiline võitleja. Seetõttu ei saagi me temalt oodata majanduslike ja poliitiliste nähtuste teadlikku, järjekindlat analüüsi. Kuid ta armastas oma rahvast ning tundis põhjalikult rahva olukorda. Ülikooliperioodil, 1820.—1830. aastatel, kujunesid välja tema põhimõtted, mis inspireerisid teda rahvavalgustuslikuks tegevuseks. Kuid 1830.—1840. aastatel aktiviseerus tunduvalt eesti talurahvas ise; seoses kapitalistlike tootmissuhete valmimisega laienes ja teravnes üha enam ta klassivõitlus. 1816/1819. a. seadused olid eesti talurahvale andnud vaid vabaduse välise vormi, röövides talupoegadelt maa ja säilitades sisuliselt feodaalsed ekspluateerimismeetodid. Seejuures nõudis tootlike jõudude üha intensiivistuv areng vanade tootmissuhete purustamist. Uute tootmissuhete kehtestamise eest võitleski talu-

[42] Kreutzwaldi kiri Koidulale 16. veebruarist 1871.

rahvas, kelle olukord senistes tingimustes muutus üha viletsamaks. Talurahvas võitles kapitalismile ülemineku revolutsioonilise tee eest — maa eest ja feodalismi otsustava ning lõpliku likvideerimise eest, konkreetselt — teorendi ja kõigi pärisorjusliku ekspluateerimise vormide vastu, balti erikorra, balti parunite privileegide vastu, feodaalse kiriku vastu. Teravad klassivõitluse puhangud iseloomustasid eriti 1840-ndaid aastaid. Väljaastumiste ajendeiks olid seejuures valitseva pärisorjusliku süsteemi kriisiga paratamatult kaasnevad viljaikaldused, nälg ja taudid. Liikumine 1841. aastal, mis paisus mitmel pool, näiteks Pühajärvel, avalikuks vastuhakuks mõisnikele, õigeusku siirdumine «hingemaa» saamise lootuses aastail 1845—1846 olid sündmused, mis iseloomustavad seda perioodi. Selle tulemusena ilmnes ka mõisnikeklassis kõikumine: teravnes poleemika agraarküsimuste ümber liberaalide ja konservatiivide vahel ning mõisnikud olid sunnitud asuma uute agraarseaduste ettevalmistamisele.

Kõik see sundis Kreutzwaldi paratamatult pöörama üha enam tähelepanu eesti talurahva konkreetsele olukorrale ja võtma seisukoha sotsiaalsete probleemide suhtes. Kreutzwaldi ühiskondlike vaadete formeerumist vaadeldes tuleb silmas pidada, et 1830.—1840. aastatel olid pärisorjuslikud suhted veel valitsevad, et kapitalistlikud suhted olid alles küpsemas ning kapitalismile omaseid vastuolusid eesti ühiskonnas ei võidudki veel näha.

Kreutzwaldi ja Faehlmanni vaated 1840-ndatel aastatel väljendasid eesti talurahva taotlusi. Mõlemad püüdsid igati välja astuda eesti talurahva huvide kaitseks. Tingimused enda avaldamiseks olid muidugi äärmiselt ebasoodsad. Nikolai I aegne karm režiim, range tsensuur, eestikeelse ajakirjanduse puudumine — niisugustes oludes arenes esimeste eesti valgustajate-demokraatide tegevus.

Faehlmann ja Kreutzwald arendasid 1840-ndatel aastatel uut, progressiivset eesti ajaloo kontseptsiooni, «Kalevipoja» kontseptsiooni, mille järgi eestlased olid enne sakslaste vallutust vaba ja suhteliselt küllaltki kõrgel kultuurilisel tasemel seisev rahvas; sakslased olid

aga röövvallutajad, kes ristiusu sildi all tule ja mõõgaga võtsid eesti rahvalt vabaduse ja vara.

«Saksalane, sala-ussi,
sisalikku sileda,
ikestas meid orja ikke,
raud-rooma rakkeessa.
Ega see ole eha-puna,
see on vaenu tule puna,
mässamise-mängu puna,
vennakeste vere-puna,
mis on taevas tarretanud,
pilved pilul palistanud...»[43]

— nii kõlab laul, mille Kreutzwald 1845. aastal saatis Faehlmannile rahvalauluna, mis aga ilmselt on Kreutzwaldi enda loodud. Nii selles laulus kui ka mitmel pool mujal rõhutab Kreutzwald, et murdes relvaga eestlaste sangarliku vastupanu, ei suutnud anastajad murda rahva sisemist jõudu, kes säilitas oma vanad kombed ja tavad. Vallutajatel polnud kerge, näitab Kreutzwald, rajada oma jumala templit «verdauravale võõrale pinnale, mille sügavuses pulbitses küllalt vulkaanilisi jõude, ootamas vaid uut tõuget, et verisest külvist tõuseksid uue hävituse idud»[44]. Rahva vastupanujõud jäi püsima. Seega ilmneb juba siin, et Kreutzwald käsitas eesti talurahvast ja balti paruneid kui vastandlikke ühiskondlikke jõude, kui vaenulikke seisusi.

Et eesti ajalugu röövvallutusest peale kujunes pikkade kannatuste reaks, seda näitab Kreutzwald oma teostes 1840-ndatest aastatest alates. Seejuures märgib Kreutzwald Eesti ala Venemaaga ühendamise progressiivset tähtsust, kuna see tegi lõpu lakkamatutele sõdadele.[45]

Kreutzwaldi ajalookontseptsiooni tuumaks oli eesti rahva võitluse idee oma orjastajate vastu. Ta ajalookäsitus oli suunatud balti-saksa parunite kultuurtreegerluseteooria vastu, eesti rahva elujõu ja loovate võimete kaitsmisele. Kreutzwaldi eesmärgiks oli äratada eesti rahvas usku oma loovatesse võimetesse.

[43] H. Neus, Ehstnische Volkslieder I, Reval, 1850, lk. 133.
[44] Ueber den Character der Estnischen Mythologie. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Bd. II, H. 3, lk. 37.
[45] Näiteks «Sippelgas» I, 1843, lk. 5—6.

Olles tihedasti seotud talurahvaga, hakkas Kreutzwald 1830-ndate aastate lõpust alates oma kirjutustes üha rohkem käsitlema tema olukorda. Väärib eriti märkimist Kreutzwaldi publitsistlik tegevus ajakirjas «Inland»[46] 1830-ndate aastate lõpul ja 1840-ndate aastate algul. Folkloori käsitlevate teaduslike artiklite kõrval avaldas ta siin pidevalt sõnumeid, mis otseselt kajastasid talurahva olukorda. Sõnumid ilmusid anonüümselt, kuid nende analüüsimine ei luba kahelda, et nad tõepoolest on Kreutzwaldi kirjutatud. Selle perioodi kohta kirjutaski Kreutzwald hiljem Koidulale, et ta astus rõhutute eest välja ägedate kirjutustega, mis «ehk küll toimetuse ja tsensuuri poolt sageli kärbitud, siiski neis, kellesse nad puutusid, nii palju paha verd tekitasid, et kadunud õpetaja Hollmann ... mind mitu korda tungivalt hoiatas, et ma niisugustest kirjutustest loobuksin, sest aadli pahameel olevat nii suur, et ta on valmis tegema kõik, et mind ida poole parema koha peale saates kahjutuks teha ...»[47]

1837. aastast alates kujutas Kreutzwald oma artiklites kõigekülgselt eesti talurahva talumatut viletsust. Ta jälgis üksikasjaliselt viljasaakide olukorda ja talurahva näljahäda seoses korduvate ikaldustega. 1838. aastal näiteks kirjutas ta terava irooniaga: «Et puuduvat leiba maarahva juures kunagi mingiks puuduseks ei tohi lugeda, siis ei tule seda praegusel silmapilgul ka mitte kuskil ette.»[48] Loomasööda puudus, loomade taudid, talurahva viletsad korteriolud ja sellest tingitud hulgalised haigused, leetri- ja rõugetaudid maarahva laste hulgas — nii iseloomustas Kreutzwald «üldist häda maal, mis ei tunne mingit halastust»[49]. Seejuures käsitas Kreutzwald mitte viljaikaldusi rahva vaesuse põhjusena, vaid just rahva vaesust viljaikalduste põhjusena.[50] Talurahva võiks päästa vaid teorendisüsteemi kaota-

[46] Liberaalse põhisuunaga balti-saksa ajakiri, mis ilmus aastail 1836—1863.

[47] Kreutzwaldi kiri Koidulale 1. oktoobrist 1869.

[48] Inland 1839, nr. 13, v. 202.

[49] Inland 1839, nr. 17, v. 267.

[50] Leivast ja leiva-jatkust. Tarto- ja Võrro-ma rahva Kalender ehk Täht-ramat 1842, lk. 42.

mine.[51] Seega nägi Kreutzwald, et talurahva talumatult viletsa olukorra põhjuseks oli pärisorjuslik süsteem.

Oma tolleaegseis populaarteaduslikes väljaandeis, näiteks kalendreis, koguteoses «Sipelgas» jt., propageeris Kreutzwald ratsionaalseid põllupidamismeetodeid (karjakasvatust, hobusekasvatust, kartuli, lina ja kanepi kasvatamist, mesilastepidamist jne.).

Õigesti nägi Kreutzwald eesti talurahva õigeusku siirdumises 1845. aastal võitlust maa eest[52] ja mõisaorjuse vastu ning ironiseeris aadli «teooria» üle, et talurahvast ässitavat üles õigeusu kiriku müstilised sala-agendid.[53]

Olles tõelise valgustaja-humanistina feodaalse seisuslikkuse vaenlane, hakkas Kreutzwald juba 1840-ndatel aastatel arendama ka balti erikorra, mõisnike privileegide kriitikat. Pole õige, näitas ta, et võim on ainult ühe korporatsiooni (balti aadli) käes. Seepärast nõudis ta talurahva enda keskelt valitud esindajate osavõttu halduse- ja kohtuasutustest.[54]

Sellal kui Kreutzwald võitles eesti talurahva valgustamise eest, eesti tõelise rahvusliku kirjanduse loomise eest, toimuski eesti ühiskonna elus kvalitatiivne muutus — üleminek kapitalistlikule formatsioonile. Ühiskondlik areng peegeldus ka Kreutzwaldi vaadetes. See ühiskondlik murrang oli seotud talurahva aktiivsuse tõusuga, ta klassivõitluse äärmise teravnemisega. Tootlike jõudude ja tootmissuhete konflikti teravust näitas revolutsiooniline situatsioon Venemaal aastail 1859—1861. Põhja-Eesti talurahva ulatuslik võitlus 1858. aastal, Anija meeste Tallinnas-käik 1858. aastal, Maltsveti-liikumine 1850-ndate aastate lõpul ja 1860-ndate algul kui talurahva klassivõitlus usulises rüüs, väljarändamisliikumine, petitsioonide esitamine keisrile feodaalkorra vastu suunatud nõuetega — kõik see iseloomustas eesti talurahva aktiivsust sel murrangulisel etapil.

Kapitalismi ajajärk eesti ühiskonna elus algas pärast 1861. aasta talurahvaseaduse kehtestamist Venemaal, kui

---

[51] Inland 1841, nr. 31, v. 496—497.
[52] Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 23. augustist 1845.
[53] Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 5. septembrist 1845.
[54] Sealsamas.

kujunes vaba tööjõu turg. Baltimaadel oli rida talurahva klassivõitluse survel teostatud kodanlikke reforme (1840-ndate aastate lõpust 1860-ndate aastate keskpaigani) avardanud teed kapitalismile. Põllumajanduses algas 1860-ndatel aastatel talude päriseksostmine ja siirdumine raharendile. Kiiresti arenes tööstus. Juba teravnesid kapitalismile omased vastuolud: eesti talurahvas diferentseerus üha tugevamini. Ajaloo areenile astus eesti töölisklass, alustades võitlust kapitalistide vastu. Kuid ikka veel püsis balti mõisnike monopol maale, püsis balti erikord, ja nende pärisorjuse igandite vastu suunatud võitluses esines eesti talurahvas veel ühtse klassina.

Revolutsioonilise situatsiooni üheks komponendiks oli kogu Venemaal eesrindliku ideoloogia tõus. Vene demokraatlikes ringkondades kasvas sellal huvi ka eesti talurahva olukorra vastu. See peegeldus nii N. G. Tšernõševski teostes kui ka vene vabas trükisõnas, A. I. Herzeni «Kolokol'is», mis levis ka Baltimaadel ning millele saadeti sõnumeid Tallinnast ja Tartust.

Eesti talurahva hulgast tõusis nüüd esile üha rohkem haritlasi, kes kujunesid demokraatliku ideoloogia kandjaiks. Pärisorjusevastast ideoloogiat arendasid ka Eestis elavad eesrindlikud vene jt. rahvustest haritlased.

Niisiis, kui sajandi 40-ndatel aastatel Kreutzwald ja Faehlmann olid peaaegu ainukesteks eesti talurahva taotluste formuleerijateks, siis nüüd, 60-ndatel aastatel, kujunesid eesrindliku ideoloogia kandjateks juba terved haritlaste ringkonnad. Kõigi nendega oli Kreutzwald tihedasti seotud, ja seetõttu on absurdne kõnelda — nagu tegid seda kodanlikud nõndanimetatud uurijad — temast kui «Võru erakust». Kreutzwald oli lähedases kontaktis näiteks selle eesrindliku haritlaste ringkonnaga Tallinnas 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate algul, kuhu kuulusid õpetaja ja tsensor V. T. Blagoveštšenski (1801—1864), luuletaja, kunstnik ja publitsist, sellal kubermanguvalitsuse ametnik N. F. Russow (1828—1908), rahvaluulekoguja H. Neus jt. Tõenäoliselt selle ringkonna poolt saadeti Herzeni «Kolokol'ile» artikkel Anija meeste peksmise kohta 1858. a., milles paljastati balti parunite jõhkrat vägivalda. Russow ise töötas

(1860—1863) Tallinnas 1860. aastal ilmuma hakanud ajalehe «Revalsche Zeitung» toimetuses ning, asudes põhiliselt demokraatlikul, eesti talurahva huve kaitsval positsioonil, arendas siin balti parunite privileegide kriitikat. Kreutzwaldi sõnade järgi oli see ajaleht sellal, oma sünni ajal, «valmis uljaks kotkalennuks»[55]. Selle ringkonna poolt anti välja ka kuulus «Eestlane ja ta isand» (1861) — teos, mis näitab rikkaliku faktilise materjali varal eesti talurahva halastamatut ekspluateerimist balti parunite poolt ning paljastab talurahvaseaduste röövellikku iseloomu. Teose koostajaks oli arvatavasti Blagoveštšenski. «Revalsche Zeitung'is» algas seoses selle teose ilmumisega äge poleemika. Toimetuse artikleis rõhutati, et raamat sisaldab tõtt eesti talurahva olukorra kohta. Ka Kreutzwald võttis selles poleemikas sõna eesti talurahva huvide kaitseks.

Samuti oli Kreutzwald 1850-ndate aastate lõpust alates seotud Peterburi kogunenud eesrindlike eesti haritlaste — nn. «Peterburi patriootide» ringkonnaga, kuhu kuulusid arstid Ph. Karell, G. Hirsch, maalikunstnik J. Köler, hiljem Tallinnast Peterburisse siirdunud Russow, samuti Carl Robert Jakobson jt. Need Peterburi eesti haritlased koos vene akadeemikutega (A. Schiefner jt.) abistasid Kreutzwaldi «Kalevipoja» väljaandmisel. 1859. aastal külastas Kreutzwald Peterburit, viies siit kaasa parimad muljed. Ka hiljem — 1860-ndatel aastatel — oli Kreutzwald pidevas kontaktis Peterburi ringkonnaga: ühiselt plaanitseti ajalehe väljaandmist jne. Balti parunid seostasid nii Kreutzwaldi kui ka Peterburi patrioodid eesti talurahva väljaastumisega.[56]

Talurahva klassivõitluse teravad puhangud sundisid Kreutzwaldi üha selgemini nägema eesti talurahvas aktiivset ühiskondlikku jõudu nii ajalooliselt kui ka kaasajal. Just selles suunas arendas Kreutzwald edasi oma ajalookontseptsiooni, mille parimaks väljenduseks on «Kalevipoeg». Polemiseerides ühe balti-saksa aadli ideoloogiga, kes kirjutas, et eesti rahval puuduvat igasugune

---

[55] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 6. aprillist 1870.

[56] Näiteks vt. Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 17. jaanuarist 1865; J. Kölerile 23. augustist 1865.

«rahvuslik elujõud»,[57] meenutas Kreutzwald sellele eesti rahva korduvaid ülestõuse ajaloo vältel.[58] Seitsmesaja-aastases orjapõlves, ütleb ta, vedas rahvas piitsahoopide all oma isandate koormat ainult näiliselt rahulikult, salvates oma sisemise viha suuraudadesse.[59]

Seejuures nägi Kreutzwald üha selgemini balti parunites eesti talurahvale vastandlikku ja vaenulikku jõudu. Tõsi, Kreutzwaldil esines vahel, eriti 1860-ndate aastate lõpul, väljendusi kultuurtreegerluse suunas ja ta kallakust abstraktsesse humanismi tingitud mõtteavaldusi, et balti parunitele tuleb ajalooline ülekohus «andestada». Kuid niisugused seisukohavõtud e i o l e Kreutzwaldile tüüpilised. Kogu ta tegevusele ja maailmavaatele oli tüüpiline just kindel piiritõmbamine ühelt poolt rõhutud eesti talurahva ja teiselt poolt balti parunite kui eesti talurahva kurnajate ja orjastajate vahel, kes eestlases iialgi ei hakka nägema «kasvõi ainult mingit liiki inimest»[60]. «Eestlased,» kirjutas Kreutzwald, «pidid aastasadu jagama neegerorjade saatust, misjuures nende rõhujad tegid kõik selleks, et hoida orjastatuid loomataolises olekus, ja kui nende tahe oleks täiesti teostunud, oleksid eestlased langenud ka lojustest madalamale.»[61]

Seega ilmnes Kreutzwaldi vaadetes üha teravapiirilisemalt talurahva ja balti parunite eraldamine vaenulike klassidena.

Pideva tähelepanuga jälgis Kreutzwald eesti talurahva olukorra kujunemist, võrreldes seda varasemate aastatega. Ta nägi, et eesti talurahva ülestõusude, üldse igasuguse vastupanu ja samuti väljarändamisliikumise põhjuseks XIX sajandi 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate algul oli talurahva ränk ekspluateerimine, ja samuti nagu 40-ndatel aastatelgi ironiseeris ta balti parunite «teooria» üle, et talurahva väljaastumised olevat üksikute «ässitajate» agitatsiooni tulemuseks[62]. Väljarända-

---

[57] Inland 1862, nr. 22, v. 346—347.
[58] Revalsche Zeitung nr. 143, 23. juunist 1862 (Extrablatt).
[59] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 5. novembrist 1869.
[60] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 1. maist 1859.
[61] Kreutzwaldi kiri Yrjö-Koskinenile 23. augustist/4. septembrist 1866.
[62] Revalsche Zeitung nr. 143, 23. juunist 1862 (Extrablatt).

mise põhjuseks, väitis ta, on talupoegade veendumus, et «hirmsamat põrgut ei saa selles maailmas kuskil olla kui see, mille oma kodus maha jätsime!»[63]

Eesti talupoja igakülgne hüvang — see oli Kreutzwaldi peataotluseks. Ta pidas «põllumeheseisust» iga riigi põhiliseks, kõige olulisemaks seisuseks.[64] Aadli suhtes rõhutas ta selle paratamatut hukkumist. Kujunevat eesti tööliskiassi aga Kreutzwald ei suutnud näha.

Kreutzwaldi taotluseks talurahva olukorra parandamisel oli endiselt kõigi pärisorjuse igandite likvideerimine põllumajanduses ja maaomandi kindlustamine eesti talurahvale. «Kõige tähtsam on, et eesti talurahvas maaomanikuks saab»[65] — nii tsiteerib Kreutzwald küll kedagi teist, kuid ilmselt on see ta endagi peamine taotlus. Et aga Kreutzwald ei jõudnud revolutsioonilise demokratismini, siis ei olnud ta otseseks nõudeks muidugi mitte mõisamaade konfiskeerimine. Ta nõudis — nagu teisedki eesti demokraadid — kindlaid madalaid maa müügi- ja rendihindu.[66] Oma populaarteaduslikes ja ilukirjanduslikes teostes jätkas Kreutzwald põllumajanduslike teadmiste populariseerimist, võideldes igasuguse «isaisade viisidest kinnipidamise» vastu.[67] Ta kõneles varasest külvist, umbrohutõrjest, metsa külvamisest ja kasvatamisest, soode kuivendamisest.

Venemaa 1861. aasta talurahvareformi ei pidanud Kreutzwald agraarküsimuse õigeks lahenduseks, vaid, vastupidi, kritiseeris seda. See reform, rõhutas ta, tähendab talurahva ruineerimist, sest antud maatükid on liiga väikesed elamiseks ja liiga suured suremiseks. Talupoeg, kes ei saa end oma maatükist elatada, on maa ostmisega i s e e n d a maha müünud ja läheb hoolimata oma omandist siiski põhja.[68] Seetõttu astus Kreutzwald välja ka hingemaa põhimõtte läbiviimise võimaluse vastu Balti-

---

[63] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 6. aprillist 1870.
[64] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 31. maist 1870.
[65] Kreutzwaldi kiri J. Kõlerile 12. jaanuarist 1865.
[66] Kreutzwaldi kirjad G. Schultz-Bertramile 31. märtsist ja 1. maist 1870.
[67] Eesti-rahva Kasuline Kalender 1869, lk. 35 (Mihkel Põllupapp).
[68] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 31. märtsist 1870.

maadel, «maa ühesuurusteks lappideks» jagamise või «põldude liplapiti jagamise» vastu.[69] Teame, et hingemaad omav vene talupoeg oli sunnitud müüma oma tööjõudu või rentima maa jõukale talupojale, kuid sugugi parem ei olnud ka eesti talurahva enamuse olukord.

Jälgides talurahva olukorda 1860-ndatel aastatel, nägi ja konstateeris Kreutzwald õigusega tootlike jõudude arenemist talumajanduses, jõuka talupoja-külakodanlase kujunemist. Seda mõtles Kreutzwald, kõneldes talupoegade jõukuse «üldisest» tõusust.[70] Kuid samas nägi ta ka osa talurahva ruineerumist, nägi, et osa talupoegi maa ostmisega müüs iseenda ja laostus, nägi sulaste ja teenijate ekspluateerimist peremeeste poolt (näiteks «Eesti rahva ennemuistsetes juttudes»). Seega lähenes Kreutzwald mõnevõrra ka talurahva diferentseerumise mõistmisele, kapitalismile omaste vastuolude mõistmisele. Näitena võiks tuua ühe ta väga ilmeka iseloomustuse eesti kulakule 1860-ndatest aastatest: «Meie jõukad talupojad on suurimad egoistid ja tavaliselt imevad välja oma vaeseid naabreid igal võimalikul viisil, andes neile teravilja ja muid laene, nõudes neid aga tagasi kõige häbitumate liiakasuprotsentidega... »[71]

Üha teravama kriitika ja sarkasmiga suhtus Kreutzwald balti erikorrasse, nähes balti parunite privileegides «koltunud pärgamente»[72] ja «kolikambri varandust». Olles igasuguse seisuslikkuse vaenlane, arendas Kreutzwald edasi oma nõudeid talupoegade osavõtu suhtes kohtu- ja maaomavalitsusasutustest,[73] nõudes Baltimaade keskaegsete seaduste ühtlustamist Venemaal 1860-ndatel aastatel kehtestatud omavalitsus- ja kohtuseadustega. «Seadus, mis on maksev kogu riigis,» rõhutas Kreutzwald, «peaks maksma ka Liivimaal, hoolimata selle paljudest eesõigustest (neist igasuguse edu kammitsaist).»[74]

---

[69] Eesti Postimees nr. 13, 26. märtsist 1869.
[70] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 13. septembrist 1867.
[71] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 6. maist 1863.
[72] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 6. aprillist 1870.
[73] Sealsamas.
[74] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 10. märtsist 1861.

Eriti teravalt ironiseeris Kreutzwald balti aadli meeleheitliku rabelemise üle oma privileegide kaitsmisel 1860-ndatel aastatel, kui vene valitsevates ringkondades kapitalismi arenemise ning välispoliitiliste huvide survel ilmnesid balti erikorra kritiseerimise tendentsid. 1860-ndatest aastatest alates laienes vene ajakirjanduses balti küsimuse käsitlus, kulmineerudes teravas poleemikas slavofiilide (Aksakovi, Samarini, Katkovi) ja balti-sakslaste vahel 1860-ndate aastate lõpul. Naeruvääristades C. Schirreni, W. Bocki jt. balti konservatiivide ja liberaalide meeleheitlikke püüdeid õigustada balti erikorda, rõhutas Kreutzwald: «See pehkinud Landesstaat sammub iga päevaga oma hävingule lähemale ja hävib seda kiiremini, mida enam ta püüab auke oma müürides kinni toppida keskaja kõdunenud kividega.»[75]

Kritiseerides balti erikorda, toimis Kreutzwald ühiskondliku progressi huvides ning taotles Baltimaade keskaegse eraldatuse likvideerimist, Baltimaade lähendamist muule Venemaale, tihedamat liitmist Venemaaga.

1860-ndatel aastatel võttis Kreutzwald üha sagedamini sõna ka rahvusküsimuses. Olles igasuguse rahvusliku rõhumise vaenlane, astus Kreutzwald teravalt välja eesti rahva saksastamise püüete ja rahvusliku renegaatluse vastu. Kaitstes rahva hariduspüüdeid, ütleb ta: «Ja mis sest siis viga on, kui üks eestlane saksa keelt õpib ja tudeeritud meheks saab; aga tema peab oma südames sugurahva vastu t r u u k s j ä ä m a, ja ei mitte suitsunud kätkit ära põlgama, mis teda lapsepõlves oli kiigutanud. Nõnda on õnne kombel minuga lugu olnud, ja ma olen õige uhke selle peale, et ennast eestlaseks tohin nimetada.»[76] Niisamuti oli Kreutzwald ka eesti rahva venestamise vastu. «Ma ei suuda aru saada,» kirjutab ta, «mispärast tuleks eestlased ja lätlased enne venelasteks või sakslasteks muuta, et neist inimesi teha. Puht inimlikkusel pole ju rahvusega midagi tegemist. Seevastu aga õpetavad meile nii vanad kui ka uued kogemused, kuidas just säherdusest segust, kus kõige mitmekesisemate rahvaste elemendid ühes katlas pudruks keedetakse, koguni

[75] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 13. märtsist 1870.
[76] Sippelgas II, lk. 31.

harva maitsvat rooga saab. Kas peaks see sõge usk ikka veel üksikutes peades kollitama, et Venemaa väge ja võimsust suudetakse ainult sel teel püsti hoida, et üks usk ja üks meel kõiki tema rahvaid õnnelikuks teeb? ... Kõige kindlam ühteliitja on aga armastus; valitsus, kes mõistab rahvaid niiviisi enda külge köita, tohib end küll õigusega vägevaks nimetada.»[77] See aeg aga tuli palju hiljem, tsarismi — vene ja kõigi teiste Venemaa rahvaste õelaima vaenlase — kukutamisega ja nõukogude võimu kehtestamisega.

Kreutzwald suhtus sõbralikult vene rahvasse ja oli, nagu seda tõestab näiteks ta poeem «Sõda», patrioot sõna laiemas mõttes, kogu Venemaa mõttes. Rohkem kui keegi teine eesti valgustajatest-demokraatidest lähenes ta seejuures tsarismi reaktsioonilise osa, tsarismi ja mõisnike klassiliidu mõistmisele ja kartis õigustatult isevalitsuse ja vene ühiskonna reaktsiooniliste elementide, eriti slavofiilide venestamistaotlusi mittevene rahvaste suhtes. Kreutzwald mõistis hukka Jakobsoni ja Köleri taktika, kes lootsid kasutada mõningaid hõõrumisi, mis tekkisid tsarismi ja balti parunite vahel viimaste liiga separatistlike tendentside puhul, ja samuti ka slavofiilide rünnakuid balti erikorra vastu. Olles, nagu eespool näidatud, balti parunite privileegide vaenlane, oli Kreutzwald siiski igasuguse koostöö vastu slavofiilidega, sest ta oli veendunud, et nende, samuti nagu kogu tsaristliku reaktsiooni tegevus on suunatud sellele, et rõõvida rahvastelt kogu nende rahvuslikku omapära.[78] Siinjuures arvestas Kreutzwald tsarismi tegevust Poolas pärast 1863. a. ülestõusu.[79]

Kartes, et Köler ja Jakobson võivad koostöös slavofiilidega muutuda eesti rahva venestamise taotluste teostajaiks, ning mõistes hukka kõik diferentseerimatud rünnakud rahvuse kui terviku, sealhulgas ka saksa rahvuse kui terviku vastu, libastus aga Kreutzwald ise mõnikord reaktsioonilistele positsioonidele. Vahetevahel ironiseeris ta Köleri ja Jakobsoni kui «nõndanimetatud rahva

[77] Kreutzwaldi kiri G. Schultz-Bertramile 5. novembrist 1869.
[78] Kreutzwaldi kiri Yrjö-Koskinenile 23. aug./4. sept. 1866.
[79] Kreutzwaldi kiri Koidulale 21. aprillist 1868.

õnnetoojate» jne. üle ja kalduski siinjuures vaidlustuhinas kultuurtreegerluse-teooria poole. Kuid niisugused kõikumised ei ole Kreutzwaldi maailmavaate hindamisel põhilise tähtsusega. Ta töötas kogu aeg koos Köleri ja Jakobsoniga talurahva äratamiseks ja aktiviseerimiseks, võitles nendega koos Jannseni ja selle toetajate kui «pimedusmeeste peajuhtide» ja «pastoraadilojuste» ideoloogide vastu, nende rahvast-suigutava suuna, nende «rumaldamismeetodite» vastu.[80] Vastukaaluks müüdavale «Eesti Postimehele» plaanitseti 1860-ndatel aastatel kogu aeg ühiselt tõeliselt rahvaliku ajalehe väljaandmist. Ja kui Jakobson lõpuks 1878. a. sai kauataotletud loa ajalehe väljaandmiseks, siis nägi Kreutzwald selles oma ammuste taotluste teostumist ja oli «Sakala» innukamaid kaastöölisi. Ta avaldas siin teravaid, võitlevaid, balti parunite ja balti erikorra vastu suunatud artikleid.

Kreutzwaldi ühiskondlikele vaateile olid omased just need jooned, mida Lenin on omistanud valgustajatele: tuline vaen pärisorjuse ja kõigi selle sünnitiste vastu majanduslikul, sotsiaalsel ja juriidilisel alal; hariduse, vabaduse ja omavalitsuse tuline kaitsmine; rahvamasside, eriti talurahva huvide kaitsmine.

Kreutzwald kritiseeris teravalt balti erikorda, ta rõhutas eesti rahva kultuurivõimelisust, talurahva aktiivset osa minevikus ja kaasajal ning nägi balti paruneis eesti rahva orjastajaid ja rõhujaid, käsitades seega talurahvast ja mõisnikke vaenulike seisustena. Kreutzwaldi maailmavaatele oli omane avar humanism, mille nimel ta oli seisuslikkuse ja igasuguse rõhumise vaenlane, lähenedes vahetevahel ka kapitalismile omaste vastuolude mõistmisele. Ta soovis siiralt üldist heaolu ja uskus siiralt, et pärisorjuse ja tema jäänuste hävitamine toobki selle kaasa.

Kreutzwald oli demokraat, talurahva ideoloog, kuid ta ei jõudnud revolutsioonilise demokratismini. Ta ei mõistnud, et kehtivat korda saab likvideerida ainult revolutsioonilisel teel. Kreutzwald ei suutnud näha XIX sajandi teisel poolel kõige eesrindlikumat, kõige revolutsioonilisemat ühiskondlikku jõudu — kujunevat tööliskassi.

[80] Kreutzwaldi kiri J. Kölerile 17. märtsist 1864.

Kreutzwaldi maailmavaates esineb küllaltki vastuolusid ja kõikumisi, kuid kõik see ei vähenda tema kui eesrindliku ühiskondliku mõtleja osa oma aja tingimustes, ei vähenda tema populaarteaduslike teoste ja rahvaluulest lähtudes loodud ilukirjanduslike teoste, ennekõike «Kalevipoja» ja «Eesti rahva ennemuistsete juttude» osa rahva ideoloogilise võitlusrelvana.

KREUTZWALD JA EESTI KIRJANDUS

E. Nirk

1

Eesti kirjandusest enne Kreutzwaldi võib kõnelda ainult tinglikult, kuigi eestikeelne trükisõna tema kirjandusliku tegevuse alguseks oli juba tervelt kolm sajandit vana. Kogu varasem kirjandus seisis aga peaaegu jäägitult kirikliku ideoloogia teenistuses ja taotles oma põhiolemuselt rahvale vaenulikke eesmärke.

Üksteisest suurte ajaliste vahemaadega lahutatud on olemasolevadki esimesed meile tuntud eesti kirjakeele mälestusmärgid: 1535. a. Wanradt-Koelli katekismus, XVII sajandi algusest pärinevad Georg Mülleri jutlused, 1622. a. jesuiitide poolt väljaantud «Agenda Parva» lõuna-eesti-murdelised tekstid, edasi H. Stahli ja J. Rossihniuse kiriklikud käsiraamatud ja jutlustekogud.[1] Kõik need olid määratud abivahendeiks umbkeelseile kirikumeestele, kes raamatute vigast ja veidrat eesti-saksaladina segakeelt kuidagimoodi rahvale ette väänutasid. Talutaredesse ulatusid need tööd vist küll harva, kuigi mõned (näiteks Stahli «Käsi- ja Koduraamat») ka selleks olid mõeldud ja kirjaoskuski hakkas levima.[2] Need teosed olid rahvale võõrad oma sisult ja vaimult, nagu kogu kiriklik ideoloogia.

[1] M. Henrici Stahlen Hand- und Hauszbuch für das Fürstenthumb Esthen in Liffland, Reval, 1637; Leyen-Spiegel. Zugerichtet von M. Henrico Stahlen, Reval, 1641—1649; Evangelia und Episteln auf alle Sonntage durchs gantze Jahr. In Lieffländische Estonische Sprache transferiert durch Joachimum Rossihnium, Riga, 1632.

[2] 1640-ndail aastail ilmus esimene aabitsaraamatuke.

Rahva enda poeetiline looming, rahvaluule, oli see, mis halvustamisest ja tagakiusamisest hoolimata edasi elades väljendas masside ellusuhtumist ja maailmavaadet. Laulud, muinasjutud, vanasõnad, kombestik, uskumused ja tavandid — kõik see moodustas elava rahvakultuuri, mis oli lepitamatus vastuolus võõraste röövvallutajate ja rõhujate klerikaalse «kultuuriga», sünge kirikliku ebausuga. See vastupanu kiriklik-feodaalse ideoloogia mõjudele on oma visaduselt otse hämmastav, ja ainult tänu sellele säilisid kuni möödunud sajandini ning suudeti demokraatlike haritlaste poolt suures osas hävimisest päästa need rahvaluule ja -kunsti hindamatu väärtusega materjalid, mis said tõelise rahvaliku kultuuri arendamise aluseks.

Meil pole mingit põhjust lugeda eesti kirjanduse algust ülalnimetatud eriskummalise keelega kiriklikest käsiraamatuist, nagu tegi seda kodanlik kirjandusluguu.[3] Teatavat ainet võivad need pakkuda ainult kirjakeele ajaloo osas, ja siingi peame nende autorite «teeneid» iseloomustama pigem karuteenetena. Tegelikult sai nendest raamatutest alguse see «traditsioon» eestikeelse kirjasõna kuritarvitamisel reaktsioonilisteks eesmärkideks ja ühtlasi kirjakeele moonutamisel, mille vastu võitlemine oli kogu möödunud sajandi jooksul meie progressiivsete ühiskondlike jõudude, ennekõike Kreutzwaldi üheks olulisemaks ülesandeks.

Palju rohkem pole eesti kirjandusega tegemist ka mõningatel Brockmanni, Saleniuse, Salemanni jt. poolt XVII sajandil kirjutatud ilmlikel eestikeelseil juhuluuletustel. Need ülakihi omavahelise iseäratseva meelelahutuse avaldused on erandlikud, rahvaga pole nendel mingit kokkupuudet ega oma nad ka erilist luuleväärtust. Veelgi vähem on põhjust seda otsida samal ajal (1656) avaldatud kirikulauludest. Paari varasema rahvale määratud jutukatsetuse ainsaks eesmärgiks oli usulise vaimu teenimine, alates lõunaeesti-murdelisest «Jeruusalemi

[3] Vrd. M. Kampmaa, Eesti kirjandusloo peajooned. Esimene jagu. Tartu, 1938, lk. 144 jj.; V. Ridala, Eesti kirjanduse ajalugu koolidele I. Tartu, 1924, lk. 89 jj.; F. Tuglas, Lühike eesti kirjanduslugu, Tartu, 1934, lk. 23 jj. Samalt seisukohalt lähtusid oma õpperaamatuis K. Mihkla, J. Roos jt.

Liina Ärahäetamisest» (1691) ja nn. «Hansu ja Mardi jutust» (1739), mis manitsevad vagadusele, alandlikkusele ja jumalakartlikkusele.

Märkimisväärsemaks sündmuseks oli piibli ilmumine eesti keeles 1739. a., kuna see raamat hoolimata kogu usulisest pietismist ja väljaandjate kiriklikest eesmärkidest pakkus ometi hulga üsnagi huvitavat ja mitmekesist lugemisvara ning aitas mõnevõrra kaasa ka kirjakeele ühtlustamisele.

1720-ndaist aastaist alates hakkas ilmuma kalender, millele hiljem sai osaks täita teatavat osa ka kirjanduse arengus. Eestikeelse perioodika eelkäijana tuleb nimetada 1766. a. Põltsamaal ilmunud, peamiselt tervishoiuküsimusi käsitlevat Wilde-Hupeli «Lühikest õpetust». Paar tollest ajast pärinevat idüllilis-sentimentaalse põhitooniga kunstlüürika näidet («Toomas ja Liisu», «Tiiu tasane ja helde») jäävad aga ainult juhuslikeks katsetusiks.

XVIII sajandi teisest poolest alanud kapitalismi kujunemine Baltimaadel põhjustas pärisorjusliku süsteemi kriisi. Talurahva kurnamine omandas äärmuslikud vormid, lootusetu olukord kutsus sajandi lõpul esile stiihilisi rahutusi ja vastuhakke. Ka osa balti-saksa linnakodanlusest ja haritlastest sai aru uutele tootmissuhetele ülemineku paratamatusest ja pidas vajalikuks vastavate reformide teostamist. Valgustuslikke vaateid väljendasid Baltimail saksa intelligendid G. Merkel ja J. C. Petri. Oma teostes nõudsid nad talupoegade vabastamist mõisnike rõhumise alt, näitasid pärisorjuse kaotamise tungivat vajalikkust, kõnelesid vanade kroonikate põhjal Baltimaade rahvaste muinasajast ja võitlusest võõraste allutajate vastu.[4] Kuigi need saksakeelsed teosed pöördusid ainult ülakihtide poole ja lootsid sealt vabastavaid reforme[5] ega ulatunud talurahvani, oli nen-

[4] G. Merkel, «Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts», Leipzig, 1796; «Die Vorzeit Lieflands. Ein Denkmal des Pfaffen- und Rittergeistes». Berlin, I 1798, II 1799; Petri, «Ehstland u. die Ehsten, oder hist.-geogr.-statistisches Gemälde von Ehstland» I—III, Gotha, 1802.

[5] Merkel pöördus otseselt Aleksander I poole, näit. «Wannem Ymanta» (1802) lõpus.

del kaudselt meie rahva ajaloos ometi positiivne osa ning tunduv mõju Faehlmanni, Kreutzwaldi ja Jakobsoni kirjanduslik-publitsistlikule tegevusele.

Pärisorjusliku süsteemi kriisi ja klassivõitluse teravnemisega tekkis mõisnikeklassil omakorda üha tungivam vajadus tõhustada ja mitmekesistada talurahva ideoloogilise mõjutamise vahendeid, et paralüseerida talurahva vastupanu. Mõisnikkonna enamuse püüe iga hinna eest säilitada feodaalset kurnamiskorda ja seoses kriisinähtustega kurtmine talupoegade «loomupäraste pahede» üle leidis oma väljenduse XVIII sajandi lõpul tekkinud ja XIX sajandi algul jätkunud eestikeelses «ilmlikus» kirjanduses, mille autoriteks olid balti-saksa pastorid ja teised mõisnike käsilased (Arvelius, Willmann, Schwabe, Holtz jt.). Seni oli ainsaks masside vaimse orjastamise vahendiks olnud kirik, nüüd tekkis selle kõrvale ka rahvavaenulik kirjandus, mida laialdaselt levitati odavate või koguni hinnata väljaannetena.

Üheks iseloomulikumaks näiteks sellest kirjandusest on Arveliuse «Üks kaunis jutu ja õpetuse raamat» (I 1782, II 1787), mis on põhijoontes vaba tõlge reaktsioonilise saksa autori F. Rochowi raamatust «Kinderfreund». Viimase kohta on Engels andnud hävitava kriitika, märkides, et Rochowi «teose» eesmärgiks oli talupoegade ja käsitööliste lastele sisendada «... heatahtlikku rahulolu oma maise saatusega, musta leiva ja kartulitega, teoorjusega, madala töötasu ja isalike kepihoopidega ...»[6] See hinnang on täiel määral kehtiv ka eesti talurahva suigutamiseks määratud kirjanduse kohta.

Tolle kirjanduse põhieesmärgiks oli idealiseerida pärisorjuslikku korda kui patriarhaalset ja õndsat seisundit, mis kuulutatakse jumalast seatuks ja igaveseks. Feodaalisandat näidatakse nendes raamatutes «kalli mõisavanemana» ja talurahva eest hoolitsejana, jutlustatakse tingimatut sõnakuulmist ja rahulolu kehtiva korraga kui lihtsa inimese õnne alust. Kuigi autorid peavad konstateerima nälga, viletsust, rahulolematust, mõisavargust jms., siis kõige selle puhul on süüdlane ainuüksi talupoeg, kes oma laiskuse, rumaluse, sõna-

[6] F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn, 1952, lk. 162.

kuulmatuse, liigsöömise ja teiste pahedega põhjustab kõiki hädasid. Rahulolematute, vastuhakkajate ja mõisaorjusest põgenejate kaela lastakse sadada kõikvõimalikke maisi ja taevasi karistusi ning püütakse lugeja silme ette manada nende ihu ja hinge vältimatu hukatus. Seletades eluraskusi inimeste moraalse madaluse ja rikutusega, jõutakse muidugi välja usu kui feodalismi peamise kaitserelva juurde.

Rahvas sai aru selle oma sisult ja eesmärkidelt vaenuliku kirjanduse olemusest ja jättis need raamatukesed lihtsalt lugemata (selle üle kurdab näiteks Arvelius oma jutu- ja õpetuseraamatu teise ande lõppsõnas). Ainult vähesed tolle kirjanduse toodetest leidsid rahva poolt vastuvõttu; selline oli näiteks Willmanni «Jutud ja mõistatused» (1782)[7], mis elas üle mitu trükki ja millest mõnedki motiivid leidsid tee rahvaluulesse.

XIX sajandi algul tegutses ka rida suuremal või väiksemal määral valitseva klassiga seotud balti-saksa keskkonnast pärinevaid haritlasi, kes siiski püüdsid kaasa aidata rahva vaimuelu arendamiseks. J. H. Rosenplänter andis aastail 1813—1832 Pärnus välja almanahhi «Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache», milles käsitleti eesti keele, rahvaluule ja kirjanduse küsimusi ning avaldati ulatuslikult vastavaid eestikeelseid tekste; Rosenplänteri algatusel toimusid tollal Pärnus ka esimesed eestikeelsed näidendi-ettekanded. J. W. L. Luce asutas 1817. a. Kuressaares esimese seltsi eesti kirjandusega tegelemiseks. Rosenplänteri almanahhile tegi kaastööd innuka rahvaluulekogujana tuntud A. Knüpffer, kes esimesena soovitas rahvalaulu eeskuju jälgida ka kunstluules.[8] R. J. Winkleri «Eestimaa maaväe sõjalaulud» (1807) ja mõned filosoofilised luuletused olid lisaks kasinale ilmlikule luulele. Mõnevõrra hilisemast ajast tuleb nimetada P. Manteuffelit, paari rahvaraamatukese autorit,[9] keda kaassaksad ta rahvalähe-

[7] Tõlgitud vanima läti kirjaniku G. F. Stenderi valmide ja jutustuste raamatust «Pasakkas un Stahsti, teem Latweeschem par islusteschanu un gudru mahzibu sarakstiti», Jelgava, 1766.

[8] Vt. Beiträge..., IX vihik (1817), lk. 13 jj.

[9] Aiavite peergo valgussel (1838), Villem Navi ellupävad (1839); Kreutzwald suhtus Manteuffelisse hindavalt (vt. tema

duse pärast sõimasid «hulluks krahviks». Nimetatud kirjameeste tegevuse sisuline erinevus pärisorjuse apologeetide omast on ilmne; neil on märkimisväärseid teeneid eesti keele ja folkloori uurimisel, millega nad aitasid luua eeldusi eesti kirjanduse tekkimiseks.

Pärisorjusliku majandussüsteemi lagunemise ja kapitalistlike suhete arenemise alusel kujunes tol ajal Venemaal aadlike-revolutsionääride põlvkond — dekabristid ja nende mõtteosalised, kelle hulgas oli ka Eestimaa aadlist pärinevaid üksikuid eesrindlikke inimesi (T. Bock, W. Küchelbecker, A. Rosen jt.). Nad olid tihedalt seotud eesrindliku vene ühiskondliku mõttega, mis ilmneb ka dekabristide eestiainelistes teostes — Küchelbeckeri jutustuses «Ado» (1824), A. Bestuževi (Marlinski) teekonna-kirjelduses «Reis Tallinna» (1821) ja reas jutustustes («Tallinna turniir» jt.). Nendes avaldub sügav kaasatundmine ikestatud eesti rahvale ja antakse kõrge hinnang rahva võitlusele maa allutajate ning orjastajate vastu.

Vene progressiivne ühiskondlik mõte ja kirjandus avaldasid olulist mõju kujunevale eesti rahvuslikule kirjandusele. Otsene mõju on ilmne J. Sommeri (Suve Jaani) loomingus; pole aga kahtlust, et oli olemas see mõju kõigi XIX sajandi eesti progressiivsete kirjanike loomingule.

Rahvusliku kultuuri algete kujunemine sai suuremat hoogu esimeste haritlaste-eestlaste O. W. Masingu ja Kr. J. Petersoni tegevusest, kes on Kreutzwaldi-eelse perioodi kõige esileulatuvamaiks kujudeks.

Ka Masing (1763—1832) on veel mitmeti kinni vana ühiskonna küljes; ta on üleminekuaja nähtus, kuid tema tegevus pärisorjuse kriisi ja poliitilise reaktsiooni tingimusis teenis põhiliselt siiski rahva huve. Tema kirjutuste peaeesmärgiks on elunähtuste mõistusepärane selgitamine, võitlus harimatuse ja ebausu vastu. Seda valgustuslikku hoiakut ei saa jätta tähele panemata paigutisest konventsionaalselt-pastorlikust sõnastusest hooli-

lühiretsensiooni «Ajaviite...» kohta «Inland'is» 1838, v. 769) ja tegi ettepaneku valida ta Õpetatud Eesti Seltsi liikmeks (vt. Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 3. maist 1839).

mata; me tunneme Masingu juures selgesti uueaegse inimese mõttelaadi, laia silmaringi, püüet rahva haridusele kaasa aidata. Masing oli esimene, kes avalikult kritiseeris oma kaasaegset rahvavaenulikku eestikeelset kirjandust ning asus selle asemel looma õpetlikku lugemisvara. Masingu kirjanduslik pärand ei ole oma põhilise osa didaktilise laadi tõttu küll püsivalt elama jäänud (ehkki kirjutuste hulgas leidub ka vägagi huvipakkuvaid — näiteks «Vana põlve aeg ja tänine aeg»[10]). Tema tööl ja tegevusel tervikuna kalendrite, «Pühapäeva vahelugemiste» ning esmajärjekorras esimese eesti ajalehe «Maarahva Nädalalehe» väljaandmisel on aga oma aja tingimustes kõigist vastuoludest ja piiratusest hoolimata vaieldamatu edasiviiv tähtsus. Selle tõendiks on ka Faehlmanni ja Kreutzwaldi hinnangud Masingu elutöö kohta.[11]

Kr. J. Petersonil (1801—1822) olid eeldused saada rahvaliku kirjanduse rajajaks ja esimeseks suureks eesti poeediks. Kahtlemata on siin tegemist erakordse, geniaalse isiksusega, kes aga ei saanud kaugeltki välja kujuneda ega oma võimeid avaldada. Petersoni fenomenaalne keelteanne, tema mõtisklusis avalduv analüüsiv ning juurdlev vaim, tema aktiivne huvi eesti keele, rahvaluule ja rahvaelu vastu, tema eredalt individuaalne poeetiline talent, mille paremad avaldused jäävad eesti luuleklassika kullafondi, tema julge esinemine «maarahva laulikuna» — kõik see on tõendiks suurest, murrangulisest nähtusest. Kõige kaasaegsega, ka Masinguga võrreldes on Petersoni tegevusel ja kirjanduslikul pärandil hoopis uus kvaliteet.

Kuid see oli ainult paljutõotav algus. Noore Petersoni traagiline hukkumine vaenulike ühiskondlike olude umbuses on eesti kirjandusele suureks kaotuseks. Ja mitte ainult et tema elutöö jäi tegemata, vaid ka see vähene, mis ta oli suutnud anda, jäi terveks sajandiks käsikirjana arhiivi seisma ega saanud meie luule arenemist mõjutada (ainult soome mütoloogiapärimuste elusta-

[10] Vt. Marahva Näddalaleht 1825, nr. 50, 51, 52.

[11] Vt. näiteks Kreutzwaldi kirjad Faehlmannile 1. juunist 1839, 22. augustist 1843, 12. juunist 1849, J. Hurdale 1. aprillist 1862, J. Krohnile 21. märtsist 1869 jm., samuti «Ma-ilma ...» eessõna.

mine möödunud sajandi eesti kirjanduses on toimunud Petersoni tehtud «Mythologia Fennica» tõlke ja kommentaaride vahendusel).

Peterson on rahvaliku kirjanduse ettevalmistava ajajärgu väljapaistvaimaks kujuks, kuid mitte temast ei saanud algust eesti kirjanduse pidev areng. Peterson on rahvusliku kirjanduse eelkäija ning ettekuulutaja, kindla ja püsiva aluse sellele panid aga Faehlmann ja Kreutzwald järgnevail aastakümneil. Faehlmann ja Kreutzwald viisid eesti kirjanduse tihedasse seosesse ühiskonnaeluga, ühiskonna vajadustega, tegid selle oma ajastu põhiülesannete väljendajaks.

2

Eesti rahvusliku kultuuri tekkimise aluseks XIX sajandi keskel oli kapitalismi arenemine, eesti rahvuse kujunemine ja kultuuriliste sidemete tihenemine eesti ja vene rahva vahel. Demokraatliku kultuuri tekkimine ja arenemine toimus ägedas võitluses balti mõisnike ja pastorite reaktsioonilise pärisorjusliku ja rahvavaenuliku «kultuuri» vastu. Viimast kaitsesid ka eesti kodanluse ideoloogid, kes arendasid samasugust rahvavaenulikku, eesti kodanluse huve teenivat kultuuri. Nii sai ka eesti rahvuslikule kultuurile selle tekkimisest alates iseloomulikuks kahe rahvusliku kultuuri — demokraatliku ja antidemokraatliku — vaheline võitlus.

1840. a. kalendris ilmusid Faehlmanni esimesed eestikeelsed värsid,[12] tema müüdid samast ajast olid aga kirjutatud saksa keeles ja rahvas võis neid tõlgete kaudu tundma õppida alles sajandi lõpul. Faehlmanni tähtsaimaks vahetult rahva kätte ulatunud tööks on tema «Tühi jutt, tühi lori»[13], milles demokraatlikelt positsioonidelt käsitletakse tolle ajastu kõige aktuaalsemaid ühiskondlikke probleeme, feodaalkorra kriisi nähtusi (korduvad ikaldused ja näljahädad, ümberasumisliikumine). See teos on oma suunalt otse vastupidine pastoritest «kir-

[12] Järva-ma vannamehhe õppetussed. Tarto- ja Võrro-ma rahva Kalender 1840.

[13] Tarto- ja Võrro-ma rahva Kalender 1842.

janike» rahvavaenulikele väljamõeldistele, kes püüdsid kõigi hädade süüdlasena näidata talupoega ennast.

Ka Kreutzwald astus 1840. a. esmakordselt eesti lugeja ette pikema karskusmõtet propageeriva külajutuga «Viinakatk»; tema varasem publitsistlik tegevus saksakeelses perioodikas 1836. a. alates ulatus muidugi ainult intelligentsi ringkondadeni. 1842. a. järgnes juba enam kui kahekümne aasta eest kreiskoolipõlves valminud «Vaga Jeenoveva» tõlge, mis anti välja sõprade algatusel.[14] Samast ajast algab Kreutzwaldi esinemine Õpetatud Eesti Seltsi poolt toimetatud «Tartu- ja Võrumaa rahva Kalendris». 1843. a. ilmus «Sipelga» I anne. 1845. a. alates hakkas Kreutzwald «Maarahva Kasulise Kalendri» toimetajaks,[15] kus 1848 alustas ilmumist «Reinuvader Rebane». Aastail 1848—1849 avaldas Kreutzwald viis vihikut populaarteaduslikku väljaannet «Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on». Selle ettevalmistusaja järel ilmutas Kreutzwald erilist loomingulist aktiivsust 1850-ndail aastail, kust on pärit tema teoste kaaluvaim osa.

Faehlmannil on olnud väga suur mõju eesti kirjanduse tekkimisele ja arenemisele, kuid mitte niivõrd otsene kui peaasjalikult tema sõbra Kreutzwaldi kaudu. Faehlmanni osaks oli rohkem algatada kui teostada. Tema enda üsnagi kasin kirjanduslik toodang üksi ei suudaks kuigivõrd selgitada tema tähtsust eesti kultuuri ajaloos, kuid need põhisuunad, vaated ja püüdlused, mis Faehlmann algatas, said aluseks kogu järgnevale kirjanduslikule tegevusele ja püsisid lipukirjana aastakümneid.

Faehlmann ja Kreutzwald on lahutamatud — üks on suur suunaosutajana, teine teokstegijana. Palju sellest, mis Faehlmann deklareeris ja algatas, oleks võinud joosta liivale, kui neid kavatsusi poleks ellu viinud Kreutzwald. Viimase vahetu mõju on olnud võrratult

---

[14] Vt. Vaga Jeenoveva ajalik eluaeg. Neljas läbivaadatud trükk. Tartus, 1878. Lk. III.

[15] Seda kalendrit toimetas Kreutzwald tervelt 30 aasta jooksul (välja arvatud aastad 1863 ja 1864). Vt. kirjastaja Laakmanni poolt 10. märtsil 1875 ja Kreutzwaldi enda poolt 31. juulil 1875 koostatud tõendeid autoriõiguste edasiandmise kohta. Sama näitab ka Laakmanni äriraamat (lk. 66—67).

suurem, kuid ilma Faehlmannita poleks olnud ka sellist Kreutzwaldi, nagu me teda nüüd tunneme ja hindame. Vanema sõbra mõju ja eeskuju nii ühiskondlik-poliitiliste vaadete, rahvusliku teadvuse kujunemise, kirjanduse ülesannete, üldse kogu elukäsituse ja inimliku elusisu mõistmise osas, millest Kreutzwald korduvalt austuse ja tänutundega kõneleb,[16] on tema vaimse palge väljakujunemisel olnud erakordse tähtsusega. Masingu kõrval minevikust oli Faehlmann kui kaasaegne Kreutzwaldi poolt kõige hinnatumaks autoriks eesti kirjanduse ja keelearenduse alal.

Faehlmanni ja Kreutzwaldi poolt rajatava demokraatliku kultuuri arenemisele aitas suuremal või väiksemal määral kaasa rida kohalikke saksa haritlasi. Nendest väljapaistvamad on tubli folklorist H. Neus, kes avaldas rahvaluulet koostöös Kreutzwaldiga,[17] C. E. Sachssendahl jt. ÕES-i tegelased selle varasemast perioodist; kunstnik ja publitsist N. F. Russow, kes kirjutas luuletusi rahvalaulu laadis ning avaldas värsikogu rea tähelepanuväärsete lauludega[18] ja keda Kreutzwald kõrgelt hindas.[19] Eriti oluline osa on aga Peterburi akadeemikutel A. Schiefneril ja F. J. Wiedemannil, kes osutasid Kreutzwaldile tõsist abi nii tema peateoste loomisel kui ka trükkitoimetamisel. Viimaste kaudu leidis kujunev eesti kultuur otsese seose eesrindliku vene kultuuriga.

Demokraatliku kirjanduse tekkimise perioodil tegutsesid veel kaks esileulatuvamat eesti kirjameest — Johann Sommer (Suve Jaan) ja C. W. Freundlich. Suve Jaani teosed «Vene süda ja vene hing» (1841) ja «Luige Laos» (1843) on väärtuslikud nendes avalduva eesti ja vene rahva sõpruse, patriotismi ja lihtsa inimese kõrgete vaimsete ning moraalsete omaduste rõhutamise

[16] Vt. eriti tema poolt avaldatud Faehlmanni elulugu (Dr. Friedrich Robert Faehlmanns Leben von dem Herrn Dr. Kreutzwald. Verh. GEG II, 4, lk. 4—50).

[17] «Ehstnische Volkslieder» I—III, «Mythische und magische Lieder der Ehsten» jm. Neus kõneles ka vajadusest lähendada eesti luulet rahvalaulule, kõrgelt hinnates viimase esteetilist väärtust (vt. Inland 1840, v. 543 jj.).

[18] Ued Kandlekeled, Tallinnas, 1854; eriti paistavad silma «Saks ja matüdruk» ja «Nä immet!»

[19] Vt. Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 26. oktoobrist 1854.

poolest. Tema «Luige Laos» osutab seejuures paiguti vaieldamatut kirjanduslikku annet ja on tõendiks vene kirjanduse viljastavaist mõjudest. Kuid samal ajal on Suve Jaani peateos vägagi vastuoluline, selle hinnatavad jooned kipuvad kaduma pealetükkiva tsaaritruuduse, läiluseni ulatuva jumalakartlikkuse ja igasuguste isandate ning ülemate ees lömitamise varju, pea igalt leheküljelt kostva nutu ja silmavee haledusse.[20]

Üsna vähenõudlikud on Freundlichi kirjanduslikud harrastused. Oma värssides kujutab ta mitmesuguseid talurahva töid ja toimetusi, kõneleb osavõtlikult ka raskusist («Teomehe elulugu»), piitsutab ahnust ja tänamatust, mõistab hukka joomist, kaardimängu ja äkilist meelt, kiidab hoolsat naist jne. Tema lihtsakoelistes mõttemõlgutustes ja kaunis pealetükkivas õpetlikkuses avaldub aga üsnagi piiratud elutarkus, seejuures enamasti läbi vettinud vältimatu kösterlik-kirikliku vagadusega. Vormiliselt lähenevad Freundlichi laulud uuemaaegsetele lõppriimilistele rahvalauludele (nn. vemmalvärssidele), mis omal ajal kahtlemata soodustas nende levikut, nii et mõnigi sai üldtuntuks («Jänese õhkamine»).

Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjandusliku tegevuse alguses tekkis ka sentimentaalse laadiga rahvusvaheliselt levinud juttude ülekandmine eesti keelde. Juba 1839. a. ilmus K. Fr. Lorenzsonni ümberjutustusena «Jeenoveva elust; üks väga armas ja hale lugemine vanemate ja lastele»; omapoolse ümbertöötlusega samast loost esines kolme aasta pärast ka Kreutzwald ise. Aastal 1843 järgnes «Griseldis ja markkrahv Valter», 1844 «Irlanda ehk puhta elu võit», 1846 Freundlichi tõlgitud «Apolloonius, Tiiruse ja Siidoni kuningas» jne. Ka need haledusjutud eesti kirjanduse tekkimise perioodilt kujutavad endast vastuolulist nähtust. Oma keeruka ja küllaltki põneva faabulaga, oma muinasjutulähedase laa-

[20] Vastuolulised on ka Suve Jaani seni hoopis silmapaari vahele jäetud luuletused: mõnede kahtlemata huvipakkuvate kõrval (näiteks pikem luuletus «Tullekahjo», samuti «Pimme kerjaja», «Puri lind») on teised täiesti vastuvõtmatud oma usulise alandlikkusega (vt. B. Gildenmanni antoloogia «Lillekessed» I—II, Pärnu, 1852 ja 1866).

diga haarasid need lihtsat lugejat ja muutusid väga populaarseiks, äratades laiades rahvahulkades huvi ilmliku kirjanduse vastu. See oli midagi erinevat ümbritseva elu hallusest ja üksluisusest ning pakkus sellisena suurt elamust. Ka sisuliselt ei saa neid raamatukesi täielikult eitada: nagu muinasjutus, nii avaldub ka siin osavõtt inimsaatusest, ka siin tõstetakse esile inimlikke voorusi ja lastakse karistus osaks saada pahedele. Haledusjuttude kahjulikkus ilmneb aga nende religioossuses, passiivses alistuvuses, halemeelses suigutamises; oma elukaugusega juhtisid nad lugeja tähelepanu tegelikkuse probleemidelt kõrvale, väljamõeldud kannatustele, mida kroonis samuti väljamõeldud vooruse võit. Kui 40-ndail aastail nendel ometi oli mingisugune edasiviiv osa, siis 50.—60. aastail muutusid need tühised raamatukesed, mida üha suuremal hulgal turule paisati, tõelise kirjanduse arenemisele tõsiseks takistuseks.

1850. a. «Kasulises Kalendris», kõneldes kalendrikirjutamise raskustest, avaldab ka Kreutzwald oma eitavat suhtumist väljamõeldud haledusjuttudesse ja röövliromantikasse: «Juba tänini tegi asi kihelemist küllalt ja ei olnud võimalik kõikide soovimist täita, sest mõned himustasid vaimulikke, teised jälle ilmalikke lugusid kuulda saada; üks osa tahtis ohkamisi ja silmalaugude niisutust, teine kisendas pakitades: «andke niisugust tükki, et ihukarvad lugedes püsti tõusevad!»»[21] Sama mõtet arendab Kreutzwald jutustuse «Paar sammukest rändamise teed» ühes kõrvalepõikes, avaldades oma meelepaha selle üle, et igasuguste vähimagi elulise aluseta halearmsate ja jubedate lugudega on rahva kirjanduslik maitse ära rikutud: «Meie lugejate raisku läinud maitsus igatseb toitu, mis kole ja imelik, sagedasti hullul sammul tõsiduse rajadest üle astub ja kukerpalli ratast lööb, et varbad maapinda ei puutu: niisugune kaelamurdlik lugu on neil mokka mööda! — Aga kes tõsise elu peenart mööda astub ja nõnda kirjutab, kuidas loodud asjade lugu jookseb, sellest ei osata lugu pidada.»[22]

[21] Lõppe-sõnna luggejale. Ma-rahwa Kassuline Kalender 1850, lk. 30.

[22] Paar sammokest rändamise-teed. Üks elopuu küllest nopitud mälestuse-leht. Tartu, 1853, lk. 19.

Kreutzwaldi kirjanduslike vaadete aluseks on tema maailmavaatelised tõekspidamised, tema kirjanduslik tegevus on kogu tema valgustusliku elutöö lahutamatuks ja kõige olulisemaks osaks. Pidades vajalikuks maailma ja selle seaduspärasuste tunnetamist, seadis Kreutzwald kirjandusliku tegevuse eesmärgiks kajastada tõepäraselt tegelikkust ja oma arusaamist sellest. Uskudes valgustajana progressiivsete ideede jõusse ühiskondlikku elu ümber kujundada, rakendas Kreutzwald ka oma ilukirjandusliku loomingu nende ideede teenistusse, et kasvatada lugejat ja mõjutada selle kaudu ühiskondlikku arenemist. Astudes välja pärisorjuse ja selle igandite vastu, rahva julmade rõhujate ja pimestajate — balti aadli, kiriklaste ja eesti kurnajate vastu, sidus Kreutzwald oma ilukirjandusliku tegevuse rahva vabastusliikumisega.

Kreutzwaldile langes eesti kirjanduses algataja ja teerajaja osa. Enda ees ühtki kirjanduslikku Kalevit nägemata[23] pidi ta kõigist raskustest ja takistustest, kahtlustest ja vastuoludest hoolimata oma kirjandusliku tegevusega ise eelkäijaks Kaleviks saama. Selle suure ja erakordselt vastutusrikka ajaloolise ülesande täitis ta auga.

Tolleaegses ühiskonnas demokraatliku eesti kirjamehena tegutsemine nõudis suurt enesesalgamist ja erakordset visadust. Kui jätta ka kõrvale raskused, mis tulenesid kirjanduslike traditsioonide puudumisest ja Kreutzwaldi igapäevase kutsetegevuse suurest töökoormast, siis muudki tingimused polnud mingil viisil julgustavad. Avaldamisvõimalused olid äärmiselt piiratud ja eriti suuremate teoste trükkitoimetamine peaaegu lootusetu.[24] Mõistagi polnud kirjanikul mingit väljavaadet oma kirjanduslikust tööst elatuda — honorar ei olnud

[23] Vt. Kreutzwaldi kiri Koidulale 17. märtsist 1868.

[24] Nii oli näit. «Ennemuistsete juttude» käsikiri suures osas valmis juba 1854. a. (vt. A. Schiefneri eessõna teosele «Mythische und magische Lieder der Ehsten. St. Petersburg. 1854», lk. V), kuid trükis sai see lõplikul kujul ilmuda alles 1866. a., s. t. 12 aasta pärast. «Kalevipoja» rahvaväljaande jaoks tuli Kreutzwaldil isegi aktsiaselts organiseerida ja kogu oma vähene vara tagatiseks panna, enne kui vajalik rahasumma kokku saadi (vt. Kreutzwaldi kiri J. Weitzenbergile 3. veebruarist 1862).

üldse nimetamisväärne, enamasti tuli leppida ainult teose teatava arvu priieksemplaridega.[25]

Tõsised olid tsensuuritakistused, millega Kreutzwaldil kogu oma kirjandusliku tegevuse jooksul tuli lakkamatult kokku põrgata; palju tuli kirjanikul juba ette arvestades ütlemata jätta, kuna oli teada, et see nagunii läbi ei pääse. Kirjanduse levikut takistasid rahvahulkade harimatus ja vaesus, eriti aga usulised mõjud nii ametliku kiriku kui ka vennastekoguduste poolt, mille tõttu «ilmaliku lori» lugemist peeti raskeks patuks. Seevastu olid rahvavaenuliku kirjanduse poolel kõik eelised — nii materiaalsed võimalused kui ka vaimulike ja ilmlike võimude toetus. Kreutzwaldi kogu kirjanduslik tegevus — see oli minek vastuvoolu, lakkamatu võitlus ajuti ülesaamatutena tunduvate takistustega.

Mõistes õigesti, et demokraatliku rahvusliku kirjanduse tõeliseks aluseks on rahvaluule, sidus Kreutzwald oma loomingu rahva suulise poeesia kogumise ja kirjandusliku ümbertöötamisega. Faehlmanni kõrval on ta eesti folkloristika rajaja. Ta andis rahvaluule kogumisele, avaldamisele ja tõlgendamisele kindla rõhumisevastase suuna, astudes välja pastorite, köstrite ja teiste rahvavaenulike kirjameeste vastu, kes põlgasid ja halvustasid rahvaluulet ning tegid kõik, et seda hävitada. Kreutzwald kõneles esimesena rahvaluulest halvakspeetud maarahvale endale kui suurest rahvuslikust kultuuriväärtusest, mis näitab rahva õigust inimväärsemale elule.[26] Ta mõistis õigesti rahvaluule võitlevat hoiakut, selle ideelist sisu ja neid sotsiaalseid põhjusi, mis tegid üksikud laulud või jutud omaseks kogu rahvale. Kreutz-

---

[25] «Kalevipoja» koostajana näiteks sai Kreutzwald 25 priieksemplari.

Meie maal, kirjutas Kreutzwald noorele Weitzenbergile, kes kavatses kutseliseks kirjanikuks hakata, võib piibumehest kirjanik «...õnne korral niipalju teenida, kui ta tubaka eest välja peab andma» (3. veebr. 1862). «Tänapäeval on mõnel kirjanikul kirjutamine ü h e k s a s amet, ja võib jumalat tänada, kui kümnendat tundma ei saa» (Kreutzwaldi kiri Adamsonile 18. juulist 1870).

[26] «Seesinane varandus on teie päritud rahva laulud ja jutud, mis teile avalikult õpetavad, et teile niisama palju loodud vaimu vara oli antud kui teistele rahvasugudele» (Eesti rahvalauludest ja ennemuistestest juttudest. Sippelgas II, lk. 32—33).

2

wald näitas, et ühesugune olukord, «ühesugune orjus ja töö» teeb rahvaluule «iga mehe kohaseks» ja sellepärast võivad «... omal maal sündinud laulikud kõige osavamalt rahva tundmustele sõna anda»[27].

Rahvaluules ei otsi Kreutzwald mitte tühja fantastikat, vaid elu tõepärast kajastamist ka välise muinasjutulise koore all. Nii tõstab ta «Eesti rahva ennemuistsete jutude» eessõnas esile just muinasjuttude realistlikku olemust: «Mida enam ennemuistses jutus inimese loodud kombed, imeteost lugupidamata, avalikuks tõusevad ja mitmes tükis tõsist elu üles näitavad, seda täielikum on jutu loomine.»[28] «Kalevipoja» *Sissejuhatuses,* esitades oma vaateid lauliku loomisviisist, annab Kreutzwald sama kriteeriumi kirjanduse väärtuse hindamiseks:

«Näitab kuju kulla nägu,
Kõne kaunis tõekarva,
Tõekarva, tarka arvu,
Siis on laulik osav looja,
Laitemata sõnaseadja.»[29]

Rahvaluule parimate traditsioonide jälgimine on kõige tunduvamalt kaasa mõjunud tema kirjanduslike vaadete arenemisele elutõe ja ühiskondlike teemade käsitlemise suunas.

Juba 1842. a., kirjutades Faehlmannile oma kavatsetavast suurest romaanist (mis jäi teostamata ilmselt avaldamisvõimaluste puudumist arvestades), avaldab Kreutzwald üsnagi selge kirjandusliku programmi: see «... eesti rahvusromaan... peab läbi ja läbi kodusel pinnal elama ja sügavalt rahva elu olukordadesse tungima»[30]. Võõrastele eeskujudele tugineva väärtusetu turukirjanduse vastu võideldes esitab Kreutzwald korduvalt hiljemgi nõude, et kirjanik käsitleks oma rahva elu.[31] Ta rõhutab, et «... kes elujuhtumisi tõsiselt

[27] Eesti rahva lauludest ja ennemuistestest juttudest. Sippelgas II, lk. 23, 24.

[28] Eesti rahva ennemuistesed jutud. Tartus, 1875, lk. IV.

[29] Kalevipoeg. Eesti rahva eepos. Kogunud ja ümber töötanud Fr. R. Kreutzwald. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1951, lk. 11.

[30] Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 24. detsembrist 1842.

[31] Nii kirjutab ta jutustuse «Videvik» sissejuhatavas osas: «Meie päevil veetakse igalt poolt rohkesti võõramaade kirjakaupa

tahab maalida, peab valgust ja varju nõnda andma, kuidas mõlemad tema silma ette astuvad»[32]. Need ja teised sellelaadsed Kreutzwaldi mõtteavaldused on esimesteks sisuliselt realismile lähenevateks nõueteks eesti kirjanduses. Kuigi Kreutzwaldi arutlustes poeesia üle ilmneb ka mõningaid tollal väga levinud idealistliku esteetika mõjutusi, ei püüa ta luulet tegelikkusest lahti kiskuda ega mingitesse ebamaistesse kõrgustesse viia. Nõudes kirjanikult kõrgemate ideaalide teenimist, peab ta silmas ennekõike rahvahulkade eluliste huvide ja vajaduste tõepärast kirjanduslikku kajastamist.

Sellest lähtudes pidas Kreutzwald kogu oma kirjandusliku tegevuse jooksul leppimatut võitlust tollal sogase vooluna turule tulvava alaväärtusliku tõlkepahna ja papimeelsust ning orjavaimu jutlustava köstrite-pastorite kirjanduse vastu. Tolle rahvavaenuliku kirjanduse kõige mõjukamaks esindajaks Kreutzwaldi kaasajal oli J. V. Jannsen, kes otsekui kilplaste peavanem Hans Emisnik oma seasarve puhudes seisis kodanlik-klerikaalse suuna eesotsas. On sellepärast loomulik, et Kreutzwaldi kriitika 1850-ndaist aastaist alates tabab ennekõike Jannsenit ja tema toodangut, mis oli Kreutzwaldi tegevuse otseseks antipoodiks.

Jannsen jätkas otseselt sajandivahetuse balti-saksa autorite rahvavaenuliku kirjanduse suunda; tema «aatekaaslasiks» olid pastorid Körber, Henning, Jannau, samuti mõned kirjanduslikud kaubitsejad (Brandt). Jannseni põlgav, mõnitav suhtumine eesti rahvaluulesse on üldtuntud.[33] Eesti kirjanduse arendamise ülesannet

---

turule, misläbi oma kohast hoopis ära võõrdume, kui silmad alati üle piire sirutame ja iial meie külavainu muru haljendust ehk meie lepiku ööbiku laulu enam tähele ei pane. Harju haavikud, Lääne lepikud ja Viru männikud kasvavad kõik veel vanaaegsel ilul: mispärast meie siis jutu jälgi oma küla tänavast üles ei peaks võtma?» (Maa-rahva Kasuline Kalender 1854, lk. 1.)

[32] Eesti-rahva Kasuline Kalender 1869, lk. 41 (Mihkel Põllupapp).

[33] «Aidu-raidu hellad vennad, — küla neiud noorekesed ja muud nende sarnased nimetakse ka lauluks, aga ei ole neil sõna pitkust, ei õiget viisi, ei aru ega otsa, sõna sealt, teine tealt kokku pandud, nagu paigatud torupill, ja see peab laul olema? Igal mehel oma sõnad, oma viis, üks köristab ees, teine kaagutab järele, sagedasti kolm, neli korda ühte ainust sõna — sedasugust

TRÜ Raamatukogu

nägi ta võimalikult laiaulatuslikus saksa väikekodanliksentimentaalsete või õpetlik-humoristlike jutukeste ja laulukeste suupärastamises tema meelest rumala ning vähearenenud maarahva jaoks. Oma loomupärased ladusa jutumehe võimed, mida ei keeldu tunnustamast ka Kreutzwald,[34] rakendas Jannsen rahvavaenulike eesmärkide teenistusse, alandlikkuse, orjameelsuse, jumalakartlikkuse, passiivse rahulolu jutlustamiseks, ja mida «rahvalikumas» vormis see sisu peitus, seda kahjulikum ta oli.

Jannseni arvukad pooltõlkelised jutud oma rõhuvas enamuses on põhilaadilt ja elukäsitluselt ebarahvalikud, väljamõeldud, tegelikkust moonutavad, rahva soovidele ja taotlustele risti vastukäivad. Tema lähenemine elunähtustele on läbini kiriklik-kösterlik, sageli jumala helduse, õigluse, ettenägelikkuse jne. kümnekordse meeldetuletamisega ühel leheküljel. Kui inimestel ongi raskusi ja viletsust, siis on jumal seda saatnud «nende usu katseks». Mõnikord puudutab Jannsen ka sotsiaalse ebavõrdsuse probleemi, näitab isegi rikast kõrgi ja paheliisena, vaest aga voorusliku ja kasinana, laseb esimesel halvasti ja teisel hästi minna — kuid see kõik on ikka ainult illustratsiooniks teesi juurde, et «Jumal suureliste vastu paneb ja alandlikule armu annab». Vooruslike tasu ja patuste-ülekohtuste karistus tuleb ikka kõige parajamal ajal, sageli kõige imeväärsemal viisil, sõna otseses mõttes jumala käe läbi. «No vader, kas Jumal elab, või ei ela?» küsib seepeale võidurõõmus köster, «kas kindel lootus Jumala peale aitab, või mitte? Kas tead nüüd, et ristiinimene kõige häda sees peab u s k m a, l o o t m a, p a l u m a?»[35]

Sedasama ideoloogiat ja moraali teenib Jannsen ka oma luules, mille «tuumik» ilmus 1860. a. «Eesti Laulikus». Sellest kõlavad kiitusehelinad maale, kus valitseb õnn ja rõõm, küllus ja rahulolu, kus «truus, õigus ela-

laulu võib kõrtsi ukse ees ja küla kiige peal kuulda, aga ta paneb kõrvad huugama ja ajab nagu suitsuving pea valutama» (Perno Postimees 1857, nr. 14).

[34] Vt. näit. Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 3. märtsist 1870.

[35] Püssipappa essimessed külla-juttud külla-rahvale, Tartu, 1854, lk. 92.

vad» ja inimesed «ikka rõõmsast laulavad»... Tosin läägeid ülistuslaule kallile keisrile ja isevalitsejale on tulvil pateetilisi truudusetõotusi ja armuvandeid. Jannseni kodanlik-klerikaalsed isamaalaulukesed on täielik importkaup Saksamaalt (kurioosumina leidub siin isegi «Eestimaa käib üle kõige, üle kõige ilma peal»!). Rõõmuhõisked hea ja õnneliku elu pärast vahelduvad rahulolemisele ja leplikkusele manitsemistega, terve kogu on üksainus suur truualamlik lõmitus taevaste ning maiste ülemuste ja valitsejate ees. Programmluuletuseks võiks olla «Rahuline meel»:

«Rahul mina olen,
Mingu, kuida lääb;
Ehk küll kehvast elan,
Süda rõõmsaks jääb» jne.[36]

See teema kordub kümnetes variatsioonides, üks drastilisem teisest (näit. «Põllumehe õhtulaul», «Sulase laul» jt.). Kui ka oleme vaesed ja elame puuduses, on meil meel rõõmus, sest rahulolu, usinus ja kasinus teeb kõik heaks; jumal ei ole igaühe jaoks mõisaid loonud, vaid suurem hulk on teomeesteks pandud, mis on kõik väga targasti seatud, «ja minu meel on rahul sellega»; kuigi rikkad «mitu rooga söövad» ja neil on «koogid, praadid käe» — ega nad sellest enam söönuks saa kui taluinimene räimest-leivast... Ei maksa õnnelikul maamehel saksu kadestada —

«Saksadel on saksa rõõmud,
Saksa mured, vaevad ka;
Siidi kuubes on ka kirbud,
Mis ei lase magada».[37]

Ja ikka jälle kordub nende või teiste sõnadega otsekui refrään «Sest olen rahul oma talupõlves, teen tööd, söön leiba, elan rahu sees». Kreutzwald andis «Eesti Lauliku» kohta lakoonilise, kuid täiesti hävitava hinnangu, märkides, et «... rahvale antakse toidu asemel seasöök räpase molliga ette...»[38]

[36] Eesti Laulik, 1865, lk. 156.
[37] Sealsamas, lk. 36.
[38] Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 12. aprillist 1864.

Jannseni juttude ja laulusalmide kõrval pakkusid teised autorid rahvale oma töödes enamasti kangemakraadilist vaimulikku keelekastet, nagu seda on näiteks C. M. Henningi «Kolmekordne nöör. Õpetus, tõotus, palve, püha kirja salmidest, iga päeva peale aasta ümberringi», C. Körberi «Uus teekäija raamat, kus sees on ilmalikud nägemised, aga vaimulikud tähendamised», F. Brandti «Uued Paradiisi lillekesed Issanda kiituseks, südame äratamiseks ja usu rõõmuks» jne. jne. Sellise õndsaliku «kirjavara» soetamine oli mitte ainult jumalale meelepärane tegevus, vaid ühtlasi (ja esmajoones) kasulik äri, sest kogu see «looming» topiti pastorite, köstrite, tagurlike koolmeistrite jt. poolt organiseeritud korras rahvale poolvägisi kätte.

Säärase «kirjanduse» vastu ei tunne Kreutzwald halastust, teravalt paljastab ta selle tühisust ja kahjulikkust.[39] Juba varakult tegi ta katseid ka ajakirjanduses sellise makulatuuri vastu välja astuda asjaliku kriitikaga (näiteks Körberi ja Jannau sepitsuste kohta 1856. ja 1857. a.), kuid nii «Inland» kui ka «Perno Postimees» keeldusid selle avaldamisest.[40] Jäi üle ainult arvustada kirjades mõtteosalistele ja jätkata vastavaid vihjeid ilukirjanduslikes töödes. Nii kirjutab ta näiteks «Reinuvader Rebases»: «Mõni pardi-isand tõusis meie päevil raamatukirjutajaks; isahani kiitis pealegi piilupapa laulu ja piilupapa nokk tõusis kõrgele. Lorikandjad ja Metsakakud[41] pandi raamatutele nimeks, mis rumalate elajate rahataskuid tühjendasid ja vaimulikkude kirjutajate kukruid mammonaga täitsid. Linnud ja neljajalgsed! Kui kaua tahate petjatele rumalusetolli maksta, kes teie rasvaga endid nuumavad?»[42] Kreutzwald vemmeldab

[39] Vt. näit. «Vina-katk» (1840), lk. 65, kirjad Faehlmannile 1. juunist 1839, 20. juunist 1842 ja 8. jaanuarist 1843 jm. Kirjas C. E. Sachssendahlile 6. veebruarist 1850 kõneleb Kreutzwald «Vändra pimestusvabrikust» (Körber oli Vändra pastoriks ja Jannsen köstriks), kirjas 18. märtsist 1850 märgib ta hävitava sarkasmiga: «Kuna eestlane ei ole veel nii arenenud, et teatavaid loomulikke vajadusi paberi abiga toimetada, siis pole Körberi kirjandusel kohta, kus teda tarvitada.»

[40] Vt. Kreutzwaldi kirjad W. Schultzile 16. septembrist 1856 ja 22. juulist 1857.

[41] Jannseni «Sannumetoja» ja C. Körberi «Küllaleib» (1848).

[42] Reinovader Rebane (1869), lk. 107—108.

«kadakasakslikke kirjamehi», «võõras ikkes vedavaid laulikuid» ja raamatukirjutamise-himulisi köstriisandaid, kes «... laiade vaagnatega oma kõrti lauale toovad, kus vahest mitte soola ivakestki sees ei ole leida.»[43]

Võitlus rahvavaenuliku kirjanduse vastu on olulisel kohal nii Kreutzwaldi publitsistikas kui ka kirjavahetuses aastakümnete jooksul. «Kalevipoja» esimese väljaande eessõnas märgib ta: «Saksastatud eestlaste absurdsemad sepitsused, kirjutatud keeles, mis langeb iseoma ilusate vormide kõige naeruväärsemaisse moonutustesse, ujutavad juba kaua aega üle eesti kirjandusturgu ...», rahva kirjanduslik maitse «... on moonutatud ja rikutud temale peale surutud köstrite ja koolmeistrite kirjandusega».[44] «Kalevipoja» kui rahvaloomingul põhineva teose seab Kreutzwald sellisele kirjandusele otseselt vastukaaluks. 1869. a. kirjanduse olukorda iseloomustades märgib ta, et eestikeelseid raamatuid on arvu järgi küll juba üsna palju, kuid sisuliselt on nad enamasti alaväärtuslikud. «Sel mõõdul, kuidas paremate raamatute hulk peale kasvab, rahvas silmi ja mõistust tarvitama õpib musta ja valgele vahet tegema: saavad siia-aegsed aganiku ja kõlgastiku pühkmed tagaküsimiseta raamatute poodides hallitama ehk rottide hammastest ära näritud.»[45] Kreutzwald usaldab rahva tervet vaistu kirjanduse hindamisel, kusjuures ta õigesti seob kirjanduse saatuse otseselt rahva haridusliku seisundiga: «Kõigepealt oleks tarvis paremat korraldust maakoolide jaoks ja need pimestamise-paikadest valgustamise-asutusteks ümber muuta, küllap siis juba hakataks ka paremaid kirjatöid niivõrd hindama, et kördikokkade sepitsused enam ostjaid ei leiaks.»[46]

Kreutzwald hindas kõrgelt kirjanduse ühiskondlikku osatähtsust, mõistis selgesti kirjaniku suuri kohustusi ning vastutust rahva ees. Luuletuses «Viru laulik» kõneleb ta sellest, et laulik on saadetud maailma inimesi

[43] Kilplaste imevärklikud, väga kentsakad, maa-ilmas kuulmata ja tänini veel üleskirjutamata jutud ja teud, Tartus, 1857, lk. 49.

[44] Kalewipoeg, eine Estnische Sage, Dorpat, 1857. Vorwort, lk. III—IV ja VII.

[45] Paar sõnna koggokonna ramatokoggodest. Eesti Postimees 1869, nr. 1, lk. 2.

[46] Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 3. märtsist 1870.

tröötima, nende «murevaeva vähendama» ja «vaimu sütitama».[47] Selge sotsiaalse, rahvuslikku väärikust ja patriotismitunnet kasvatava eesmärgi seab kirjanik «Kalevipojale», rõhutades: «Kalevipoeg olgu eestlastele üks vana aja mälestus, tema sütitagu meie südames paremat vaimu, et oma sugu ja isamaad kallimaks hakkaksime pidama kui siiasaadik oleme pidanud.»[48]

Kreutzwald mõistis, et tõeliselt rahvaliku kirjanduse ülesanne on paljastada sotsiaalseid pahesid, võidelda kõige vana ja iganenu vastu, mitte aga otsida odavat menu. «Kellel kirjutades paremaid mõtteid ei oleks kui neid: «saaks raamat aga lugejate meele pärast olema!», sel ei ole veel täielikku mehe aru ega julgust. Raamatukirjutaja peab terava noaga kõik hukkaläinud tükid maha lõikama, kui üks tohter surnuks läinud liikme terve keha küljest maha võtab.»[49] J. Weitzenbergi «Vana opmani nutulaulu» kohta märgib ta selle ilmumisel, et «... see kuulub kahtlemata meie kirjanduse paremate toodete hulka»[50]. Kirjas Reinvaldile avaldab ta oma erilist rõõmu just selle üle, et viimase uus luulekogu «... kibuvitsa- ja roosipõõsa viisil õilmete ja lehtede varjule peidetud okkaid näitab!»[51] Analüüsides Koidula varasemaid luuletusi ja püüdes viimasest «... ühte laulikut kasvatada, kelle kandle keeled eesti rahva auks ja iluks peavad kõlama»[52], katsub Kreutzwald mõnelgi puhul koos vormilise silumisega teravdada värsside ideelist sisu, anda suuremat löövust, võitlevamat hoiakut.[53]

---

[47] Vt. Viru lauliku laulud, Tallinn, 1946, lk. 34.

[48] Eesti rahva lauludest ja ennemuistestest juttudest. Sippelgas II, lk.. 29.

[49] Sippelgas II, lk. 6—7 (Eessõna).

[50] Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 26. juulist 1864.

[51] Kreutzwaldi kiri Reinvaldile 17. aprillist 1876.

[52] Kreutzwaldi kiri Koidulale 6. veebruarist 1868.

[53] Nii teeb ta näiteks ettepaneku luuletuses «Mu isamaa, nad olid matnud» Koidula väheütlevad värsid

Ja kuidas o m a põhja pinnal
Kord eesti rahvas pesitand

muuta järgmiselt:

Ja kuis nad o m a p e s a kaitsend,
Kui vaenlane neid ähvardand

(Kreutzwaldi kiri Koidulale 24. jaanuarist 1868).

Kirjanduslikku tegevusse suhtus Kreutzwald suure vastutustundega ja nõudlikkusega enese vastu. Nii mõndagi oma kirjatööd hoidis ta selle küllaldases kordaminekus kaheldes aastaid, isegi aastakümneid laualaekas, enne kui need avalikkuse ette pääsesid;[54] hulk nooreaa luulekatsetusi, nii algupärandeid kui tõlkeid, aga pidigi trükimusta nägemata tuleohvriks langema.[55] Poeem «Lembitu», millega kirjanik ise rahul ei olnud, seisis pikki aastaid ja anti välja alles pärast tema surma.

Kreutzwald ei püüdnud end Jannseni kombel suupäraseks teha mahajäänud lugejale, vaid tema eesmärgiks oli viimast tõelise kunsti mõistmisele kasvatada, lugeja maitset ja arusaamist arendada. «Just nagu pääsuke oma poegi lendama õpetab, nõnda peab minu arvates ka kirjamees oma lugejaid seni harjutama, kuni nad ka tõepoolest lennata oskavad,» ütleb ta.[56] Seejuures rõhutab Kreutzwald, et luuletaja looming on määratud rahvale ja tema «ülem palk» on see, kui ta rahva hulgas südameid leiab, kus tema «...kandle keelte helin... vastukostmist saab»[57].

Kreutzwald hindas kirjandust kui ideelise võitluse võimast relva, mõistis selgesti kirjanduse ühiskondlik-kasvatuslikku tähtsust. Suurt tähelepanu osutas ta sisuka kirjanduse populariseerimisele ja levitamisele rahva hulgas, paljudes oma kirjutustes püüdis ta lugejaid õpetada hindama niisuguse kirjanduse väärtust. Kreutzwaldi algatusel ja otsesel kaastegevusel organiseeriti mitmetes maa keskustes eestikeelsete raamatute müüki;[58] erilist tähelepanu väärib artikkel «Paar sõna kogukonna raamatukogudest»[59], milles Kreutzwald juba terve inimiga tagasi soovitab luua igas kogukonnas avalikud raamatu-

[54] Vt. värsivihu «Angervaksad» (1861) eessõna «Lugejale», kus Kreutzwald märgib, et need laulud on «enam kui kolmkord üheksa aastat» pidanud avaldamist ootama.

[55] Vt. Kreutzwaldi kirjad Koidulale 8. aprillist 1870, 17. maist 1870 jm.

[56] Vt. Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 12. aprillist 1864.

[57] Vt. Kreutzwaldi kiri Koidulale 17. märtsist 1868.

[58] Vt. Kreutzwaldi kirjad D. Jürgensonile 25. aprillist 1839, 18. maist 1839, 28. maist 1839, 24. märtsist 1840.

[59] Eesti Postimees 1869, nr. 1, lk. 2.

kogud — selles näeb ta rahvahariduse taseme tõusu kui ka kirjanduse edasise arengu hädavajalikku eeldust.

Kreutzwaldi demokraatlikud kirjanduslikud vaated on läbini võitleva hoiakuga, rahvale vaenulikku kirjandust ründab ja paljastab ta järjekindlalt ning sihiteadlikult. Kui kirjanik tundis Kreutzwald end alati ühiskondliku võitlejana, kelle ülesanne on teenida rahvast, taotleda rahva valgustamist ja kasvatamist oma aja eesrindlike ideede vaimus.

3

Pidades võitlust rahvavaenuliku kirjanduse vastu, pani Kreutzwald aluse rahvalikule eesti kirjandusele. Selles võitluses ja muudes Kreutzwaldi eespoolvaadeldud seisukohavõttudes avaldub täie selgusega tema demokraatlik kirjanduskäsitus, ilmnevad tema ideelis-kunstiliste eesmärkide põhilised jooned, mis on diametraalselt erinevad rahvavaenulikust kirjandusest. Need vaated ja eesmärgid leidsid väljenduse Kreutzwaldi enda ilukirjanduslikus loomingus, just eeskätt oma teoste rahvaliku olemuse kaudu mõjutas ta suure eeskujuna eesti kirjanduse edasist arengut.

Kreutzwaldi loomingu rahvalikkuse põhiliseks jooneks on see, et ta seadis eesmärgiks oma teostes kõigi takistuste kiuste väljendada rahvahulkade püüdlusi, käsitada üldrahvaliku tähtsusega probleeme ja lahendada neid rahva huvide seisukohalt.

Kreutzwaldi loomingu peamine osa on seotud ajastu ühiskondliku põhiülesandega — võitlusega pärisorjuse ja selle jäänuste vastu, tema peateostes on leidnud kunstilise kajastuse kõige tähtsamad, rahvast erutavad ühiskondlikud probleemid vabastusliikumise antud perioodil.

Kreutzwaldi teostel on suur kasvatav osa, suur aktiviseeriv sisu, millega nad kaasa aitasid rahvahulkade eneseteadvuse kasvule, oma jõu tunnetamisele, ühendasid hulkade tundeid, mõtteid ja tahet võitluses pärisorjuslaste ja nende liitlaste vastu.

Kreutzwaldi tegevuse ja püüdluste põhisisuks, tema loomingu paatoseks on inimese vabastamine igasugusest rõhumisest ja vägivallast. Armastus ja austus töötava

inimese vastu, tegusid nõudev kaasatundmine kannatavale inimesele, usk inimesesse on suunavaks ideeks nii Kreutzwaldi kogu elus kui ka loomingus. Ta on mõistuse ja vaimuvabaduse kuulutaja, kõige ülla ja eetiliselt kauni kirglik austaja. Selle nimel astub ta leppimatult välja orjuse ja rõhumise vastu, seisusliku ja rahvusliku ebavõrdsuse vastu, usulise fanatismi vastu, igandite, eelarvamuste ja tardunud kaanonite vastu. Sellest võitleva hoiakuga humanismist lähtub Kreutzwaldi tegevuse valgustuslik sisu, vankumatu veendumus elu arenemises ja sotsiaalses progressis ning teadlik püüe sellele oma kirjandusliku loominguga kaasa aidata.

Kreutzwald nägi oma tegevuse eesmärki rahvahulkade huvide teenimises, kaasaaitamises oma kirjanduslike teoste kaudu rahva vabanemisele. Ta püüdis tungida rahva hinge, tundma õppida töötavate rõhutud hulkade olukorda ja vajadusi, mõista rahva mõtteviisi ning väljendada seda oma loomingus, kuivõrd see tollal oli võimalik.

Rahvaliku kirjanduse ideed, teemad ja kujud on kas vahetult ammutatud rahva elust ja rahva enda suulisest luuleloomingust või need ideed, teemad ja kujud saavad kirjanduse kaudu masside omandiks. Kreutzwaldi kirjanduslikus tegevuses on esmajärgulise tähtsusega nimelt selle lahutamatu seos rahva rikkaliku suulise luuleloomingu tähelepaneliku jälgimise, kogumise ning loova ümbertöötamisega. Tema peateosed — «Kalevipoeg» ja «Eesti rahva ennemuistsed jutud» — on otseselt välja kasvanud rahvaluulest, folkloori elementidel on väga oluline osa ka tema muus loomingus. Rahvaluule uurimise, loova edasiarendamise ja kirjandusliku ümbertöötamise alusel on ta jõudnud suurepäraste loominguliste tulemusteni, on oma peateostes ületanud mitmed oma ühiskondlik-poliitilise maailmavaate vastuolud ja leidnud kõige tihedama seose eesti talurahva vabastusliikumisega. Kreutzwaldi ilukirjanduslik looming oma kunstiliste kujunditega omandas seejuures märksa kaugemaleulatuva ideelise sisu, võrreldes kirjaniku enda teadlike vaadetega.

Kreutzwaldi elutööks on eesti rahva eepose «Kalevipoeg» koostamine. Vägilase kujuga seotud ulatusliku,

kuid heterogeense rahvaluule ainestiku liitis ta ideeliskunstiliselt terviklikuks eepiliseks luuleteoseks. «Kalevipoeg» on vahetu rahvaloomingu ja Kreutzwaldi kui sügavalt rahvaliku kirjaniku loominguline ühissaavutus. Oma töös võttis Kreutzwald kokku temale tuntud rahvaluulepärimuste põhilised motiivid, andis nendes leiduvale progressiivsele ideestikule selgema ning sihikindlama mõtestuse ja lõi rahvaeepose näol eesti kirjanduse esimese suurteose, mis sai kogu eesti rahvusliku kultuuri edasise arengu nurgakiviks.

«Kalevipoja» põhiideeks on võitlus orjuse, rõhumise ja võõraste sissetungijate vastu, avaldugu see siis otseselt (sõda raudmeestega) või allegoorilis-fantastilisel kujul (võitlus Sarvikuga). Eepose mobiliseeriv eesmärk on otseselt avaldatud *Sissejuhatuses,* mis on teose ideeliseks programmiks: laulik seab siin endale ülesandeks jutustada «muistse põlve pärandusest», tuua «salasõnumeid» parematest päevadest, armsamatest aegadest, taaselustada unustuse rüpest rahva kangelaslikku ja võitlusterohket minevikku. Ta tahab näidata, kuidas «isamaa ilu hoieldes, võõraste vastu võideldes varisesid vaprad vallad, kolletasid kihelkonnad», et «nende piina pigistused, nende vaeva väsimused» kostaksid meile kustumata.[60]

Teoses vastandatakse Kalevipoja-aega kui vabaduse- ja õnneaega rahva hilisematele kannatustele võõraste orjastajate ikkes. Ajaloolise ülekohtu näitamisega virgutas «Kalevipoeg» rahvast võitlusele sotsiaalsest ja rahvuslikust survest vabanemiseks, muinasaegse priipõlve meenutamisega äratas temas eneseteadvust ja isamaaarmastust. Selles eepose võitlevas põhiidees avaldub tema kõige tihedam seos rahvahulkade vabastusliikumisega.

Klassikaline rahvalik kirjandus oma parimas osas ei piirdunud ainult sellega, et kujutades rõhutute ja orjastatute kannatusi protesteerida valitseva sotsiaalse ebaõigluse vastu, vaid lõi ka otseselt vabadusvõitlejate kujusid. Selles väljendub klassikalise kirjanduse revolutsiooniline paatos. Kalevipoeg kui rahvuskangelane on

[60] Vt. Kalevipoeg, 1951, lk. 11.

esimene vabadusvõitleja, rahva õnne eest võitleja kuju eesti kirjanduses. Ta on rahva vabaduspüüete esindaja, rõhutute vabastaja ja kaitsja. Vägilase kujus on leidnud poeetilise üldistuse töötav rahvas oma iseloomu ja püüdlustega. Kalevipoja tegevus on suunatud üldiseks hüveks, kangelase püüdluste sisuks on rahulik loov töö ja võitlus mitmesuguste seda takistavate vaenulike jõudude vastu. Sarviku aheldamine Kalevipoja poolt pärast rasket ja mitmekordset heitlust sümboliseerib vabadustarmastava rahva võitu julma orjastaja üle.

Kalevipoja traagikas kajastub kogu rahva ajalooline saatus minevikus. Vägilase kannatused on allasurutud, orjastatud rahva viletsuse sümboolseks väljenduseks: jalutu, ülekohtuselt kaljukütkesse vangistatud kangelasena oli Kalevipoeg oma õnnetu ja niisama ülekohtuselt ikestatud rahva võrdkujuks. Ja seda suurema jõuga kõlas eepose lootusrikas lõppennustus Kalevipoja ja tema rahva vabanemisest ning uuest õnnepõlvest, mis omandas otse üleskutselise tähenduse.

«Kalevipoeg» on eesti töötava rahva igatsuste ja taotluste, tema tõekspidamiste ja sajanditepikkuste võitlustraditsioonide poeetiliseks väljenduseks. Eepos õhutab vabanemisele, kutsub ülesehitavale tööle, rahva loovate jõudude äratamisele. Seetõttu on «Kalevipojal» olnud erakordselt suur tähtsus eesti rahva elus, eesrindliku ühiskondliku mõtte arenemises, laiade hulkade mobiliseerimisel ja aktiviseerimisel mitte üksnes feodaalse kurnamise, vaid igasuguse sotsiaalse ebaõigluse vastu.

Kreutzwaldi väljapaistvaimaks teoseks «Kalevipoja» kõrval on «Eesti rahva ennemuistsed jutud» — suurepärane ja huvitav rahvaraamat. Kreutzwald mõistis rahvaluulet õigesti kui talurahva elu ja maailmavaate peegeldust, sotsiaalse protesti meeleolude ja elu ümberkujundamise soovi otsest või kaudset väljendust ning on seda edasi andnud oma loovas ümbertöötuses.

«Ennemuistseid jutte» läbivaks kestseks motiiviks on inimeste päästmine — nõidusest, rõhumisest, orjapõlvest, suurest ohust. Selles rahvaloomingule iseloomulikus vabanemispüüdes, tahtes murda igasugused ülekohtu- ja ebaõigluseahelad, avaldub Kreutzwaldi muinasjuttude põhiidee. Muinasjuttude kangelased — rahva esindajad

— võidavad oma julguse, visaduse ja taibukuse tõttu kõik oma vastased, milles väljendub rahva elujulgus, moraalne üleolek rõhujatest.

Muinasjuttudes seisavad vastamisi rikas ja vaene. Rikas on südametu ja julm, sageli on ta omandanud oma vara ülekohtusel teel, mõnikord isegi otseselt liidus kuradiga. Varaahnus hävitab kõik paremad tunded, teeb inimese kiskjataoliseks ja viib ta hukkumisele. Aus töötav inimene aga säilitab oma väärikuse, sooja südame ja selge mõistuse ning leiab lõpuks oma õnne.

«Ennemuistsete juttude» eriti väljapaistev tähtsus tekkivale eesti kirjandusele oli selles, et siin juba küllalt teravalt, sageli täiesti otseselt väljendub diferentseerumine eesti külaühiskonnas, lepitamatud vastuolud peremehe ja vaese sulasrahva vahel.[61] Kui «Kalevipojas» kujutatakse Sarvikuna mõisnikku ja põrguna mõisat, siis muinasjuttudes võrreldakse kuradiga peremeest, põrguga talutööd ja -elu.[62] Aeg-ajalt avaldub muinasjuttudes kas otseselt või kaudselt rõhutava kättemaksutahe, olgu selle teostajaks siis mingi imepärane võim («Vaeselapse käsikivi») või ori ise («Kuidas üks kuningapoeg karjapoisikese põlves üles kasvas»). Mõnedes juttudes on rõhuja ja rõhutavate vastuolu peidetud muinasjutulikumate kujude ja sündmuste taha, kuid süvenemisel leiab lugeja nendes sama elulise sisu (näiteks «Kullaketrajad»).

Muinasjuttudes peegeldub töötavate inimeste talumatu olukord ning püüe sellest väljapääsu leida tõelise, inimväärse elu juurde. «Ennemuistsete juttude» kangelaste püüdlustes ja elujuhtumustes on väljendatud unistus paremast tulevikust. Need inimesed tahavad omandada teadmisi ja tarkust, tungida looduse saladustesse, mõista võimalikult kõike. Korduvalt kuuleme inimestest, kellele on saanud osaks imetaolised võimed ja oskused või kes on omandanud imeväärseid võluesemeid ja töövahendeid. Sellega kergendavad nad oma töövaeva, relvastuvad mitmesuguste vaenulike jõudude vastu ja sooritavad

[61] Vt. näit. «Puulane ja Tohtlane». Eesti rahva ennemuistsed jutud, Tallinn 1952, lk. 58 jj.

[62] Vt. «Tänulik kuningapoeg», Eesti rahva ennemuistsed jutud, lk. 115 jj.

enneolematuid tegusid, tuues kaasinimestele kasu ning saavutades enesele kuulsust ning küllust. Kõiges selles avaldub muinasjuttude aktiivne romantika, mis püüab tugevdada inimese elutahet ja õhutada rahulolematusele julma tegelikkuse vastu.

Kreutzwaldi jutuloomingust paelub ennekõike tähelepanu allegoorilis-satiiriline ühiskonnakriitika ta «Reinuvader Rebases» ja «Tuisulastes». Mõistukõne kasutamisele on Kreutzwaldi ilmselt sundinud asjaolu, et sotsiaalsete küsimuste otsene kriitiline käsitlemine kirjanduses oli tsensuuritakistuste läbi tegelikult võimatuks tehtud. Kreutzwaldi poolt eestindatud rahvusvahelises mõistujutus «Reinuvader Rebane» paljastatakse loomaeepose kaudu teravalt feodaalühiskonna pahesid, võimutsevat ülekohut, omavoli ja verist vägivalda. Reinuvader oma piiritu jultumuse, silmakirjatsemis- ja valetamisoskuse tõttu mõistab alati võita kuningas Lõukoera soosingu, tal läheb korda saata oma vastased viletsusse ja häbisse, tõusta kuninga asevalitsejaks ning pitserisõrmuse hoidjaks. Kurjus, salakavalus ja ebaõiglus triumfeerivad tolles ühiskonnas, mille saaduseks ja tüüpiliseks esindajaks on Reinuvader. Selle allegoorilis-satiirilise paljastuse lahtimõtestamisele juhib Kreutzwald lugejat otseselt nii «Reinuvader Rebase» motos kui ka lõpulauseis. Jutu tähtsuse tõendiks on selle erakordne populaarsus rahvahulkades,[63] kuigi tsaaritsensuur teose teravat ühiskonnakriitilist sisu püüdis välja rebida tõsiste ja ulatuslike kärpimistega.[64]

«Tuisulaste»[65] tekkimise otseseks ajendiks on olnud tolleaegne äge võitlus kirjaviisiküsimuse ümber (mida võrdlemisi ulatuslikult puudutatakse ka «Kilplastes»). Et aga võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel omandas

[63] Möödunud sajandi teisel poolel ilmus «Reinuvader Rebane» tervelt seitsmes trükis. (Tõenäoliselt ei ole aga need bibliograafilised andmed täielikud; vähemalt kirjutab Kreutzwald ise Schiefnerile 15. märtsil 1871, et «Reinuvaderist» juba 1853. a. ilmus 4. trükk.)

[64] Eriti rängalt, kohati lehekülgede viisi, kärbiti teose 1860. a. väljaannet, mida tsensor pidas kinni kaks aastat. Teksti kõrval on «parandatud» isegi illustratsioone (eesli kaelast kõrvaldati rist)!

[65] Ilmus «Maa-rahva Kasulises Kalendris» 1859; lühendatult avaldatud ajalehes «Sirp ja Vasar» 1952, nr. 33.

otsese ühiskondliku võitluse, kahe kultuuri võitluse iseloomu, siis kasvas ka Kreutzwaldi jutt üle oma esialgsest kitsamast eesmärgist. Teos naeruvääristab teravalt igasugust tagurlust ja nürimeelset konservatiivsust, piitsutab halastamatu satiiriga rõhujate tallalakkujaid. «Tuisulasi» võib iseloomustada esimese ühiskondlik-poliitilise pamfletina eesti kirjanduses.

Püüe kõigist takistusist hoolimata sotsiaalsete teemade käsitlemisele ilmneb ka Kreutzwaldi jutustustes kaasaegsest külaelust. Nii annab näiteks «Üks ööpilt»[66] sünge kujutuse talurahva viletsusest, harimatusest ja masendavast vaimutuimusest; vastandlikuna tolleaegseile ja varasemaile talupojaelu idülliliselt kujutavatele juttudele rõhujate käsilastest «kirjanike» poolt tekitab see «ööpilt» lugejas protesti kehtivate ühiskondlike olude vastu, julma pärisorjusliku rõhumise vastu, mis on viinud inimesed niisuguse seisundini. Jutustuses «Videvik»[67] naeruvääristab Kreutzwald tabavalt tekkiva eesti külakodanluse esimesi tüüpe, mõisasundijaid ja sakste sabarakke, kes oma nürimeelse ahnuse ja rumala ebausu tõttu langevad kelmide ohvriks.

Sotsiaalsed teemad ja võitlusideed leidsid väljenduse ka Kreutzwaldi luuletustes. Rahvalaulu-ümbertöötluses «Vana aeg oli vaenuaega», mis pärineb 1845. aastast,[68] kõneldakse orjapõlve koledustest, rüütlite ja pappide rõhumisest, laastavatest sõdadest. Põld kuulus saksale, söödimaa ja kanarbik pidi rahvast toitma, haganik näljas avitama.

«Kümnis kisti nende küüsi,
Kohtu-osa nende kotti,
Rahakopik nende kukru.»

Laul meenutab ka võitlusi võõraste vallutajate vastu ja allajäämist ülevõimule, mistõttu rahvas suruti orjaikkesse. Luuletus lõpeb kujutusega ülestõusude tulekumast, mis värvib taeva verekarvaliseks.

---

[66] Maa-rahva Kasuline Kalender 1853.

[67] Maa-rahva Kasuline Kalender 1854; avaldatud uuesti ajakirjas «Looming» 1952, nr. 8.

[68] Ilmus hiljem kogus «Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus. Reval, 1850—1852», nr. 40 A.

Luuletus «Eesti lauluanne» (1846),[69] kõneleb sellest, kuidas muistsel ajal elas laul, siis aga tulid võõrad rüüstajad ja allutajad, sõjad, katkud ning orjus. Lauluanne põgenes, kuid riismed endisest ajast jäid rahvasuus ometi püsima; ei suutnud eesti laulu hävitada orjapõlve koledused, ei suuda seda ka «viltupeade nurjus» — kiriklik reaktsioon. «Esimeses laulus» kõneleb Kreutzwald truudusest ja armastusest emakeele vastu, sisemisest tungist luua laulu, «kust hüüdis eesti hääl».[70] Suur mõju on olnud oodil «Priiusele», julgel ja pateetilisel vabaduseülistusel. Vabaduseigatsus on elanud lauliku rinnas noorpõlvest peale, tõusnud üles võimsaks lõkkeks, täitnud ta südant ja hinge julgusega ning kasvatanud kindla veendumuse: «Ei ole õnne päev veel läinud looja.»[71] Üleskutselises «Laulus» manitseb Kreutzwald hoidma truudust isamaale, meenutab eestlaste muistset võitlust röövvallutajate vastu Lembitu juhtimisel, kõneleb kodumaa pinnast, mis nii sageli on eesti verd joonud. Suurimadki katsumused pole suutnud rahva «tugevat kändu» lõplikult murda, tuhandeaastane kannatus kohustab aga veel enam isamaad armastama: «Siin pead sa elus võitlema, siin surmal andma suud».[72] Need patriootilised luuletused on esimesed selletaolised tekkivas eesti kirjanduses.

Tähtsal kohal Kreutzwaldi ilukirjanduslikus loomingus (nagu ka tema publitsistikas ja kirjavahetuses) on eesti rahva ja suure vene rahva sõpruse ja koostöö idee. See on tema patriotismi lahutamatuks osaks. «Kalevipoja» *Sissejuhatuses,* kõneldes võõraste röövvallutajate ning orjastajate maaletungimisega meie rahvale langenud kannatustest, rõhutab laulik Eestimaa Vene riigiga liitmise ajaloolist tähtsust.[73] Sõprus ja koostöö avalduvad

[69] Viru lauliku laulud, Tallinn, 1946, lk. 107—108.
[70] Sealsamas, lk. 94.
[71] Sealsamas, lk. 102.
[72] Eesti-rahva Kasuline Kalender 1874, lk. 71.
[73] Vt. Kalevipoeg, lk. 12. — Ka «Alg-Kalevipoja» *Esiandes* rõhutab Kreutzwald seda, et Vene riigi koosseisus on poolteistsada aastat «rahurüpes mööda läinud», et see on

«Kustutanud sõja jäljed,
Vaenu häda vermekesed» (Eesti Kirjandus 1911, lk. 299).

otseselt eepose sündmustikus: Kalevipoeg peab võitlust läänest sissetungijate vastu, idanaabritega on tal aga sõbralikud suhted. Seda näitavad tema korduvad käigud, sortside takistusist hoolimata, läbi Peipsi Pihkvasse, et tuua laudu linnade ehitamiseks ja kindlustada nii maad vaenlaste vastu. Selles on ühtlasi leidnud tõepärase kajastuse ühiskondlikus arengus kaugemale jõudnud Venemaa edasiviiv mõju eestlaste kultuurilisele ja ühiskondlik-olustikulisele arenemisele.

Kreutzwaldi väljapaistvamaid luuletöid (hoolimata teatavast lõivust kroonupatriotismile) on Krimmi sõja alguse puhul kirjutatud lugulaul «Sõda» (1854), milles kirjanik samuti põhijoontes õigesti väljendab rahvahulkade tõekspidamisi. Kõneldes kõigist nendest hädadest ja viletsustest, mis rahvas varem võõraste vallutajate ikkes ja alaliste sõdade tõttu pidi taluma, näitab Kreutzwald, et suures Vene riigis kaitsevad ka eesti rahvast «karastatud vene vennad», tugev Vene sõjavägi.

«Ümberkaudne sõjakärin,
Püssiparin, tükimürin,
Meid ei pääse piinamaie,
Meie muru muljumaie.»[74]

Seda seisukohta avaldab kirjanik ka tervitus- ja õnnesooviluuletuses Tartu ülikoolile selle 50 aasta juubeli puhul.[75] Need Kreutzwaldi õiged ja väga olulised mõtted leidsid kindla koha eesti kirjanduse ja ühiskondliku mõtte progressiivsete traditsioonide hulgas.

Kreutzwaldi loomingus avaldub terav ning leppimatu vaen kiriku ja valitseva ortodokslik-luterliku «kirikumõisa-kristluse» vastu. See iseloomustab kogu tema tegevust. Kirikuvastaste vihjetega kohtume juba Reinuvader Rebase juures, kes suure osavusega kasutab usulist silmakirjatsust ja valevagatsust oma ülekohtuste tegude maskeerimiseks. «Kalevipoja» antiklerikaalne hoiak avaldub selgesti nendes värssides, kus eepose saamisloole vihjates kõneldakse pappidest ja kirikuhakkidest kui eepose vaenlastest.[76] Korduvalt nimetab Kreutzwald oma

[74] Viru lauliku laulud, lk. 78.
[75] Sealsamas, lk. 69.
[76] Vt. Kalevipoeg, lk. 227.

kirjades kangelast otseselt «ilmalapseks» [77] ja «ristimata paganaks»[78], kellel seepärast pole pappide poolt midagi head loota. Ta rõhutab irooniliselt, et teos pole nende jaoks, kes on usulise pimestuse kammitsais, vaid «... peab endale väheseid poolehoidjaid selle aja hukkaläinud laste hulgast otsima!»[79] Kalevipoja kui jumalavastase võitleja olemusele juhtis esmakordselt tähelepanu nõukogude kirjanduse rajaja M. Gorki nõukogude kirjanike esimesel üleliidulisel kongressil 1934 peetud ettekandes.[80] Kalevipoja kuju, tema tegevus- ja mõtteviis on täiesti vastandlik religioossele maailmavaatele; reas hiljem kogutud muistendites (mida Kreutzwald kas ei tundnud või pidi kasutamata jätma avaldamise võimatust arvestades) kujutab rahvas vägilast otseselt kirikupurustajana ja jumalatrotsijana. Sellepärast on arusaadav, miks jumal saadab Kalevipoja jalutuna põrgu väravasse, aheldades ta seal salakavalal viisil kaljukütkesse. Lootus kangelase vabanemisele eepose lõpus tähistab seega rahva vabanemist igasugusest rõhumisest, ka usu ja kiriku reaktsioonilistest mõjudest.

Kreutzwaldi kirikuvastane hoiak avaldub eriti selgesti muinasjuttudes «Võllamehikesed» ja «Naljakas härjamüümine», kus otseselt paljastatakse pastorite täitmatut aplust, ihnsust ja rumalust. Need on tolle aja kohta, kirikliku reaktsiooni võimutsemise tingimustes, väga julged kujutused, ja pole imestada, et tsensuur ei lubanud 1860. a. kumbagi avaldada.[81] Kirjavahetusest kuuleme, et Kreutzwaldil on taolisi jutte rohkemgi varuks olnud,[82] kuid ilmselt avaldamisraskusi ette nähes on need jäänud kirja panemata.

Pikema jutustuse «Mihkel Põllupapp»[83] põhiideeks on uusaegse, haridussõbraliku ja ratsionalistlik-valgustusliku maailmavaate võit vana, pietistlik-kirikliku ja palvevendliku, kõike «ilmalikku» eitava ellusuhtumise üle.

---

[77] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 22. aprillist 1860.
[78] Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 4. märtsist 1860.
[79] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 24. jaanuarist 1861.
[80] Vt. M. Gorki, Kirjandusest, Tallinn, 1948, lk. 386.
[81] Vt. tsensor Mickwitzi kiri de la Croix'le 20. märtsist 1860.
[82] Vt. Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 17. veebruarist 1867.
[83] Eesti-rahva Kasuline Kalender 1865—1873.

Seejuures esines algkujul jutustuses pastor otseselt negatiivse tegelase osas, kuid tsensuuri survel oli Kreutzwald sunnitud selle hoopis kõrvaldama.[84] Kiriku- ja usudogmadevastane hoiak avaldub osaliselt ka värsikogudes «Rahunurme lilled» ja poeemis «Lembitu».

Otseses seoses Kreutzwaldi võitlusega kirikliku vaimupimestuse vastu on tema loomingus, ka ilukirjanduslikes teostes avalduv valgustuslik hoiak. Teadmiste ja maailma tunnetamise tähtsust rõhutatakse «Kalevipojas» üldse, eriti aga loos sõidust maailma otsa: tarkus tunnistatakse «ülemaks kui hõbevara, kallimaks kui kullakoormad».[85] See mõte läbib ka teisi Kreutzwaldi teoseid, hariduse ja teadmiste tähtsuse hindamine ning rahva tung selle poole ilmneb nii jutustustes ja muinasjuttudes kui ka luuletustes ja mõttesalmides. Kreutzwald tunneb sügavat kurbust oma rahva olukorra pärast, kus inimesed oma «ihulikust vabadusest» hoolimata endises vaimuvangistuses «pimeduse piitsa sunnil karjalambana kasvavad»[86] ja kuulutab kogu veendumuse jõuga vaimu vastastele kadu.[87] Sõjakalt ja ründavalt kõlavad tema üleskutselised värsid oma mõttekaaslastele lüüa puruks rahva eksitajad ja takistajad,

> «Kesse mõistust hukka mõistvad,
> Teadust taga kiusavad,
> Tarkust hinge tapjaks teevad»[88].

Võitlus koolide olukorra parandamise eest, «ilmalike» teadmiste tähtsuse rõhutamine, edasipüüdmisele ja enesetäiendamisele virgutamine on Kreutzwaldi loomingus olulise tähtsusega. Teiselt poolt paljastab ta ja naerab välja igasuguseid ebauskumusi, mis ei kannata mõistuse kriitikat. Omalaadne satiiriline üldistus elus esinevast tagurpidikiskuvast rumalusest on antud mõistujutus «Kilplased», mis Kreutzwaldi vahendusel on leid-

[84] Vt. Kreutzwaldi kiri Kölerile 1. septembrist 1864. — Jutustuse «Uus koolmeister» avaldamine viibis samasuguse «kangelase» pärast tervelt 10 aastat (ilmus «Eesti-rahva Kasulises Kalendris» 1874).

[85] Kalevipoeg, lk. 255.

[86] Viru lauliku laulud, lk. 142.

[87] Sealsamas.

[88] Sealsamas, lk. 141

nud tee ka rahvaluulesse. Kilplaste «imevärklikkudes» narrustes ja alpusetraditsioonides ning nende halenaljakates tagajärgedes naerab kirjanik-valgustaja välja kõike mahajäänut ja piiratut, õpetades sel teel austama tõelisi teadmisi ja tarkust.

Kreutzwaldi loomingu sotsiaalselt kasvatuslik sisu avaldub ka nendes kõrgetes eetilistes põhimõtetes, mida ta esile tõstab ja kaitseb. Humanisti sügav ning kõigutamatu usk inimesse, hea võidusse kõige madala ja nurjatu üle, inimeste võrdsuse ja vendluse idee läbib tema teoseid. Kreutzwald ülistab vaba, loovat, ülesehitavat tööd, süvendab veendumust inimese tegevuse tulemusrikkuses loodusjõudude alistamisel, näitab inimese vastupidavust ja visadust. Ta hindab kallist rahupõlve kui rahva arenemise ja õnne eeldust, hukka mõistes kõiki neid koledusi ja kannatusi, mida toovad rahvale sõjad. Suure poeetilise ilmekusega tõstab ta eriti «Kalevipojas» ja «Ennemuistsetes juttudes» esile parimaid inimlikke omadusi: ausust, õiglust, vabadusearmastust, julgust ja vaprust, omakasupüüdmatut abivalmidust, töökust, tarkust, heldust, tänulikkust, siirast sõprust ja tõelist armastust, mis ületab kõik takistused. «Kalevipojas» mõistetakse teravalt hukka reetlikkust ja ülejooksmist vaenlase leeri (eriti Kalevipoja vastuses raudmeeste saadikule[89]), «Ennemuistsetes juttudes» saavad alatus, kõrkus, õelus, silmakirjalikkus, rumalus, ihnsus, kadedus, vara- ja võimuahnus oma väärilise tasu. Nendes rahvaluule alusel loodud teostes on kristalliseerunud töötava rahva tõekspidamised, põlvest põlve edasiantav elutarkus, siin on rahvas ise andnud elunähtustele oma eetilise hinnangu.

«Kui neist ennemuistsetest juttudest ükskord midagi trükkimisele tuleb ja kui «Kalevipojast» — kui jumalad seda ettevõetud nõu toetavad! — rahvaväljaanne korraldatakse, siis tohime sõnakese rääkida eesti kirjanduse algusest,» märkis Kreutzwald 1860. a. täie teadlikkusega oma töö tähtsusest.[90] «Kalevipoja» ja «Eesti rahva ennemuistsete juttudega» pani Kreutzwald aluse eesti demokraatlikule kirjandusele, andis kirjandusele suure sotsi-

[89] Vt. Kalevipoeg, lk. 313.
[90] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 12. veebruarist 1860.

aalse tähtsuse, tegi selle ühiskondlike liikumiste väljendajaks ja mõjutajaks. Nende oma peateoste, samuti juttude ja luuletuste paremikuga rajas Kreutzwald suured ning väärtuslikud traditsioonid ja näitas kätte ideelised põhisuunad, mida järgides ning edasi arendades on kasvanud kogu eesti kirjanduse parim, rahvalik osa.

4

Kreutzwaldi kirjandusliku pärandi rahvalikkus ei piirdu üksnes selle ideelise sisuga, vaid avaldub tema teoste kogu kunstilises olemuses, nende sisu ja vormi ühtsuses. Tõeliselt rahvalik kirjandus peab laiade hulkade püüdlusi ja võitlusi kajastades olema nendele hulkadele arusaadav, äratama inimestes elavaid mõtteid ja tundeid, erutama ja kaasa kiskuma. Rahvalikku kirjandust iseloomustab seepärast püüe kunstipärasele lihtsusele, mis teeb teosed üldmõistetavaiks, põhjustab rahvahulkade huvi ja armastust nende teoste vastu. Niisugune kirjandus kasvatab massides ühtlasi tervet kunstimaitset, õpetab mõistma ja hindama kõike ilusat tegelikkuses. Neid taotlusi näeme selgesti ka Kreutzwaldi loomingu paremikus.

Kreutzwaldi püüdeks on oma teostes võimalikult täielikumalt väljendada ja reprodutseerida rahva elukäsitust ja vaimulaadi, rahvuslikku omapära. Mida sügavamalt kirjanikus väljendub tõeliselt rahvuslik iseloom, seda kõrgemale lendab tema loov mõte ja seda arusaadavam on tema looming rahvale. Suur rahvalik kirjanik vaatab elule nagu kogu oma rahva silmadega, tema loomingus avaldub rahvale omane mõtlemis- ja ütlemisviis, ta «tunneb ja kõneleb nõnda, et tema kaasmaalastele näib, et nad justkui ise nii tunneksid ja kõneleksid» (Gogol).

Kreutzwaldi rahvalikkus avaldub tema loomingu ideelisuses, elulisuses ja progressiivselt kasvatuslikus osas. See rahva püüdluste ja igatsustega vahetult seotud ideeline sisu on Kreutzwaldi teoste paremikus leidnud vastava, rahvuslikult iseloomuliku kunstiiise vormi, mille tõttu tema loomingu mõtted ja vaated leidsid tee kõige laiemate hulkade teadvusse, äratasid töötavate inimeste hinges uusi tundeid.

Kodanlikud kirjandusloolased on kiitnud Jannseni «rahvalikkust» ja samal ajal laitnud Kreutzwaldi «akadeemilisust».[91] Kreutzwald jäi tõepoolest alati selleks, kes ta oli — oma kaasaegse hariduse tasemel seisvaks valgustajaks, kes kunagi ei kaotanud oma väärikust, oli terav ning irooniline kõige mahajäänu, rumala ja piiratu vastu, ei armastanud teha järeleandmisi ja seadis oma eesmärgiks lugejate intellektuaalse taseme tõstmise. Selles tunnemegi tema tõelist, elustavat rahvalikkust, tema armastust rahva vastu. Jannsen seevastu põlgas oma südames massi, pidas end rahvast tohutult kõrgemal seisvaks — ja just sellepärast harrastas demagoogiliselt «rahvajuhti» ja rahvasõpra mängides toda külavaderlikku, kösterlik-omamehelikult õlalepatsutavat, sageli labasustesse kalduvat «rahvatooni», pidas vajalikuks rahvaga kui lapsega rääkides kükakile laskuda, grimassitada ja häält moonutada.

Kreutzwald ei piirdu oma loomingus üksnes rahvakeele, rahvalike võrdluste, kõnekäändude ja vanasõnade, rahvapärase huumori, rahvalaulu vormi jne. kasutamisega. Tema teoste paremikus on meil tegemist mitte ainult nende rahvaliku vormi välistunnustega, vaid selle olemusliku rahvalikkusega, mida ei saa kätte juhatada teatavatelt lehekülgedelt, teatavatest perioodidest või värsiridadest: see on orgaaniliselt kasvanud tema loomingu ideelis-kunstilisse koesse, tekib kõigi sisuliste ja vormiliste komponentide mõjul nagu omalaadse täiendtoonina, mis soodustab vastuvõtlikkust, süvendab mõjukust, leiab vastukaja lugeja hinges.

Kirjanduse rahvuslik omapära juurdub rahvaloomingus — sellepärast ongi meil eriline õigus Kreutzwaldi nimetada eesti rahvusliku kirjanduse rajajaks. Rahvaloomingu ja klassikalise kirjanduse traditsioonide ühendamise poole hakkas teadlikult püüdlema Peterson, selles suunas töötas Faehlmann, kuid alles Kreutzwaldi ulatuslikus loomingus leidis see eesti kirjandusele erakordselt suure tähtsusega ülesanne põhiliselt oma lahenduse. Tema peateosed — «Kalevipoeg» ja «Ennemuistsed jutud» — on loodud otseselt rahvaloomingu ainestiku

[91] Vrd. näit. K. Mihkla, Eesti kirjanduse ülevaade I, 1935, lk. 79 ja 152.

alusel, rahvaluule loova edasiarendamise ja kirjandusliku ümbertöötuse tulemusena. Nende teoste poeetilistes kujutustes ja elupiltides on leidnud ereda ning värvika kajastuse eesti rahvakultuur. Tõeliselt loova kirjanikuna ei ole Kreutzwald piirdunud ainult passiivse laenamisega, rahvalike teemade ja motiivide mehaanilise kopeerimisega, vaid aineid rahvaloomingu varasalvedest ammutades on ta need andnud rahvale tagasi loominguliselt rikastatuna.

«Kalevipoeg» on meie rahvale kallis ja on tervete inimpõlvede jooksul avaldanud nii suurt mõju mitte ainult oma rahvapärase ainestiku ja progressiivse ideelise sisu tõttu, vaid ka selle tõttu, et Kreutzwald loova kirjanikuna need ained ja ideed on organiseerinud väljapaistvaks kunstiteoseks, tõeliseks rahvuslikuks suurteoseks. Eepos paneb meid kaasa elama vägilase võitlustele ja kangelastegudele, tema traagikale ja kannatustele; Kalevipoeg kasvab meie silmis vabadustarmastava, tööka ja elujulge rahva võrdkujuks, äratades lugejas sügavaid patriootilisi tundeid.

Kalevipoja kangelastegusid on teoses näidatud tõusvas joones, tema vägilaseomadused avalduvad uutes sündmustes järjest eredamalt. Ta ujub üle mere ja maksab kätte ema hukkumise süüdlasele Tuuslarile, oma künnitööga annab ta kogu maale uue ilme, toob läbi Peipsi tohutuid lauakoormaid ja ehitab linnu kaitseks vaenlaste vastu, tungib põrgusse ja sunnib põgenema Sarviku. Kalevipoeg teostab julge merereisi maailma otsa, purustab sissetunginud vaenlased Assamalla lahingus ja pärast lõplikku võitlust aheldab Sarviku. Kättevõidetud õnneaja lõpetab raudmeeste maaletung, uued sõjad ja vägilase hukkumine. Kuid eepose lõpus jääb kõlama lootus Kalevipoja tagasipöördumisele ja rahva vabanemisele.

Eepose tegelaste iseloom ja olemus avaneb eeskätt nende tegude ja käitumise kaudu, lugeja poolehoid või eitav suhtumine kasvab otseselt välja sündmustikust. Lauliku esitusviisis ja kujutuslaadis on aga ilmne ka tema subjektiivne suhtumine: rõõm ning uhkus kangelase vägitegude ja suurte tööde, kurbus tema eksimuste ja vigade puhul. Vaenulikke jõude kujutab laulik hukka-

mõistvalt, me tunneme tema viha, põlgust ja teravat irooniat. Tähtis osa on eeposes lauliku mõtisklustel ja arutlustel, mitmesugustel vahemärkustel või lüürilistel kõrvalepõigetel, mille kaudu ta esineb kui vahetu sündmustest osavõtja, kes esitab toimunu kohta oma vaateid ja hinnanguid, oma elukogemuste kokkuvõtteid. Sündmustiku põhimeeleolu kajastub ka looduspiltides: sageli nagu elaks kodumaa looduski kaasa kangelase võitlusele, mis süvendab teose elamuslikku mõju.

«Kalevipoeg» on oma olemuselt sügavalt rahvalik: teose ained pärinevad rahvasuust ja ta on määratud töötavate hulkade jaoks. Seda rõhutatakse eeposes otseselt: need on karjalaste, teopoiste ja korrapiigade laulud, mis on loodud «suuremate sundimata, kõrgemate käskimata!»[92] Teos on kirjutatud põhiliselt eesti rahvalaulu värsivormis, kusjuures arvukalt on sisse põimitud otseselt rahva suust kogutud laule, laulukatkeid, teatavaid ühendeid, värsipaare jne. Rahvalaulu värsile vastavad on ka «Kalevipoja» keelelised ja stiililised iseärasused; rahvalaulule omased arhailised keelevormid süvendavad eepose sisule ja sündmustikule vastavat muinasaegset koloriiti, seejuures oluliselt vähendamata teksti üldmõistetavust. «Kalevipoja» stiilis on Kreutzwald püüdnud rakendada ja edasi arendada rahvalaulu parimaid traditsioone, on taotlenud väljenduse lihtsust, selgust ja ilmekust. Oskuslikult on kasutatud eesti rahvalaulule omaseid, seni veel vähe uuritud poeetilisi võtteid (retoorilised küsimused, otsene pöördumine kuulajate poole jne.), mis annab esitusele suurt elavust ja värskust.

«Kalevipoja» silmatorkavateks iseärasusteks on sageli esinev hüperboliseerimine, sümboolika, allegooria, muinasjutupärane fantastika jne. Teose tekstile ei saa igakord läheneda sõnasõnalises mõttes, sellesse tuleb süveneda, et lahti mõtestada ideelist sisu. Selline kujundlik-allegooriline ja fantastiline elunähtuste kajastamine on rahvaluule üheks iseloomulikuks jooneks, mida eepose koostaja igasuguseid takistusi (eeskätt tsensuuri) arvestades teadlikult kasutas, et teose teravaid võitlusideid rahva hulka viia. Sellepärast rõhutabki Kreutz-

[92] Kalevipoeg, lk. 227.

wald oma kirjutustes, et «Kalevipoega» ärgu loetagu mitte ainult ajaviiteks, vaid «järelmõtlemisega».[93] Eeposele nagu kogu rahvaloomingulegi omane sügav realism avaldub selles, et ta õigesti väljendab rahvahulkade mõtteviisi, vabanemispüüet ja viha orjastajate vastu; kunstilise väljamõeldise kogu ereduse juures on «Kalevipoja» aluseks ikkagi rahva reaalne elu ja suhtumine elunähtustesse.

Kõigi nende omaduste tõttu on «Kalevipoeg» oma vormilt eredalt rahvuslik ning rahvalik ja jääb eesti kultuuri aardeks. Lai eepiline jutustus, dramaatilised kokkupõrked ja jõulised võitlusepisoodid, eredad ja värviküllased looduspildid, rahvalik huumor, publitsistlikult löövad ja satiirilised värsid ning sügavalt poeetilised lüürilised meeleoluväljendused on liitunud kunstiliseks tervikuks, mis lugejat erutab ja vaimustab.

Ka Kreutzwaldi muus luuleloomingus, tema lüürika paremikus, pälvivad meie tähelepanu tõelise poeesia alged, inimsüdame elu ja elavad tunded. Kuigi siin on tegemist alles vihjetega poeesiale, püüdega poeesia poole, on sellel meie luule edasisele arenemisele ometi erakordne tähtsus. Kreutzwaldi luulelooming on esimeseks etapiks ja niisugusena vajalik ning asendamatu: selleta ei oleks saanud olla ka Koidulat, Vesket, Reinvaldi, Tamme, Juhan Liivi niisugustena, nagu me neid tunneme.

Kreutzwald tundis enda kui poeedi võimete piiri ja oli oma luuletuste avaldamisega äärmiselt tagasihoidlik, kuid seejuures ei alahinnanud ta oma tegevuse tähtsust tekkivale eesti kirjandusele.[94] Tema «Viru lauliku laulud» (1865) on eesti kirjanduses esimene tõeliselt kunstiväärtuslik luulekogu, mis sai meie luule edasise arengu teetähiseks. Tõsi küll, selles leiduvatest lauludest on suur osa loodud kirjanduslikel eeskujudel, kuid ka nendes töödes väljendas Kreutzwald ikkagi oma sisu ja mõtet, oma tundeid ja elamusi, ning seepärast kuuluvad need orgaaniliselt tema loomingu hulka. Kreutzwaldi pooltõlkelisi luuletusi ei loe me mitte selleks, et tundma

[93] Eesti rahva lauludest ja ennemuistestest juttudest. Sippelgas II, lk. 29.

[94] Vt. Kreutzwaldi dateerimata kiri Koidulale (Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 115).

õppida näiteks Hauffi, Uhlandit, Lenaud jt., vaid kui Viru lauliku eneseväljendusi. Kreutzwald võttis oma sealt, kus ta seda leidis, ta tõlkis ja kohandas ainult seda, «mis harmoneerus tema vaimu sisemise meelelaadiga», nagu ütleb Belinski Žukovski samalaadse tegevuse kohta.[95]

Luule eestindamisega osutas Kreutzwald niisama suure teene kui oma algupäraste luuletustega. Ja kuigi osa tema lauludest võib tunduda meieaegsele lugejale oma aja äraelanuna, kuigi neil võib puududa meie jaoks esteetilis-elamuslik tähendus, pakuvad nad igal juhul huvi tolleaegsete inimeste südame-elu kajastusena. Saja aasta eest oli aga hindamatu tähtsusega juba ainuüksi see asjaolu, et niisugused luuletööd, nagu näiteks Bürgeri järgi kirjutatud ballaad «Lenoora» (1851) on eesti keeles üldse võimalikud. Seda rõhutab Kreutzwald ka ise oma värsivihiku «Angervaksad» eessõnas Schilleri ja Goethe tõlgete puhul.[96]

Kreutzwaldi noorematele kaasaegsetele olid tema luuletused poeetilise loomingu kõrgeks eeskujuks ja imetluse objektiks, kõik tema järglased eesti luules on siit saanud tunduvaid mõjutusi. A. Reinvaldi vaimustus ka Kreutzwaldi ühe tähtsusetuma ja vähenõudlikuma töö — tõlkelise värsstragöödia «Tuletorn» puhul[97] võib anda teatava ettekujutuse sellest, milline erakordne tähtsus oli Kreutzwaldi luuletegevusel oma ajale. Seda rõhutab omalt poolt ka J. Kunder: «Oh kui mitmed ja mitmed noored mehed on vaimustuses põlenud, kui nad Kreutzwaldi luuletusi lugesid! Ja kui meie praegu eesti laulukogude sisse vaatame, kui palju Kreutzwaldi järeleaimajaid ei leia meie sealt!»[98]

---

[95] V. Belinski, Valitud artiklid II, Tallinn, 1949, lk. 104. — Kreutzwaldi seisukohta selgitab tema avaldus Koidula luuletuse «Emasüda» puhul, kus ta märgib: «Olgu küll selle laulu tuttavad mõtted laenatud, siiski seisavad nemad sündinud eesti lapse ülikonnas meie silmade ees, ja et lapse ja ema seisus iga rahva keskel ühel ja samal viisil liiguvad... sellepärast ei ole iial küsimist tarvis: kust allikast mõtted algmiselt olid immitsenud?» (Kreutzwaldi kiri Koidulale 6. veebruarist 1868.)

[96] Vt. Angervaksad, 1861, lk. 4.

[97] Vt. Eesti Postimees 1871, nr. 47, lk. 276.

[98] J. Kunder, Eesti vanemad laulikud, lk. 16.

Kuid Kreutzwaldi luulel ei ole ainult ajalooline tähtsus — paljudes tema värssides on elamuslikku sisu, mis suudab läbi murda keelelis-kunstiliste vahendite arenematusest ja piiratusest ning leiab elavat vastukaja ka tänapäeva lugejas. Niisugused on Kreutzwaldi parimad loodusluuletused «Ma teretan sind, hommik!» ja «Kus iial käin ja vaatan», tema «Viru laulik», Koidulale pühendatud luuletus, «Enne ja praegu», «Närtsinud lillele» jt. Terves reas tema luuletustes on küll ülekaalus eleegilis-sentimentaalne põhiheli;[99] ometi leidub nendegi värsside hulgas kui mitte tervenisti nauditavaid luuletusi, siis ometi osi, mis ei saa jätta ükskõikseks. Tuleb märkida, et nendes luuletustes ilmsete kirjanduslike eeskujude kõrval teatavas mõttes kajastub ka eesti rahvalaulude suurele osale omane minoorne helistik, luuleks kristalliseerunud leinaline kaebus ja väljapääsuta igatsuse valu.

Ent Kreutzwaldi luule kaugeltki ei piirdu selle eleegilise laadiga. Tema eespoolmärgitud väljapaistvatele sotsiaalse sisuga luuletustele on omane hoopis teine põhiheli, aktiivne ja võitlev hoiak. «Vana aeg...», «Priiusele», «Isamaalaul», «Eesti lauluanne» jt. väljendavad Kreutzwaldi luule seda heroilist külge, mis eriti oluline on «Kalevipojas» ja lugulaulus «Sõda». Kreutzwaldi laulude hulgast leiame ka ilusaid mõtteluule näiteid, milles tark ja hingestatud eluvaatlus on saanud kujuka ning tabava poeetilise väljenduse; selles mõttes tuleb märkida ka «Rahunurme lillesid» ja «Lembitut». Kuid Kreutzwaldi kandlele pole võõrad ka ülistused elu rõõmudele. Seda näitab Schilleri oodi «Rõõmule» eestindus, veel enamgi aga otse anakreontiline «Noorte meeste rõõmulaul» (Hauffi järgi), mis hüüab kiitust noorusele, armastusele, luulele ja viinale.[100] Seda palgepoolt luuletajas väljendavad ka tõlked tolleaegse valitseva kirjandusliku maitsesuuna poolt kergemeelseks ja otse moraalivastaseks peetud Heine luulest.

Kreutzwaldi poeetiline haare on olnud lai ja mitme-

[99] Mõnel puhul, näiteks kirjas Schultz-Bertramile 30. jaanuarist 1868, kõneleb Kreutzwald ka ise Viru lauliku «sentimentaalsetest laulukestest» pool-iroonilises toonis.

[100] Vt. Viru lauliku laulud, 1865, lk. 40—41.

kesine — helgest loodusetunnetusest ja ilu-imetlusest leina ja kaduviku nukruseni, armastuslüürikast filosoofleva mõtteluuleni, rõõmulaulust priiusehümnini, mõttekildudest poeemi ja eeposeni, lihtsast rahvalaulu värsist raskete ja nõudlike klassikaliste vormideni. Kõige sellega andis ta eesti kirjandusele uut ja varemolematut, näitas luule edasise arenemise võimalusi ja teid.

Poeetilist vormi käsitas Kreutzwald lahutamatus seoses ideelise sisuga. Ta nõuab luulelt kujundite konkreetsust ja ilmekust, grammatiliselt õiget ja moonutamata keelt.[101] «Kalevipoja», lugulaulu «Sõda» ja terve rea luuletustega tõstis Kreutzwald rahvalaulu värsi ausse kui eesti luule rahvusliku vormi, mida ta korduvalt rõhutab ka oma teoreetilistes seisukohavõttudes.[102] Olles arvamisel, et «kõlksuva sabaga sõnade kokkusõlmimine» ei ole eesti luules eriti oluline, kuna rahvalaul lõppriimi ei kasuta, peab Kreutzwald vajalikuks rohkem tähelepanu osutada rahvalaulu vormielementidele, mida ta võrdleb kodumaa kenade aasalilledega.[103] Eriti pahandavad teda need, kes ainuüksi sõnakõlksudes näevadki kogu luuleilu ja nagu «seesinane kuulus värsisepp» (Jannsen) tassivad turule taolisi salmikuid: «Ma seisin mäe peal ja vaatsin ümber seal, mis sündis siin ja seal siin kalli ilma peal».[104] Rahvalaulu vormielementide kasutamisega ka lõppriimilises luules osutas Kreutzwald klassikaliste ja rahvuslike luuletraditsioonide ühendamise ning edasiarendamise võimalustele. Teadlikult vastandades oma loomingu rahvalikkust nn. kõrgele kirjandusele, kirjutas Kreutzwald näiteks balti-saksa literaadile G. Schultz-Bertramile pool-iirooniliselt: «Sinu laulu põhitoon on pärit kirjatarkadelt, mina piiksun nõnda, kuidas külaini-

[101] Vt. Kreutzwaldi märkmed «Emajõe ööbiku» kohta kirjades Koidulale jm.

[102] Vt. näit. «Angervaksade» eessõna, lk. 4. Võrdluseks märgitagu, et isegi Faehlmannilt ei leia me rahvalaulu vormis kirjutatud värsse; nagu näitavad paar säilinud katkendit, oli Faehlmannil kavatsus kirjutada ka «Kalevipoeg» klassikalises värsivormis (ja saksa keeles).

[103] Vt. Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 12. aprillist 1864.

[104] Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 9. jaanuarist 1870. – «Võib-olla läheks meilgi korda niisama odavate abinõudega suurematut loorberipärga pähe saada,» jätkab Kreutzwald. «Kuid otsekoheselt öeldes, säherdune töö on mulle tülgas.»

mene harilikult kõneleb, ja olen õnnelik, kui mul siinseal korda läheb tema tooni tabada.»[105] Oma suurima tunnustuse andis Kreutzwald luuletustele, mis on selged ja kõigile arusaadavad, milles mõtted «kõnnivad kõik peast jaluni eesti külalapse ehtes»[106], luuletustele, kus on saavutatud sisu ja vormi vastavus ning kooskõla.

«Kalevipoja» esimese väljaande eessõnas märgib Kreutzwald, et pole veel olemas algupärast eesti proosat, ja lisab mõrudalt: vaevalt asjade niisuguse seisu juures seda tulevikuski saab olema.[107] Tõepoolest kulus peaaegu kümme aastat, kuni pääsesid täielikul kujul trükki «Eesti rahva ennemuistsed jutud» — Kreutzwaldi tähtsaim proosateos, millel eesti kunstilise proosa arengule on olnud erakordne tähtsus. Selle kõrval ei või alahinnata ka tema satiiriliste mõistujuttude ja külaelu kujutavate jutustuste osa.

Kreutzwaldi proosat iseloomustab püüe rahvaliku jutustamislaadi poole, väljenduse lihtsuse ja selguse ning samal ajal kujundlikkuse ja ilmekuse poole. Eeskätt tuleb seda ütelda «Ennemuistsete juttude» kohta, mille puhul Kreutzwald ise otseselt rõhutab oma eesmärki muinasjutte sel kujul üles kirjutada ja seda vormi tabada, mida kasutavad rahvalikud jutuvestjad.[108] Muidugi ei tule aga võtta sõnasõnaliselt väidet, nagu oleks piirdutud ainult folkloristliku noteerimisega: sel juhul me ei saaks rääkida tema kui loova kirjaniku osast. Kreutzwaldi teene selles just seisabki, et ta rahvasuust kuuldud jutuaineid laiemalt välja arendades suure oskuse ja kunstimaitsega kasutas kõiki rahvapärase jutustamise vahendeid, võimalusi ja erijooni.

Seesama teadlik rahvapärasus on omane ka Kreutzwaldi teistele proosateostele. Eriti kordaläinud tööks tuleb pidada jutustust «Videvik»: ilmekalt ja selgelt joonistatud tüübid, osavalt sõlmitud sündmustik, meeldejäävalt kujundatud episoodid ja elav dialoog, rahvaluuleliste sugemete ja elu realistliku kujutamise õnnestunud

[105] Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 13. detsembrist 1868.
[106] Kreutzwaldi kiri Koidulale 6. veebruarist 1868.
[107] Kalewipoeg. Eine Estnische Sage, Dorpat, 1857, Vorwort, lk. XIV.
[108] Vt. Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 17. veebruarist 1867.

seostamine teevad selle meie varasema jutukirjanduse üheks tähelepanuväärsemaks teoseks. Aga ka oma kirjanduslikele eeskujudele toetuvais mõistujuttudes on Kreutzwald teoste orgaanilisse koesse suutnud sulatada niipalju rahvalikku ainestikku, kujutusi ja võrdpilte, jutustada nii elavas rahvalikus keeles, et need teosed õigusega on saanud eesti kirjanduse lahutamatuks osaks.

Väga suured on Kreutzwaldi teened kirjanduskeele rikastamisel ja täiustamisel, eesti kirjanduse rahvusliku vormi arendamisel. Oma kirjandusliku tegevuse algul võis Kreutzwald toetuda peamiselt Masingu suhteliselt rahvapärasele proosakeelele, kuid üha kasvavate vajaduste ning nõuete jaoks osutus seegi piiratuks ja kohmakaks. Veelgi madalamal tasemel olid varasemad luulekatsetused, mille juures (välja arvatud Petersoni luule paremik) on raske rääkida sisu ja vormi vastavusest: värssides on taotletud küll meetrilist jaotust ja riimi, kuid puudub orgaaniliselt vastav rütm, loomulik kõlarikkus, värsi vaba voolavus.

Kreutzwaldil ei olnud kirjanduslikuks loominguks kindlat keelelist alust. See on omamoodi tõeline traagika — tihti kärbib keele viletsus poeesia tiibu ja nii mõnigi sügavalt elamuslik ja läbituntud motiiv on saanud selle tõttu konarliku ning virila väljenduse. Kreutzwaldil tuli väga palju tegelda veel eeltöödega tõelise kirjanduse tekkimiseks, tal tuli alustada kivide kaalumisega ja kändude juurimisega rahvusliku kultuuri uudismaal, enne kui võis ajada esimesi pikemaid vagusid.

Rahvasuus oli meeleliste muljete poolest rikas keel oma mitmesuguste dialektide kaoses, kirjanduses oli kasutada ainult algeline, kirikumeeste poolt sogastatud ja moonutatud kirjakeel. Oli vaja viia kirjakeel elava rahvakeele alusele[109] ja samal ajal seda rikastada, eriti abstraktmõistete osas. Viimaste puudumine sidus väljenduse kammitsasse, sundis ebaselgele «ümber nurga» ütlemisele, kaudsele, kirjeldavale edasiandmisele (näi-

[109] Seda rõhutas Kreutzwald korduvalt, muuhulgas oma vastusluuletuses N. F. Russowile, kus ta märgib vajadust jälgida,

«... Kuidas rahva elav suu
sõnakõlksud sünnitanud».

(Tallorahva Postimees 1857, nr. 25, lk. 194.)

teks Frey luuletõlgetes *igaviku* asemel *ei iial otsa saa)*. Kreutzwaldi aktiivne sõnaloomine tuletuste abil rahvakeelsetest tüvedest oli hädavajalik ja hilisemas keelearendustöös ainuõigeks osutunud tee. Kreutzwaldi poolt kasutusele võetud sadadest uutest sõnadest tunneme tänapäeval tema töis «kreutsvaldismidena» ära ainult neid, mis üldises kirjakeeles ei ole kasutusele tulnud. Kuid kahtlemata rohkem on neid tema moodustusi, mida me iga päev kõnes ning kirjas kasutame ja millest terve hulk on läinud eesti keele sõnavara põhifondi. Selle kõrval pole Kreutzwaldi teened väiksemad ka teises suhtes — rahvakeele merest vajalike sõnade ja ühendite väljatoomisel ja esmakordsel rakendamisel kirjakeeles.

Kreutzwald oma keelearenduses võitles rahvakeelsuse ja samal ajal ka haritud väljendusviisi loomise eest. Selle aluseks oli püüe sügavamale, täpsemale, selgemale mõistete edasiandmisele, mis oli temale kui valgustajale hädavajalik. Jannsenil, Körberil jt. nendetaolistel polnud vaja vaeva näha keelearendamisega — kõike seda, mida nemad öelda tahtsid, oli täiesti võimalik öelda tolles keeles, mis oli juba olemas piiblis ja palveraamatuis.[110] «Rahvalik» Jannseni laadis oli kerge olla, kuid Kreutzwaldil oli hoopis suurem eesmärk — teha eesti kirjanduskeel võimalikult adekvaatseks väljakujunenud kultuurkeeltele.

Kreutzwald taotles tihedat, mõtterikast väljendust, keelelist kokkuhoidu, tema stiil on varasema kirjanduskeelega võrreldes kompaktne, olgugi tänapäeval juba mitmeti «iseäralikuna» tunduv. Kuid sellel keelelisel individuaalsusel, omapärasel ja kordumatul keelefüsiognoomial on oma väärtus, sest selle kaudu avaldub kirjaniku tugev isikupärasus, tema mõttemaailm ja vaimne pale.

Kreutzwaldi stiili põhiomaduseks on sõnavara rikkus, mitmekesisus ja variantiderohkus, mis eriti hämmastab «Kalevipojas». Kujundeist kasutab ta peamiselt metafoore ja perifraase, mis enamikus on ammutatud rahva traditsioonilisest poeetilisest leksikonist. See on enneköike

[110] Neid mängibki Jannsen Kreutzwaldi vastu otseselt välja «Kilplaste» «arvustuses» (vt. Perno Postimees 1857, nr. 19, lk. 154).

Kreutzwaldi proosastiili kujundlikkuse, pildirikkuse, teataval määral piduliku ilu ja samal ajal lihtsuse ning selguse aluseks. Võib tähele panna nimisõnade eelistamist eriti verbide arvel, mis annab väljendusele mõtlikult rahuliku, mõnevõrra raskepärasegi ilme. Kirjaniku ulatuslik ja mitmepalgeline looming näitab teda kui väljapaistvat kunstnikku, kes suure maitse, oskuse ja paindlikkusega kasutas stilistilisi vahendeid oma idee edasiandmiseks. Kreutzwald on eesti kirjanduses harituma ja puhtama stiilitraditsiooni looja rahva kõnekeele alusel, selle puhastava valiku ja väljendusliku viimistlemise teel.

Kreutzwald on toonud väga palju kirjandusliku maitse arengusse. Tänu tema kirjanduslikule tegevusele, tema loomingu najal õppisid eesti lugejad hindama mitte ainult kirjanduse ideid ja mõtteid, vaid ka selle emotsionaalset mõju. Selles suhtes ka tema sentimentaalse põhiheliga laulud (ja isegi noorpõlvest pärinev «Vaga Jeenoveva» tõlge) olid oma aja nähtustena seaduspärased ja võib ütelda — omamoodi vajalikud. Tekkiv eesti kirjandus vajas kõike tõeliselt kirjanduslikku, kõike seda, milles on olemas oma viljakad, väärtuslikud elemendid. Kreutzwaldi loomingus leiame nii klassitsismi, sentimentalismi kui ka romantismi jooni, milliseid ühendab eeskätt just rahvaluule alusel domineerivalt esile ulatudes tugev realistlik elutunnetus. Kreutzwald püüab oma loomingu paremikus tulemusrikkalt selle poole, et ühendada elutegelikkuse tõepärast kajastamist ideaali teenimisega, valgustada tegelikkust kõrgete inimsuse- ja ilu-ideaalide seisukohalt. Ühelt poolt klassikalise kirjanduse parimad eeskujud — Shakespeare, Cervantes, Lessing, Goethe, Schiller, Heine, teiselt poolt lahutamatu side kindlalt maapinnal seisva rahvaluulega määrab Kreutzwaldi loomingu põhiolemuse.

Kreutzwaldi teostes on küllaltki oluline osa ka romantilisel elemendil. Varasem kirjanduskäsitlus nägi temas ühekülgselt puhtakujulist romantikut, seejuures muidugi eeskätt silmas pidades tema tundeluules leiduvat passiivset romantikat, kus kirjanik saksa romantikute vahetul mõjul kaldub tõsielust viljatuisse mõtisklustesse elu saatuslike mõistatuste, kõrgema ettemääratuse jms. üle. Kõigel sellel on tänapäevale üpris vähe

öelda. Kuid väga oluline on Kreutzwaldi loomingus see aktiivne, võitleva hoiakuga romantika, mis õhutab rahulolematust võimutseva ebaõigluse vastu, igasuguse rõhumise vastu — «Kalevipoja» ja «Ennemuistsete juttude» romantika, mis on kasvanud rahvaluule pinnasest.

Hoopis rohkem tuleb aga alla kriipsutada ja esile tõsta just Kreutzwaldi loomingule omaseid realistlikke elemente, mis annavad meile alust teda õigusega pidada realismi eelkäijaks ja ettevalmistajaks eesti kirjanduses. Kreutzwaldi kirjanduslik-esteetiliste vaadete iseloomustamisel on eespool märgitud lähenemist realismi põhilistele nõuetele. Nende seisukohtade järgimine on täiesti ilmne ka kirjaniku kõigis tähtsamais teoseis. «Kalevipoega» ja «Ennemuistseid jutte» tuleb käsitleda realistlike teostena samal alusel rahvaluulega, kõigist nende muinasjutulistest iseärasustest hoolimata. Nagu folklooris, nii mängib ka nendes teostes elunähtuste ja -kogemuste fantastiline täiendamine ja üldistamine olulist osa, kuid kogu selle väljamõeldise aluseks on rahva reaalne elu, see kajastab töötava inimese materialistlikku suhtumist teda ümbritsevatesse nähtustesse. «Kalevipoja» ja «Ennemuistsete juttude», samuti ka Kreutzwaldi jutustuste kujude loomise laadis, olukujutuse konkreetsuses, kirjanikule iseloomustavas lähenemises elunähtustele avalduvad ilmsed realismi jooned, lahutamatus seoses võitleva, revolutsioonilise romantikaga.

Realistliku kunsti arsenali kuuluvad ka Kreutzwaldi rahvalik huumor ja piitsutav satiir, mis on täiesti võõrad romantismile. Eriti tuleb hinnata rahvapäraste võrdpiltide ja mõistukujude kasutamist, mis teeb tema satiiri üldmõistetavaks. Näiteks «Reinuvader Rebases» kohtume rahvajuttude tuntud tegelastega, ja nagu folklooris, nii ka siin piitsutatakse loomadest tegelaste kaudu mitmesuguseid inimlikke nõrkusi ja pahesid. Seejuures on need satiirilised iseloomustused saanud sotsiaalselt üldistava ja paljastava sisu: rebaste, karude, huntide, lõvide, pärdikute, oinaste jt. näol on kujutatud igasuguseid rahva rõhujaid — mõisnikke, pastoreid, kroonuametnikke ja monarhi ennastki, näidatud nende omavahelisi kemplemisi, arveteõiendusi ja metsikut purelemist ülevõimu pärast. Tabav ja terav on igasuguse

tagurluse ja nürimeelse konservatiivsuse väljanaermine «Tuisulastes». Nende kandiliste ratastega vankrid, nelja varrukaga kuued, kahekordse teraga noad, nende valgustkartvad silmad, meeletu hirm igasuguste uuenduste ees, kõige vana ja iganenu pühakspidamine on saanud väga ereda ning meeldejääva väljenduse ja jutu üldistav tuum on ulatunud seetõttu üle oma aja.

Kreutzwald on eesti kirjandusele andnud esimesed väljapaistvad kunstiteosed, mis on rahvahulkadele omased nii oma sisu kui vormi poolest. Sellepärast leidis tema loomingu paremik väga sooja vastuvõttu; enamik tema teoseid avaldati juba kirjaniku eluajal korduvates väljaannetes, neid tõlgiti teistesse keeltesse jne. (mis varasemas eesti kirjanduses oli kaunis haruldane). Rahva huvi Kreutzwaldi teoste vastu kõigist tolleaegse ühiskonna takistavaist asjaoludest hoolimata näitab, et kirjaniku püüdlused olid laiadele hulkadele arusaadavad ning hinnatavad.

Kuid vanas ühiskonnas ei saanud Kreutzwaldi loomingul olla kaugeltki täit mõju, tema teosed pidid sõna otseses mõttes tungima rahva sekka

«Läbi raudamüüridesta,
Teraksesta tornidesta»[111].

Nõukogude ühiskonnas, rahva kultuuritaseme murrangulise tõusuga on nende teoste kõlapind võrratult suurenenud ja nõukogude inimesed on suutelised hoopis sügavamalt tungima mineviku suure rahvaliku kirjaniku mõtteisse, mõistma nende teoste aegumatuid väärtusi.

5

Kahe oma suunalt vastandliku kultuuri olemasolu igas rahvuslikus kultuuris ja nendevaheline võitlus, mida õpetab meid nägema V. I. Lenin, leiab ereda ning veenva kinnituse ka Kreutzwaldi loomingulise pärandi saatuse jälgimisel. Juba tema kaasajal, 50.—70. aastail, veel ägedamaina aga järgnevatel aastakümnetel näeme demokraatliku ja antidemokraatliku suuna kokkupõrkeid

[111] Kalevipoeg, lk. 32.

Kreutzwaldi loomingu tõlgendamise, kasutamise ja hindamise pinnal, mis on kõige ilmsemaks tõendiks selle erakordsest tähtsusest eesti kirjandusele ja ühiskondliku mõtte arenemisele.

Demokraatlik ja antidemokraatlik suund eesti kultuuris asusid täiesti vastandlikel positsioonidel kõigis peamistes ühiskondlik-kultuurilistes küsimustes. Demokraatlik suund väljendas põhijoontes õigesti rahvamasside mõtteviisi ja elulisi huve, nägi oma eesmärki rahvusliku kultuuri loomises ja arendamises rahvaloomingu ja teiste rahvaste progressiivsete kultuuritraditsioonide alusel. Antidemokraatlik suund aga väljendas kujuneva eesti kodanluse reetlikkust ja rahvavaenulikkust, seda iseloomustab klerikaalne ideoloogia ja lõmitamine saksa kultuuri väikekodanlik-reaktsiooniliste avalduste ees.

Kreutzwald kui rahvusliku kirjanduse rajaja, kes aastakümnete jooksul oli demokraatliku suuna üheks juhtivaks ja kesksekс kujuks võitluses pastorlik-kösterliku vaimupimeduse vastu, sai oma loominguga mõistagi selle leeri esindajate pidevate, olgu otseste või maskeeritud kallaletungide osaliseks. Eriti selge väljenduse sai see vastasleeri vaenulikkus võitluses Kreutzwaldi ja kogu vanema eesti kirjanduse tähtsama teose «Kalevipoja» ümber, millest üksikasjalisem ülevaade on juba antud eriartiklites.[112]

Eepose ilmumise ajal olid selle peamisteks ründajateks reaktsioonilise mõisnikeklassi ideoloogid — baltisaksa pastorid, kes püüdsid maksku mis maksab maha materdada Kreutzwaldi tööd folkloori ainete rahvuseeposeks organiseerimisel. Samal positsioonil asus ka Jannsen. Seevastu demokraatliku suuna esindajad C. R. Jakobsoniga eesotsas tervitasid «Kalevipoega» vaimustusega kui teost, mille peale võib uhke olla kogu rahvas. Eeposel oli erakordne ja ainulaadne mõju mitte ainult rahvaliku kirjanduse arenemisele Koidula, Reinvaldi ja Veske luulest ja Bornhöhe «Tasujast» kuni meie päevadeni, vaid ka kujutava kunsti ja heliloomingu arenemi-

[112] Vt. E. Sõgel, Võitlus «Kalevipoja» ümber. Nõukogude Kool 1951, nr. 3; E. Nirk, «Kalevipoeg» kahe kultuuri vahelises võitluses. Sirp ja Vasar 1951, nr-d 14, 15, 16, 18, 19.

sele. Otseseks ajendiks oli «Kalevipoeg» ka suure kultuurilise tähtsusega rahvaluulekogumise üritusele.

Sajandi lõpust peale said «Kalevipoja» ja Kreutzwaldi kogu kirjandusliku pärandi peamisteks vaenlasteks igasugused kodanlik-natsionalistlikud tegelased, alates pastorite Reimani ja Eiseniga, lõpetades mustasajalase Tõnissoni ning «nooreestlaste» Tuglase ja Aavikuga. Aastakümnete jooksul püüti nende poolt igati moonutada ja vassida «Kalevipoja» ideid: kirikhärrad katsusid eepost painutada oma silmakirjaliku klerikaalse moralismi rööbastele, kodanlikud politikaanid püüdsid ära kasutada teose populaarsust «rahvusühtsuse» vaimu kasvatamiseks. Kui see kõik aga ei andnud soovitud tulemusi, siis hakati otsima eepose «vigu» ja «puudusi», tõsteti üles «Kalevipoja» ümbertegemise ning «parandamise» küsimus ning tehti katseid teost lõplikult pihuks ja põrmuks materdada. Rea laimavate ja ninakalt halvustavate kirjutustega «Kalevipoja» vastu esinesid eriti dekadendid-kosmopoliidid reaktsioonilisest «Noor-Eesti» rühmitusest, kes tegid naeruväärseid jõupingutusi kuulutada eesti rahva eepos olematuks ja sundida rahvast seda unustama. Samad tendentsid «Kalevipoja» käsitluses jätkusid ka kodanliku diktatuuri aastatel, millal isegi koolides hakati õpetama halvustavat suhtumist eeposesse. Teose tolleaegseid väljaandeid moonutati kärpimistega ja estetistlike «parandustega».

Sellele analoogiline oli Kreutzwaldi kogu pärandi kodanlik käsitlus. Tema võitlevaid, suurt edasiviivat osa etendanud teoseid «arvustati» sihiliku ühekülgsusega või siis püüti lihtsalt maha vaikida. Nii ei peetud näiteks kodanlikus kirjandusloos üldse vajalikuks osutada tähelepanu «Ennemuistsete juttude» analüüsile ja piirduti halvustavate märkustega, et need olevat «mitteehtsad»[113], «germaniseeritud»[114], neil puuduvat folkloristlik väärtus jne.; teose nõukogudeaegset väljaannet lahutab eelmisest (1901. a.) tervelt poolesajandiline vahemaa (kui mitte arvestada enam kui poolikut noorsooväljaannet 1924. a.). Arhiivitolmu alla jäeti Kreutz-

[113] K. Mihkla, Eesti kirjanduse ülevaade I, 1935, lk. 152.
[114] F. Tuglas, Kriitika I, 1934, lk. 27.

waldi kalendrites ilmunud jutud, tema tähelepanuväärne kirjavahetus, tema publitsistika.

Samal ajal sai kodanlike kirjandusloolaste lemmikharrastuseks ühekülgne «lääne mõjude» otsimine, ülespuhutud «avastused» Kreutzwaldi tõlgetest ja tema poolt kasutatud kirjanduslikest eeskujudest. Tegelikult on kogu see Kreutzwaldi «paljastamise» klaperjaht ainult tühi kisatsemine suure demokraatliku kirjaniku pärandi ümber. «Unustati», et taoline laenamine oli tollele ajastule väga iseloomulik — seda esineb teatavasti maailmakirjanduse kõige suurematel klassikute juures — ja jäeti tahtlikult tähele panemata, et Kreutzwald eeskujude alusel on loonud omad teosed, eesti kirjanduse teosed, millest mõnelgi on olnud väga ulatuslik mõju. Kreutzwaldi kodanliku «uurimise» objektiivseks tulemuseks oli tema loomingu madaldamine. Kodanlik käsitlus viis lõpptulemusena välja sellele, et vähendas Kreutzwaldi kirjanduslikku tähtsust ning tema osa eesti ühiskondliku ja filosoofilise mõtte arenemises. Kreutzwaldi kujutati ainult lääne «vaimuvoolude» vähetähtsa mõjualusena nii maailmavaates kui ka ilukirjanduslikus loomingus, kusjuures teda püüti näidata nn. estofiilide järglasena ja vaimse pärijana.[115]

Kodanlik kirjanduskäsitlus katsus mööda hiilida sellest, mis on Kreutzwaldi tegevuses peamine, määrav — temast kui väljapaistvast valgustajast-demokraadist, pärisorjuse vastasest, kodanluse ideoloogide paljastajast, igasuguse tagurluse ja kirikliku vaimupimeduse ründajast, aktiivsest ühiskondlikust võitlejast. Samal ajal kinnitati aga suure suuga otse vastupidist: Kreutzwald olevat seisnud eemal ühiskondlikust elust, olevat olnud inimesi põlgav «Võru erak», «vaimuaristokraat», isegi «peenikene esteet»[116]; rõhutati tema «sügav-usklikku loomust»,[117] «otsekohest vagadust ja tõsist alandust»[118].

[115] Vt. näit. A. Anni, Kreutzwaldi noorpõlv ja saksakeelne lüürika. Eesti Kirjandus 1930, lk. 305 jj.

[116] A. Jürgenstein, Kreutzwaldi vabameelsus, Eesti Kultura III, Tartus, 1913, lk. 180.

[117] Vt. J. Aunver, Dr. Fr. R. Kreutzwaldi religioosne maailmavaade. Eesti Kirjandus 1923, lk. 244 jj.

[118] V. Reiman, Friedrich Reinhold Kreutzwald. Kivid ja killud I, 1907, lk. 133.

Lakkamatult räägiti Kreutzwaldi skepsisest ja muremeelsusest, tema individualismist ja elutülpimusest ning leiti kirjanikule ja tema loomingule kõige loomuomasem olevat «tumenukker ja härras kaduviku ja surma romantika»[119]. Kreutzwald olevat propageerinud leplikkust ja rahulolemist ning tundnud antipaatiat Jakobsoni vastu,[120] pastoritega aga polevat tal olnud mingit erilist vastuolu, muud kui ainult «eesti õigekirjutuse asjus»[121]. Lõpuks tegid natsionalistlikud vassijad Kreutzwaldist — kõigist käegakatsutavaist faktidest mööda minnes — «Võru venevihkaja»![122] Pole siis imestada, et sellise põhjaliku ja igakülgse «uurimise» tulemusena Kreutzwaldist saadud üldpilt ei erinenud oluliselt Jannseni omast ja mõlemad võisid rahulikult kõrvu figureerida kodanlikes kirjanduslugudes (kusjuures Jannsen kui «rahvajuht» mõnel juhul pealegi asetati Kreutzwaldist ettepoole).[123]

Hoopis teisiti suhtusid Kreutzwaldi elutöösse ja tema loomingulisse pärandisse laiad rahvahulgad, kelle seisukohti väljendasid demokraatliku kultuuri esindajad oma kirjutustes, Kreutzwaldile pühendatud luuletustes ja kunstiteostes. Mitte üksnes Kreutzwaldi looming, vaid ka tema kui esimese tõelise rahvusliku suurmehe kuju, tema väljapaistev isiksus oli noorematele suureks innustavaks jõuks. Kreutzwald kui paindumatu ja karm tõeotsija, kultuuri ja hariduse eest võitleja, tema terav kriitiline vaim, üllas mõttelaad, kirgas eetiline pale, tema visadus ja järjekindlus, inimlik ja patriootiline kohusetunne — kõiges selles nägid tema kirjanduslikud õpilased ja progressiivsed kaasaegsed õigusega rahva iseloomu parimaid avaldusi. Seejuures tuleb alla kriipsutada Kreutzwaldi suurt hoolitsust noorte jõudude eest demokraatliku kultuuri rindel. Nii näiteks tegi ta kõik võimaliku, et noor Mihkel Veske saaks jätkata oma keele-

---

[119] V. Ridala, Eesti kirjanduse ajalugu koolidele, I jagu, lk. 276.

[120] K. Mihkla, Eesti kirjanduse ülevaade I, lk. 160.

[121] V. Reiman, Friedrich Reinhold Kreutzwald. Kivid ja killud I, lk. 151.

[122] A. Anni, Kreutzwaldi kalendrijutud, Eesti Kirjandus 1931, lk. 574.

[123] Vrd. M. Kampmaa, Eesti kirjandusloo peajooned I ja II; J. Roos, Ülevaade eesti kirjandusest jt.

teaduslikke õpinguid, abistas skulptor A. Weizenbergi, pühendas palju tähelepanu talupojast laulikule A. Reinvaldile, samuti Koidulale, analüüsides nende töid ja andes väärtuslikke näpunäiteid. Kreutzwaldi kui ajastu keskse kuju mõju oli erakordselt suur nii vahetult oma loomingu kaudu rahvahulkadesse kui ka tollal kujuneva eesti progressiivse intelligentsi publitsistliku ja ilukirjandusliku tegevuse kaudu, kes kasvas üles tema vaimse mõju all. Sellepärast tuleb Kreutzwaldi ilukirjanduslike teoste kõrval kõrgelt hinnata ka tema kirjavahetust eesti avaliku elu juhtivate tegelastega.

A. Reinvald oma lugulaulus «Laulukuningas» kirjutab rahvavaenuliku leeri suhtumist iseloomustades, et need ei suuda mõista Kreutzwaldi tõelist suurust, kuna nende silmad «pikast ööst on pimestatud», ja avaldab oma veendumust:

«Aga tulev-aegadella,
Pärast-põlve päevadella
Saad sa ilmas hiilgamaie,
Eesti piirel paistemaie.»[124]

M. Veske lõpetab Kreutzwaldi 70. sünnipäevaks pühendatud luuletuse noorte demokraatlike jõudude tõotusega jätkata Lauluisa tööd:

«Ei meil ole tuua annet
Muud, kui toome seda vannet,
Kokku lüües noored käed:
Käia tahame su rada . . .»[125]

«Kui me lauliku ja kirjaniku Kreutzwaldi nime nimetame, siis nimetame . . . selle mehe nime, kes eesti vaimuelu ülestõusmise hommiku on toonud,» rõhutab Kunder oma kirjandusloolistes märkmetes.[126]

Demokraatlikud kirjanikud austasid Kreutzwaldi kui eelkäijat ja vaimset juhti, kui rõhutud töötavate hulkade äratajat ja helgema tulevikuperspektiivi avajat. Nimelt sellest seisukohast hindab Kreutzwaldi tegevust ja tema

---

[124] A. Reinvald, Villandi laulik, Tartus, 1872, lk. 19.
[125] Mihkel Veske, Valitud laulud, Tallinn, 1950, lk. 30.
[126] J. Kunder, Eesti vanemad laulikud, lk. 11.

kirjanduslikku pärandit oma väljapaistvas luuletuses kirjaniku 100. sünniaastapäeva puhul J. Tamm:

«Ta seadis aate tuleviku teele,
Kui Kalev tõuseb jälle jalgele...»

Sellepärast on Lauluisa teosed, mis aitasid rahval orjaikkest vabaneda, «meie südamele kallid, on valgustuseks veelgi meie teel...»[127]

«Kalevipoja» ilmumise 50. aastapäeva puhul kirjutas E. Peterson, et eepose ilmumise päev on Eesti rõõmupäev, «...selle Eesti, kes töös higistab, tööga «Eesti» on loonud ja teda higiga kastes ristinud, sest just selle Eesti pärast ja jaoks hakkas Kreutzwald töösse, mitte et ainult vanavara päästa, vaid et vanavarast midagi luua, temast ülesehitavat tööd teha, temale hinge anda ja sellele rahvale, kelle käest ta võetud oli, selle läbi uut elu üles puhuda, lootust õhutada parema elu peale, enesetundmist, oma lugupidamist tõsta»[128].

Eesti töötava rahva laiad hulgad oma võitluses tsaristliku türannia ja kapitalistliku rõhumise vastu lugesid Kreutzwaldi teoseid, ennekõike «Kalevipoega» nende võitlusülesannete valguses, nähes eeposes oma suurte eesmärkide ja vabanemispüüete poeetilist üleskutset. Sellepärast hindasid «Kalevipoega» kõrgelt väljapaistvad revolutsioonilised võitlejad V. Kingissepp, J. Kreuks jt. Proletaarne kirjanik J. Lilienbach kasutas katkendeid eeposest otseste võitluselekutsetena ja näitas oma luules Kalevipoja vägilaskuju kaudu teed vabanemisele.[129] Proletaarne perioodika väljendas oma hindavat suhtumist Kreutzwaldi kirjanduslikku pärandisse ja temasse kui oma aja eesrindlikku ühiskondlikku võitlejasse, samal ajal teravalt paljastades kodanlikke vassinguid. Kreutzwaldi loomingut läbiv vabadusidee ja rõhumisevastane hoiak oli ka kodanluse diktatuuri päevil töölisklassile võitlusele innustajaks.

---

[127] Jakob Tamm, Ballaadid ja valmid. Tallinn, 1951, lk. 51.
[128] E. Peterson, «Kalevipoja» juubeli puhul. Tallinna Teataja 1911, nr. 190—191.
[129] Vt. luuletus «Kalevipoeg» raamatus: A. Heraklides, Eesti usk, Tallinn, 1908, lk. 37.

Nõukogude Eestis on Kreutzwald ja tema väärtuslik kirjanduslik pärand saanud tõeliselt üldrahvaliku austuse ning armastuse osaliseks. Me hindame Kreutzwaldi kui võitlejat rahva parema tuleviku eest, kes kaitses inimese õigust vabadusele ja õnnele, haridusele ja kultuurile, kes oma loominguga kaasa aitas sotsiaalse vabastusliikumise kasvule nii oma kaasajal kui ka aastakümneid hiljem. Me hindame Kreutzwaldi kui eesti demokraatliku kirjanduse rajajat ja üht väljapaistvamat esindajat, kelle osa kogu rahvusliku kultuuri arenemises on ainulaadne. Võrdluseks võiks ütelda, et Kreutzwald täitis eesti kirjanduses selle osa, mis vene kirjanduse arengus on Lomonossovil, Karamzinil, Žukovskil ja Puškinil (seejuures muidugi nende kirjanduslike nähtuste erinevaid dimensioone silmas pidades).

Noored, tärkavad kirjandused mõistagi ei saa korrapealt sünnitada inimkonna geeniusi — selleks ei piisa ainult üksikisiku võimeist ja eeldusist, vaid see oleneb objektiivseist asjaoludest. «Keegi ei saa olla kõrgemal oma ajast ja maast; ühegi poeedi teoseis ei saa olla sisu, mis pole ajaloo poolt ette valmistatud ja välja töötatud,» ütleb Belinski.[130] Kirjanduslike pioneeride saatuseks on tavaliselt see, et ajahammas on hoopis armulikum nende nimedele kui loomingule: nad on andnud palju, erakordselt palju oma ajale, on andnud hoo kirjanduse arenemisele — ja jäänud ise kaugele maha juba läbikäidud teedele. Seda enam väärib meie imetlust Kreutzwald, sest olles rahvusliku kirjanduse rajaja, on ta oma loomingu kandvama osaga ometi jäänud meie jaoks elavaks. Tema peateostel ei ole ainuüksi ajalooline tähtsus, vaid oma põhiideega ja kunstiliste väärtustega leiavad need elavat vastukaja ka tänapäeva inimese hinges, äratades üllaid mõtteid, helgeid tundeid ja õilsaid püüdlusi.

Näidata kogu selle ulatuses Kreutzwaldi osatähtsust eesti kirjanduses suudab ainult üksikasjalisem monograafiline uurimus edaspidi. Kreutzwaldi-uurimise praeguses staadiumis ja käesoleva artikli raames on võidud tõmmata ainult mõningaid piirjooni tema ajaloolise osa

[130] V. Belinski, Valitud artiklid I. Tallinn, 1948, lk. 169.

selgitamiseks, mis kaugeltki ei või pretendeerida selle probleemi ammendavale lahendusele.

Kreutzwaldi osa on niivõrd suur, et ilma tema tegevuse ja loominguta oleks eesti kirjanduse tekkimist ja arenemist raske ette kujutada. Kui võtta kas «Kalevipoeg», «Ennemuistsed jutud», luule, jutustused või ka rahvavalgustuslik-publitsistlik tegevus, siis juba nendest igaüks omaette oleks küllaldane kindlustama autorile püsivat ja auväärset kohta eesti kirjanduse ajaloos. Kuid Kreutzwald on andnud kõik selle ning samal ajal eesrindliku mõtlejana ja ühiskonnategelasena nii otseselt kui kaudselt mõjutanud aastakümnete jooksul eesti kultuurielu arenemist rahvalikus suunas. Ja mitte ainult tema nooremad kaasaegsed ja otsesed õpilased, vaid kogu eesti kirjanduse demokraatlik leer on leidnud Kreutzwaldis oma taotluste ja püüdluste eelkäija, suure ning ülla eeskuju rahva ennastsalgava teenimise teel.

Kreutzwaldi ja tema ajaga algas tõeline eesti kirjandus ja üha intensiivsemaks muutuv kirjanduslik elu. Varem segamatult umbrohtu ja vesivõsusid kasvatanud rahvavaenuliku kirjanduse vastukaaluks tekkis rahvalik kirjandus, mis ägedas kirjanduslikus võitluses kasvas ja omandas üha suuremat tähtsust. Sellepärast võis Kreutzwald vanas eas tulevikku vaadata lootusrikka veendumusega, «... et tuleval põlvel praegu kasvavatest noortest meestest mitu saavad päevavalgele tulema, kes igaviisi meist vanadest k a u g e m a l e astuvad. Nende tee saab kerge olema, sest et järeltulejad eelkäijate õlgade peale astuvad, selleläbi kodunt minnes kaugemale näevad ja siit ja sealt jälgi juba ees leiavad, kuhu teed võivad teha»[131]. See Kreutzwaldi veendumus on leidnud täielikku kinnitust kogu eesti kirjanduse edasise arenguga: noored kirjanduslikud jõud, kes kasvasid üles Kreutzwaldi poolt rajatud parimate demokraatlike traditsioonide najal, jõudsid oma hilisemas kirjanduslikus tegevuses, uutes ühiskondlikes tingimustes kriitilise realismi ja proletaarse kirjanduseni.

Nõukogude kirjandus seisab kõige eelnenuga võrreldes uuel kvalitatiivsel astmel, mille aluseks on uus

[131] Kreutzwaldi kiri J. Adamsonile 19. juulist 1870.

sotsialistlik tegelikkus, marksismi-leninismi teooria ja kunstiloomingu sotsialistliku realismi meetod. Kuid nõukogude kirjandus hindab kõike edasiviivat mineviku pärandis, sest nõukogude kultuur ei ole tekkinud tühjale kohale, vaid on kõigi nende vaimsete väärtuste «... seaduspäraseks arenduseks, mis inimkond on välja töötanud kapitalistliku ühiskonna, mõisnike ühiskonna ja ametnike ühiskonna surve all»[132].

Sellepärast need eesti demokraatliku kirjanduse progressiivsed traditsioonid, millele pani aluse Kreutzwald, on eesti nõukogude kirjandusele kallid ja hinnatavad. Kreutzwald on meie kirjanikele suureks eeskujuks oma armastusega rahva vastu, oma võitlusega töötavate hulkade võidu eest; ta kutsub kirjanikke tungima ellu, elu sügavalt tundma õppima ja kõrgelt hindama kirjanduse kui ülitähtsa ühiskondliku kasvatus- ja äratusvahendi osa; ta õpetab meie kirjanikele suurt nõudlikkust oma loomingu vastu ja teadlikku lähenemist rahva poeetilise kujutlusviisi iselaadile.

Kreutzwald elab edasi mitte ainult oma loomingu paremikus — ta jääb elama kogu eesti kirjanduse parimates demokraatlikes traditsioonides, mis on lahutamatult seotud rahvahulkade võitlusega vabaduse, kultuuri ja inimliku õnne eest.

---

[132] V. I. Lenin, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1946, lk. 545.

KREUTZWALD — EESTI FOLKLORISTIKA RAJAJA

R. Viidalepp

Eesti kultuuriajaloo väljapaistev suurkuju Friedrich Reinhold Kreutzwald omab jäädava väärtusega teeneid nii eesti kirjanduse kui ka eesti rahvaluuleteaduse alal. Tema teoreetilised seisukohad rahva vaimse loomingu hindamisel ning ta praktiline tegevus eesti rahvaluule kogumisel, selle uurimisel, avaldamisel ja kasutamisel rahva huvides — kõiges selles on nii kaalukaid saavutusi, et need tõstavad Kreutzwaldi eesti folkloristika rajajaks. Kreutzwald on õigesti mõistnud rahvaluule tähtsust rahvusliku kultuuri alusena ning on oma rahvaluule-alasele tööle andnud algusest peale võitleva, nimelt talurahva rõhumise vastu, pärisorjuse igandite vastu võitleva suuna. See annab tema saavutustele erilise kaalu ja väljapaistvuse.

Tunnustus Kreutzwaldile kui folkloristile on antud alles nõukogude ajal, alles viimastel aastatel, ja nimelt seoses sellega, et kultuuripärandi hindamisel on hakatud rakendama Lenini teesi kahest kultuurist igas rahvuslikus kultuuris. Kodanlikud kirjandusteadlased ja folkloristid aga käsitlesid nii eesti kirjanduse kui folkloristika arenemist ühtse vooluna. Eesti folkloristika rajajaks peeti J. Hurta, kuna Kreutzwaldi töösse rahvaluule alal suhtuti üldse halvustavalt ja mahategevalt. Tegelikult aga just Kreutzwald oligi alusepanija eesti demokraatlikule, rahva huvidest lähtunud ja rahva huvisid teenivale folkloristikale. Kreutzwaldi poolt rajatud folkloristika erines üsna põhjalikult sellest, mida arendasid J. Hurt ja teised temataolised. Seda pole aga

kuni tänapäevani veel päris selgesti esile toodud, kuigi Kreutzwaldi kohta on viimastel aastatel ilmunud terve rida artikleid.

1

XIX sajandi algul oli talupoegadele määratud eestikeelne kirjasõna veel täiesti kurnajateklassi — mõisnike ja pastorite — teenistuses. Talupoegadele püüti sisendada kuulekust ja alandlikkust oma isandate vastu, rahulolemist «jumalast seatud» korraga ja oma viletsa eluga; mõisnikke näidati kui ausaid ning heldeid isandaid, kes heatahtlikult hoolitsevad oma alamate eest, talupoegi aga manati hooletuse, laiskuse, sõnakuulmatuse ja muude pahede pärast. Selle kirjanduse autoriteks olid mõisnikud ja pastorid ning nende otsesed käsilased. Ainsaks erandlikuks kujuks pastoritest kirjameeste hulgas oli O. W. Masing, kes avaldas populaarteaduslikke töid rahva huvides. Kuid eesti rahvaluulesse suhtusid need kirjamehed kõik vaenulikult, kaasa arvatud ka Masing. Esimesteks eesti rahvaluule (rahvalaulude) kui kunstiväärtusliku loomingu avaldajateks olid välismaalased J. G. Herder[1] ja Chr. H. J. Schlegel[2].

Kapitalistlike tootmissuhete kujunemine tegi valitseva klassi esindajaile vajalikuks laialdasema eesti keele oskuse. Sellega seoses hakati rohkem huvi tundma eesti keele vastu. Keeleliste materjalidena avaldas J. H. Rosenplänter oma ajakirjas «Beiträge» (ilmus Pärnus aastail 1813—1832) ka mitmesuguseid eesti rahvaluule näiteid eesti keeles (rahvalaule, rahvajutte, vanasõnu jne.). Rosenplänteri kaastööliseks ja väljapaistvamaks eesti rahvaluule kogujaks oli A. F. J. Knüpffer (kirikuõpetaja Kadrinas). Keelenäidetena oli eesti vanasõnu ja mõistatusi juba palju varemgi avaldatud sakslastele

[1] Avaldas 8 eesti rahvalaulu ühes seletustega oma tuntud kogus «Stimmen der Völker in Liedern» (1778).

[2] Eesti rahvaluulest avaldas Schlegel oma reisikirjades («Reisen in mehrere russische Gouvernements» I—X, 1819—1834) ja muudes teostes umbes 150 rahvalaulu, rahvajutte, vanasõnu jm.

määratud eesti keele õpikuis (1660. a. H. Gösekeni, 1732. a. A. Thor Helle grammatikas jm.).

XIX sajandi algul hakkas juba kujunema ka eesti talurahva huvidest lähtunud kirjandus. Selle tekkimisel oli suure tähtsusega vene eesrindliku kultuuri mõju Tartu ülikooli näol, mis asutati 1802. a. Sinna pääsesid kõrgemat haridust omandama ka mõned eestlased, kes hiljem kogu oma tegevuses jäid rahvale truuks ning hakkasid töötama rahva huvides. Nende hulgast võrsusid esimesed eesti kirjanikud — Kr. J. Peterson (1801—1822), Fr. R. Faehlmann (1798—1850) ja Fr. R. Kreutzwald (1803—1882). Ülikool pani aluse nende progressiivsele maailmavaatele ja oma tegevuses kujunesid nad valgustajateks-demokraatideks; põlvnedes ise talurahva hulgast, hakkasid nad võitlema rahva huvide ja õiguste eest. Selles ideoloogilises võitluses kuulus väga oluline osa eesti rahva vaimsele loomingule — rahvaluulele. Rahvaluule oli tähtsaks vahendiks rahva iseteadvuse äratamisel ja kasvatamisel, see oli vahedaks relvaks võitluses orjastajate vastu ning aluseks rahvusliku kirjanduse rajamisel. Kõige ulatuslikumaks ja tulemusrikkamaks kujunes Fr. R. Kreutzwaldi tegevus. Toetudes rahvaluulele, pani Kreutzwald aluse eesti rahvuslikule kirjandusele ning kujunes samal ajal ka eesti progressiivse folkloristika rajajaks.

2

Kreutzwaldi kui folkloristi kujunemisel oli suure tähtsusega see asjaolu, et ta põlvnes eesti töötava talurahva hulgast, et ta tundis hästi teoorjuses vaevleva talurahva elu ja et tal juba alates oma varasest noorusest oli olnud sagedasi kokkupuuteid rahvaloominguga ning selle tegelike kandjatega — rahvalaulikute ja -jutustajatega. Seetõttu õppis Kreutzwald varakult õigesti mõistma rahvaluule erilist tähtsust orjastatud talurahva elus. Vanemate korduv elukohamuutus võimaldas noorel Kreutzwaldil tutvuneda rahva elu ja kommetega ning suulise rahvaloominguga mitmes paigas.

Kaarlimõisas kasvas noor Kreutzwald koos teiste sama mõisa teenijate ja tööliste lastega, võttis osa nende mängudest ja ajaviidetest. Sealsamas mõisaõuel nägi ta juba lapseaastais metsikut suhtumist talupoegadesse. Peksustseenid olid tol ajal mõisates igapäevasteks nähtusteks. Nii on Kreutzwaldile sealt meelde jäänud, kuidas kord heinavarguses kahtlustatuid on piinatud ja pekstud. Töötav talurahvas elas vaesuses ja ebaõigluses. Niisugused tähelepanekud ja mälestused on arvatavasti mõjutanud Kreutzwaldi ühiskondlike vaadete kujunemist. Nagu teame, sai temast tuline võitleja säilinud pärisorjuse-igandite vastu.

Möödunud sajandi algul oli meil talurahva hulgas veel laialdaselt kasutusel suuline rahvalooming — rahvalaulud, muinasjutud ja muistendid, vanasõnad jne. Suuline rahvalooming asendaski rahvale kirjandust. Laulikud ja jutuvestjad olid rahva poolt armastatud ja austatud — nemad olid rahva suulise loomingu kandjad ja edasiarendajad.

Rahvaluule oli töötava talurahva kunstiline looming ning kajastas igapäevast reaalset elu: töötajate rõõme ja muresid, nende vihast võitlust sotsiaalse õiglusetuse ja ekspluateerimise vastu, nende ootusi ja lootusi parema elu saavutamiseks, nende vääramatut optimismi.

Mõisaoludes oli sõnaline rahvalooming tol ajal kasutusel eriti ka kollektiivsete tööde juures: suvel lauldi rahvalaule mõningate põllutöödega seoses ja heinal olles, puhkepäevadel lauldi ja lõbutseti kiigeplatsidel; talvel lauldi ja jutustati mõisa ketrustubades, kus teotüdrukud koos töötamas käisid, jne. Kaarlimõisas on Kreutzwald kuulnud rahvalaule peamiselt mõisa ketrustoas pikkadel talveõhtutel.[3]

Kreutzwald kiindus juba noorelt töörahva suulisse loomingusse. Ta ise on tunnistanud: «Juba lapsepõlves tegi mul rõõmu vanaaegseid lugusid laulu- ja jutusõnas tundma õppida, ehk ma küll sel ajal veel seda ei osanud ära tunda, mis jutuvarre otsas kui kaun ehk mis kui iva kasvas.»[4] Ka esimene tutvus «Kalevipoja»

[3] Verh. GEG XXI, 1 (1904), lk. 71.
[4] Maa-rahva Kasuline Kalender 1859, lk. 1.

ainetega kuulub tal neisse varajastesse aastatesse. Noor Kreutzwald on äratavaid tõukeid ja mõjutusi saanud mõnedelt tublidelt jutustajatelt ja rahvalaulikutelt. Nende hulgas on kõige tähtsam Ohulepa mõisa endine toapoiss Jakob Fischer («Toa-Jaagup»), kes on olnud osav jutuvestja, kuid ka laulik, pillimees ja rahvaarst. Temalt kuuldud aineist on Kreutzwald mõnda kirjagi pannud ning hilisemas loomingus ära kasutanud.

Vanemate kehvuse tõttu oli Kreutzwaldil koolihariduse saamine seotud suurte raskustega. Ta suutis lõpetada ainult kreiskooli, gümnaasiumihariduse aga saavutas iseõppimise teel. Majanduslike raskuste all kannatas ta ka ülikooliaastail. Ainult suure visaduse ja püüdlikkusega jõudis ta etteseatud eesmärgile.

Kreutzwald õppis Tartu ülikoolis aastail 1826—1832. Kuigi ta erialaks oli arstiteadus, on ta selle kõrval kuulanud ka prof. K. Morgensterni jt. loenguid esteetikast ja eepostest,[5] mis on võinud mõjutada tema seisukohti eepose koostamise küsimustes.[6] Tartu ülikool oli sel perioodil üheks eesrindlikuks kõrgemaks õppeasutuseks Venemaal. Ülikoolis õppides on Kreutzwald tutvunenud valgustuslike ideedega. Oma hilisemas ühiskondlikus tegevuses esines ta väljapaistva valgustaja-demokraadina.[7]

Tartu Ülikoolis tutvunes Kreutzwald Faehlmanniga. Nende vahel arenes tihe sõprus, mis Kreutzwaldi rahvaluule-alasele tööle oli suure tähtsusega. Faehlmann oli vanem ja suuremate kogemustega, seetõttu on tema olnudki äratavaks ja mõjuavaldavaks pooleks. Faehlmanni ümber oli koondunud veel teisigi «eestimeelseid mehi», kes aeg-ajalt koos käinud ning «eesti huvidega»

[5] Verh. GEG XXI, 1 (1904), lk. 72.

[6] K. Morgenstern oli tolleaegses Tartu ülikoolis üheks mõjukamaks ja väljapaistvamaks õppejõuks. Ta ise oli õppinud Halles Homerose-uurija Fr. A. Wolfi juures, kes oli rajanud teooria, et rahvaeeposed tekivad rahvalaulude kogumise ja liitmise teel. On kõigiti tõenäoline, et Morgenstern seda teooriat tutvustas ka oma kuulajatele Tartus. Vt. Г. В. Левитский, Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. Юрьевского университета 1802—1902, lk. 453 jj.

[7] On huvitav märkida, et samaaegselt Faehlmanni ja Kreutzwaldiga õppis Tartu ülikoolis arstiteadust ka leksikograaf V. I. Dal, kes hiljem sai kuulsaks vene rahvaluule ulatusliku kogumise ja trükkitoimetamisega.

tegelnud.[8] Sellega seoses on Kreutzwald Faehlmanni mõju hinnanud erakordselt suureks. Veel aastal 1866 on ta kirjutanud: «Kõik hea — kuigi seda veel vähe on, mida viimased 30 aastat meile on toonud, võlgneme Faehlmanni mõjule.»[9]

Faehlmann oli valgustaja-demokraat. Oma ühiskondlikus tegevuses astus ta välja julma kurnamist ja ebaõiglust kannatava eesti talurahva kaitseks. Ta nõudis hariduse andmist rahvale ja eesti keele arendamist. Faehlmann oli Eestis esimene, kes täiel määral hindas rahvaluule tähtsust võitluses feodaalse ideoloogia vastu.[10] Oma kirjandusliku tegevuse rajas ta rahvaluulele. Ta avaldas rahvaluule ainestikul loodud muistendeid, millel oli suur tähtsus eesti rahvaloomingu tutvustamise mõttes. Ta algatas eesti rahvaeepose «Kalevipoja» materjalide kogumise ning visandas selle esialgse kavandi.

Faehlmann ja Kreutzwald olid tugevasti mõjutatud kohaliku saksa valgustaja G. Merkeli teostest, millest esijoones tuleb arvesse «Liivimaa muinasaeg» (1798—1799). Väga eredates värvides tõsteti selles esile eestlaste elu enne sakslaste röövvallutust, nende kangelaslikku võitlust vallutajate vastu, eestlaste väärtuslikke «muinasaja mälestusi», mütoloogilisi pärimusi jne. Samalaadilisi mõtteid oli avaldanud veel teinegi saksa õpetaja-publitsist J. C. Petri («Eestimaa ja eestlased», 1802, jt.). Need autorid arvustasid küll teravalt Baltimail kehtivat pärisorjuslikku korda, kuid lootsid seda parandada ülaltpoolt teostatavate reformidega. Nende tööd olid kirjutatud saksa keeles ega jõudnud rahva kätte. Kuid neil oli sellest hoolimata suur mõju. Nii Faehlmann kui Kreutzwald hakkasid muinasaja heroiseerimist kasutama rahva huvides, rahva iseteadvuse äratamiseks ning võitluse organiseerimiseks mõisnike ja pastorite vastu.

Kreutzwaldi folkloristlikule tegevusele on olnud väga olulise tähtsusega tema sidemed Vene Teaduste Aka-

[8] Kreutzwaldi kiri Yrjö-Koskinenile 23. aug./4. sept. 1866.
[9] Sealsamas.
[10] G. Naan, Eesrindliku ühiskondliku ja filosoofilise mõtte ajaloost Eestis. Eesti Bolševik 1951, nr. 18, lk. 23.

deemia ja selle üksikute liikmetega. Väga palju toetasid, abistasid ja julgustasid Kreutzwaldi tema folkloristlikes ettevõtteis mitmed Peterburi akadeemikud, nagu A. Schiefner, A. J. Sjögren, F. J. Wiedemann jt. Eriti tuleb neist välja tõsta akadeemik Schiefnerit, andekat keeleteadlast ja folkloristi, kes sageli pöördus Kreutzwaldi poole nii nõuannetega kui ka omapoolsete soovide ja järelepärimistega folkloristika-alastes küsimustes. Tema vahendusel laienesid ja tihenesid Kreutzwaldi sidemed vene folkloristikaga, aga ka teiste maade folkloristidega.

Oma teadusliku tegevuse kaudu oli Kreutzwald seoses Vene Teaduste Akadeemiaga. Akadeemia väljaandel ilmus kaks tema teost[11], peale selle mitmesuguseid väiksemaid artikleid ja uurimusi. Aastal 1849 kogus Kreutzwald akadeemia ülesandel ja ainelisel toetusel statistilis-etnograafilisi andmeid setude kohta, kusjuures tegi kirjapanekuid ka setu rahvalauludest. Suure tähtsusega oli Kreutzwaldi koostatud eesti rahva eepose «Kalevipoja» auhindamine Vene Teaduste Akadeemia poolt, kusjuures õiglasteks retsensentideks olid A. Schiefner ja F. J. Wiedemann. Koostöö nii autoriteetse asutuse kui Vene Teaduste Akadeemia ja selle üksikute, oma erialal väljapaistvate liikmetega on Kreutzwaldile tema töös olnud suureks abiks ja toeks.

Väga laialdane oli Kreutzwaldi kirjavahetus. Sel teel oli ta ühenduses paljude progressiivsete ühiskonnategelaste, kirjanike ja folkloristidega. Peale üksikisikute oli tal 1850.—1860. aastail sidemeid veel kahe progressiivse grupiga, kes võitlesid pärisorjuse jäänuste vastu talurahva huvide seisukohalt. Nendest üks asus Tallinnas (N. F. Russow, V. T. Blagoveštšenski, J. J. Nocks jt.), teine aga Peterburis (nn. «Peterburi patrioodid» — J. Köler, Ph. Karell, G. Hirsch jt.); need grupid omakorda olid sidemeis vene progressiivsete ühiskonnategelastega (Tallinna grupp oli näiteks ühenduses Herzeniga).

[11] Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von J. W. Boecler. Mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald. St. Petersburg, 1854, VIII + 161 lk.; Mythische und magische Lieder der Ehsten, gesammelt und herausgegeben v. Fr. Kreutzwald und H. Neus. St. Petersburg, 1854, VIII + 132 lk.

Need ühendused on positiivselt mõjutanud Kreutzwaldi vaadete kujunemist ja tema tööd. Tänu laialdastele sidemetele paljude eesrindlikkude inimestega ning tihedale seosele eesti töötava talurahvaga kujunes Kreutzwald läinud sajandi keskel kõige väljapaistvamaks eesti progressiivseks ühiskonnategelaseks, folkloristiks ja kirjanikuks.

3

Kreutzwaldi rahvaluule-alane tegevus on alanud üsna varakult ning avaldunud kõigepealt kogumistöös. Tema enda andmeil olevat ta rahvaluulet hakanud kirja panema juba a. 1818 ning jätkanud seda ka järgmistel aastatel koolivaheaegadel, kui ta Ohulepas puutus kokku hea jutustaja Jakob Fischeriga.[12] Kuid dateeritud materjale nendest aastatest on käsikirjades vähe säilinud. Tuleb pidada võimalikuks, et juba keskkoolis võis tema kätte puutuda ka Rosenplänteri «Beiträge» numbreid, milles trükitud eesti rahvaluule näited võisid äratada huvi rahvaluule vastu ning virgutada soovi ka ise sel alal midagi kirja panna.[13]

Kui palju seda oli, mis Kreutzwald juba enne ülikooli jõudmist oli rahvaloomingust paberile pannud, pole lähemalt teada, sest niisuguseid käsikirju pole säilinud. Kuid pole mingit kahtlust, et selliseid materjale on olnud ja et Kreutzwald on neid kasutanud oma hilisemates teostes, ka «Kalevipojas». Et Kreutzwald juba noorusaastail on väga hoolikalt jälginud rahva elu mitmes paigas ning üht-teist oma märkmikku noteerinud, seda näivad tõestavat ka tema hilisemad tööd, mis käsitlevad rahva usundit ja kombeid. Seal on paljud tähelepanekud edasi antud väga täpselt ning ka ajaliselt dateeritud. Nii on näit. J. W. Boecleri teoses «Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten», mis Kreutzwaldi poolt täiendatud ja laiendatud kujul ilmus Vene Teaduste Akadeemia väljaandel

[12] Kreutzwaldi retsensioon H. Jannau rahvalaulukorjanduse juurde (TA Kirjandusmuuseumis).

[13] Kreutzwaldi kiri Neusile 13. juulist 1847.

a. 1854, esitatud andmeid pulmakommetest Hageris a. 1818 (lk. 31), pühaks peetud metsatukkadest («varjusalud») sealsamas a. 1820 (lk. 9) ning rohkesti muid huvitavaid tähelepanekuid. Ühes säilinud käsikirjas[14], mis näib olevat koostatud 1850-ndail aastail, on toodud andmeid nn. «taevaskäijate» kohta Virumaalt a. 1813 ja 1815, Hagerist 1819 jne. Iseloomulik on ka see, et noor Kreutzwald on oma kodukohtade ümbruses tutvunenud kohalikkude kinnismuististega, Virumaal Kalevipoja tegevuse mälestuspaikadega, Ohulepal elades Varbola muinaslinnaga, «varjusaludega» jne.

Rahvalaulude kogumise alal on Kreutzwaldil väljapaistvaid saavutusi üliõpilasaastaist, mil ta vanemad elasid Järvamaal Viisu mõisas. Viisust ja selle ümbrusest on Kreutzwald kirjutanud rahvalaule suvevaheaegadel aastail 1826—1828. Eriti viimasest aastast on säilinud väga väärtuslik korjandus, milles on 28 head rahvalaulu. Üldse kuuluvad kõnealused Viisu rahvalaulud Kreutzwaldi kogus kõige paremate ja täielikumate hulka. Kreutzwaldi enda teatest ilmneb, et tolleaegsel üliõpilasel polnud sugugi kerge rahvasuust laule kirja panna. Ligi paarkümmend aastat hiljem on Kreutzwald seda niiviisi meenutanud: «Kui parajasti oma kirjutustahvlile märkisin ühe tüdruku kiigelaulu, kuulsin kõrvalseisvat eestlast ütlevat: «Mitte küllalt, et me juba kõigest peame härrastele kümnist andma, nüüd tahavad ka laulukümnise sisse seada, et kõik oleks maksustatud!»»[15]

Kõnealuste Viisu tekstide puhul paistab veel silma, et Kreutzwald on üleskirjutusi püüdnud teha võimalikult täpselt, mõnikord nähtavasti lastes laulu mitu korda ette kanda. Nii on näit. laulus «Suur tamm» märgitud ka üksikute värsside varieerumisi ja järjekorramuutusi. Mõnikord on ka laulu üleskirjutamise aeg antud väga täpselt, kuupäevaga. Nii on laulule «Õpetus tütarlastele» juurde märgitud: Viisus, 24. juulil 1826.

---

[14] «Taevaskäijad, ajalooline skits eesti rahva elust» (ENSV TA Kirjandusmuuseumis). — «Taevaskäimine» — usuhullustuslik nähtus, mis esines Eestis möödunud sajandi algul.

[15] Verh. GEG II, 2 (1848), lk. 45.

Oma kirjapanekud on Kreutzwald nähtavasti teinud suvevaheaegadel esijoones oma vanemate elukohtadest, osalt aga muudestki paikadest. Üliõpilasena on ta näit. a. 1829 matkanud Maarja-Magdaleenas ja Laiusel ning jäädvustanud ka nendest paikadest mõningaid rahvalaule. Rahvalaulude kõrval on ta omistanud tähelepanu ka rahvajuttudele, samuti vanasõnadele ja kõnekäändudele.

Rahvaluulega tegelemine pole Kreutzwaldile olnud juhuslik, vaid see on olnud talle pidevaks huvi- ja harrastusalaks. Seetõttu on tema isiklik korjandus nähtavasti olnud tähelepandavaks saavutuseks juba siis, kui ta üliõpilaseks sai (1826) ja Faehlmanniga tutvunes. Nagu Kreutzwald ise on märkinud, olevat nende tutvus alanudki sellest, et tema rahvalaulukogu tõmmanud endale Faehlmanni tähelepanu.[16]

Üliõpilasaastail täienes tema rahvalaulukogu iga suvega. Et ta nüüd töötas hoolikamalt ja täpsemalt, selleks võis kaasa mõjuda nii loetud sellealane kirjandus kui ka kuulatud ülikooli-loengud.

Sõprade ringis olid rahvaluule-küsimused nähtavasti sageli kõne all. Juba samal aastal, kui Kreutzwald oli läinud Võrru arstikohale, on Faehlmann talle kirjutanud: «Mul on kahju, et Sa oma toreda [rahva]laulukogu kasutult seista lased. Kõnelemata poeetilisest seisukohast, on laulud meile tähtsaks keeleliseks varaks... Olen viimasel ajal palju mõtelnud selle üle, kuidas annaks kõige paremini korraldada rahvajuttude ja -laulude — niivõrd kui neid veel saadaval on — täielikust kaotsiminekust päästmine. ... Kuid selleks peaks ühiselt käed külge panema. Kuidas oleks, kui Sa esialgu avaldaksid peotäie laule ühes juurdelisatud värsivormilise tõlkega?»[17] — Sama aasta lõpul oli Faehlmann meenutanud ka «Kalevipoja» küsimust, kirjutades: «Kalevipojast pole ma veel saanud midagi paberile panna.»[18]

Sellest võib järeldada, et nii rahvalaulud kui Kalevipoeg olid juba varemgi korduvalt kõne all olnud. Milli-

[16] Verh. GEG II, 4 (1852), lk. 26. Vrd. Verh. GEG XXI, 1, lk. 72—73.
[17] Verh. GEG II, 4, lk. 33.
[18] Sealsamas.

sed just olid need avaldamisplaanid, pole lähemalt teada. Tegelikult mingisuguseid võimalusi rahvaluule otseseks väljaandmiseks esialgu ei olnud. Et mõlemad arstid — Faehlmann ja Kreutzwald — olid järgnevail aastail kõvasti kinni oma otsese kutsetööga, tekkis rahvaluulega tegelemises mõneaastane vaheaeg.

Et Kreutzwald juba noorusaastates on õigesti hinnanud rahvaluule tähtsust, on seda hoolikalt tähele pannud ning suure armastusega mitmest paigast kogunud, see on olnud väga oluliseks eelduseks tema hilisemale tööle eesti rahvaluule alal.

4

Kreutzwaldi kõik tähtsamad tööd eesti rahvaluule alal on teostatud neil aastatel, kui ta tegutses Võrus linnaarstina, peamiselt aga viiekümnendatel ja kuuekümnendatel aastatel. Kõike varasemat võib vaadelda kui ettevalmistusperioodi.

Arsti elukutse viis Kreutzwaldi tihedasse kokkupuutesse rahva eluga. Ta sai konkreetseid tähelepanekuid rahva hädadest, suurest vaesusest ja viletsusest. Kreutzwald kui lepitamatu võitleja pärisorjuse igandite vastu ei saanud teisiti kui astus talurahva huvide kaitseks välja tolleaegses saksakeelses ajakirjanduses (sest eestikeelset ei olnud). See osutus aga väga raskeks, tõi kaasa nii tõsiseid sekeldusi, et tal tuli sellest peagi loobuda. Ta on neid sündmusi hiljem meenutanud kirjavahetuses Koidulaga, kus ta ühtlasi märgib, et teda olevat siis ähvardatud väljasaatmisega kahjutuks teha ja et tema arstipraksis olevat lühikese ajaga vähenenud ⅔ võrra [19] (nähtavasti tema kui arsti boikoteerimise tõttu «kõrgema seltskonna» poolt).

Pärast niisuguseid kogemusi jätkas Kreutzwald võitlust varjatumal kujul, kuid ei loobunud sellest kunagi.

Kolmekümnendail aastail on Kreutzwald ajakirjas «Inland» avaldanud rea lühemaid uurimuslikke artikleid eesti rahvakommetest (kosjast, pulmast, matmisest,

[19] Kreutzwaldi kiri Koidulale 1. oktoobrist 1869.

pühadest jne.)[20], mõnedest muistenditest (Alulinnast, järve vajunud mõisast)[21] ja mütoloogiast (koerakoonlastest, kratist, tondist jm.)[22]. Need sisaldavad kõik väärtuslikke andmeid, mis autor isiklikult oli kogunud.

Neljakümnendail aastail avaldab Kreutzwald rahvavalgustusliku sisuga teosed «Viinakatk» (1840), «Sipelgas» I (1843) (selles leidub esimene üleskutse rahvaluule kogumiseks) ja teisi. Aastail 1847 ja 1849 on ta kirja pannud setu rahvalaule ning avaldab neist mõned Õpetatud Eesti Seltsi väljaannetes ühes tõlke ja seletustega.[23] Viiekümnendail ja kuuekümnendail aastail ilmusid tema tähtsamad folkloristlikud teosed. Samuti kirjutas ta siis palju kalendrites. Nendes avaldustes ilmnesid Kreutzwaldi vaated ja teoreetilised seisukohad mitmesuguste folkloristlike küsimuste kohta. Püüame neist järgnevas esitada olulisema.

Juba Faehlmann oli eesti rahvaloomingut hinnanud kui väärtuslikku kultuuripärandit ning ühtlasi välja astunud selle halvustamise ja hävitamise vastu valitsevate klasside poolt. Ta kõneles ja kirjutas 1839. a.: «Sakslane on 700 aastat vaeva näinud, et eestlast veoloomaks alandada — tal ei ole see korda läinud.» Ja edasi muinasjutuvestja suu läbi: «Meie vanu mälestusi tahetakse meilt ära võtta, tunnistades need kas «talupoja loriks» või paganluseks ja ristiusuvastaseks. Mina... aga armastan siiski vanu mälestusi.»[24] Faehlmann tõstis oma sõnavõttudes eriti esile ristiusu ja selle üksikute sektide (pietistide) suurt hävitustööd rahva poeetilise pärandi ja mütoloogiliste pärimuste alal. Ta rõhutas eesti rahvaluule sisulist ja keelelist rikkust.[25] Kuid Faehlmanni sõnavõtud olid esitatud ja avaldatud saksa keeles, rahvani need veel ei jõudnud. Samad küsimused viis eesti rahva ette Kreutzwald, kuid juba laiendatud ja süvendatud kujul.

---

[20] Inland 1837, nr. 12, 18, 27, 28.
[21] Inland 1838, nr. 36, 39.
[22] Inland 1837, nr. 8, 1838, nr. 9.
[23] Verh. GEG II, 2, lk. 43 jj.
[24] Faehlmanni «Muistend Kalevipojast», kõnena esitatud Õpetatud Eesti Seltsis 1839.
[25] Sealsamas.

Kreutzwald — nagu Faehlmanngi — hindas kõrgelt eesti rahvaluule väärtust ja tähtsust. Ta hindas rahvaluulet kui rahvusliku kirjanduse alust, kui talurahva iseteadvuse tõstmise ja kasvatamise vahendit ning kui relva võitluses orjastajate vastu.

Et tõsta vaesuses ja allasurutuses elava eesti talurahva iseteadvust, hakkas Kreutzwald selgitama rahva vaimse loomingu väärtusi, ta õpetas rahvaluulet hindama ja koguma ning julgustas selle kasutamisele. Et tol ajal veel puudus eestikeelne ajakirjandus, võttis Kreutzwald rahvaluule-küsimuste kohta sõna igasugustes muudes teostes, mis tema sulest trükki pääsesid. Rida selgitavaid sõnavõtte on näit. ilmunud «Maarahva Kasulises Kalendris», mille toimetajaks ta oli aastail 1845—1874. Propaganda eesti rahvaluule hindamiseks, kogumiseks ja kasutamiseks tõstis Kreutzwald päevakorrale e s m a k o r d s e l t. Keegi teine enne teda polnud selles mõttes otseselt rahva poole pöördunud.

Õpetatud Eesti Seltsi poolt väljaantud teoses «Sipelgas» I avaldab Kreutzwald esimese sõnalisse rahvaloomingusse puutuva üleskutse eesti keeles. Selles ei õhutata küll kirjapanekute tegemisele, vaid soovitakse ainult teateid selle kohta, kus laule või jutte veel käibel on. Tekst on järgmine:

«Üks küsimine.

Kes võib teadust anda, kus veel rahva hulgas mõningad vanad ennemuistsed jutud ja regivärsi-lood liikumas? Kes selle peale Maarahva keele- ja kirja-kogudusele[26] suusõnaga ehk kirja läbi võiks otsust anda, see teeniks endale targema rahva tänu ja saadaks jäädavat kasu.»[27]

Sellise üleskutse avaldamine näitab, et Kreutzwald oli selgusele jõudnud ulatuslikuma kogumistöö vajadusest ning tegi selleks ettevalmistusi. Kuivõrd sellele üleskutsele on reageeritud, pole teada. Kuid tähelepanu see kindlasti äratas.

Teise üleskutse rahvaluulekogumise asjus on Kreutzwald avaldanud pärast «Kalevipoja» ilmumist. Siis pöördus ta rahva poole tungiva üleskutsega, et jätkataks

[26] Nii on nimetatud Õpetatud Eesti Seltsi.
[27] Sippelgas I, 1843, lk. 38.

materjalide kogumist Kalevipoja kohta. «Pange tähele, mis ma ütlesin,» kirjutas ta: «kui kuskil paigul meie maal veel midagi Kalevipoja juttudest peidus peaks seisma, mis minu raamatus ei ole üles pandud, siis palun ma teid, mulle seda teada anda. Mina seisan ameti kütkes, mul ei ole mitte mahti maad mööda ümber luusida ja küladest ehk üksikutest peredest iga ivakest üles noppida, mis sinna ja tänna oli varisenud. Võib sellepärast mitmes kohas veel mõnda varjul magada, kellest ma midagi ei tea.»[28]

Eesti rahvaluule kui tähtsa kultuuripärandi ausse tõstmine ja populariseerimine toimus teravas võitluses pastorite ja teiste reaktsioonilise ideoloogia kandjatega. Pastorid ja muud usukuulutajad, eriti mõned ususektid (näit. nn. vennastekogudus), suhtusid vaenulikult ja tagakiusavalt rahvaloomingusse ja üldse igasugusesse ilmlikku kunsti ja kirjandusse. Rahvaluuleteoseid halvustati ja mõnitati, neid nimetati tühjaks loriks, «kuraditeenistuseks»[29] jne. Rahvaloomingusse suhtusid vaenulikult ka reaktsioonilised kirjanikud, nagu J. V. Jannsen, kes võrdles rahvalaulu paigatud torupilliga, mille kuulmine «paneb kõrvad huugama ja ajab nagu suitsuving pea valutama»[30]. Tõeliselt oli usukuulutajate ja reaktsionääride raevukuse põhjuseks asjaolu, et rahvaluule kajastas õigesti töötajate vaateid, paljastas halastamatult kurnamist ning naeruvääristas usukuulutajate ahnust, kõlblusetust ja rumalust.

Sellepärast ka Kreutzwald, olles demokraat ja rahvavalgustaja ning tundes hästi nii rahva vaateid kui ka hädasid, võitles suure ägedusega pastorite, köstrite ja igasuguste rahvapimestajate vastu; ta kaitses võitleva sisuga rahvaloomingut ning püüdis tõsta selle väärtust ja tähtsust ka rahva enda silmis. Sest see tähendas ühtlasi halvustatud, rõhujate poolt mõnitavalt «mitte-inimesteks» (Unmenschen)[31] nimetatava maarahva eneseväärtuse ja rahvusliku iseteadvuse tõstmist.

---

[28] Sippelgas II, 1861, lk. 29. See üleskutse esineb artikli «Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest» tekstis.

[29] Kalevipoeg, 1900, lk. VI—VII.

[30] Perno Postimees 1857, nr. 14.

[31] Kalevipoeg, 1900, lk. VI—VII.

Hindavalt on Kreutzwald rahvaluule väärtust esile toonud eesti muinasjuttude esimese ande eessõnas, kus muu seas on öeldud: «Meie eesti rahval on üks vanast päritud rikas varandus, mis tänapäeval mitmes paigas meie maal nõnda varjul maa all seisab, et mitte tulukegi jaanióól rahaauku enam ei saa tunnistama... Seesinane meie rahva vana varandus on tema e n n e m u i s t s e d j u t u d j a v a n a d l a u l u d. Sest rikkusest, kellest rahvas ise paljugi ei tea, on mõni kogemata leitud kuldpenning juba võõrale maale viidud, kus nende läbi ammugi eesti rahva nimi au sisse on tõusnud...»[32] Ühes teises kirjutuses ta ütleb: «Tänini ei ole eestlastest veel midagi nii kuulsaks saanud kui nende r a h v a l a u l u d.»[33] Kreutzwald rõhutabki seda momenti, «et see halvaks peetud vanemate pärandus meie eesti rahva a u ja i l u on»[34].

Kreutzwaldi folkloristliku tegevuse mõistmiseks on vaja lähemalt käsitleda üht tema ulatuslikumat eestikeelset artiklit eesti rahvalauludest ja ennemuistsetest juttudest[35], milles ilmekalt tulevad nähtavale tema seisukohad folkloristlikes küsimustes. Esijoones selgitatakse seal eesti rahvalaulude iseärasusi.

On iseloomulik, et Kreutzwaldi suhtumine rahvalauludesse on teadlikum ja diferentseeritum kui paljudel hilisematelgi folkloristidel; ka sel alal võime näha Kreutzwaldi demokraatlikkust ja progressiivsust. Ta näitab veenvalt, et rahvalaulud on tegelikkuse peegelduseks, et ühesugune orjus ja töö põhjustavad ka ühesuguseid laule mitmes paigas. Seda selgitades võtab ta näiteks ühe kõige tüüpilisema eesti rahvalaulu, nimelt

---

[32] Eesti-rahva Ennemuistsed jutud ja Vanad laulud, 1860, lk. 3—4.

[33] Sippelgas II, 1861, lk. 25. Kreutzwald mõtleb siin arvatavasti J. G. Herderi poolt väljaantud rahvalaulude kogu «Rahvaste hääled lauludes», mis ilmus Saksamaal 1778 ning paljude teiste rahvaste laulude hulgas sisaldas ka 8 eesti rahvalaulu. Väljaandja oli selles eesti rahvalauludesse suhtunud väga kiitvalt ning oli need paigutanud üsna teose algusse. Nimetatud kogu oli omal ajal väga populaarne ning avaldas suurt mõju järgnevatele üritustele rahvaluule kogumise ja trükkitoimetamise alal.

[34] Eesti-rahva Ennemuistsed jutud ja Vanad laulud, 1860, lk. 5.

[35] Sippelgas II, lk. 23 jj.

orjusega seoses oleva sulaselaulu. Ta kirjutab: «Kes ei peaks mitte eesti tuttavat sulaselaulu tundma?

Ehk tuli tulista lunda
ja sadas sula raheda,
valas vihma vardaasta:
Ikka pean ma minema, jne.

Seda laulukest lauldakse Läänemaal ja Peipsi rannas, Alutaga ja Virumaal. Mikspärast? Ühesugune orjus ja töö teeb laulu igamehe kohaliseks. Üks laulab praegu, teine kuuleb põõsa tagant ja mõtleb: just kui minu lugu; ja teisel päeval oskab ta niisama osavalt kuuldud sõna järel laulda. Kes seda laulu algmiselt oli sünnitanud, see on teadmata, ja sellepärast nimetatakse kõik niisugused laulud, kelle tegijad tundmata jäid, r a h v a l a u l u [d e] k s. Need laulud on üks päris rahva omadus ja näitavad kohe teistvärki vormi kui need, mis võõrast keelest võetud ehk võõra keele vormil said tehtud.»[36]

Kreutzwald on väga õigesti mõistnud rahvalaulu sisu ja vormi tingitust teineteisest ning käsitlebki neid lahutamatus seoses. Sellesama sulaselaulukatke alusel selgitab ta ühtlasi ka eesti rahvalauludele omaseid kunstilisi iseärasusi ning lõpetab: «Kas näete, mis kunstlik ja kena laulu loomus! Katsugu seda mees ühes teises võõras keeles nõnda teha. See saaks talle palju higi kulutama ja siiski jääks töö poolikuks ja mitmes kohas lonkama. Nõnda on eestlaste sündinud ... värsitegemise viis ehk lauliku kunst. Endisil päevil leiti palju laulu-seppasi meie maal, kuda järeljäänud lauluriismed igas kohas tunnistavad.»[37] Vastupidiselt sellele halvustasid reaktsioonilised kirjanikud isegi eesti rahvalaulude kunstilisi iseärasusi. Veel mõni aasta pärast Kreutzwaldi artikli ilmumist mõnitas J. V. Jannsen eesti rahvalauludele omast poeetilist struktuuri ning naeruvääristas nende ettekandmistki.[38]

Kreutzwald õpetab, et rahvalaule tuleb hinnata, neid tuleb alal hoida ja laulda. Ta rõhutab, et just rahvalau-

[36] Sippelgas II, lk. 24.
[37] Sealsamas, lk. 25.
[38] Eesti laulik, 1865, lk. 6.

lud võivad meie rahvast tutvustada ka teistele rahvastele, aga samuti tõstab ta esile rahvalaulude tähtsust noorsoo kasvatamisel: pealekasvav noorpõlv õpib laulude kaudu tundma endist elu ning hakkab oma isamaad armsamaks pidama; ta resümeerib: «meie eesti r a h v a l a u l jäägu kalliks päranduseks meile ja meie lastele»[39].

Kuigi Kreutzwald rahvalauludesse suhtus täie tunnustusega, kaitses ja propageeris neid, on ta siiski juba ette näinud ning tähtsaks pidanud ka rahva laulukunsti edasiarendamist. Ta on juhtinud tähelepanu sellele, et kui haridus laieneb, küllap siis edaspidi neidki mehi leidub, kes oskavad edasi arendada ning täiustada rahvapärast viisiloomingut («kes lauludele ilusamaid viisisid oskavad sobitada»).[40]

Nagu näeme, on Kreutzwald rahvalaulude suhtes avaldanud täiesti õigeid ja veel tänapäevalgi kehtivaid seisukohti. See on seda hinnatavam, et ta niisuguste tunnustavate vaadetega astus välja esmakordselt ning oli esialgu üksinda. Hiljem toetasid ja populariseerisid tema seisukohti progressiivsed kirjanikud C. R. Jakobson, J. Kunder jt. C. R. Jakobson avaldas Kreutzwaldi artikli «Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest» oma koolilugemikus[41], mistõttu selles esitatud seisukohad said laialt tuntuks. Jakobson oli aktiivne Kreutzwaldi toetaja ning mõnede tema algatuste elluviija rahvalaulude populariseerimise ja edasiarendamise alal. Ka Jakobson suhtus rahvalauludesse suure vaimustusega, kirjutades: «... rahvalaulud on meie rahva südame tuksumine, neist tunneb rahvas rõõmu, need tungivad südamesse ...»[42] Ta hindas kõrgelt rahvamuusika tähtsat osa võitluses progressiivse rahvuskultuuri loomise eest. Ta kogus ise rahvaviise ning äratas selleks teisi (A. Kunileid, A. Thomson). Jakobsoni poolt väljaantud noodiraamatud[43] viisid paremaid rahvalaule

[39] Sippelgas II, lk. 26.
[40] Sealsamas, lk. 33.
[41] C. R. J a k o b s o n, Helmed I (Koolilugemise raamat tütarlastele), 1880, lk. 173—178.
[42] Sakala 1878, nr. 19.
[43] Vanemuine kandle healed I, 1869; Vanemuine kandle healed II, 1871; Rõõmus laulja, 1872.

oskuslikus kooriseades laulukooride kasutusse. Hakkas arenema rahvaloomingule toetuv eesti realistlik helikunst. Jakobson võitles energiliselt ka selle eest, et viia rahvalaulud laulupidude programmidesse. Rahvalaulude populariseerimine mõjutas kaasaegset luulekirjandustki — hakati luuletama traditsiooniliste rahvalaulude vormis või kasutati mõningaid rahvalauludele omaseid poeetilisi võtteid, nagu alliteratsiooni jm. (Kreutzwald, A. Reinvald, M. Veske jt.).

Nagu rahvalaule, nii hindas Kreutzwald kõrgelt ka r a h v a j u t t e, eeskätt muinasjutte. Juttude kohta tarvitas ta rahvapärast terminit «ennemuistne jutt», mis oli kasutatav nii muinasjuttude kui muistendite tähenduses.[44]

Oma muinasjutukogu sissejuhatuses kirjutas Kreutzwald: «Meie rahval on üks hea kogu ennemuistseid jutte ja võiks neist vist mitu raamatut täita, kui kõik tuttavaks saaksid, mis praegu siin ja seal rahva keskel alles varjul elab... Valelik arvamine ühelt poolt, kui ei kõlbaks niisugused jutud targema rahva suus rääkida, nõndakui kitsa mõistuse lorisemine teiselt poolt, mis vanad jutud patuks nimetab, on neid viimasel ajal paljugi meie maalt ära hävitanud.»[45] Veel mitmel muulgi juhul on Kreutzwald juhtinud tähelepanu sellele, et rahvajutte halvustatakse ja taga kiusatakse.[46] «See on üks mahajäetud põld, mida keegi ei künna.»[47] Tema selgitustöö oli suunatud sellele, et tõsta rahva hulgas lugupidamist rahvajuttude vastu ning avada neis peituvad väärtused rahvale endale.

---

[44] Eesti rahvajuttude terminoloogiat selgitab Kreutzwald kirjas akadeemik Schiefnerile 9. juunist 1859: «Saagad ja muinasjutud on vennad-õed; eestlastel esinevad nad üldise nimetuse all «ennemuistne jutt», ainult harva kuulukse muinasjuttu «tühjaks jutuks» nimetatavat. Kuid me talitaksime ülepeakaela, kui ülaltoodud nimetuse põhjal t õ e l i s t vahet konstateeriksime, sest vennastekoguduse liikmed on harjunud kõigile vanadele lauludele ja saagadele, milles nad harilikult kuradisigitusi näevad, sisse põletama «tühja jutu» häbimärgi.»

[45] K r e u t z w a l d, Eestirahva Ennemuistesed jutud, Helsingis, 1866, lk. V—VI.

[46] Ma-rahva Kassuline Kalender 1850, lk. 31.

[47] Maa-rahva Kasuline Kalender 1859, lk. 2.

Nagu rahvalaule, nii ka rahvajutte tõstab Kreutzwald esile kui kunstiteoseid, hinnates neid seega mitte ainult sisu järgi, vaid sisu ja vormi ühtsuse seisukohalt.

Ta on kõrgelt hinnanud rahvapärast jutustamiskunsti ning taotlenud selle jäädvustamist ka kirjapanekutes. Ta ütleb, et tema püüdeks on olnud muinasjutt just nii edasi anda, nagu see esineb rahva suulises ettekandes, s. o. kogu oma laiuses ja lihtsuses, ühes sagedaste kordustega, mis on eesti rahvaluulele väga tüüpilised, kuid ilma omapoolse ilustamiseta.[48] See seisukoht on õige ning sellest peetakse kinni tänapäevalgi.

Edasi on Kreutzwald rõhutanud rahvajuttude õpetlikkust, nende suurt tähtsust rahva võitlusvaimu kasvatamisel ning tähelepandavat osa noorsoo vaimses arengus. Oma tuntud kogu eessõnas ta ütleb: «Juba neis järeltulevates... eesti rahva juttudes on mõned nii ilusad ja viisakad, et neid igamees lustipärast võib lugeda; mõnede teiste seest variseb õpetuse ivasid, mis omal kohal vilja võivad kanda; nõnda kui viimaks veel mõningad naljaviisil inimeste rumalust püüavad sugeda.»[49] Laste suhtes arvab Kreutzwald sealsamas, et rahvajuttude kuulmine ja jutustamine juba enne kooliiga soodustab nende vaimset arenemist, mistõttu nad koolis paremini edasi jõuavad, sest «nende vaim on unest ärganud ja ei maga enam [nii] kui teistel, kellele niisugust õnne osaks ei saanud». Kirjutades sellest vanemas eas on Kreutzwald nähtavasti meenutanud omaenda lapsepõlve, kui ta kuulas muinasjutte Kaarlimõisa ketrustoas: «Videviku pidudel ehk kui eit ja tütarlapsed õhtul vokkide taga istusid, oli kõige magusam jutuvestmise aeg, ja oh mis kiiresti kadusid seal pikemad talveõhtud meil käest, et igakord ehmatust tegi, kui eit meid magama pidi sundima.»[50]

Kuigi Kreutzwald hindas rahvajuttudes ka nende fantastilist külge, pidas ta tähtsamaks siiski neis avalduvat realismi ja tõsielu peegeldust. «Mida enam ennemuistses jutus inimese loodud kombed, imeteost lugu pidamata,

---

[48] Verh. GEG II, 3 (1850), lk. 75.
[49] Kreutzwald, Eestirahva Ennemuistesed jutud, 1866, lk. VI.
[50] Sealsamas, lk. VII.

avalikuks tõusevad ja mitmes tükis tõsist elu üles näitavad — seda täielikum on jutu loomine.»[51] Teisal ütleb ta ennemuistsete juttude kohta, et need «otsekui peeglist vana põlve rahva kuju üles näitavad»[52].

Kreutzwald on nähtavasti olnud tuttav rahvamuinasjuttude orientaalse päritolu teooriaga, kuid ta on suhtunud sellesse täiesti õigustatud kriitikaga, rõhutades eeskätt iga rahva oma loomisvõimet. Eesti muinasjuttude kohta ütleb ta, et kui neis ongi mõningaid võõraid aineid, siis see võõras on tugevasti assimileeritud ja ümber töötatud, mistõttu ühelgi eesti muinasjutul ei puudu omapärane rahvuslik värving.[53] Selles küsimuses on Kreutzwald olnud palju õigemal seisukohal kui paljud temast hoopis hilisemad uurijad.

Kreutzwaldi arvates tuleb muinasjuttudes nähtavale «niihästi inimese kui rahvaste lapsepõli, kus täielik mõistus luulemise radadele veel tõkkeid ei ole ette teinud, mispärast me imetegusid usume ja küsima ei lähe, kas nende sündimine loodud kombel [oleks] võinud võimalik olla»[54].

Vastavalt sellele kontseptsioonile on Kreutzwald avaldanud seisukohti, nagu võiks eesti rahvajuttudes olla väga vanu pärimusi, mis «peaaegu sinna piireni võivad ulatuda, kus suguvanemate [=esivanemate] kät-

---

[51] Eestirahva Ennemuistesed jutud, 1866, lk. VI.

[52] Sippelgas II, lk. 26.

[53] Verh. GEG II, 3 (1850), lk. 74 jj. — Siinjuures on huvitav tähele panna Kreutzwaldi seletust selle kohta, kuidas saksa muinasjuttude ained on eesti rahvajuttude repertuaari sisse tunginud. Küsimus on ammugi tuntud, kuid rahuldavat vastust pole suudetud anda. Kreutzwald on selle seletuse andnud oma muinasjutukogust kirjutades, ja see esitab õigeid tähelepanekuid. Ta ütleb: «Neis ennemuistsetes juttudes võib paljudel kordadel enam või vähem muudetud kujul saksa elemente leida ja vaevalt tohiks selle üle imestada, kui meelde tuletada, kuidas varematel aastatel sakslastest härraste lastetoad olid päris üldiselt eesti ammede ja hoidjate järelevaatuse all, mispärast lapsed kuni koolieani kõnelesid eesti keelt palju soravamalt kui oma emakeelt. Seal siis oli muidugi paratamatu, et lapsed ja hoidjad vastastikku üht-teist jutustasid, hoidjad vestsid oma külajutte ja said vastutasuks seda, mis lapsed olid emalt või tädilt kuulnud. Need uudised rändasid külasse ja töötati suitsutaredes uuesti ümber» (Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 10. märtsist 1867).

[54] Eestirahva Ennemuistesed jutud, 1866, lk. VI.

kid seisnud ja nende esimene lapsepõlv mööda läinud»[55]. Seda ei saa siiski usutavaks pidada. Ei ole tõestatav ega üldse tõenäolinegi, et meil oleks säilinud rahvajutte, mis võiksid tagasi ulatuda sellesse kaugesse ajastusse, kui soome-ugri hõimud veel ühises algkodus koos olid.

Eelnevaga seoses on Kreutzwald veel väitnud: «Kõigist ennemuistsetest jutusõnumitest, kelle riismed meie päevini ulatavad, tohiks Kalevipoja mälestus kõige vanem olla.» On õige, et Kalevipojaga on seoses tähelepandavalt vanu pärimusi. Kalevipojad on tuntud ka soome rahvaluules. Järelikult on nad eesti ja soome rahvaluules kindlasti esinenud vähemalt enne, kui Eesti ala saksa penirüütlite poolt vallutati. Teiselt poolt on Kalevipoja pärimustel seost vene rahvaluulega ning seegi seos näib viitavat kaugemasse minevikku. Kuid nende pärimuste vanuse üksikasjalisem määramine nõuab veel uurimist.

Eesti rahvajuttudele on väga tüüpiline usuvastane tendents. Seetõttu on eesti rahvaluules silmatorkavalt vähe legendilaadilisi ja muid vaimuliku sisuga jutte. Rahva vastupanu pealesuruvale usundlikule ideoloogiale on meil olnud haruldaselt tugev ning visa. See vastupanu on aidanudki põlvest põlve säilitada ja edasi arendada rahva oma suulise loomingu kauneid aardeid, mis jäid sellest mõjust puutumata. Kreutzwaldile on need asjaolud olnud hästi tuntud, nagu see ilmneb ka tema enda poolt väljaantud muinasjuttudes (näit. «Võllamehikesed»). Vastates akadeemik Schiefneri järelepärimisele ühe legendi kohta, kirjutab ta: «Viimasel jutul on vaimulik kõrvalmaik juures, mispärast ma tema eesti päritolu pean eitama.»[56]

Kreutzwald tegi palju lugupidamise äratamiseks rahvajuttude vastu, nende populariseerimiseks. Sellel on olnud märgatavaid tulemusi. Pärast seda on rahvajuttudele ka kogumistöös hakatud omistama suuremat tähelepanu. Kreutzwaldi muinasjutukogule on hiljem järgne-

[55] Fr. R. Kreutzwald, Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust, Tartus, 1869, lk. 9.

[56] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 10. märtsist 1862. Jutt, mille kohta see väide käib, käsitleb teemat, kuidas tütar oma vana ema taevasse viib, hoolimata Peetruse vastuseisust.

nud palju teisi rahvajutu-väljaandeid. Et seda õiglaselt hinnata, tuleb meenutada, et tagurlik-klerikaalse «kultuuri» esindajad on rahvalaulude kõrval suhtunud põlastavalt eriti ka rahvajuttudesse ning on agiteerinud nende vastu. Näiteks ütles Paistu kirikuõpetaja Hansen oma kõnes koolmeistrite konverentsil Tarvastus 31. juulil 1878. aastal: «Kõik vanad laulud ja tühjad lorid, nagu Kalevipoeg läinud Peipsi järvest lauakoormaga läbi ja teised tühjad rahvajutud kogutakse hoolega kokku, kui oleks see mõni püha asi olema . . . »[57] Veel aastakümneid hiljemgi on reaktsioonilised kirjamehed astunud välja rahva proosaloomingu vastu. Halvustav suhtumine rahvajuttudesse kui rahva kunstiloomingusse püsis väga kaua ka kooliõpikutes.

Populariseerides rahvalaule ja -jutte, on Kreutzwald seega tahtnud näidata, et ka eesti rahval on oma väärtuslik kultuuripärand, et see rahvas pole vaesem kui teised.[58] Veelgi kaalukam on, et Kreutzwald astus niisuguste seisukohtadega välja väga raskel ajal, mil kaheldi eesti rahva tulevikus ning isegi tema võimeis «iseseisvaks rahvuslikuks loominguks».

Väga tähtis on märkida, et võideldes feodalismi jäänustega, võideldes eesti rahva huvide ja rahvusliku kultuuri loomise eest, Kreutzwald siiski ei käsitle eesti rahvast enam ühtse tervikuna. Ta ei salga maha klassivõitlust, vaid tõstab koguni esile selle kajastumist rahvaluuleski. Korduvalt juhtis ta tähelepanu võitleva sisuga rahvaloomingule. Ka rahvaloomingu kandjate suhtes on ta õigesti tähele pannud, et rikkamad kergemini loobuvad rahvaluulest, mistõttu see elab edasi just kehvikute, töötava rahva hulgas. Ta ütleb: «Meie uhked ja nõukamad talumehed põlgasid juba ammugi oma vanemate päranduse ära, mispärast varanduse riismed karjapoisikeste ja vaestelaste kätte langesid.»[59] Seda mõtet on ta väljendanud korduvalt[60] ning on selle põiminud ka «Kalevipoja» XV laulu algusse, tahtes seega rõhutada rahvaluule lähedust ja omasust just töötavale rahvale.

[57] Sakala 1878, nr. 29.
[58] Sippelgas II, lk. 32—33.
[59] Sealsamas, lk. 27.
[60] Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 20. maist 1855.

Väga iseloomuliku joonena tuleb märkida Kreutzwaldi tähelepanelikku ja hoolikat suhtumist rahvalaulikutesse ja -jutustajatesse. Laulikuid nimetab ta «meistriteks» ja «klassikuteks» ning peab iseennast nende püüdlikuks õpilaseks. Nagu kaitstes end «Kalevipojale» keelelisest küljest tehtud etteheidete vastu, kirjutab ta ühes kirjas Schiefnerile: «Kui nad aga heidaksid lennuka pilgu m i n u klassikutele, tõelistele rahvalaulu loojatele, siis leiaksid nad ilma suurema vaevata, et nende meistrite kolmekümneaastane uurimine pole mulle hoopiski viljatu olnud.»[61]

Eriti kiitvalt, otse ülistavalt on Kreutzwald esile tõstnud üht jutustajat ja laulikut oma noorpõlvest — Ohulepa mõisa Toa-Jaagupit.[62] Samuti väga tunnustavalt on ta paljudel juhtudel meenutanud Märt Mohn'i[63], kooliteenijat, kes oli talle väljapaistvaks rahvaluule-allikaks Võru-aastatel. Rahvajutustajatest on Kreutzwald andnud isegi kirjanduslikke kujusid oma kalendrijuttudes. Niisugune on näit. «Vana Käspär» jutustuses «Videvik»[64] ja Toa-Jaagup jutustuses «Tuisulased»[65]. Sellest nähtub, et Kreutzwald on ühes rahvalaulude ja -juttude aussetõstmisega tõstnud väärikale positsioonile ka rahvaloomingu kandjad ja edasiarendajad.

Kreutzwald oli oma ühiskondlikus tegevuses valgustaja, järjekindel hariduse nõutaja rahvale, pimeduse ja rumaluse vastu võitleja. Sellest tingituna on ta järjekindlalt võidelnud ka mõnede ekslike ning ebausul põhinevate rahvaluuletoodete vastu. Seda teemat on korduvalt puudutatud kalendrites, nii spetsiaalsetes artiklites kui ka ilukirjandusliku sisuga kalendrijuttudes. 1855. a. kalendris on Kreutzwald avaldanud pika ja põhjaliku artikli «Kuda inimesed iseennast petavad». Selles selgitatakse üksikasjaliselt, kuidas igasugused muistendid tontidest, kodukäijatest, viirastustest ja muudest nähtavatest vaimudest on «ebausu pärandused, mis üks kergeusklik teisele luisanud ja sedaviisi ühe põlve suust

[61] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 16. oktoobrist 1859.
[62] Maa-rahva Kasuline Kalender 1859, lk. 1.
[63] Korduvalt kirjavahetuses Faehlmanniga.
[64] Maa-rahva Kasuline Kalender 1854, lk. 2—3.
[65] Maa-rahva Kasuline Kalender 1859, lk. 1.

teise põlve suhu ulatavad»[66]. Samas tehakse veel selgitustööd nõiduse, sortside, kurja silma ja luupainaja uskumise vastu, samuti «külaarstide» ja «maatarkade» kahjuliku tegevuse vastu. 1872. a. kalendris astub ta välja unenägude seletamise vastu.[67]

Nagu sellest selgub, suhtus Kreutzwald rahvaluuletooteisse nõudliku kriitikaga. Ta ei ülistanud kõike minevikulist ilma valikuta, vaid tõstis sealt esile ainult niisugust, mis sisaldas tõelisi väärtusi rahvale endale. Igandlikke kombeid, samuti mitmesuguseid rahvausundi aineid ja nendega seotud muistendeid on Kreutzwald ise küll hoolega tähele pannud ja kogunud; ta käsitles neid oma uurimustes (ehkki neil ka seal ei olnud keskset kohta), kuid ta hoidus neid eriti esile tõstmast ning kindlalt hoidus neid populariseerimast. Töö rahvaluule alal ja minevikuliste pärimuste harrastus ei võinud siiski varjata peaeesmärki: aidata eesti rahvast edasi majanduslikus ja vaimses arengus. Kreutzwaldi kui folkloristi hoiak kogu tema tegevuse alusel sobib meile veel tänapäevalgi eeskujuks: uurida küll minevikku, kuid seista siiski näoga tuleviku poole, aga mitte seljaga. Sellest seisukohast muutub meile arusaadavaks ka Kreutzwaldi väga tunnustav hinnang O. W. Masingu tööle, mis on antud eesti rahva ebausku ja kombeid käsitleva Boecleri teose lõpul: «Kui Masingu «Nädala leht» poleks enne tema väljaandja surma seisma jäänud, siis võiks tänapäeval Boecleri teose olevikku käsitlevast osast üheksa kümnendikku maha kustutada, sest ainult vaimsed sõjariistad suudavad pimeduse-jõude hävitada.»[68]

Rahvajuttudest on Kreutzwald eriti hinnanud realistlikku laadi muinasjutte ja satiirilisi muinasjutte, muistenditest aga mitmesuguste looduslike kohtade, ajalooliste sündmuste ja muistsete vägilastega seoses olevaid. Tema tähelepanu keskuses olid aga Kalevipojaga seotud

[66] Maa-rahva Kasuline Kalender 1855, lk. 4.
[67] Maa-rahva Kasuline Kalender 1872, lk. 46 jj.
[68] J. W. Boecler, Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten, mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald, 1854, lk. 150.

rahvamälestused. Neid on ta kogunud ja koondanud erilise hoole ja armastusega.

Võrdluseks tuleb siin märkida, et paljud hilisemad eesti folkloristid, nimelt reaktsioonilise suuna esindajad, on sageli unustanud kriitilise lähenemise rahvaluuleteostele ning — vastupidiselt Kreutzwaldile — on mõnikord koguni eriti ergutanud ebausu-rumalustesse süvenemist. Seda tegi Hurt oma üleskutsetes ja aruannetes ning Eisen oma arvukates publikatsioonides ja artiklites. Silmatorkav tegelemine igandlike kommete, ennete ja ebausuga — see oli väga iseloomulik eesti kodanlikule folkloristikale, samuti kui ilutseva laululoomingu («Ilolaul» jm.) esiletõstmine ning võitleva sisuga rahvaloomingu täielik mahasalgamine.

Huviäratavad on Kreutzwaldi seisukohad eesti m ü t o l o o g i a küsimustes. Artiklis «Eesti mütoloogia iseloomust» ütleb ta: «Eesti mütoloogia iseloom oli siis, nagu põhjamaisel üldse, mitte nii rafineeritud, ideaalne ja pehme nagu näiteks kreeklastel, vaid tõsisem, vaiksem, karm-tumedam, seejuures jõuline, ja mitte ilma tundelise sügavuseta, nagu see pidi välja kujunema rannarahval, kelle julge ettevõtte-lust varakult õppis vallutama igivahelduvat petlikku loodust, välja valis oma seikluste kaaslaseks metsiku mere, nõrkadel ja habrastel sõidukitel teostas oma röövretki kaugeile maile... Põhjamaa karm poeg austas kõigepealt jõudu ja lõi selle järgi oma võimsad jumalatekujud taltsutamatu ja vahva sõduri eeskujul, nagu pikse-, ilma- ja lainetevalitseja, kes omakorda kui teenivad vasallid allusid ühele tugevamale, kelle tööks peeti maailma rajamist ja hiidudesoo loomist. Nende ülimate ja ülemate jumaluste kõrval oli terve hulk alamaid jumalaid: maa-, vee- ja õhuvaime, kellele omakorda allusid teised, nagu maja-, aia-, põllu- ja muruhaldjad... Isegi hiiupojad ehk Kalevipojad võisid täiesti võrdsetena astuda lõunamaise Herkulese kõrvale...»[69]

Kreutzwald on selles artiklis taotlenud esitada eestlaste «suurejooneliselt võetud ja seaduspäraselt ülesehitatud jumalateõpetust», kusjuures, nagu ta ütleb, teadete

---

[69] K r e u t z w a l d, Über den Charakter der Estnischen Mythologie. Verh. GEG II, 3, lk. 41—42.

puudulikkusest ei saavat järeldada «selle mütoloogia puudulikkust». Kuna eesti rahvaluule laulude, juttude jne. näol näis olevat rikkalik, siis kalduti oletama, et eesti mütoloogiagi ei võinud olla vaene ja arenematu. Et otseseid andmeid oli vähe, siis püüti eesti muistset usundit ja jumalaid rekonstrueerida analoogia alusel teiste rahvaste mütoloogiliste pärimustega. Tähtsaks toetavaks allikaks selles suunas oli Gananderi «Soome mütoloogia», mille Kr. J. Peterson oli tõlkinud saksa keelde ning täiendanud omapoolsete märkmetega eesti mütoloogia alalt.[70] Sealt põlvnevad paljud eesti mütoloogiasse ülevõetud jumalad, nagu Vanemuine, Ilmarine, Ahti, Turis jne. Jumalúste mitmejärguline alluvuslik süsteem oli aga kujundatud kreeka mütoloogia eeskujul.

Kuigi selline jumalateõpetus on olnud ekslik ja sellest on hilisemas uurimistöös vähe püsima jäänud, ei saa siiski salata mütoloogiliste rekonstruktsioonide progressiivset tähtsust omal ajal. Rõhutud eesti talurahvas vihkas kõigest hingest ristiusku, mis oli vallutajate ideoloogiaks. Nagu vastukaaluks sellele hoidis rahvas haruldase visadusega alal oma mütoloogilisi pärimusi. Järelikult oli muistsete jumalate esiletõstmine, nende kasutamine kirjanduslikus loomingus teatavaks toetuseks rahva võitlusele rõhujate vastu ja oma rahvusliku kultuuri loomiseks. Kreutzwald ongi oma artikli kirjutanud võitlevas laadis, rõhutades, et anastajatel pole korda läinud murda rahva sisemist jõudu. «Rahva sisimat poolehoidu oma vanadele jumalatele, oma iseseisvuse tõestajatele, oma vabaduse, rippumatuse ja heaolu kaaslastele, — seda on raske hävitada ja ainult välise jõuga pole see kunagi saavutatav.»[71]

Võrreldes Faehlmanniga on Kreutzwald mõnes küsimuses õigemal seisukohal. Faehlmann oli oma loomismüüdis kujutanud eesti muistset usundit monoteistlikuna, Kreutzwald aga, vastupidi, rõhutab selle polüteismi.[72] Kuid ta räägib siiski neljast peajumalast (Kõu, Uku,

---

[70] Finnische Mythologie. Rosenplänteri «Beiträge» XIV (1822), lk. 1—128.
[71] Verh. GEG II, 3, lk. 37.
[72] Sealsamas, lk. 38.

Vanaisa, Turis)[73] ning kirjeldab nende austamistki. Õige on Kreutzwaldi viide sellele, et eestlaste muistsele usundile omased karmid ja jõulised jooned olid tingitud rahva ühiskondlikust elust ning «põhjamaisest» olustikust. Mõned hoopis hilisemad autorid (näiteks O. Loorits) on vanu eestlasi kujutanud sihilikult liiga «pehmemeelsetena» ja alistuvatena, mis pole sugugi kooskõlas ajalooliste tõsiasjadega.

Mis puutub üksikutesse mütoloogilistesse mõistetesse, siis Kreutzwald rõhutab, et ta kasutab oma töödes ainult niisuguseid, millel on rahvapärast alust. Ta kinnitab 1853. a., et nelikümmend aastat tagasi olevat Taara, Vanemuine ja Ilmarine rahvasuus tuntud olnud.[74] Kirjades Schiefnerile on Kreutzwald veel vanemas eas kaitsnud Ahti rahvapärasust.[75] Varraku nime kohta ütleb ta, et see olevat võetud ühest muinasjutust, mis saadud Tormast.[76] Kuid mütoloogilisi nimesid nagu Lämmeküne ja Vibuane peab ta kindlasti ülevõetuks soome mütoloogiast (Faehlmanni poolt).[77] Iseloomulik on ka see, et Kreutzwald on kunstnik A. Weizenbergile maha laitnud kavatsuse valmistada skulptuur eesti muistsest jumalast (arvatavasti Taarast), sest see võiks tähendada paganluse elustamist.[78] Seega näib, et Kreutzwald on neisse küsimustesse suhtunud kriitiliselt. Puudujääk on aga selles, et rahvapärased andmed ei paku tuge ei Vanemuisele, Ilmarisele, Ahtile ega Turisele. Lõplikku vastust kõigis neis küsimustes on siiski raske anda, sest eesti mütoloogia ootab veel asjatundlikku uurijat. Folkloristlike materjalide kogumine on meil olnud küll vägagi põhjalik, kuid siiski väga hiline. See toimus peamiselt XIX sajandi teisel poolel. Siis võis aga olla juba unustatud mõnigi pärimus, mida Kreutzwaldi noorpõlves —

[73] Seevastu «Kalevipoja» kommentaarides on juttu enam kui kümnest ülemjumalast. Vt. Quellen und Realien des Kalewipoeg, lk. 21. Selles teoses leidub selgitavaid andmeid kõigi muudegi «Kalevipojas» esinevate mütoloogiliste nimede kohta.

[74] Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 23. veebruarist 1853; Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 7. aprillist 1862.

[75] Kreutzwaldi kirjad Schiefnerile 2. ja 9. maist 1869.

[76] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 25. aprillist 1862.

[77] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 7. aprillist 1862.

[78] Kreutzwaldi kiri A. Weizenbergile 30. detsembrist 1879.

sajandi algul — veel võidi mäletada. Seniseid uurimiskatseid sel alal ei saa aga pidada rahuldavaiks.

Huvitav on ka see nähtus, et mõned mütoloogilised nimed ja kujutelmad, mis on levinud Kreutzwaldi teostest ning on nähtavasti tema enda loodud (Kungla, murueide tütred jm.), on leidnud rahva hulgas laialdast vastuvõttu ja läinud kirjandusse ning isegi rahvaluulesse. Seega on ta õigesti tabanud rahva kujutlusviisi ning esineb nagu rahva müüdiloomingu jätkajana.

Üldiselt on ka Kreutzwaldi mütoloogilistes kontseptsioonides avaldunud tema kirglik soov teenida oma rahvast, selgitada oma rahva minevikku, näidata seda rikkalikuna ja väärikana ning rakendada sellest kõik positiivne rahva huvides. Eesti mütoloogiasse süvenemine oli Kreutzwaldile vajalikuks eeltööks eepose «Kalevipoeg» koostamisele.

Kreutzwaldil olid omad väljakujunenud seisukohad ka selle kohta, kuidas rahvaluulet kasutada, mida sellest välja valida, kuidas trükki toimetada ja rahva kätte tagasi saata. Kordumise ärahoidmiseks käsitleme neid küsimusi järgmises peatükis, koos tema säilinud käsikirjade ja tähtsamate folkloristlike teoste vaatlusega.

5

Kreutzwaldi folkloristlikust pärandist on palju jäänud käsikirjadesse, sest avaldamisvõimalused tema tegevuse aastail olid väga piiratud. Säilinud käsikirjade hulgas on kõige tähtsamal kohal rahvalaulude käsikirjad. Rahvalaule oli Kreutzwald kogunud juba oma noorusaastail, nagu on räägitud eespool. Kogumistööd on ta jätkanud ka Võrus elades ja arstina töötades. Võru linnas on tal üheks tähtsamaks allikaks olnud kooliteenija Märt Mohn (põlvnes Laiuselt), kellelt peale laulude on saadud veel muinasjutte, muistendeid ja keelelisi andmeid.[79] On olnud veel rida teisigi teadeteandjaid, kelle poole vajaduse korral on pöördutud.[80] Kreutzwald on alati pidanud

[79] Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 28. detsembrist 1844; Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 12. veebruarist 1860.

[80] Kreutzwaldi kirjad Schiefnerile 10. detsembrist 1859 ja 12. veebruarist 1860.

sidet lihtsate inimestega rahva hulgast, kes olid talle folkloristlike materjalide allikaiks.

Kreutzwaldi isiklikest korjamiskäikudest Võru-perioodil on tähtsad tema käigud setude juurde aastail 1847 ja 1849. Need tähendasid, et oli avastatud rikkalik Setu lauluala, millest seni midagi ei teatud. Et varem oli laule kogutud ainult Põhja-Eestist, oli aegamööda pääsenud maksvusele arvamus, nagu poleks lõuna-eestlastel midagi säilinud. Seetõttu oli see avastus suure tähtsusega. Kreutzwald suhtus ka ise sellesse ilmse vaimustusega ning kirjutas Faehlmannile «uuest allikast, mis lubab palju nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt» ja mille «proove võib kõrvutada paremate Tallinnamaa lauludega».[81] Ta avaldaski nendest Õpetatud Eesti Seltsi «Toimetistes» 5 laulu (eesti ja saksa keeles), ühes kohalikku laulutraditsiooni iseloomustava sissejuhatusega.[82] Seal esitas ta muuseas mõtte eesti rahvalaulude rändamisest põhjast lõunasse. Samuti juba selles esimeses tutvustuses tõmbas ta paralleeli Karjalaga, arvates, et «hoolas laulude uurimine Pihkva eestlaste seas võiks anda vahest sarnasuguseid... tagajärgi kui «Kalevala» laulude kogumine... Karjalas»[83].

Aastal 1849 tegi Kreutzwald Vene Teaduste Akadeemia ülesandel ja ainelisel toetusel matka setude juurde, kogudes statistilis-etnograafilisi andmeid, kuid tõi kaasa ka laule.[84] Samuti sai ta sealt hiljem laule teiste isikute kaudu. Setu laulud andsid mõningat lisa «Kalevipoja» koostamiseks. Rohkem kui 20 aastat hiljem on Kreutzwald saanud umbes 100 setu laulu Victor Steini kaudu, kes oli käinud kogumas tema ülesandel. Kreutzwald oli selle lauluvihiku andnud kasutamiseks J. Hurdale ja niiviisi nähtavasti otseselt ergutanud temagi huvi Setu lauluala vastu.[85]

[81] Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 4. augustist 1847.

[82] Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben, Verh. GEG II, 2, lk. 43—62.

[83] Sealsamas, lk. 46.

[84] Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 1. augustist 1849.

[85] Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 18. sept. 1872. — Teatavasti pani J. Hurt hiljem erilist rõhku setu rahvalaulude

Kreutzwald sai rahvalaule veel mitmelt teiselt kogujalt (Faehlmann, Schultz, Rosenplänter, Jannau jt.), ka oma tuttavatelt, sugulastelt jne. Seetõttu koondus tema kätte oma aja kõige suurem eesti rahvalaulude kogu. Trükki pääsenud on sellest kogust aga vähe, kuigi rahvalaulude avaldamise küsimus kerkis üles juba väga varakult.

Nagu Kreutzwald üht Faehlmanni kaotsiläinud kirja tsiteerides märgib, on Faehlmann talle juba aastal 1833 meenutanud vajadust eesti rahvalaule trükis välja anda.[86] Kuid teostamist see mõte ei leidnud, arvatavasti võimaluste puudumisel.

1847. aastal astub Kreutzwald H. Neusi kaudu koostöösse Tallinnas asuva Eestimaa Kirjandusliku Seltsiga ja loodab sel teel eesti rahvalaule trükki saata. Omalt poolt annab ta selleks Neusi kasutusse mitusada laulu.[87] Neusi ettevõtte tulemuseks oli tema «Ehstnische Volkslieder» I—III (1850—1852)[88], milles eesti rahvalaulud olid avaldatud koos saksakeelse tõlkega. See Kreutzwaldi ei rahuldanud. Teda on pahandanud nii laulude valik kui ka puudulik ja kuiv eessõna.[89] See väljaanne loomulikult polnud mõeldudki rahva jaoks.

Faehlmannile on Kreutzwald avaldanud oma seisukoha rahvalaulude väljaandmisest, kirjutades: «Oleks keegi mõistja, vaimukas ja asjatundlik mees asunud selle lauluvara juurde, mis oli kasutada Neusil, oleks ta kindlasti kõigepealt paljudest teisenditest esitanud kõige toredamad ja üht teisega täiendanud. Niisugusest katsest ei ole siin jälgegi, jah, mitmed teisendid on siin esitatud just oma puudulikus olekus.»[90] Valiku kohta ütleb ta, et

---

kogumisele ning avaldas trükis kapitaalse teose «Setukeste laulud» I—III (1904—1907). — Siinkohal tuleb märkida, et Kreutzwald toetas Hurta ainult tema ühiskondliku tegevuse algul, kui Hurt oli kooliõpetajaks. Hiljem, kui Hurt läks pastoriks ning muutus tagurlik-klerikaalse rinde üheks juhiks, oli Kreutzwaldi suhtumine temasse täiesti eitav.

[86] Verh. GEG II, 4, lk. 33.

[87] Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 21. märtsist 1850.

[88] Kreutzwaldi kogust valitud rahvalauludest on selles avaldatud ligi 80 teisendit.

[89] Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 29. jaanuarist 1850.

[90] Sealsamas.

sageli olevat halbu ja keskpäraseid tekste sisse võetud, kuid kõige paremad välja jäetud (ka nendest, mis Kreutzwald oli saatnud); puuduvat ka kommentaarid. Järelikult oleks tulnud Kreutzwaldi arvates valida ainult kõige täielikumad ja kunstiväärtuslikumad teisendid, puudulikud aga kõrvale jätta. Samuti peab ta võimalikuks üksikuid teisendeid liita, üksteisega täiendada. Väga suurt tähtsust omistab ta sissejuhatusele. Esijoones on Kreutzwald tähtsaks pidanud rahvale määratud väljaannet, et sellega alust panna rahvuslikule kirjandusele.

1850. aastal on kõne all olnud rahvale määratud rahvalaulukogu väljaandmine Tallinnas.[91] Kuid see kavatsus jäi teostamata. Veel hiljemgi on päevakorrale kerkinud rahvalaulude rahvaväljaande küsimus. 1859. aastal kirjutab Schiefner Kreutzwaldile: «Russowilt sain kirja, milles ta mulle teatab eesti rahvalaulude rahvaliku väljaande eelseisvast ilmumisest.» Kreutzwald võtab seda kui haruldast rõõmusõnumit: «Minagi tunnen kõigest südamest rõõmu, et meile lootusi eesti rahvalaulude rahvaväljaande ilmumiseks antakse. Seeläbi saame tõesti uue lisa rahva kirjavarale, mida seni niihästi kui üldse pole olemas.»[92] Tõeliselt ei ilmunud niisugust väljaannet ka seekord. H. Neusi ja N. F. Russowi esitatud käsikiri ei leidnud tsensori poolt heakskiitmist. Käsikiri sisaldas eesti rahvaluulele väga tüüpilisi orjuslaule, mida ei lubatud aga avaldada, kartes, et need võiksid õhutada rahva rahulolematust mõisnike ja muude ekspluateerijate vastu (aastal 1858 oli olnud mitmel pool talurahva rahutusi ja ülestõuse, neist kõige ulatuslikum Harjumaal — «Mahtra sõda»). Sellise väljaande teostas alles 20 aastat hiljem Mihkel Veske, avaldades oma «Eesti rahvalaulud»[93].

Kreutzwaldi ja Neusi ühise väljaandena on ilmunud väike kogu müütilise ja maagilise sisuga laule: «Mythische und magische Lieder der Ehsten»[94], mis sisaldas

---

[91] Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 23. veebruarist 1853.
[92] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 10. detsembrist 1859.
[93] M. Veske, Eesti rahvalaulud I (1879) ja II (1883).
[94] Mythische und magische Lieder der Ehsten, gesammelt und herausgegeben von Fr. Kreutzwald und H. Neus. St. Petersburg, 1854, VIII + 132 lk.

38 eri laulu ja nõiasõna ühes teisenditega (eesti ja saksa keeles). Teos ilmus Vene Teaduste Akadeemia väljaandel akadeemik A. Schiefneri aktiivsel kaasaaitamisel ning tema eessõnaga. See oli mõeldud teadusliku publikatsioonina; laulud on varustatud pikkade kommentaaride ja üksikasjalise aineregistriga. See oli jätkuks H. Neusi poolt avaldatud rahvalaulude kogule «Ehstnische Volkslieder» ning tekkinud selle tõttu, et Neusil oli III vihust osa materjali ruumipuudusel välja jäänud. Akadeemik Böthlingk'i vahendusel avanes võimalus nende laulude trükkitoimetamiseks Vene Teaduste Akadeemia kaudu.[95] Selle teose tõeliseks autoriks ongi Neus, kellel olid aga kasutada Kreutzwaldi rahvalaulude käsikirjad. Kreutzwald ise pole niisugust väljaannet algatanud. Osa selles teoses ilmunud lauludest pole sel kujul rahvaehtsad. Neis esinevad mütoloogiliste suurustena Vanemuine, Taara, Uko jt. Taolistes lauludes esineb Kreutzwaldi isiklikku loomingut, mida on juhtinud patriootiline soov: näidata ja tõestada eesti rahvusliku kultuuri vanadust ja rikkust.

Mütoloogia alale kuulub veel teinegi Kreutzwaldi teos, mis ilmus Vene Teaduste Akadeemia väljaandel ning käsitleb eesti rahva usundit ja kombeid: «Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten»[96]. See oli uus trükk teosest, mis esmakordselt oli ilmunud juba 1685. aastal. Kreutzwald varustas selle ulatuslike kommentaaridega XIX sajandil kogutud materjalide alusel. Neist kommentaaridest ilmneb, et Kreutzwald väga põhjalikult tundis eesti rahva elu, tema kombeid ja uskumusi. Töö on püsiva väärtusega. Väljaande algatajaks oli Vene Teaduste Akadeemia liige A. J. Sjögren, kes selle varustas omapoolse eessõnaga.

Kreutzwaldi kogutud rahvalauludest on suur enamik säilinud käsikirjas ning hoitakse alal Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseumis. Seal on rohkem

---

[95] Neusi kirjad Kreutzwaldile 3. oktoobrist ja 12. detsembrist 1851 ning 28. juunist 1853.

[96] J. W. Boecler, Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten, mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald, St. Petersburg, 1854, VIII + 161 lk.

kui 500 rahvalaulu, nende hulgas osalt väga häid; osa neist on enam kui 100 aasta eest kirja pandud. Peale selle leidub tema käsikirjalises pärandis rohkem kui 1000 vanasõna ja kõnekäändu, muistendeid jm.

Kreutzwaldi kõige tähtsam folkloristlik teos on «Kalevipoeg». Selle koostamise ülesande võttis ta endale oma sõbra Faehlmanni varase surma tõttu aastal 1850 ning töötas selle teostamisel rohkem kui 10 aastat. Kreutzwald kogus kokku ja liitis ühte nii muinasjuttudes, muistendites kui rahvalauludes esinevad ning juba sajandeid tuntud olnud ja põlvest põlve edasi antud Kalevipoja ained, värsistas need rahvalaulu vormi ning sidus üheks võimsaks tervikuks. Kalevipojas kui tõelises rahvakangelases on antud vapra võitleja ning väsimatu töömehe kuju, keda iseloomustab sügav armastus oma kodumaa ja rahva vastu. «Kalevipojas» kajastub eesti ja vene rahva põline sõprus ning eesti rahva kangelaslik võitlus saksa röövvallutajate ja orjastajate vastu.

Kreutzwaldi teiseks väljapaistvaks rahvale määratud folkloristlikuks teoseks on ta muinasjuturaamat «Eesti rahva ennemuistsed jutud», mis tervikliku teosena ilmus esmakordselt aastal 1866.

Muinasjuttudega on Kreutzwald nähtavasti tegelnud peamiselt 1850-ndatel aastatel, paralleelselt «Kalevipoja» koostamisega, vähemal määral juba varemgi. Esimesena on ta trükis avaldanud muinasjutu «Tänulik vürstipoeg». See ilmus saksa keeles Õpetatud Eesti Seltsi väljaannetes[97], varustatuna kommenteeriva sissejuhatusega.

Algul oli raskusi muinasjuttude avaldamisega trükis. Oli raske leida kirjastajat ning takistusi tegi ka tsensor. Mõni jutt ilmus kalendris, nagu näit. «Härjapõlvlaste riid»[98]. Esimene iseseisev teos ilmus Tallinnas 1860. a. («Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud, noore põlvele mälestuseks korjatud ja kirja pandud», 1. jagu). See sisaldas 2 muinasjuttu ja 3 rahvalaulu. Kaks järgmist vihku ilmus Tartus a-il 1864 ja 1865. Kokku avaldati kolmes väikeses vihus 11 muinasjuttu ja 3 rahvalaulu.

Tänu Vene Teaduste Akadeemia liikme A. Schiefneri

[97] Verh. GEG II, 3 (1850), lk. 74 jj.
[98] Maa-rahva Kasuline Kalender 1855, lk. 22 jj.

abile osutus võimalikuks täieliku muinasjutukogu väljaandmine Soomes, kus see ilmus 1866. a.[99] Selle sisuks oli 43 muinasjuttu ja 18 kohtadega seotud muistendit. Teistkordselt Kreutzwaldi elupäevil ilmus see teos 1875. a.

Kreutzwaldi muinasjuturaamat sai rahva hulgas kiiresti populaarseks. Sisukas eessõna õpetas lugejaid rahvajutte hindama ja kasutama ning abistas nende lahtimõtestamist. Kreutzwaldi muinasjutud ei esita juhuslikke ega katkendlikke jutuaineid, vaid terviklikke, kunstiliselt viimistletud ja huvitavalt sõnastatud jutte. Rahvamuinasjuttude põhilised ideed — töörahva võitlus kurnajatest vabanemise ja oma elu kergendamise eest — on neis õigesti edasi antud, mõnikord veel rõhutatult esile tõstetud. Seejuures ei saanud Kreutzwald kaugeltki avaldada kõike nii, nagu ta oleks soovinud. Kirjas ühele kaasaegsele ütles ta: «Oleksin ma kõike tahtnud jutustada, mis eesti rahvas oma hingekarjaste kohta on luuletanud, siis oleksid sul silmad pärani läinud, sest mustkuubedel ei lähe muinasjutukangelastena kuigi hästi. Nii pole ses kogus midagi neist muinasjuttudest toodud, kus Kaval Ants härradele pastoritele kelmustükke mängib . . .»[100]

Rahvale arusaadava võitleva sisu tõttu muutus see muinasjuturaamat tõeliseks rahvaraamatuks. Kreutzwaldi muinasjuttude aineil on hilisemate luuletajate poolt loodud uusi värssteoseid (L. Koidula «Narva neitsi», Jakob Tamme «Odavad orjad», J. Rainise «Kuldratsu» jt.). Samuti on neid muinasjutte tõlgitud mitmesse võõrkeelde. Ilmunud on venekeelne tõlge.

Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsed jutud» on «Kalevipoja» kõrval teine väljapaistev teos, millega pandi alus eesti rahvuslikule kirjandusele. Seda mõtet väljendas juba Kreutzwald ise ühes kirjas akadeemik Schiefnerile, öeldes: «Läheb kord neist muinasjuttudest midagi trükki ja kui «Kalevipojast» . . . rahvaväljaanne korraldatakse, siis tohime sõnakese rääkida eesti kirjanduse algusest.»[101]

---

[99] Eestirahva Ennemuistesed jutud. Rahva suust korjanud ja üleskirjutanud Fr. R. Kreutzwald, Helsingis, 1866, VIII + 368 lk.

[100] Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 17. veebruarist 1865.

[101] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 12. veebruarist 1860.

«Eesti rahva ennemuistsetel juttudel» oli suur mõju eesti jutustava rahvaloomingu populariseerimisel, eriti noorsoo- ja koolikirjanduses. Kreutzwaldi muinasjutud läksid koolilugemikesse ja said kohe laialt tuntuks. Arvestades tolleaegses jutukirjanduses üldiselt valitsevat kiriklik-tagurlikku sisu, etendasid Kreutzwaldi muinasjutud tähtsat osa noorsoo ja rahva kasvatamisel ning ta kunstimeele arendamisel.

Oma muinasjuttude kohta on Kreutzwald ütelnud, et need olevat enamikus «peaaegu sõna-sõnalt nii kirjutatud, nagu nad on igakordse jutustaja poolt esitatud»[102]. Samuti rõhutab ta sealsamas, et ta olevat eriliselt hoolitsenud selle eest, et midagi omapärast ei läheks kaotsi, sest just see laad ja viis, kuidas iga rahvas oma muinasjutuaineid läbi töötab, olevat suuresti huviäratav. Teisal ütleb Kreutzwald, et ta püüab muinasjutu esitada just nii, nagu see elab rahvasuus.[103] Ühtlasi astub ta välja selle vastu, et rahvajutte ei avaldataks juhuslike ja katkendlike märkmete kujul, vaid ikka terviklike teostena.

Kreutzwald tahtis oma muinasjuttude näol anda ühe esimestest põhiteostest eesti rahvusliku kirjanduse varasalve. On arusaadav, et see teos pidi koosnema kunstiväärtuslikest paladest ja mitte juhuslikest killukestest. Kreutzwaldi sõnastusstiili täpsust tuleb arvatavasti nii mõista, et ta on end kujutlenud nagu rahvajutustajate töö jätkajana ja niiviisi andnud oma muinasjuttudele lõpliku kuju.

6

Fr. R. Kreutzwald oli eesti demokraatliku kultuuri väljapaistvaks esindajaks. Demokraadina ja valgustajana pühendas ta kogu oma elu rahva teenimisele.

Ka tema töö eesti rahvaluule alal ei olnud midagi isoleeritut ega asjaarmastuslikku, vaid tähendas otseselt oma rahva aktiivset teenimist. Kreutzwald ei kogunud rahvaluulet ainult kogumise enda pärast ega avaldanud

[102] Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 17. veebruarist 1865.
[103] Verh. GEG II, 3, lk. 75.

seda ainult publitseerimise pärast; temal oli rahvaluule oma rahva iseteadvuse äratamise ja kasvatamise vahendiks ning demokraatliku rahvusliku kultuuri loomise aluseks. Kõigil neil aladel on tema saavutused suured ja püsivad, kuigi tal tuli pidevalt võidelda mitmesuguste raskustega; eriti tuli tal võitlust pidada eesti tagurlik-klerikaalse kultuuri vastu.

Kreutzwaldi folkloristika on progressiivne, demokraatlik ja võitlev folkloristika. Selles mõttes oli Kreutzwald Faehlmanni poolt alustatud suuna otseseks jätkajaks, nagu ta oli ka Faehlmanni mõne algatuse lõplikuks teostajaks («Kalevipoja» koostamine).

Kreutzwald algatas esimesena eesti rahvaloomingu väärtustamist ja populariseerimist, õpetas rahvaluulet koguma ja kasutama ning avaldas ühtlasi esimesed üleskutsed selle kogumiseks. Ta mõistis rahvaluulet õigesti kui tegelikkuse peegeldust. Ta mõistis õigesti rahvaluule ideelise sisu tähtsust. Oma teostes püüdis ta rahvaloomingus esitatud ideid veel selgemini ja teravamini esile tuua. Ta juhtis tähelepanu suulise rahvaloomingu kahele põhiliigile — rahvalauludele ja rahvajuttudele, eriti veel esile tõstes Kalevipoja-ainestikku. Ta populariseeris progressiivset, aktuaalset, võitleva sisuga ning kõrge kunstilise väärtusega rahvaloomingut. Samal ajal võitles ta mõningate igandlike nähtuste vastu rahvaloomingus, nagu ebausk ja sellel põhinevad jutud. Samuti võitles ta raevukalt «kirikliku ebausu» ja selle kuulutajate vastu. Sellest näeme, et ta jäi valgustajaks ka rahvaluule alal töötades.

Suure väärtusega veel tänapäevalgi on Kreutzwaldi juhendid selle kohta, et tuleb koguda ainult tõeliselt väärtuslikke materjale, mis on rakendatavad rahva huvide teenimisele. Rahvaluuletoodete hindamisel pole määrav ainuüksi sisu ega ka vorm, vaid neid tuleb hinnata sisu ja vormi ühtsuse seisukohalt. Trükis avaldatavaid materjale tuleb eriti hoolikalt valida ja viimistleda. Tekstikogud tuleb varustada põhjalikult läbimõeldud ning teoste lahtimõtestamist abistavate eessõnade ning kommentaaridega. Rahva hulgas tuleb teha selgitustööd, et inimesed võiksid kiiremini vabaneda veel säilinud igandlike kommete ja uskumuste kammitsast. Kõigeks

selleks on meile teed näidanud Kreutzwald oma kõrgeväärtuslike teoste ja arvukate kirjutustega.

Üldiselt võib ütelda, et Kreutzwald on oma rahvaluulealase tööga rajanud õige ja tugeva aluse eesti rahvaluuleteadusele. Tema peamised teosed — «Kalevipoeg» ja «Eesti rahva ennemuistsed jutud» — on hiilgavateks näidisteks selle kohta, kuidas suulise rahvaloomingu paremikku tuleb kasutada oma rahva teenimiseks.

Kreutzwaldi teedrajavat tööd eesti rahvaluuleteaduse alal on kodanlik-natsionalistliku diktatuuri päevil püütud kõigiti maha salata. On ülistatud Jakob Hurda tegevust rahvaluule kogumise ja publitseerimise alal, samal ajal aga liialdatult üles puhutud Kreutzwaldi mõningaid vigu. Nende ridade kirjutaja peab siin enesekriitiliselt märkima enda kohta, et temagi on Hurdale jaganud liialdatult kiitust mõnedes artiklites, mis avaldati 1939. aastal. Minu väärhinnangud olid tingitud sellest, et ma olin kodanlikus kirjanduses üldiselt käibel olevate seisukohtade mõju all ega tundnud üldse lähemalt Kreutzwaldi folkloristlikku tegevust. Alles marksistlike hinnangute alusel Kreutzwaldi rahvaluule-alasesse tegevusse süvenedes olen võinud selgusele jõuda, et Kreutzwaldiga võrreldes tähendas Hurda tegevus rahvaluule alal põhilistes küsimustes tagasilangust. Hurt oli küll osav organiseerija ning saavutas suuri tulemusi, kuid erinevalt Faehlmannist ja Kreutzwaldist pidas ta rahvaluulet ainult vanavaraks, mitte aga rahvusliku kultuuri aluseks. Hurt tagurlik-klerikaalse «kultuuri» esindajana seisis üldse eemal rahvahulkade progressiivsetest taotlustest ega rakendanud selleks ka rahvaluulet.

Eesti progressiivse ja demokraatliku folkloristika rajajaks on Friedrich Reinhold Kreutzwald. Meil tuleb tema rikkalik folkloristlik pärand üle võtta ning jätkata selle kriitilist läbitöötamist ja otsest rakendamist oma igapäevases töös. Meil tuleb jätkata Kreutzwaldi poolt näidatud suuna edasiarendamist. Eesti folkloristikal ei saa ka tänapäeval olla auväärsemat ülesannet kui oma rahva huvide andumuslik teenimine.

EESTI RAHVA EEPOS «KALEVIPOEG»

L. Raudsep

Fr. R. Kreutzwaldi nimega on lahutamatus seoses tema tähtsaim teos — eepos «Kalevipoeg», mida Kreutzwald ise nimetas oma elutööks. «Kalevipoja» koostajana on Kreutzwald tuntud nii Eesti NSV-s kui ka kogu meie suurel sotsialistlikul kodumaal.

«Kalevipoeg» — eesti esimene rahvapärane suurteos — pani aluse eesti rahvalikule kirjandusele. Kajastades rahva võitlusi oma vabaduse eest, väljendab eepos rahva progressiivseid taotlusi ning kutsub võitlusele reaktsiooniliste jõudude vastu. Eesti rahva ja tema kultuuri ajaloos on eeposel seetõttu hindamatu väärtus. «Kalevipoeg» on mõjutanud eesti progressiivseid kirjanikke ja kunstnikke, on andnud neile ainet loominguliseks tööks. Suurepärase kunstiteosena pakub eepos naudingut ka tänapäeva lugejatele, mitmesuguste uurijate — folkloristide, kirjandusteadlaste, etnograafide jt. jaoks sisaldab teos rohket materjali.

Peaaegu terve sajandi vältel, mis on möödunud «Kalevipoja» ilmumisest, on eepost tõlgitsetud ja hinnatud vägagi erinevalt. Teravalt avaldus kahesugune suhtumine eeposesse. Töötav rahvas hindas kõrgelt ja armastas «Kalevipoega», kuna nägi temas oma võitlus-eesmärkide peegeldust. Reaktsiooni leeri esindajate poolt sai eeposele osaks aga halvustav ja mahategev hinnang nii otsesel kui ka varjatud kujul. Kodanlus püüdis «Kalevipoega» rakendada oma klassihuvide teenistusse, selleks võltsis ja moonutas ta eeposes esinevaid ideid. Samal eesmärgil rakendati eepose «uurimisel» objekti-

vistlikku meetodit, mis oli samuti üks eepose moonutamise võtteid.

Kõik see seab nõukogude uurijatele suure ülesande — tuua avalikkuse ette «Kalevipoja» hindamatud ideed ja kunstilised väärtused, milledel on tänapäevalgi suur tähtsus, ning samaaegselt lõplikult purustada eepose senised väärtõlgitsused ja moonutused. Tuleb õppida eepost lugema Kreutzwaldi õpetuse kohaselt «järelemõtlemisega», selleks et anda rahvale kõik see, mida tahtis anda Kreutzwald, mille ta aga ühiskondlikest oludest tingituna pidi peitma ridade vahele. Selle ülesande täitmiseks on kirjandusteadlased ja folkloristid astunud alles esimesi samme. Ees seisab aga veel suur ning tõsine töö «Kalevipoja» lahtimõtestamisel. Käesoleva kirjutuse eesmärgiks ei ole nimetatud ülesande täielik lahendamine, vaid ta tahab anda ülevaate eeposest — tema saamisloost, peamistest ideedest ning temale antud hinnanguist.

1

Rahvaeepose «Kalevipoeg» saamislugu, alates selle loomise ideest kuni valmimiseni ja trükist ilmumiseni, on vägagi pikk ning keerukas. Eepose koostamise mõtte algatab möödunud sajandi 30-ndail aastail Fr. R. Kreutzwaldi sõber ja võitluskaaslane Fr. R. Faehlmann. Juba lapsepõlves on Faehlmann tutvunud rahvaluulega ja sealjuures ka Kalevipoja muistenditega. Hiljem, eriti just üliõpilasaastail, kogudes rahva suulist loomingut, märkab Faehlmann selle võitlevat sisu ja poeetilist ilu. Rahvaluule kogumine toobki Faehlmanni mõttele kasutada seda suurepärast materjali pärisorjusevastases võitluses — koostada sellest eepos. 1838. a. asutatud Õpetatud Eesti Seltsi kaasabil hakkab Faehlmann oma kauaaegset mõtet teostama. 1839. a. esineb Faehlmann seltsi koosolekul ettekandega, millesse on koondatud saadud ained Kalevipojast ning mille sissejuhatuses ta annab ideoloogilise suuna materjalide ühendamiseks teoseks. Faehlmann leiab, et teos peab kujunema oma laadilt võitlevaks, peab olema suunatud vallutajate ja rahva rõhujate vastu, kes «eestlast veoloomaks alandasid».

Jätkates Kalevipoja-muistendite kogumist, püüdis Faehlmann olemasolevat materjali ka värsistada. Faehlmanni varajane surm ei lase tal oma kavatsust lõpetada. Tema tööd asub 1850. a. alates jätkama Fr. R. Kreutzwald, kes juba materjalide kogumisel oli Faehlmanni abistanud.

Pärisorjuse ja selle igandite leppimatu vaenlasena, balti aadli ja pastorite — rahva rõhujate ning pimestajate vastu võitlejana tõstis Kreutzwald koostatavas eeposes esile vabastusliikumise idee. Eepose koostamise aluseks sai Faehlmanni poolt loodud kava. Kreutzwaldi käsutuses olid ka Faehlmanni materjalid. Lisaks sellele kogub Kreutzwald täiendavalt juurde rahvasuus leiduvaid Kalevipoja-ainelisi muistendeid ning muud rahvaloomingulist materjali. Kogutud materjalile lisab ta omapoolseid vaatlusi kaasaegseist sotsiaalseist vastuoludest ning töötab kõik selle loominguliselt ümber terviklikuks teoseks.

Algul kavatses Kreutzwald kogu materjali esitada proosakujuliselt, kusjuures jutustust oleksid illustreerinud üksikud värsinäited. Hiljem aga värsistas ta siiski kogu töö, kuna märkas rahvalaulu kindlat ja omapärast vormi, samal ajal kui proosastiil veel polnud välja kujunenud. «Kalevipoja» sissejuhatuses kõneleb laulik oma töö kohta eepose koostamisel järgmist:

Kaugema päevade kujud,
Varema aegade varjud,
Endine õnne ja ilu,
Muistene kurbus ja mure,
Muistene kuldane kõne,
Muistene lauliku lugu
Meelta mulle mõlgutamas,
Palgesida paisutamas.
. . . . . .
Mis sealt riismeid riisusin,
Jälilt kokku koristasin —
Laululõngaksi ketrasin,
Lõuendiksi lõksutasin,
Kalevi kangaksi kudusin.[1]

Oma kirjas A. Schiefnerile märgib Kreutzwald oma töö eesmärgi kohta: «... Ma ei tahtnud pakkuda mitte

[1] Kalevipoeg, Tallinn, 1951, lk. 13.

minu oma, vaid eesti rahva mõtteid. See oli rahva pärisomandus ja pidi tema pärisomanduseks jääma.»[2]

«Kalevipoja» esimene versioon (nn. Alg-Kalevipoeg) valmib Kreutzwaldil 1853. a., koosnedes vastavalt Faehlmanni kavale 12 loost. Valminud töö trükis avaldamiseks tuleb aga pidada visa ning järjekindlat võitlust. Esimeses versioonis teeb tsensor terve rea kärpeid, tõmmates maha kõik need kohad, kus puudutati rahva sotsiaalset olukorda, kus oli juttu muistsest õnneajast ja orjapõlve raskustest ning kus avaldus suhtumine kirikusse. Kõiges selles nägi tsensor hädaohtu kehtivale korrale. Sellisel kärbitud kujul polnud mõtet «Kalevipoega» avaldada. Eepose selline hävitamine tsensori poolt viib Kreutzwaldi algul raevu ja meeleheitele, mille tõttu ta otsustab töö küll lõpetada, kuid mitte avaldada. Ta lubab panna käsikirja luku taha, et sel kombel oma elutööd tulevastele põlvedele säilitada.[3]

Seejärel asub Kreutzwald, keda tema töö enam ei rahulda, eepose ümbertöötamisele. Ta jätab «Kalevipojast» ära mõningad ebaolulised kohad, liidab eepose sündmustikuga vahepeal saadud uued ained ja viimistleb eepost ka kunstiliselt. Sellise põhjaliku ümbertöötamise tulemusena valmib Kreutzwaldil 1854.—57. a. 20 loost koosnev «Kalevipoeg».

Et tsensor ei saaks jällegi eepost kärpimisega kahjustada, otsustatakse «Kalevipoeg» avaldada puhteadusliku väljaandena Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes. Nii ilmubki lõpuks 1857.—1861. a. «Kalevipoeg» annete kaupa väikesetiraažilises (500 eks.) teaduslikus väljaandes koos saksakeelse tõlkega. Puhteadusliku väljaandena pakub ta huvi vaid uurijaile. Laiadele rahvahulkadele jäi teos aga eksemplaride vähese arvu ja kalliduse tõttu kättesaamatuks.

Fr. R. Kreutzwaldi sooviks oli aga, et «kogu teos oleks pidanud esiotsa eesti keeles ilmuma»[4], et siis sel teel anda rahva laiadele massidele tagasi ta «isade pärand»[5], nagu ta ise väljendab oma kirjades akadeemik

[2] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 16. oktoobrist 1859.
[3] Kreutzwaldi kiri C. E. Sachssendahlile 24. jaanuarist 1855.
[4] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 29. oktoobrist 1854.
[5] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 17. juunist 1860.

Schiefnerile. Nimetatud eesmärgil asub Kreutzwald uue — rahvale mõistetava (s. o. eestikeelse tekstiga) ning kättesaadava (s. o. odava) rahvaväljaande trükkimist organiseerima. Selles töös on Fr. R. Kreutzwaldile suureks toeks Vene Teaduste Akadeemia liikmete, eriti akadeemik A. Schiefneri abi.

Vene progressiivse kultuuri esindajail on märkimisväärselt suur osa meie rahvaeepose saamisloos. Vene Teaduste Akadeemia liikmed toetavad Kreutzwaldi pastorite kallaletungide puhul, julgustavad ja abistavad teda tema töös. Erilist abi ja tähelepanu eepose ilmumiseks osutab akadeemik A. Schiefner, kes, olles Kreutzwaldiga pidevas kirjavahetuses, julgustab ja õhutab viimast töötama eepose kallal ning abistab omapoolsete seisukohtade ja materjalide avaldamisega. Suurt moraalset kui ka materiaalset toetust saab Kreutzwald ilmuvale «Kalevipojale» Vene Teaduste Akadeemia poolt Demidovi auhinna määramisest, mille aluseks oli akadeemikute Schiefneri ja Wiedemanni hindav retsensioon eeposele. Ka «Kalevipoja» rahvaväljaande trükkimine saab teoks Peterburi akadeemikute otsesel kaasabil ja toetusel. Akadeemik A. Schiefneri vahendusel leitakse eeposele Soomes, kus tsensuuriolud olid vabamad, majanduslikult vastuvõetav kirjastaja. Akadeemik F. J. Wiedemann korrigeerib teose käsikirja. Eesti ja vene progressiivsete inimeste sõbraliku koostöö ja raskuste ning takistuste võitmise tulemusena õnnestub lõpuks «Kalevipoeg» avaldada eestikeelse väljaandena. Rahvaväljaanne ilmub trükist Kuopio linnas 1862. a. Valminud väljaande kohaletoimetamisel, samuti ka teose levitamisel abistab Kreutzwaldi jällegi Schiefner. «Kalevipoja» eksemplaride saabumise puhul Soomest kirjutab Schiefner Kreutzwaldile: «Kui ma aurulaeva «Toivo» siia jõudvat nägin, tundsin ma midagi iseäralikku. Ma mõtlesin sellele, kuidas Kalevipoeg nüüd in persona Soomest tuleb ja siis jälle Pihkva kaudu Peipsi äärde peab minema, et alustada sealt oma rännakut kõigi eestlaste juurde.»[6]

[6] A. Schiefneri kiri Kreutzwaldile 11. juunist 1862.

Eepose ilmumine võeti rahva mitmesuguste kihtide poolt vastu väga erinevalt. «Kalevipojast» kujunes teos, mille ümber toimusid kahe kultuuri vahelised kokkupõrked. Juba enne eepose ilmumist tungisid eepose koostajale kallale reaktsioonilise mõisnikkonna ideoloogid — pastorid. Pastorite kallaletungi mainib ka Kreutzwald «Kalevipojas», öeldes:

Kullid tulid kiskumaie,
Kaarnad sulgi katkumaie,
Kiriku-hakid kiusama,
Enne kui lapsi lagedalle,
Pojukene päevapaiste,
Väeti veeres vainuelle.[7]

Eepose kallaletungijate üheks väiteks oli, et teoses polevat midagi rahvalikku, eepos terviklikult olevat koostaja väljamõeldis. Sama süüdistusega Kreutzwaldi aadressil esinesid kodanliku diktatuuri päevil kodanlikud arvustajad ja kirjandusteadlased. Kõik need süüdistused lükkab ümber eepos «Kalevipoeg» ise. Eepose lugemine, veelgi enam aga tema uurimine, tõendab, et meil on tegemist rahva eeposega.

«Kalevipoja» uurimine osutab, et eeposes kasutatud ainete, samuti ka Kalevipoja kuju loojaks on töötav rahvas. Seda märgib ka Kreutzwald oma töös, öeldes:

Need on karjalapse laulud,
Teopoiste trallikesed,
Korrapiiga kõõrutused,
Vanaeide vokilaulud,
Targemate tahtemata,
Suuremate sundimata,
Kõrgemate käskimata![8]

Laulik rõhutab, et tema poolt kasutatud materjal on loodud töötava rahva poolt mitte ekspluateerijate soovil, vaid et rahva talumatult vilets olukord ja kurnajaile tehtav ränk töö inspireeris teda valama oma elu, mõtteid ning igatsusi kunstilisse vormi.

[7] Kalevipoeg, XV lugu, lk. 227.
[8] Sealsamas.

Jutte suurtest ja võimsatest vägilastest tunneb ja jutustab eesti rahvas väga erinevais variantides peaaegu üle kogu maa. Sellistes vägilastes sümboliseerib rahvas tavaliselt ennast. Lood vägilastest kajastavad rahva võitlusi nii loodusjõudude kui ka oma vaenlaste vastu. Eesti rahva tuntumad ning armastatumad vägilased on Kalevipoeg ja Suur-Tõll. Saaremaal tuntakse lugusid, mis on ühenduses Suure Tõlluga, Põhja-, Kesk- ja Ida-Eestis on aga tuntud Kalevipoja-lood. Seepärast on Kreutzwaldil täiesti õigus, kui ta oma töös märgib, et vaevalt leidub eestlaste hulgas inimest,

> Kes ei vanemate suusta
> Muistepõlve mälestusi
> Kalevipojasta kuulnud,

kuna nii Pärnumaal, Järvamaal, Harju radadel, Lääne luhtadel, Viru rannas, Pihkva piiridel ja mujal

> Igas paigas idanevad
> Kalevipoja sõnumid[9].

Jutud Kalevipojast on rahva hulgas enamasti seotud mitmesuguste looduslike kohtade või esemetega. Tuntakse Kalevipoja künnivagusid, sänge, tema poolt võistlustes ja vaenulike olenditega võideldes kasutatud kivirahne jm.

Kreutzwald on eeposesse koondanud rahva suulise loomingu põhilised motiivid. Teose peakangelaseks on rahva poolt loodud vägilase — Kalevipoja kuju. Kalevipoja-ainelistele lugudele on Kreutzwald lisanud ka muud rahvaloomingulist materjali, mille ta on suure asjatundlikkusega liitnud vägilase kuju ümber. Rahvalt saadud materjali, millest enamiku moodustasid rahvajutud, esitas koostaja algriimilise rahvaluule vormis. Sel kombel materjale ühendades andis Kreutzwald neile oma aja ühiskondliku elu progressiivsete taotluste suuna ja koostas eepose, mis sai aluseks eesti rahvalikule kirjandusele.

Ükski rahvaeepos pole tekkinud valmiskujul rahva suus. Kõigi nende tekkimisel on etendanud suurt osa

[9] Kalevipoeg, II lugu, lk. 32.

andekad laulikud, kes suuliselt edasiantavaid kangelaslaule, muinasjutte, muistendeid jm. rahvaluule teoseid on oskuslikult ümber töötades liitnud orgaaniliseks tervikuks ning sel teel kujundanud suurepäraseid mälestusmärke rahvaste elust. Fr. R. Kreutzwaldile langes eesti rahva eepose kujundamine. «Kalevipoega» võime nimetada rahvaloomingu ja Kreutzwaldi loomingu ühissaavutuseks.

Oma elutöö pühendas Fr. R. Kreutzwald mitte rahva kurnajatele ajaviiteks, kuna «laps (s. o. «Kalevipoeg»,— *L. R.*) ei ole ju parkettpõrandate ja tapetseeritud seinte jaoks sündinud»[10], nagu ütleb laulik ise, vaid orjuses ägavale töötavale rahvale.

3

Eesti rahva eepose põhiideeks on rahva võitlus oma vabaduse ja sõltumatuse eest, rahvahulkade võitlus igasuguse rõhumise vastu. Põhiidee hõlmab teose kõiki teisi ideesid ja probleeme, nagu loova töö, eesti ja vene rahva sõpruse, usuvastase võitluse, ühtse riigivõimu jm. ideed.

Soovituses «Kalevipojale» väljendab Kreutzwald oma kavatsuse avaldada rahvale «muistse põlve pärandusest» «salasõnumeid», pajatada «paremat est päevadest» ning rahva «armsama aegade ilust».[11] Kreutzwaldi eesmärgiks on rahva kauge muinasaja ülistamisega ja tema kannatuste ning võitluste meenutamisega äratada töötava rahva eneseteadvust ja rõhujate vihkamise tunnet, innustada rahvast võitlusele feodaalsete orjastajatega. Eepose sündmustik toimubki varafeodaalsete suhete kujunemise ja feodalismi perioodil, kusjuures pearõhk langeb rahva võitlusele saksa «raudrüütlitega».

Põhiidee kandjaks on eepose nimikangelane — Kalevipoeg, kelle ümber on keskendatud teose sündmustik. Kangelase tegevuse, kogu tema elu kaudu antakse edasi eepose surematud ideed, Kalevipoja kuju on teoses esita-

---

[10] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 23. jaanuarist 1859.
[11] Kalevipoeg, lk. 3.

tud sümboolsena; temas on leidnud kehastust rahvas kogu oma olemuses ja kõigi oma püüdlustega. Rahvas, rahva vabadus, rahva võim on eeposes antud ühtses individualiseeritud kujus — Kalevipojas. Rahvaluulele omaste tinglike poetiseerimis- ja idealiseerimisvõtete kohaselt nimetatakse Kalevipoega eeposes kuningaks. Kalevipoja kujus näeme väsimatut töömeest, kaitsjat ning hoolitsejat rõhutute eest, vaprat ning julget võitlejat. Töötav rahvas on temasse koondanud oma parimad iseloomujooned: armastuse rahva ja viha tema vaenlaste ning rõhujate vastu, sügava patriotismitunde, kartmatuse, vapruse, aususe jne.

Seoses põhiideega on eeposes idee ühtsest jagamatust riigist. Ajal, millal põhiliselt toimub teose sündmustik, oli maa ja rahvas killustunud. Samal ajal näitasid läänest tulnud välisvaenlaste vallutuskatsed, kuivõrd vajalik on maa ühendamine ühtseks riigiks. Korduvalt toonitatakse «Kalevipojas» mõtet, et

> Kangem saagu kuningaksi,
> Vahvam teiste vanemaksi!
> Võimus jäägu ü h e voliks,
> Ü h e kätte kuningriiki[12].

Eepose sündmustiku käigus avaldub selgesti mõte, et kogu võim riigis peab kuuluma Kalevipojale (s. o. rahvale). Nii on riigivõimu ühtsuse all mõeldud võimu kuulumist rahvale, kusjuures rahvavõimu eesotsas seisavad tema kõige paremad esindajad.

> Jääb aga riiki jagamata
> Ühe poja päranduseks,
> Siis on tükil tugevusta,
> Suurel kivil kindelusta.
> Osad väetid, võimetumad
> Sööksid üksteist ise ära.[13]

Laulik väljendab õigesti, et rahva jõud ja tugevus võitluses orjastajate vastu peitub ta ühtsuses. Killustunud maad aga ähvardaks hävimine — võitlused väiksemate osade vahel võimu pärast nõrgestaksid jõude ja aitaksid

[12] Kalevipoeg, XVII lugu, lk. 263.
[13] Kalevipoeg, II lugu, lk. 33.

välisvaenlastel maa oma valdusse haarata. Üheks põhjuseks, miks saksa raudrüütlitel XIII sajandi algul õnnestus vallutada maa ning muuta eestlased orjadeks, oligi Baltimaade rahvaste killustumus.

Eepose tegevustiku esimese poole vältel näeme töötava rahva rahulikku ja õnnelikku elu. Kohe pärast kuningaks saamist asub Kalevipoeg, s. o. rahvas, loovale tööle:

> Võttis kätte adrasahad
> Austelles adra-tööda,
> Põllumehe põlvekesta.[14]

Esimeseks tööks on tal kündmine ning uute põllumaade loomine:

> Kalevite kallim poega,
> Märssi seljas, mõõka puusas,
> Seadis adra aisadelle,
> Pani hobu adra ette,
> Rakendas ruuna künnile;
> Hakkas sooda sahkamaie,
> Kuiva maada kündemaie,
> Arupinda pööramaie.[15]

Väsimatult ööd ja päevad töötades vallutab rahvas looduse — muudab sood ja rabadki tulutoovaks. Töö tulemusena muutuvad

> ... paigad põllumaaksi,
> Vägevaksi viljamaaksi,
> Teised kohad karjamaaksi,
> Murumaaksi, heinamaaksi[16].

Kalevipoja tegevuse kaudu ilmneb rahva vastupidavus ja sihikindlus töös ning võitluses loodusega. Siin kajastuvad ka töötava rahva usk oma jõusse ja kindel veendumus, et ta on võimeline väsimatu tööga alistama endale kogu loodust.

Võimas tööpaatos läbib kogu eepost — nii rahva rahuliku elu kui ka tema võitluste ajal. Töötava rahva visadust ja raugematut jõudu näeme ka teiste tööde juures. Rahva tegevus on kantud soovist parandada oma olu-

[14] Kalevipoeg, VIII lugu, lk. 125.
[15] Sealsamas.
[16] Sealsamas.

korda. Sama eesmärk kajastub ka töös linnade ehitamisel, mis peavad saama

Varjupaigaks vanadelle,
Rahu-urkaks raukadelle,
Peidunurgaks piigadelle,
Kaitsetoaks käharpäile,
Nutukambriks nõtradelle,
Leinakojaks leskedelle[17].

Eeposes kajastuvad eesti ja vene rahva sajandite vältel kestnud koostöö ja sõbralikud suhted, mis eriti avaldusid eesti ja vene talupoegade ühises võitluses baltisaksa mõisnike vastu. Juba eepose sissejuhatuses, kus kõneldakse eestlaste olukorrast enne Vene riigiga ühendamist, mil maa oli alatiste sõdade tallermaa, ning jutustades lääne röövvallutajate sissetungimisega rahvale põhjustatud kannatustest, ütleb laulik, et selline oli

...Eesti muistepõli
Enne Vene valitsuse
Armutiiva kaitsemista[18].

Laulik märgib seega, kuivõrd vajalik ja ajalooliselt tähtis oli rahvale Eesti ühendamine Vene riigiga 1710. aastal.

Sõprus ja koostöö kahe naaberrahva vahel avaldub eepose sündmustikus. Rahva tööd — tulutoovate põllumaade loomist, linnade ehitamist — ja õnnelikku elu soodustab koostöö idanaabriga. Eesti ja vene rahva sõprus kajastub teoses eriti Kalevipoja käikude kaudu Peipsi taha. Ka siis, kui Kalevipoeg on saanud teada, et maad ähvardab vaenlane, ja kui kangelane kavatseb asuda maa kindlustamisele, otsustab ta minna «Peipsi järve piiridelle»[19] ehitusmaterjali tooma. Kalevipoeg käib korduvalt Pihkvast laudu toomas, sammudes iga kord otse läbi Peipsi järve. Heanaaberlike sidemete süvendamiseks kavatseb Kalevipoeg ehitada silla «Peipsist üle teise poole»[20].

---

[17] Kalevipoeg, X lugu, lk. 157.
[18] Kalevipoeg, lk. 12.
[19] Kalevipoeg, X lugu, lk. 157.
[20] Kalevipoeg, XII lugu, lk. 188.

Eeposes leiab õiget kajastumist mõte, et loova töö eeltingimuseks on rahu. Rahu säilitamine nõuab aga pidevat valvsust ja oma maa kindlustamist vaenlaste vastu. Eeposes on öeldud:

Ja et sahameeste seisus
Rahupäevil ikka õitseks,
Sõjakärast solkimata,
Vaenu-verest värvimata,
Seks on mõnusada mõõka
Kuningalle kanguseksi
Igas kohas väga tarvis:
Toeks tungijate vastu,
Varjuks vastu vaenlaselle,
Miska kurja karistada,
Vaenu-viha vähendada,
Riigi seadust kohendada.[21]

Sissetungijatega koos tulevad sõjakurnad, orjakütked, näljapiinad, viletspõlved ja katkusurmad.[22] Kui aga sõda on möödapääsematu, siis

Vahva mees ei karda verda!
Mehed seisku sõja mässul
Raudaseina tugevusel,
Seisku kui tammed tuulessa,
Kaljumüürid marudessa;
Seisku vaenus vankumata,
Sõjas tugiks teiste eessa![23]

Rahva rahulik elu kestab seni, kui tal on kokkupuuteid ainult sõbraliku idanaabriga. Niipea kui maale tungivad läänest tulnud röövvallutajad, lõpeb rahva õnnelik rahupõlv ja algab võitlus oma vabaduse ja sõltumatuse kaitsmiseks. Rahva võitlus skandinaavia ja saksa raudrüütlite vastu kajastub eeposes otseselt. Jutustatakse, kuidas vaenlased laastavad maad, riisuvad rahva vara, piinavad elanikke, tapavad tugevamaid.[24] Vaenlaste eesmärgiks on maa vallutamine ja rahva orjastamine. Seepärast ei tunta julma vaenlase vastu mingit halastust ega armu. Oma vabadust kaitstes hävitab rahvas sisse-

[21] Kalevipoeg, VIII lugu, lk. 125.
[22] Kalevipoeg, lk. 12.
[23] Kalevipoeg, IX lugu, lk. 135.
[24] Kalevipoeg, XVII lugu, lk. 261.

tungijaid tuhandete kaupa. Võidukat Assamalla lahingut seab laulik eeskujuks tulevastele põlvedele:

Mehed olgu nii kui müüri,
Seisku nii kui raudaseina,
Teraksesta tehtud tornid,
Seisku vahvast sõjasõidul
Tammemetsa tugevusel,
Kaljurünka kindelusel
Varjuks vaenu tungi vastu...
Meie maa, see jäägu mõrsjaks,
Priipõlve pärijaksi![25]

Halastamatult leiab eeposes hukkamõistu kodumaa reetmine. Rahvas Kalevipoja kehastuses hävitab kõik kolm raudmeest, kes tulevad ettepanekuga asuda nende teenistusse ning kes kangelase keeldumisel püüavad teda salaja selja tagant tappa. Rahvas on teadlik oma tugevuses ja üleolekus kõigist raudmeestest, mistõttu neljas raudmees, kes taotleb sama eesmärki meelitustega, saadetakse põlgusega tagasi:

Olen võimusel vägevam,
Kehakangusel tugevam,
Pikkusel teist palju pikem;
Teod ei kõlba teenijaksi,
Ega suurus sulaseksi,
Ega pikkus päiliseksi,
Võimus võõra voli alla.
Ennemini elan üksi
Kehva mehikese kombel,
Kui et sulgun sunni alla,
Võõra voliduse alla.[26]

Ajaloost aga teame, et rahva kangelaslik, ajuti küll edukas võitlus saksa ristirüütlitega lõppes eestlastele õnnetult. Oma aja kohta hästi relvastatud röövvallutajail õnnestus määratu suure jõudude ülekaalu ja teiste maade ning paavsti toetusel alistada Baltimaade rahvad, kes olid killustatud ning viletsa relvastusega. Eestlased muudeti orjadeks, nad jäid mõisnike täieliku voli alla. Eeposes esitatud Kalevipoja surm[27] sümboliseeribki rahva vabaduse kaotust, tema sattumist 700-aastasesse

[25] Kalevipoeg, XVII lugu, lk. 262—263.
[26] Kalevipoeg, XX lugu, lk. 313.
[27] Sealsamas, lk. 315.

orjusesse. Rahva ja tema püüdluste kehastusena ei võinud ju Kalevipoeg edasi elada, kui suri tema vabadus.

Eeposes avaldub ilmekalt rahva võitlus oma vabaduse ja sõltumatuse eest ka sisemiste orjastajatega — ekspluateerijatega. Kui võitlus röövvallutajatega kajastub «Kalevipojas» otseselt, siis orjusevastase võitluse kujutamisel on kasutatud rahvaloomingule omast allegooriat ja fantastikat. Võitlust rahva rõhujate ja kurnajate vastu esitatakse eeposes Kalevipoja võitluse kaudu Sarvikuga. Sarviku kujus on leidnud kehastust talupoegi kurnav balti-saksa mõisnik. Tema kodu — põrgu — on mõisa võrdkuju. XIV loos esitatud põrgu kirjeldus vastab pärisorjusel põhinevale rikkale mõisale. Põrgu on töötava rahva kurnamiskohaks, siin on:

Töötuba sulastelle,
Orjapoiste varjupaika,
Teopoiste pärispaika...[28],

samuti ka

Tütarlaste töötuba,
Orjapiiga varjupaika,
Vaimutüdrukute nurka:
Siin neid vaeseid vaevatakse,
Mitmel puhul piinatakse[29].

Põrgusse on kokku kuhjatud rahva higi ja vaevaga loodud rikkused. Põrgu õueski ei ole «muru ega mulda»:

Maa oli selge rahane,
Tänavteed taalderista.[30]

Kõigi nende tohutute rikkuste loojaks on orjastatud töörahvas. Eeposes kõneldakse, kuidas Sarvik-taat

Sunnib korra sulaseida,
Teise korra tütarlapsi
Teopäevi tegemaie,
Kus nad vaesed raudakambris
Raskeid töösid toimetavad,
Vaskikambris valju tööda
Sarvikulle sigitavad.
Raudakeppi nuhtleb rampa,
Vaskne vitsa viibijada[31].

[28] Kalevipoeg, XIV lugu, lk. 212.
[29] Sealsamas, lk. 213.
[30] Sealsamas, lk. 215.
[31] Sealsamas, lk. 216.

Põrgu kirjelduses on eeposes õigesti esitatud töötava rahva iseloomustus mõisale. Laulis ju kurnatud rahvas mõisa kohta, et:

Sialdap paistab pergupaika,
Kuumendab kuradiauku,
Kus sidä valda vaevatakse,
Kihelkonda kiusatakse,
Piigalapsi piinatakse.

Samuti oli levinud väga paljudes teisendites rahvalaul milles avaldub sügav viha mõisa vastu:

Kui ma pääsen mõisa'asta,
Siis ma pääsen põrgu'usta,
Pääsen kui soe suusta,
Lõvi lõugade vahelta,
Havi hammaste taganta.

Kalevipoeg vabastab põrgu orjuses peetud piigad võitleb Sarvikuga ning võitluse tulemusena aheldab põrguisanda. Sel kombel kajastuvad «Kalevipojas» orjastatud rahva ülestõusud, millised on meile ajaloost tuntud alates XIII sajandist. Teatavasti selliste stiihiliste ülestõusude tagajärjel lõhuti ja põletati nii mõnigi mõis (põrgupaik), kuid loodetud vabadust ei suutnud need ülestõusud rahvale anda.

«Kalevipoja» põhiideega on lahutamatus seoses usu vastane idee. Orjuse sügava vaenlasena, samuti ka kiri kute ja pappide kui rahva orjastajate vastu võitlejana on Kreutzwald koostanud suurepärase usuvastase teose Eepost tervikuna läbib rahvaloomingut iseloomustav terav usuvastane võitlus. Reaktsioonilise leeri esindajad XIX sajandil, samuti ka XX sajandi kirjandusteadlased ja «uurijad», moonutades igati rahvaluule kui ka «Kalevipoja» võitlevaid ideid, vaikisid täiesti selle rahvale nii tüüpilise ja eeposes ühe olulisema idee olemasolust.

Kuid juba 1934. a. on sellele esmakordselt tähelepanu juhtinud nõukogude kirjanduse rajaja Maksim Gorki kes, nimetades vanimaid jumala vastu võitlejaid, kõrvutab eesti rahvaeepose kangelast Prometheusega. Nõukogude kirjanike esimesel üleliidulisel kongressil ütles M. Gorki oma ettekandes: «Ent mida võimsamaks ja

vägevamaks muutus orjapidaja, seda kõrgemale taevasse tõusid jumalad, massides aga tekkis jumalavastane liikumine, mis kehastus Prometheuse, eesti Kalevipoja ja teiste kangelaste kujul, kes nägid jumalas neile vaenulikku käskijate käskijat.»[32]

Usuvastane võitlus eeposes avaldub Kalevipoja kuju ja tegevuse kaudu. Juba ainult vägilase liikumine paneb taeva värisema:

> Kus ta läheb, taevas läigib,
> Kus ta kõnnib, taevas kõigub.[33]

Kalevipoeg on inimeste abistaja ja kaitsja. Ta töötab ja võitleb rahva õnne ja vabaduse eest. Ta alistab ilma jumala abita looduse. Inimeste teadmiste ja silmaringi avardamiseks võtab Kalevipoeg ette sõidu maailma otsa, ta hävitab rahva põliseid vaenlasi. Kogu Kalevipoja tegevus on suunatud töötava rahva rõhujate ja pimestajate ning sellega ühes ka nende abimehe ja toetaja — jumala — vastu. Usuvastane võitlus on eeposes rakendatud vabadusvõitluse idee teenistusse. Kalevipoeg on ristiusu vastu võitleja. Rahva mütoloogiliste jumalatega on tal sõbralikud suhted. Selline usuvastase idee esitus on ajalooliselt tõepärane. Teatavasti kasutasid saksa raudrüütlid XIII sajandil eestlaste maale tungides oma vallutusaktsiooni õigustamiseks ristiusku. Baltimaile vallutuseesmärgil tungimist maskeeriti paganaile ristiusu toomise sildiga. Võitlus ristiusu vastu kujunes rahval oluliseks osaks võitlusest oma vabaduse ja sõltumatuse eest.

Eepose põhiidee lahenduse annab Kreutzwald meile teose võimsates lõppvärssides. «Kalevipoja» sümboolne lõpp sisaldab endas kindla veendumuse, et kord saabub aeg, kus puuduvad töötava rahva rõhujad ja pimestajad ning nende abilised — jumalad. See näitab, et kuigi rahvas suruti orjusse, kandis ta endas siiski mõtet, et kunagi saab ta ise oma elu peremeheks. Samas esitab Kreutzwald rahvale ka üleskutse võitluseks parema tuleviku eest. Laulik ütleb:

---

[32] M. Gorki, Kirjandusest, Tallinn, 1948, lk. 386.
[33] Kalevipoeg, XVII lugu, lk. 261.

Aga ükskord algab aega,
Kus kõik piirud kahel otsal
Lausa lähvad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Käe kaljukammitsasta —
Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.[34]

Tule all tuleb mõista rahva teadlikku võitlust oma vabaduse ja sõltumatuse saavutamiseks. Selles on selgesti tunnetatud võitluse vajadus igasugusest — nii majanduslikust, sotsiaalsest kui ka vaimsest rõhumisest vabanemiseks.

«Kalevipoja» põhiideestiku vaatlus näitab meile, kuivõrd suur sotsiaalne tähtsus oli teosel oma kaasajale. Fr. R. Kreutzwald on hästi tundnud oma rahva minevikku ja tema tegelikku olukorda kaasajal; sellest tulenevalt on eeposes õigesti mõistetud ja esitatud rahva võitluse vajadus rõhumisest vabanemiseks.

4

Võrreldes teiste kirjandusteostega, on eesti rahva suurteosel «Kalevipojal» oma iseärasused. Juba eepose sisus võime märgata mõndagi teosele iseloomustavat. Enamik «Kalevipoja» sündmustikku kajastab eesti rahva elu varafeodaalsete suhete kujunemise ja sellele järgneval ajastul. Fr. R. Kreutzwald on eepose sündmustikule lisanud omapoolseid vaatlusi — vihjeid kaasaja, s. o. XIX sajandi esimese poole sotsiaalsetele vastuoludele, sidudes niiviisi kauget minevikku oma kaasajaga. Nii näiteks esinevad XVI loos, kus kirjeldatakse teekonda maailma otsa, järgmised värsid:

Sulevipoeg pajatama:
«Kurat võtku tulekünka,
Kust ei kasu kellelegi!
Kodu võiks ta rehekütjaks,
Saunameestel küljesoojaks
Mitmes kohas mõnus olla,

[34] Kalevipoeg, XX lugu, lk. 316.

Kus üks süld ehk pere kohta
Armu poolest annetakse.
Praegu pole paremat mul:
Pistan piibu põlemaie.»[35]

Kreutzwald ise ütleb nende värsside kohta: «See paha nali pole pärit saagast, vaid väljaandjalt ja käib ühe rikka metsamõisa omaniku kohta, kes oma talupoegadele tõesti ainult ü h e sülla puid annab; muu tuleb neil kas osta või varastada!»[36] Selliseid kaasajale vihjavaid värsse on koostaja osavalt eepose tegevustikku põiminud. Samuti kohtame «Kalevipojas» Kreutzwaldi enda mitmesuguseid mõtteid ja arutlusi (vt. eriti eepose sissejuhatuses). Uurijail seisab ees suur ja tõsine ning ühtlasi tänuväärt töö kõigi nende lauliku omapoolsete lisanduste lahtimõtestamisel ning selgitamisel, mis puhul ja millisel eesmärgil on Kreutzwald need oma töösse liitnud.

Eeposes on rikkalikult kasutamist leidnud mitmesugused kunstilised kujundusvahendid. Eriti rohkesti on ideede edasiandmiseks tarvitatud sümboolikat, fantastikat, allegooriat jm. Selliste rahvaloomingule omaste kujundusvahendite tarvitamise tingis eriti võitlus eepose avaldamise eest. «Kalevipoja» julm kärpimine tsensori poolt sundis Kreutzwaldi esitama teravaid võitlusideid varjatud kujul. Sellest tulenevalt ei saa eeposes esinevaid tegelasi, sündmusi jm. mõista alati sõna-sõnalt, vaid «Kalevipoega» peab lugema nii, nagu seda õpetas Kreutzwald, öeldes: «Kellel siin himu «K a l e v i p o e g a» lugeda, see ärgu tehku seda mitte üksnes ajaviiteks, vaid l u g e g u j ä r e l e m õ t l e m i s e g a.»[37]

Eepose ideede ja sündmustiku esitamiseks on Kreutzwald kasutanud värsivormi. Kuigi Kreutzwaldi poolt saadud ained olid enamasti jutustuse, s. o. proosa vormis, töötas ta need vormiliselt ümber, mille tulemusena «Kalevipoeg» kujutab endast värsivormilist jutustust. Eepose värsid on loodud eesti algriimilise rahvalaulu vormis. Kõik algriimilise rahvalaulu vormilised, keeleli-

[35] Kalevipoeg, XVI lugu, lk. 250.
[36] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 22. novembrist 1860.
[37] Sippelgas II, 1861, lk. 29. Minu sõrendus. — *L. R.*

sed ja stiililised iseärasused on iseloomustavad ka «Kalevipojale». Värsid on enamasti kaheksasilbilised ja rõhulis-rõhutu rütmiga (s. t. nad koosnevad neljast trohheilisest värsijalast). Igal sammul leidub siin algriimi ja parallelismi.

Eepose keel on arhailine, s. t. samuti kui algriimilistes rahvalauludeski on siin esinev rahvakeel oma arenemise varasemal astmel. Selles on säilinud hulk vanu keelendeid ja vorme, milliseid tingis rahvalaulu värsimõõdu kasutamine.

Eepose keel on silmapaistev oma sõnavara rikkuse poolest. Rahvakeele hea tundmine on aidanud Kreutzwaldil koostada teost, mida iseloomustab suurepärane keel. Kreutzwald oma kirjas Faehlmannile märgibki: «Oma eesti keele, mida kirjutan, olen ma õppinud nagu noor lind laulu, oma rahva suust kuulates... mu püüd oli ainult nii väljenduda, et inimesed minust aru saaksid.»[38]

Rahvakeele head tundmist osutab ka eepose stiil. Oskuslikult on teoses sisu edasiandmisel kasutatud rahvapäraseid kõne- ja lausekujundeid (epiteete, võrdlusi, eufemisme, isikustamist, astendusi jm.). Eepose stiili rahvalikkust tõstavad ka Kreutzwaldi poolt rohkesti kasutatud vanasõnad ja kõnekäänud.

«Kalevipoja» värsil, keelel ja stiilil on suur osa eepose muinasaegse koloriidi süvendamisel.

5

Tutvumine eepose saamislooga, samuti ka tema ideestikuga näitab, et meil on tegemist teosega, milles õigesti kajastuvad eesti rahva elu ja sajandeid kestnud võitlused. Koostatud põhiliselt rahvaluulelise materjali alusel, on «Kalevipoeg» meie esimene algupärane rahvalik kirjandusteos ja tema koostaja — Fr. R. Kreutzwald — eesti kirjanduse rajaja. Kreutzwald, mõistes juba tol ajal, et rahvaliku kirjanduse allikaks on rahvalooming, on teadlik eepose osast eesti kirjanduses. Oma kirjas

[38] Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 24. detsembrist 1842.

A. Schiefnerile ütleb ta, et «... kui «Kalevipojast» ... rahvaväljaanne korraldatakse, siis tohime sõnakese rääkida eesti kirjanduse algusest ...»[39]

Eepose esimeste annete ilmumise ajal, veel enne teose lõplikku avaldamist, asusid reaktsioonilise leeri esindajad teostama oma kallaletungi «Kalevipojale». «Kalevipojast» sai teos, mille ümber ligemale terve sajandi jooksul toimus kahe kultuuri võitlus. Eepose ainete loojaks oli ju rasket ja alandavat orjaelu elav töötav rahvas, mille tõttu teos on töörahva mõtete ja püüdluste elav kajastus. Eeposes kõlab töötajate kindel veendumus oma võidus kõigi rõhujate ja pimestajate üle. See kõik oli aga teravas vastuolus mõisnike ja pastorite taotlustega, mistõttu võitlust põhjustasid eepos tervikuna ning tema koostaja demokraatlik tegevus. «Kalevipoja» valmimise ajal asuvad rünnakule pastorid — reaktsioonilise mõisnike ideoloogid (Kallmeyer, Ahrens, Schüdlöffel jt.). Eepose ilmumine annab rünnakuile uut hoogu. Koostajale heidetakse ette teose ebarahvalikkust, selle väljamõtlemist koostaja enese poolt, kaasaja probleemide esitamist eeposes. Teose mahavaikimise ning tema võitlusideede nõrgestamise eesmärgil «arvustatakse» eepose keelt ning kunstilist vormi. Pastoritega käsikäes võitlevad «Kalevipoja» vastu ka tekkiva kodanluse esindajad (Jannsen jt.).

Selles teravas ideoloogilises võitluses toetavad Kreutzwaldi vene kultuuri progressiivsed inimesed — Vene Teaduste Akadeemia liikmed, samuti ka eesti demokraatlikud tegelased, kes rõhutavad eepose sotsiaalset tähtsust ning tõstavad esile tema kunstilisi väärtusi. «Kalevipoja» aktiivseks kaitsjaks ja populariseerijaks on C. R. Jakobson, kes oma kirjutustes rõhutab eepose ühiskondlikku tähtsust. C. R. Jakobson kirjutab: «Kui meil ka muud ei oleks, oma «Kalevipoja» laulu peale võime uhked olla ja tohime temaga kõigi teiste rahvaste ette astuda ...»[40] Eepose populariseerimisel kasutab Jakobson oma laialt levinud koolilugemikke ning 1878. a. ilmuma hakanud ajalehte «Sakala». «Kalevipoja» kaits-

[39] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 12. veebruarist 1860.
[40] Eesti Postimees 1866, nr. 26.

jaks ja populariseerijaks on ka Jakobsoni võitluskaaslane Ado Reinvald, kes märgib, et «Kalevipoeg» on «täiesti eestlaste oma varandus. Siin pidid nüüd meie rahva põlgajad punastama», kuna nad ei suutnud uskuda, «et meil nii suur... varandus on».[41] Eepose austajaiks ja kaitsjaiks olid ka teised eesti progressiivsed kirjanikud (L. Koidula, M. Veske, J. Kunder, E. Bornhöhe jt.). «Kalevipoeg» mõjutas ka progressiivseid kunstnikke nende loomingulises arengus (maalikunstnik Köler, skulptor Weizenberg, helilooja Kunileid-Saebelmann jt.).

Teose rahvapäraste ainete ning ideede, samuti ka demokraatliku suuna esindajate kaitsemise ja tutvustamise tulemusena suurenes järjest «Kalevipoja» populaarsus massides. Eepose vastased asusid seetõttu võitlust jätkama varjatult. «Kalevipojale» silmakirjalikult kiidulaule lauldes püüti samaaegselt moonutada ja varjata teose progressiivseid ideid. Maskeeritult võitlevad eepose vastu kodanliku natsionalismi ideoloogid (pastorid M. J. Eisen ja V. Reiman), samuti ka noor-eestlased— kosmopoliidid (Aavik, Tuglas jt.). Eepose ideid püüti reaktsioonilise kodanluse poolt rakendada kodanliku natsionalismi teenistusse. Selle ebaõnnestumisel võeti kasutusele teine tee — asuti otsima «Kalevipoja» vigu ja puudusi ning leiti, et eepos vajab «palju parandusi ja täiendust...»,[42] mistõttu olevat vaja koostada uus eepos. Kõige sobivamaks ümbertegijaks leiti olevat pastor J. Hurt (!), sama pastor Hurt, kes reaktsioonilise suuna kuuleka käsilasena salgas maha «Kalevipoja» ideelise sisu ning leidis eeposel olevat vaid esteetilist väärtust.[43]

Käesoleva sajandi algul asus «Kalevipoja»-vastase võitluse etteotsa eesti reaktsioonilise kodanluse ideoloogiat kandev Noor-Eesti rühmitus. Tuglas, Aavik, Suits jt. teostavad eeposele järjekindlalt kallaletunge oma halvustavate ja laimavate kirjutustega, millede eesmärgiks oli «Kalevipoja» hävitamine, soov sundida rahvast unustama oma eepos. Nii leiab Aavik, et ««Kalevipoeg» on eesti viletsuse, armetuse, hõreduse, viriluse, lodevuse,

[41] A. Reinvald, Seletus Kalevipojast, 1877, lk. 22.
[42] M. J. Eisen, Eesti Postimees 1889, nr. 49.
[43] Vt. Vana kannel, 1886, eessõna.

lohakuse, maitsetuse ja puuduliku keeleoskuse hästivastav symbool ja jäädav mälestusmärk. Yksikud paremad kohad ei jaksa seda yldmuljet muuta ega «Kvp-a» päästa»[44]. Tuglas kutsub koguni «unustama kogu nähtus (s. o. «Kalevipoeg»)»[45]. Nii püütakse panna rahvast unustama oma võitlusülesandeid, nii ründab reaktsiooniline kodanlus, võideldes «Kalevipoja» vastu, töötava rahva vabastusliikumist.

Eesti töötav rahvas hindas aga «Kalevipoega» kui «oma ootuste ja lootuste» kehastust. Töötav rahvas mõistis, et eeposes kajastuvad töötajate suured eesmärgid ning üleskutse võitlusele nende eesmärkide saavutamiseks. V. Kingissepp, J. Kreuks, J. Lauristin jt. tundsid hästi rahvaloomingut kui ka «Kalevipoega» ning kasutasid seda suurepärast materjali oma publitsistikas.

«Kalevipoega» hindavad kõrgelt ja asuvad teda reaktsiooni rünnakute vastu kaitsema eesti proletaarsed ja demokraatlikud kirjanikud. Korduvalt on Kalevipoja-motiive kasutanud proletaarne kirjanik Juhan Lilienbach, kes Kalevipoja teemat reaktsiooni tingimustes on sidunud revolutsiooniliste sündmustega. Kirjanik kasutab Kalevipoja kuju töörahvahulkade klassiteadlikkuse tõstmiseks, selgitamiseks, et töötav rahvas vabaneb rõhumisest ainuüksi oma jõu abil teadliku võitluse kaudu.

Kodanlik-natsionalistliku diktatuuri päevil jätkus võitlus «Kalevipoja» ümber endises suunas, kusjuures vastaste võitlusvahendidki olid endised — eepose moonutamine ja võltsimine. Ainsas enam-vähem täielikus väljaandes, mis ilmus kodanluse võimutsemise ajal (1935. a.), olid näiteks kõrvaldatud värsid, milles ilmekalt kajastus eesti ja vene rahva sõprus. Sama tendentsi rakendati kooliväljaannetes. Koolides õpetati ja püüti õpilastesse sisendada halvustavat suhtumist «Kalevipojasse». Eepose käsitlemisel moonutati selles esinevaid võitlusideid, salati maha «Kalevipoja» rõhujate- ja usuvastane võitlus.

«Kalevipoja»-vastast võitlust vanas suunas jätkata püüdsid nõukogude korra ajal kodanlikud natsionalistid,

[44] J. Aavik, Kuidas suhtuda «Kalevipojale», Tallinn—Tartu, 1933, lk. 24.
[45] F. Tuglas, Kriitika I, Tartu, 1919, lk. 118.

eesotsas N. Andreseniga, kes rakendasid eepose väljaandes (1946. a.) samuti «kärbete» süsteemi.

Kogu võitlus, mis on toimunud eepose ümber, osutab ilmekalt, et kodanlus õigesti tunnetas «Kalevipoja» tähtsust ja tema jõudu; sellest tingituna püüti kõigiti võltsida eepose ideid ja probleeme, püüti eepost igati «maha teha», kardeti terviklikku, kärpimata «Kalevipoega» välja anda.

6

Eesti rahva elus on «Kalevipojal» silmapaistev koht. Rahva «muistse vaba õnneaja» esitamine eeposes õhutas ja aitas mobiliseerida töötavat rahvast võitlusele temalt röövitud õiguste ja vabaduse taastamiseks — võitlusele ekspluateerimise vastu. «Kalevipoja» võitlevast olemusest tingituna on progressiivsed jõud peaaegu terve sajandi vältel kasutanud teda mõjuva ideelise relvana töötava rahva ekspluateerijate ja reaktsiooni vastu. Eepos etendas suurt osa rahva innustamisel ja tema võitlusjõudude koondamisel ekspluataatoreist vabanemiseks. «Kalevipoja» võitlusideed olid eesti rahvale innustavaks eeskujuks ka Suures Isamaasõjas võitluses saksa fašistlike okupantidega.

Eesti kirjanduses pole peale «Kalevipoja» teist teost, milles kasutatud materjal ulatuks nii kaugele rahva minevikku. Töötava rahva soovide ja püüdluste kehastus, eesti kirjanduse esimene suurteos — «Kalevipoeg» — on kujunenud kogu eesti progressiivse kultuuri alussambaks.

Alles nõukogude võimu tingimustes on eesti rahva eepos saanud väärilise hinnangu osaliseks ja on kujunenud armastatud teoseks kogu rahvale. Pärast kodanlike natsionalistide grupi purustamist, kes igati püüdsid vähendada «Kalevipoja» mõju ning propageerida eepose kodanlik-objektivistlikku käsitlust, on muutunud eepose käsitlus nii kirjandusteaduslikes töödes kui ka koolides. «Kalevipoja» uurimisele on asutud esmakordselt tõeliselt teaduslikelt positsioonidelt lähtudes. Uurimistööde eesmärgiks on tuua päevavalgele kõik see, mida Kreutzwald oma «Kalevipojaga» tahtis rahvale ütelda. Eeposest on nii 1951. kui ka käesoleval — 1953. aastal

ilmunud massilises tiraažis uued väljaanded, mille aluseks on Kreutzwaldi enda poolt redigeeritud «Kalevipoeg». Eesti rahva eepos on nüüd kättesaadav ka vennasvabariikide lugejaile, kuna «Kalevipojast» on ilmunud kaks venekeelset väljaannet.

Nõukogude inimesed hindavad «Kalevipoega» kui kunstiteost, milles suurepärases kunstilises vormis avalduvad sügavad ideed, milledel on tänapäevalgi suur tähtsus. Eeposes esinev elujaatus, kartmatus raskuste ees, sügav veendumus oma jõus, armastus rahva vastu, patriotism ja ind loovaks ülesehitustööks on omased igale nõukogude inimesele, mille tõttu «Kalevipoeg» on meile lähedane ja mõistetav.

KREUTZWALDI OSA EESTI RAHVUSLIKU KIRJAKEELE JA SELLE ORTOGRAAFIA KUJUNEMISEL

A. Kask

Kuigi Kreutzwald ei olnud otseselt keelemees, on ometi tema osatähtsus eesti rahvusliku kirjakeele kujunemisel suurem kui ühelgi teisel tema kaasaegsel. See on tingitud sellest elavast huvist, mida Kreutzwald tundis keeleküsimuste vastu, sellest innust ja vaimustusest, millega ta suhtus eesti rahvusliku kirjakeele arendamisse, sellest järjekindlusest ja püsivusest, millega ta võitles kõige reaktsioonilise ja iganenu vastu keelepõllul, aga ka sellest suurest autoriteedist, mida ta omas «Lauluisana», «Viru laulikuna», «Kalevipoja» loojana ja eesti silmapaistvama kirjanikuna oma kaasaegsete hulgas. Kogu oma 40-aastase kirjandusliku tegevuse jooksul on Kreutzwald pidevalt jälginud keelt, on taotlenud rahvusliku kirjakeele muutmist väljendusvõimelisemaks, sõnarikkamaks ja ortograafiliselt loomulikumaks.

1

Kui Kreutzwald möödunud sajandi 40-ndates aastates alustas oma kirjanduslikku tegevust, ei olnud kapitalistlikud suhted Eestis veel nii kaugele arenenud, et oleks võinud lõpule jõuda eesti rahvuse ning sellega seoses ka ühise eesti rahvuskeele kujunemise protsess. Tõsi küll, O. W. Masing oli eesti kirjakeele baasiks soovitanud võtta murret, mida kõneldakse Virumaa maamurde alal ja Järvamaal, ning F. R. Faehlmann oli hiljem sedasama

rõhutanud,[1] kuid et tingimused ühtse rahvuskeele kujunemiseks veel puudusid, püsisid edasi kaks kirjakeelt, s. o. lõuna- ja põhja-eesti kirjakeel, ning isegi põhja-eesti autorid tarvitasid oma töödes suurel määral oma kodumurde jooni (näit. C. Freundlich, J. V. Jannsen jt.). See olukord eesti kirjakeele tarvitamise alal ei rahulda Kreutzwaldi ning ta hakkab aktiivselt võitlema ühise eesti kirjakeele kujundamise eest.

Vastuses Õpetatud Eesti Seltsi (ÕES-i) poolt 1841. a. esitatud ringkirjalisele küsimusele, kuidas saavutada ühist kirjakeelt, märgib Kreutzwald, et ÕES saaks omalt poolt kaasa aidata ühise kirjakeele kujunemisele sellega, et ta kohustuks maarahvale määratud töödes kasutama ainult tallinna murret, kusjuures põhja-eestilist kirjakeelt tuleks rikastada seesuguste tartumurdeliste sõnadega, mis tallinna murdes kas puuduvad või on võõrapärased. Ei olevat karta, et lõuna-eestlased tallinnamurdelisest keelest aru ei saa, sest nad lugevat niikuinii põhja-eesti keeles kirjutatud raamatuid. ÕES pidavat loobuma tartu murde tarvitamisest seltsi poolt väljaantavas kalendris, samuti olevat kahjulik uue «Eesti kooliraamatu» algkursuse («Luggemisse Ramat laste kolitamisse tarvis. Eddimänne jaggo» 1841) avaldamine lõuna-eesti murdes. Ühise kirjakeele kujunemiseks olevat vajalik, et koolides juba lugemise algkursusest alates tarvitataks põhja-eesti keelt.[2]

Sama seisukohta murrete ja kirjakeele suhte küsimuses avaldab Kreutzwald teatavasti ka hiljem. Nii näiteks, arvustades 1843. a. kalendrit, leiab ta, et mitte rahvas, vaid pastorid on need, kes ütlevad, et lõuna-eesti rahvas ei saa põhja-eesti keelest aru. Haritum osa lõuna-eestlastest väitvat koguni, et põhja-eesti keel on ilusam ja meeldivam. Ainult «mustakuueliste päevavaraste jõuk» püüdvat kinnitada vastupidist. Kõik see, mis rahvale hariduslikult väärtuslik, on ilmunud põhja-eesti keeles, kogu lõuna-eestilisel kirikukirjandusel polevat aga mingi-

[1] Vrd. O. W. Masing, Beitr. XVI, 1822, lk. 59, ja F. R. Faehlmann, «Versuch die estnischen Verba in Conjugationen zu ordnen», 1842, lk. 12, samuti «Ueber die Declination der estnischen Nomina», Verh. GEG I, 3, 1844, lk. 20.

[2] Vrd. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, 1936, lk. 24.

sugust mõju rahva elule.[3] Sedasama kordab ta ka 1847. a. kirjas Faehlmannile, märkides, et «ainult eelarvamuste küüsis olevad pastorid, kes oma ninaotsast kaugemale ei näe, püüavad endid ja teisi eelarvamuses hoida, et kohalik maarahvas ei saavat aru tallinna murdest»[4]. Ühes selleaegses kirjas H. Neusile avaldab Kreutzwald koguni arvamust, et rahvas ise oleks keeleliselt juba ammu ühinenud, kui seda ei oleks takistanud kohalikud pastorid.[5]

Kreutzwald on seega veendunud, et on vajalik ühine kirjakeel. See kirjakeel peab baseeruma põhja-eesti murdel. Senine tartumurdeline kirjakeel, mida püüavad säilitada ainult tagurlikud pastorid, peab kord-korralt taanduma. Seda Kreutzwaldi seisukohta kinnitas kogu selleaegse eesti kirjakeele areng ühise rahvuskeele suunas, seda kinnitas ka tartumurdelise kirjanduse ilmumise pidev vähenemine.

Kreutzwald ei piirdunud aga üksnes sellega, et ta võitles tartumurdelise kirjakeele vastu, vaid ta soovis, et ühine põhja-eesti kirjakeel oleks ühtlane ja vaba murdevigadest. Kirjas Faehlmannile (24. dets. 1842) märgib ta, et kuigi Järvamaal kõneldavat *ka* asemel *koa, maa* asemel *moa, Ado* asemel *Voado,* või Läänemaal öeldavat *pane vöö vööle* asemel *panne ö öle* (s. o. *pane öö ööle*), siiski olevat mõttetu seesuguste vormide tarvitamine kirjakeeles.[6]

Et Kreutzwald pärines Lääne-Virumaalt, s. o. sellelt murdealalt, mis oli saanud põhja-eesti kirjakeele lähtekohaks ja mida selle ajajärgu keelemeeste poolt peeti kirjakeele alusena kõige sobivamaks, ja et ta tundis ka, nagu ta ise märgib, «Viru, Alutaguse, Järva, Arju ja Läänemaa» murret,[7] siis ei kahelnud Kreutzwald selles, et tema poolt tarvitatud keel on üldiselt arusaadav. Põhja-eesti keskmurde seisukohalt pilkab ta oma «Kilplastes» (22., 23. ja 26. ptk.) Jannseni läänemurdelisi vorme nagu *hiiredel* (s. o. hiirtel), *tubbakast* (s. o. tuba-

[3] Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, lk. 18 jj.
[4] Sealsamas, lk. 111.
[5] Kreutzwaldi kiri H. Neusile 13. juulist 1847.
[6] Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, lk. 18.
[7] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale jüripäeval 1862.

kat), *anni* rasv (*ani*, s. o. hane rasv), istub *laudas* (s. o. lauas) jne. Seesugust murdeliste joontega keelt nimetab Kreutzwald vastandina «selgele» keelele «hagana» keeleks. Ta on veendunud, et tema poolt tarvitatav põhjaeesti keskmurdel baseeruv kirjakeel on parem kui läänemurdeline Körberi ja Jannseni keel. Ühes 1850. a. kirjutatud kirjas Sachssendahlile ütleb ta: «Minu vusserdatud Virumaa-murrak ei pruugi Vändra oma ees punastada... Hoolimata kõigist Faehlmanni poolt hurjutatud puudustest ja vigadest peaks erapooletu lugeja minu eestikeelses kirjaviisis väljenduse ikkagi natuke ladusamaks tunnistama kui vändralaste kirjatöödes...»[8]

Korduvalt nuriseb Kreutzwald oma aja sulemeeste keeletarvituse üle ka järgnevail aastakümneil. Kirjas Schiefnerile ütleb ta selleaegsete pastoritest kirjameeste keele kohta sapiselt: «Härradel pastoritel näib eesti keele suhtes valitsevat kõigutamatu usk, et nad sel alal ei tarvitse töötada, vaid et püha vaim neile alati sisendab selle, mis on õige. Kas on nüüd see püha vaim erinev tollest, kes esimesel nelipühapäeval kõiksuguseid keeli kõneles, või on seal muid põhjusi, kuid üks on igatahes kindel, et tänapäeva püha vaim keele alal on soperdaja.»[9] Samas kirjas märgib ta vendade Körberite kohta: «Mõlemad kirjutavad hoolega eesti rahvale, kuid ei ole võimelised ühtki eesti sõna õigesti käänama.» Samuti kui pastorite eesti keelt pilkab Kreutzwald ka nende harimatute köstrite keeletarvitust, kes «kirjakeelseks» pidasid *sanna* tarvitamist *sõna* asemel.[10]

Tõsist muret tunneb Kreutzwald ühise ja ühtlase eesti rahvuskeele kujunemise pärast. Kuigi 60-ndates ja 70-ndates aastates, sõltuvalt majandusliku ja ühiskondliku elu arengust, põhja-eesti kirjakeel oli kujunenud küll rahvuskeeleks, ei olnud see kaugeltki ühtlane. Kreutzwaldi pahandab mitte ainult selleaegsete rahvaraamatute kirjutajate madal vaimne tase ja ilmuva kirjanduse alaväärtuslikkus, vaid ka ilmuvate raamatute ebaühtlane murdeline ja vigane keel. 1867. a. kirjutab ta Yrjö-Kos-

[8] Kreutzwaldi kiri C. E. Sachssendahlile 6. veebruarist 1850.
[9] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 11. juulist 1862.
[10] Vrd. «Kilplaste...» 25. ptk., samuti kiri A. J. Sjögrenile 17. aprillist 1869.

kinenile, et eesti alaealine lugejaskond odavate vastutustundetult turule paisatud alaväärtuslike raamatute ostmisel mitte ainult ei kuluta asjatult oma raha, vaid «kõige halvem seejuures on, et lugejad aja jooksul oma emakeele unustavad ja kirjanduslikkude parasiitide poolt solgitud keelt lõpuks eesti keeleks hakkavad pidama».[11] Aasta hiljem märgib ta sama küsimuse kohta kirjas Koidulale: «Kui kaua peab meie kallis e m a k e e l vaese lapse kombel mailmas hulkuma ja kannatama, et igamees oma tuju tema külles nuhtlemata tohib ilmutada!»[12]

Kreutzwald, taotledes ühist rahvuskeelt, võitleb seejuures igasuguste kõrvalekaldumiste vastu põhja-eesti keskmurde keelest. Nii heidab ta mitmel korral Koidulale ette, et viimane oma «Emmajõe öpikus» kirjakeelse *teda* asemel tarvitab lääne-eestilist vormi *tend.* Sel puhul ütleb Kreutzwald: «Niisugused hirmutised tuleksid õigusega meie salmitagujatele jätta, aga kes meie eesti keele vaimu ja väärikust veidigi mõistab, ei tohi nendele ega nendetaolistele maotustele ruumi anda.»[13] Samuti ei ole Kreutzwald rahul ka J. Hurda keeletarvituses esinevate lõunaeestiliste erijoontega, öeldes nende kohta Koidulale: «Milleks ja missuguse häda pärast peaksime meie oma *juba*-st tema *joba* kasuks loobuma? Tema ja Jakobson oma järelkäijatega kirjutagu pealegi *tõine* ja *tõised,* meie jääme, samuti nagu meie esivanemadki, *e* juurde, sest et meie kõrv ei kuule rahvakeeles siin mingit muud häälikut.»[14]

Rahvusliku kirjakeele arendamisel — nagu juba eespool on sellele viidatud — lähtus Kreutzwald põhja-eesti keskmurdelisest rahvakeelest. Kogu oma tegevuse jooksul rõhutab ta kirjakeele üldrahvalikkust. Et tal, nagu ta 1842. a. kirjas Faehlmannile ise väidab, puuduvad igasugused teadmised eesti keele grammatika alal, siis toetub ta eesti keele tarvitamisel rahvakeele tundmisele. Oma keeletarvituse kohta ütleb ta: «Oma eesti keele —

---

[11] Kreutzwaldi kiri Yrjö-Koskinenile 10. jaanuarist 1867.

[12] Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 55, kiri 24. jaanuarist 1868.

[13] Sealsamas, lk. 44.

[14] Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus II, lk. 153, kiri 16. veebruarist 1871.

või eesti keele, mida ma kirjutan,. olen ma nagu noor lind laulu, oma rahva suust õppinud; kas selles on kübetki grammatikast, ei või ma väita, kuid ma ei ole selle üle ka kunagi pead murdnud, vaid mu püüdeks on ainult olnud — ennast nii väljendada, et inimesed minust aru saaksid.»[15] Ja kuigi Kreutzwald hiljem lähemalt tutvub eesti keele grammatikaga, rõhutab ta endiselt keele üldrahvalikkust. Ta asub seisukohal, et elav rahvakeel olgu aluseks grammatikale, mitte grammatika rahvakeelele. Kui grammatika normid satuvad vastuollu elava üldrahvaliku keelega, siis on normid väärad. Tunnustades Ed. Ahrensi keelelisi võimeid, ei saa ta siiski õigeks pidada kõiki Ahrensi seisukohti, vaid arvustab neid rahvakeele alusel. Ta ei saa näiteks omaks võtta kõiki vigu, mis Ahrens on leidnud tema «Sõda» korrigeerides. Sel puhul ütleb ta: «Märgitud vigadest ei saanud ma kõiki aktsepteerida, sest elav rahvakeel tarvitab vorme just nõnda, nagu mina nad edasi andsin.»[16] Elav rahvakeel on Kreutzwaldile selleks, mille poole tuleb eesti kirjameestel püüda. Lõpetades oma maateaduslike vihikute sarja «Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on» väljaandmist 1849. a. leiab ta, et ta keeletarvitus ei ole veel küllalt rahvapärane. Ta olevat aga rahul sellegagi, «kui Ma-rahvas ja mu meiesuggune õppimata ja kolitamata inimene sest arru saab, mis ramatus kulutati»[17]. Seega keele üldrahvalikkus ja üldarusaadavus on need momendid, mis Kreutzwaldi keelelist tegevust määravad.

Kreutzwald ei lase end häirida nn. õpetatud keelemeeste arvustusest, kui ta on veendunud, et tema poolt kirjutatu just sel kujul, nagu tema selle on esitanud, on rahvale kõige arusaadavam. Nii näiteks kirjutab ta oma tolleaegse ortograafia kohta Sachssendahlile: «Minu ortograafia ei pea muutuma teistele juhtnööriks ega ole tal ka mingit muud otstarvet, mina püüan ainult kirjakeelt võimalikult kõnekeele sarnaseks vormida (Minu sõrendus. — *A. K.*), ja kui rahvas

[15] Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, lk. 17, kiri 24. detsembrist 1842.

[16] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 9. novembrist 1854; ka Kreutzwaldi kiri C. Reinthalile 9. detsembrist 1856.

[17] «Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on», V, 1849, lk. 160.

minu keelest aru saab, siis hoolin mina meie õpetatud kukkede kiremisest koguni vähe.»[18] Väga õigesti tõstab Kreutzwald esile erinevuse omaenda ja Ahrensi keelelise tegevuse eesmärkide vahel. Kui Ahrens teda järjekordselt «Inland'is» (1859, vg. 965) ründab, kirjutab Kreutzwald Schiefnerile: «Ta (s. o. Ahrens. — *A. K.*) peab silmas õpetatud keeleuurijaid, mina eesti rahvast. Kui need just nii kõnelevad, nagu mina kirjutan, siis ei tekita see loba mulle vähimatki muret; — mina lähen oma teed ja lasen koeri haukuda.»[19]

Kreutzwaldi taotlused ühise rahvuskeele kujundamisel polnud tulemusteta, sest Kreutzwald märkas, et seoses ühiskondliku elu arenemisega küpsevad tingimused ühise rahvuskeele arenemiseks. Ta oli õigel teel, kui ta püüdis kõigiti kaasa aidata üldrahvaliku ja üldarusaadava rahvuskeele kujunemisele.

2

Keeleküsimustest huvitas Kreutzwaldi juba tema tegevuse algusest peale kõige enam eesti k i r j a v i i s i p r o b l e e m. 1841. a. esineb Kreutzwald ÕES-i koosolekul ettekandega seltsi ülesandeist ja teeb sel puhul ühtlasi ettepaneku fikseerida eesti kirjaviis, kuid tol korral valitud 9-liikmeline kirjaviisikomisjon ei lahenda ülesannet. Kreutzwald, kes ennast sel ajal keeleküsimustes peab võhikuks, ei saa rahul olla vana, saksapärase kirjaviisiga ja teeb juba «Vina-katkust» (1840) alates katseid parandada kirjaviisi. Ta tunneb vastumeelsust saksa pastoritelt pärineva kirjaviisi vastu, kuid ta esimesed kirjaviisi parandamise katsed pole järjekindlad[20] ja tekitavad seetõttu rahulolematust. Nii märgivad ta esimese töö ortograafilisi puudusi D. H. Jürgenson[21], J. J. Nocks[22] jt.

[18] Kreutzwaldi kiri C. E. Sachssendahlile 24. veebruarist 1851.
[19] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 12. veebruarist 1860.
[20] Kui vana ortograafia kohaselt kirjutati pikk vokaal lahtises silbis ühe tähega (*nore, vina*) ja kinnises silbis kahe tähega (*noor, viin*), siis tahaks Kreutzwald märkimist ühtlustada ja kirjutab seepärast *vin, vina, päv, päva,* kuid ka *noore, kaarik jne.*
[21] Vrd. Verh. GEG 1844, 1, 3, lk. 72.
[22] Vrd. Jürgensoni kiri Kreutzwaldile 17. maist 1840.

Hädas on Kreutzwaldi ortograafiaga ka Faehlmann, kes Kreutzwaldi töid lugedes korduvalt ahastab ja ütleb, et ta kirjutagu kas ühe või teise süsteemi päraselt, kuid peaasi — kirjutagu järjekindlalt. Kreutzwald püüab oma sõbra nõuandeid täita, püüab kasutada Faehlmanni poolt loodud kirjaviisi, kuid kurdab, et see pole kerge.

Hoolimata neist raskustest, mida keeleküsimused Kreutzwaldile valmistasid, jätkab ta parema kirjaviisi otsinguid. Kui 1843. a. ilmub Ahrensi grammatika, siis suhtub Kreutzwald algul sellesse väga skeptiliselt. Ta kirjutab sel puhul Faehlmannile: «Mina võin võhikuna ainult niipalju selle töö kohta ütelda, et kui ma eesti keelt sugugi ei tunneks, siis ma Ahrensi keeleõpetusest eesti keelt kunagi ei suudaks ära õppida.»[23] Ka uues kirjaviisis kirjutatud G. H. Schüdlöffeli töö «Toomas Westen, Lapo rahva uso ärataja Norra maal» ei rahulda teda sel ajal. Kui aga Ahrensi ettepanekud tarvitusele võtta soome kirjaviis pooldamist ei leia tagurlike pastorite ringkondades, siis muutuvad Faehlmann ja Kreutzwald uue kirjaviisi suhtes leplikumaks ja rakendavad seda katseks 1846. a. «Ma-rahva Kalendris». Kreutzwald ütleb, et uus kirjaviis talle meeldivat, sest sellega saavutatavat kindlad ortograafilised normid.[24] Ometi ei jää Kreutzwald ja Faehlmann seekord veel uue kirjaviisi seisukohale. Ahrensi vastuolud ÕES-iga, eriti Faehlmanniga, samuti uue kirjaviisi esialgne ebasoodus vastuvõtt rahva poolt — need tegurid aitavad kaasa selleks, et järgmistel aastatel Kreutzwald ja ÕES tarvitavad Faehlmanni poolt fikseeritud vana kirjaviisi teisendit[25] ja loobuvad uuest kirjaviisist.

Kui Faehlmann 1850. a. sureb, jääb Kreutzwald ilma oma sõbrast ja keelelisest nõuandjast. Tal tuleb nüüd keelelisi küsimusi iseseisvamalt lahendama hakata. Seejuures toetub ta rahvale, sest oli ju Kreutzwaldi püüdeks eelkõige nii kirjutada, et rahvas temast aru saaks.

---

[23] Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, lk. 52, kiri aprillist 1844.

[24] Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, lk. 72, Kreutzwaldi kiri 13. augustist 1845.

[25] Trükist ilmus Faehlmanni käsitlus ortograafiast alles 1852. a. (Verh. GEG 1852, II, 4).

1850. a. lõpul on tema kätte sattunud hulk eestlaste kirju ja ta on märganud, et harimata eestlased kirjutavad iseenesest uue kirjaviisi kohaselt. See on tekitanud temas tõsiseid kahtlusi, kuid ometi ei suuda ta esialgu ise otsustada, missugune kirjaviis on kõige rahvapärasem. Neid Kreutzwaldi kahtlusi aitavad lahendada tema selleaegsed kokkupuuted Vene Teaduste Akadeemia liikme A. J. Sjögreniga ning tutvumine viimase seisukohtadega eesti kirjaviisi küsimustes. Nimelt oli akadeemik Sjögren juba 1849. a. avaldanud Vene Teaduste Akadeemia ajaloo-keeleteaduse osakonna bülletäänis kirjutise, milles ta muuseas teravalt arvustas eesti keele vana kirjaviisi ja näitas, et see ei vasta rahvapärasele häälduse, sest see on saksapärane, sakslaste poolt tarvitusele võetud ja eesti keelele kõigiti ebasobiv.[26] Samu seisukohti kordas ta ka bülletääni järgmises köites avaldatud kirjutises.[27]

Kirjavahetus Sjögreniga ja lähem tutvumine Sjögreni seisukohtadega on Kreutzwaldi keeleliste vaadete kujunemisel murrangulise tähtsusega. Kui Kreutzwald esialgu veel kahtleb uue kirjaviisi vastuvõetavuses, siis 1851. a. sügisel on Kreutzwald Sjögreni mõjul asunud täiel määral uut kirjaviisi pooldavale seisukohale. Nagu Kreutzwald ise akad. Sjögrenile kirjutab, on Sjögren teda ergutanud järelemõtlemisele, ja ta on leidnud mõndagi, mis teda e e s t i seisukohalt uutele vaadetele on juhtinud.[28]

Seda murrangut oma vaadetes kirjeldab Kreutzwald lähemalt ühes järgmisel aastal Sachssendahlile saadetud kirjas. Siin märgib Kreutzwald, et kui Sachssendahl tema kalendri ortograafiaga rahul ei ole, siis ei tule selle üle imestada, sest tema polevat ainuke laitja, vaid neid olevat terve leegion. See tulenevat lihtsast põhjusest: nemad vaatavat asjale s a k s a seisukohast, kuna õige olevat küsimusele läheneda ainult e e s t i seisuko-

[26] Vrd. S j ö g r e n, Zur Etnographie Livlands, Bulletin de la classe historico-philologique de l'académie impérial des sciences de St.-Petersbourg, Tome VII, 1850.

[27] Vrd. S j ö g r e n i kirjutis «Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeister'schen Sprachprobe», Bulletin ..., Tome VIII, 1851.

[28] Kreutzwaldi kiri A. J. Sjögrenile 25. septembrist 1851.

hast. Kui tema mõni aasta tagasi «Toomas Westenit» esimest korda lugenud, siis olevat temaga samuti juhtunud, et ta polevat selles rakendatud kirjaviisi osanud õigesti hinnata. Tema õnneks või õnnetuseks sattunud aga paar aastat tagasi tema pihku hulk koolitamata eestlaste poolt kirjutatud kirju, ja ta märganud oma üllatuseks, et need inimesed instinktiivselt kirjutavad soome ortograafia kohaselt: *mina*, *sina*, *teda*, samuti *olema*, *elama* jne. Tema hilisem kokkupuutumine Sjögreniga olevat talle avanud silmad, ta olevat hakanud nähtusi nüüd eesti seisukohast vaatlema — ja nii olevatki temas toimunud pööre.[29]

Seda ümberorienteerumist võib märgata ka Kreutzwaldi poolt toimetatavas «Maa-rahva Kasulises Kalendris», mis 1852. a. siirdus Faehlmanni kirjaviisilt uuele kirjaviisile.

Nagu eespool mainitud kirjadest selgub, on Sjögren suutnud Kreutzwaldile selgitada, et kirjaviisiküsimus ei ole rahva teistest eluavaldustest lahus olev probleem, vaid et selleski küsimuses tuleb lähtuda vastavast rahvast. Et eesti keel ei ole suhtlemisvahendiks sakslastele, vaid eestlastele, tuleb ka selle keele ortograafias lähtuda mitte saksa keele kirjaviisist, vaid eestlase seisukohast.

Kirjavahetus akad. Sjögreniga ja tutvumine Sjögreni töödega aitas oluliselt kaasa Kreutzwaldi vaadete kujunemisele. Alates 1851. aastast pöörab Kreutzwald lõplikult selja vanale kirjaviisile kui feodalismiajastu pärandile, mis kajastab endas iganenud minevikku. Ühtlasi muutub tema suhtumine ÕES-i tegelastesse teravamaks, nagu see ilmneb tülist, mis tekkis Kreutzwaldi poolt Tartu ülikooli 50 aasta juubeli puhul kirjutatud tervituse kirjaviisi pärast. Nimelt oli Kreutzwald 1852. a. septembris saatnud seltsile oma juubelitervituse, mille ta oli teadlikult kirjutanud uues kirjaviisis. Kui ta aga detsembris juubelipidustustele tuli, nägi ta oma pahameeleks ja imestuseks, et selts oli ilma tema nõusolekuta tema töö lasknud trükkida vanas kirjaviisis. Kreutzwald protesteerib selle vastu energiliselt ja laseb omal kulul paralleelselt ÕES-i poolt väljaantud juubelitervi-

[29] Kreutzwaldi kiri C. E. Sachssendahlile 16. septembrist 1851

tusele teatava arvu eksemplare trükkida uues kirjaviisis.[30] Ühtlasi saadab ta mõlemad väljaanded akad. Sjögrenile hindamiseks.

Kõneldes senistest kirjaviisidest, märgib Kreutzwald oma kirjas Sjögrenile 2. märtsil 1853 järgmist: «Teil on täielik õigus, kui te soovitate p õ h j a l i k k u reformi eesti kirjaviisi alal, sest läbinisti vusserdatud rõivahilbu paikamine ei vii millenigi, nagu ma oma kogemuste põhjal võin väita, kuna ma olen aastate kaupa seda narridekäru kaasa aidanud vedada. Meie tagurlased peavad vana kirjaviisi nii täiuslikuks ja otstarbekaks, et nad imestavad, kuidas võidakse taotleda selle muutmist. Nende arvates ei leidu peale sakslaste ühelgi rahval kogu maailmas nii ehtsat ortograafiat, kui seda on XVI sajandist pärinev eesti kirjaviis.»[31] Selle «eeskujuliku kirjaviisi» näiteks toob ta rea sõnu nagu *sulle*, *villu*, *villi*, *õlle*, *vannutama*, *tänna* jt., mis konservatiivide poolt kirjutatakse küll ühel kujul, kuid loetakse kahte viisi, näit. *sulle* ja *sule*, *villu* ja *vilu*, *õlle* ja *õle*, *vannutama* ja *vanutama* jne. Lihtne eestlane, kes sellest õpetlaste pudrust midagi ei tea, teeb selget vahet sõnade nagu *sulle*, *sule* ja *suule* (vanas kirjaviisis *sule*) vahel. Ühtlasi kordab Kreutzwald siin seda, mida ta juba kirjas Sachssendahlile oli märkinud, öeldes: «Huvitav on seejuures näha, kuidas koolitamata eestlane, kes ilma õpetajata ja õpetuseta natuke kirjutama on õppinud, instinktiivselt õiget tabab; ta kirjutab *mina*, *sina*, *tema*, *sõna* jne. järjekindlalt ega lase end millestki eksiteele viia. Kui aga meie õpetatud pastorite tähelepanu sellele juhtida, siis öeldakse: rumal talupoeg on õnnelik, kui ta mõne kirjamärgi on suutnud joonistada, ja jätab laiskuse tõttu teise konsonandi märkimata. Meil ei tarvitse siin lähemalt uurima hakata,» — lisab Kreutzwald — «k u m b pooltest on siin rumalam.»[32]

Nagu siit selgub, on Kreutzwald veendunud selles, et need pooliti kirjaoskamatud talupojad, kelle tarkus ei

[30] Kreutzwaldi poolt väljaantud juubelitervitus ilmus jaanuaris 1853, pealkirja all «Tarto Alma maaterile viekümne aasta lõpetuse rõemo-pühal sel 12 Deetsembril 1852».

[31] Kreutzwaldi kiri A. J. Sjögrenile 2. märtsist 1853.

[32] Sealsamas.

küündinud saksa kirjaviisi kiidetud «kõrgusteni», on eestlastena kirjaviisiküsimuses õigel teel. Selles, mida teised sel ajal pidasid keeleveaks, näeb Kreutzwald tulevase eesti kirjaviisi ainuõigeid vorme. Lihtsate talupoegade «keeleviga» on Kreutzwaldi veendumuste kujunemisel mitte vähem oluline kui soome kirjaviisi eeskuju. Kreutzwaldi tihe ühtekuuluvus tolleaegse talurahvaga ongi see, mis teda lahutab Kuusalu pastorist Ahrensist, kes oma uuendusettepanekutegi tegemisel lähtus kiriku huvidest. Kreutzwald ei ole «väljasureva rahva» muuseumivarade koguja, nagu seda olid paljud nn. estofiilid, vaid ta pilk on suunatud tulevikku. Sellepärast jätkabki Kreutzwald, kuigi sellal ainukese kirjamehena, oma tööde avaldamist uues kirjaviisis. Nii ilmub temalt lisaks 1852. a. avaldatud «Maa-rahva Kasulisele Kalendrile» ja ülikooli juubelitervitusele 1853. a. «Paar sammokest rändamise teed», 1854. a. eepiline luuletus «Sõda» jne. Kreutzwaldi teosed on sel ajajärgul ainukesteks uuekirjaviisilisteks töödeks. Erilist pahameelt valmistab Kreutzwaldile see, et ka noorsoole tuubitakse koolis vana kirjaviisi. Ta on väga pahane Põlva pastorile Schwartzile, kelle sulest ilmus 1852. a. «Koli-ramatu» esimese osana «Lühhikenne õppetus õigest kirjotamissest», mis oli koostatud vana kirjaviisi alusel. Seda kooliraamatut nimetab Kreutzwald korduvalt «koli-raamatuks».

Kreutzwald ei piirdu aga ainult uue kirjaviisi tarvitamisega, vaid ta propageerib seda igal võimalusel. Kui 1857. a. esimesed eesti ajalehed hakkavad ilmuma, kasutab Kreutzwald võimalust «Tallorahva Postimehhe» kaudu kirjaviisiküsimust üles tõsta ja uut kirjaviisi tutvustada. Korduvalt puudutab ta kirjaviisiküsimust ka oma «Maa-rahva Kasulises Kalendris». Küllaltki huvitavalt tõstab ta kirjaviisiküsimuse üles oma pooltõlkelises satiirilises teoses «Kilplaste imevärklikud, väga kentsakad, maailmas kuulmata ja tänini veel üleskirjutamata jutud ja teud». Siin suunab ta oma pilke J. V. Jannseni vastu, kes oma töödes kasutas vana kirjaviisi. Sellele küsimusele on ta pühendanud terve 25. peatüki, milles kilplased Uppakallo isandalt kaitset paluvad selle vastu, «et üks Kilpla kirjamees mite enam ei tohiks oma kirjasi kui tänini trüki panna, kus sees kallis selge Kilpla keele-

murre ärasalgatakse. Kuis tohib üks mõistlik tark kirja mees s õ n a kirjutada, kus «sanna» peab seisma ehk «sannumetoja» kohta s õ n u m i t o o j a panna, ja sedaviisi kõik vanast päritud kunstlikud jooned kui «temma, minna, sinna, nimmi» ja nende sarnased: tema, mina, sina, nimi etc. kirjutada, et kirja sõna välja näitab, kui tuleks ta rahva suust ja ei mite raamatust»[33].

Seega rõhutab Kreutzwald ka siin teravalt rahvakeelsuse põhimõtet, pidades oluliseks, et kiri väljendaks rahvapärast hääldamist. Teiselt poolt tõstab ta siin esile aga ka uue kirjaviisi ökonoomsust ja otstarbekust, näidates, et uus kirjaviis võimaldab keelt väiksema tähtede arvuga täpsemalt kirja panna. Ta märgib selle kohta: «Nõnda oleme ilja aegu ühest uuest väga targa mehe kunstlikust kirjast üleslugenud, et kümme lehe poole peal, kui meie uuendaja värki peaks kirjutatama 627 ealeta pookstavi maha jääks ja selle kahjule mite suuremat lisa ei tuleks, kui 97 ealega pookstavi, mis vähem on kui üks kuendik.»[34] Tõsist kahetsust avaldab Kreutzwald selle üle, et Jannsen ei taipa vana kirjaviisi võõrapärasust ja iganenust. Järgmise (26.) peatüki lõpul kirjutab ta: «Pilkamise teelt tõele tagasi minnes, tuleb küll väga kahetseda, et mõni meie rahva sugust sündinud mees, kellele Jumal kenad andeid jaganud, üsna võeras ikes hakanud vedama, ja sest kütkest ennast enam ei oska peasta, mis rohkem kahe saea aasta eest keele tundmata võerad meie keele sarvi olid sidunud.»[35]

Tagurlik Jannsen reageerib Kreutzwaldi kirjutisele sellega, et ta «Kilplaste» ilmumise puhul joone all poolpilkeliselt vastab: tema jäävat niikaua veel endise kirjaviisi juurde, kuni «pibel, jutlusse ja lauloramat ma kele», s. o. vanas kirjaviisis on.[36]

Eriti tunduvalt aitas uut kirjaviisi laiematele hulkadele tutvustada poleemika, mis toimus «Tallorahva Postimehhe» veergudel aastail 1857—1858. Poleemika sai alguse Kreutzwaldi küsimusest tolleaegsele rahvaraama-

[33] K r e u t z w a l d, Kilplaste imevärklikud... jutud ja teud. 1857, lk. 80.
[34] Sealsamas.
[35] Sealsamas, lk. 82.
[36] Perno Postimees 1857, nr 19, lk. 154.

tute kirjutajale N. F. Russowile, miks viimane ei loobuvat vanast kirjaviisist.[37] Russow vastab sellele «Tallorahva Postimehhes», märkides, et kuni rahvas uut kirjaviisi veel ei tunne, seni olevat rahval raske uues kirjaviisis kirjutatud raamatuid lugeda. Pealegi õpetatavat koolides lugemist vanakirjaviisilise kooliraamatu alusel.[38]

Kreutzwald omakorda kirjutab Russowile värsivormilise vastuse, milles ta süüdistab eesti ajalehti, et need ei arvesta keele rahvapärast tarvitusviisi, vaid püüavad säilitada vana kirjaviisi. Pilkeliselt ütleb ta selle kohta:

«Aga, vader, seda hullo,
Mis naad keeleks kirja pannud,
On vist tont neil' ise annud!
K o l i täidab nende pugu,
K o o l i s t ei pea ükski lugu.»[39]

Et Kreutzwaldi vastus Russowit otseselt ei riivanud, jätab Russow sellele vastamata. Küll aga hakkab ta Kreutzwaldi soovi kohaselt uut kirjaviisi tarvitama. Nii ilmuvad 1858. a. Russowi tõlkes «Eestimaa Talorahva seadus» ja «Juhatamise kiri talokoguduste kohtomeestele» uues kirjaviisis.

«Tallorahva Postimehhes» aga jätkab Kreutzwald uue kirjaviisi propageerimist. Siin avaldatakse uuekirjaviisiline jutt «Vana karjakrants» ja küsitakse lugejailt, mis nemad uuest kirjaviisist arvavad.[40] Esimesena võtab sõna Kreutzwald, kellelt poleemika algatus oli lähtunud. Ta hindab õige karmilt vana kirjaviisi ja peab seda «tondi keeleks». Ta ütleb: «Kes vanast kammitsast oma jalga ei julge peasta, se ei ole minu seltsimees! ja kuhu ühte neid mehi palju koko astub: senna ei tõsta ma sundimata oma jalga mitte. Minu tee läheb e d a s i! — Kes paigale s e i s m a jääb, astub teadmata igapääv sammu t a g a s i. Ma olen kaua kül võeras ikkes vedanud, sakslaste adraga meie põldu künnud ja tondi äkkega äästanud, enne kui targemate õpetuse abiga märkama sain, et asja lugu loodud kombel sedaviisi pikemalt edasi ei või-

[37] Maa-rahva Kasuline Kalender 1857, lk. 19, 20.
[38] Tallorahva Postimees 1857, nr. 23, lk. 180.
[39] Tallorahva Postimees 1857, nr. 25, lk. 195.
[40] Vrd. Tallorahva Postimees 1857, nr. 37, 41 ja 43.

nud minna.»[41] Edasi pöördub ta lugejate poole ja märgib: «Võtke korra pisukest vaeva ette, asjalugu selge silmaga läbi katsuda, ei mite sakslaste prilli klaaside läbi, kuda tännini tegite, külap siis leiate, kuda Maakeele kirja mite Saksakeele kirja vormidesse ei tohi valada, nemad on üsna võerad teine teisega, kes kuskil koko ei sünni.»[42] See võõrapärasus eesti vanas kirjaviisis olevat tekkinud sellest, et sakslased meie keeles esimesi raamatuid kirjutasid, ilma et nad eesti keelt oleksid küllalt osanud. Nad olevat «esiteks kõrvaga eksinud, ja iljemini seda eksitust kirja tähtedega teiste silma ette toonud». Nii olevat tekkinud olukord, et «kus lodud kombel üks ealeta pookstav sõna keskel seisis, senna asutati kaks, ja kus kaks ealega kirjatähte pidid olema, senna pandi üks. Sedaviisi kirjutati siis: minno emma, sinno issa, rummal sanna, parrem sannum, võera male, sola tünder j. m. t.»[43]. Nii olevat loodud kirjaviis, mis ei võimalda vahet teha näiteks sõnade *vanutama* (kangast) ja *vannutama* (kohtumehi) vahel ega vasta vähimalgi määral eesti keelele. Olevat juba aeg eelarvamuste paelust vabaneda ja vanast kirjaviisist loobuda.

See Kreutzwaldi kirjutis on esimene ulatuslikum laiemale lugejaskonnale määratud käsitlus uuest kirjaviisist, kus mitte ainult ei näidata vana kirjaviisi puudusi, vaid ühtlasi selgitatakse, kuidas vana kirjaviis tekkis ja miks see võõrapärane kirjaviis eestlasi ei rahulda. Selle kirjutisega avas «Tallorahva Postimees» poleemika, mille ülesandeks pidi olema selgitada tulevast eesti keele kirjaviisi. Poleemikast osavõtjad olid oma valdavas enamuses aga kõik veel vana harjumuspärase kirjaviisi kütkes. Leidus ainult üksikuid, kes pooldasid uut kirjaviisi ning mõistsid vana kirjaviisi reaktsioonilist olemust (näit. Võrumaa kirjasaatja Treumuth).[44] «Tallorahva Postimehhe» toimetaja pastor Theol lõpetab poleemika 1858. a. uue kirjaviisi vastaste sõnavõttudega, esitades seejuures oma mittemidagi-ütleva seisukoha: «Minna tunnistan tõeks, et ma kele kirjutamine Soomlaste visi järrele

[41] Tallorahva Postimees 1857, nr. 43, lk. 353.
[42] Sealsamas, lk. 354.
[43] Sealsamas, lk. 355.
[44] Tallorahva Postimees 1857, nr. 49, lk. 403.

õigem on, kui meie vanna viis, agga minna tunnistan ka heaks, rahva kätte sedda visi jätta, kelle järrele keik nende ramatud on kirjutud ja trükkitud.»[45] Kreutzwaldi pahandab seesugune sisuliselt vana kirjaviisi pooldav seisukoht ja ta avaldab sel puhul kalendris oma tuntud pilkeloo «Tuisulased», milles ta mitte ainult ei naeruväärista uue kirjaviisi vastaseid, vaid naelutab kinni ka «Tallorahva Postimehhe» reaktsioonilise seisukoha, lõpetades oma kirjutise parodeerivate sõnadega: «Meie tunneme kül, et meil Tuisulandis väga palju vigalist on, aga parandada ei tohi seda ükski.»[46]

See esimene ulatuslikum poleemika eesti ajakirjanduses täitis oma ülesande. Kreutzwald oli suutnud sellega kirjaviisi-probleemi teadlaste kabinetiküsimusest teha r a h v a asjaks, oli suutnud näidata vana kirjaviisi tagurlikku iseloomu, oli suutnud eestlastes mõnel määral huvi äratada eesti keele vastu. Trükistegi arv, mis aastail 1857—1859 ilmuvad uues kirjaviisis, on tunduvalt kasvanud.

Kreutzwald jätkab pärast poleemikat veelgi suurema innuga ja teravamalt võitlust uue kirjaviisi eest. Ta leiab, et kuigi pastorid nagu Theol, Körber jt. püüaksid rahvast igaveses pimeduses hoida, nad seda teha ei saaks, sest rahvas areneb pidevalt edasi. Olukord peab muutuma. Nagu Kreutzwald ise kinnitab, olevat ta võitluse uue kirjaviisi eest seadnud oma elu peaülesandeks.[47]

Järgnevate aastate kirjutistest tuleb esile tõsta Kreutzwaldi «Sippelga» teise jao (1861. a.) eessõna, milles Kreutzwald ütleb: «Kui siis, kuda ma kõigest südamest soovin, koolita nise asjad pääv päävalt parema korrale saavad, siis hakkage kõige esiteks, armsad vennad, E e s t i k e e l t nõnda kirjutama, et kiri suusõnaga kokku jookseb. Need, kes vana päritut kirjutamise kombet teile kiitvad, ja sellepärast kõige paremaks arvavad, et Piibel ja Laulu-raamat enne nõnda olid kirjutatud, need ei oska veel asja lugu, vähem musta ja valgele vahet teha... Mõttelge nüüd veel, et need, kes Eesti rahvale Piibli ja Laulu-raamatu kirjutanud, võõralt maalt tulnud

[45] Tallorahva Postimees 1858, nr. 9, lk. 65.
[46] Maa-rahva Kasuline Kalender 1859, lk. 30.
[47] Kreutzwaldi kiri Th. Beisele 26. oktoobrist 1859.

mehed olid, kes meie keelest väga vähe ja tema seadusest midagi ei teadnud, siis võite kohe arvata, kuda siin eksimine võis tulla. Se tuli sest, et meie keele saabas Saksa leesti peale pandi ja seal hoopis teistviisi venitati, kuda keele loodud kombe seda oleks tahtnud ehk lubanud.»[48]

Kirjutise lõpul näitab Kreutzwald ühtlasi, kes on uue kirjaviisi vastased. Ta märgib: «Vaatame lõppetusel, kes need mehed on, kes vana kirjutusest ei usalda lahkuda, vaid seda pöörast kõige kallimaks kiitvad, siis leiame kolm seltsi. Esimesses seisavad sakslased, kes meie keelt oma küünraga püavad mõõta, ja niipalju vaimu vabadust veel ei leidnud, et asja seadust segamata silmaga võiksed näha. Teises seisavad mõned rumaluse kütkes Eestlased, kelle silma kedagi targem ei ole selitanud... Kolmandamas seltsis seisavad kõige kurjemad uenduse vastapanijad, meie Eestlaste koolitud mehed, kes Sakslaste õppetuse läbi vaksa teistest kaugemale ulatavad aga uhkuses seda vaksa kümne sülla pikuseks peavad, siiski niipalju vaimu vabadust ei leia, et julgeksid oma ema keelt nõnda kirjutada, kuda olid kuulnud.»[49]

See Kreutzwaldi kirjutis, mis on suunatud vana kirjaviisi kui feodalismiaegse pärandi vastu, äratab nii suurt tähelepanu, et C. R. Jakobson, olles kirjaviisiküsimuses otseseks Kreutzwaldi õpilaseks, selle kirjutise olulisemad osad oma 1869. a. avaldatud artiklis[50] sõna-sõnalt ära toob.

Nagu teame, ei jää Kreutzwaldi pingutused uue kirjaviisi propageerimisel tulemusteta. Kui möödunud sajandi 50-ndates aastates Kreutzwald oli peaaegu ainuke, kes võitles uue kirjaviisi eest, siis 60-ndates aastates kasvab uue kirjaviisi pooldajate arv pidevalt.

Kui Hurt 1864. a. avaldas uut kirjaviisi tutvustava brošüüri «Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi», siis tervitas Kreutzwald selle ilmumist ja rõhutas, et pastor Schwartzi poolt «Koli ramatus» aval-

[48] Sippelgas II, 1861, lk. 7.
[49] Sealsamas, lk. 8.
[50] Eesti Postimees 1869, nr. 33, lk. 121.

datud vanakirjaviisilistel õigekirjutuslikel juhistel tuleb kael murda ja meie noorsoole anda uuekirjaviisiline «Kooli raamat». Jannsen ja tema kaaslased soovivat, et rahvas veel sajandiks või enam jääks pimedusse. Kuigi Jannsen kõnelevat, et ta töötab rahva huvides, ei usaldavat ta «eesti keeli», s. o. uue ortograafia kohaselt, kirjutada. Jannsen olevat ainult «paljas kelluke, mis kõliseb, kui aga oma ahnet kurku võib täita»[51]. Samasugune edu vaenlane olevat ka tema Pärnu ametikaaslane, s. o. «Perno Postimehhe» toimetaja Lorenzsonn. Kui Kreutzwald viimaselt küsinud, kas ta oma ajalehes Kreutzwaldi kaastööd uues kirjaviisis avaldaks, siis olevat ta vastanud, et ta seda ei saavat teha, sest piibel ei olevat ju nii kirjutatud. Seega ei olevat sellistelt vanadelt midagi head loota. Sellele lisab Kreutzwald: «Kui peaks õnnestuma nooremate koolmeistrite juures mõnesugust poolehoidu uuele ortograafiale leida, siis võiks mõndagi loota, hoolimata tõrksatest köstritest ja pastoritest.»[52]

Nagu selgub, oli Kreutzwaldi seisukoht põhiliselt õige. Seda kinnitab ka järgnev poleemika, mis puhkes eesti tolleaegses ajakirjanduses 1865. a., seoses J. Hurda mainitud brošüüri ilmumisega. Ka seekord on veel enamik köstreid ja koolmeistreid uue kirjaviisi vastu, kuid nende kõrval leidub juba selliseidki, kes tuliselt uut kirjaviisi kaitsevad ning isegi pastorite keelust hoolimata seda koolides on püüdnud rakendada.[53]

Kreutzwald, lugedes vana kirjaviisi pooldajate sõnavõtte, on tõsiselt vihane selle vaimupimeduse pärast, mis valitseb veel meie koolmeistrite hulgas, ja süüdistab selles täie õigusega pastoreid ja nende sabarakke. Kirjas Kõlerile märgib ta, et kui talaarikandjad kõnelevad rahvaharidusest, siis nad teesklevad, sest oma südames sooviksid nad ööd veel pimedamaks teha, kui see juba on. Pastoritele järelemäägivad köstrid ja koolmeistrid olevat oma ortograafia-alaste artiklitega «Postimehes» hiilgavalt oma sõgedust demonstreerinud. Kui rahvas mõtlemisele äratatakse, siis ei kestvat kaua, kuni arukamad

[51] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 17. jaanuarist 1865.
[52] Sealsamas.
[53] Selle poleemika kohta lähemalt vt. A. Kask, Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel, lk. 66—76.

hakkavad nägema, et kasulikum oleks selle rahaga, mis kulutatakse s e l l i s t e koolmeistrite ülalpidamiseks, sigu nuumata. Ja edasi jätkab Kreutzwald: «Kalendrisabas andsin ma mõõdaminnes paar kõrvakiilu nendele kehastunud papiteenritele, vastata aga seesugustele eeslitele ei pea ma oma väärikusele kohaseks. Peaeesel, «Postimehe» toimetaja Jannsen, lükkas aga juba algul riivi ette, deklareerides, et ta ainult seesuguseid vastuseid vastu võtab, mis t e m a kirjaviisis on kirjutatud; kuid selliseks tegevuseks ei suuda mind sundida ka kõik põrgu saatanad.»[54]

Üldine elevus, mida kirjaviisiküsimuse käsitlused tekitasid, eriti aga see feodalismivastane suund, mille kirjaviisiküsimusele andis Kreutzwald, sundis tagurlikke ringkondi omapoolsete positsioonide kindlustamisele. Üheks seesuguseks sammuks, mis uue kirjaviisi levikut pidi pidurdama, oli see, et mitmed kalendrid ja väljaanded, nagu «Talurahva Kuulutaja», mis juba hulga aega olid ilmunud uues kirjaviisis (näit. «Talurahva Kuulutaja» juba 1857. a. saadik), 1864. ja 1865. a. uuesti lähevad üle vanale kirjaviisile. Hoogsalt arenevat progressiivset liikumist need reaktsiooni sammud aga enam ei suuda pidurdada.

1866. a., kui C. R. Jakobson koostab oma uut koolilugemikku, teeb Kreutzwald Jakobsonile ettepaneku tarvitada lugemikus uut kirjaviisi.[55] Kreutzwaldil lähebki korda C. R. Jakobsoni võitlusele uue kirjaviisi eest kaasa tõmmata. Jakobson esineb peatselt kirjutistega uue kirjaviisi kohta, rõhutades eriti uue kirjaviisi progressiivset laadi ja esile tõstes Kreutzwaldi teeneid uue kirjaviisi propageerimisel.

Tänu Kreutzwaldi ja tema sõprade pingutustele muutub seoses ühiskondliku elu arenemisega ka suhtumine uuesse kirjaviisisse. Nüüd hakatakse vana kirjaviisi tarvitamist pidama tagurlikuks nähtuseks ja selle pooldajad satuvad isegi pilke alla. Kreutzwald peab uue kirjaviisi leviku oluliseks takistuseks Jannsenit ja tema tagurlikkust. Ta kirjutab 1867. a. sügisel Hurdale: «Kui Jann-

[54] Kreutzwaldi kiri J. Kölerile 1. juulist 1865.
[55] Kreutzwaldi kiri C. R. Jakobsonile 2. septembrist 1866.

sen ei oleks olnud seesugune tuulelipuke, kes ilma iseseisvuseta igale juhuslikule tuulehoole järele annab, siis oleks tänapäeval loomupärane eesti kirjutusviis lugeva publiku juures juba üldiselt juurdunud ning hiljemalt ühe sugupõlve järel oleksid mustakuuelised pastorid pidanud omast püha vaimu poolt rajatud ortograafiast loobuma, kuna nüüd mingisuguseid peatseid väljavaateid selleks ei ole.»[56] Eriti pahandab Kreutzwaldi see, et Jannsen — samuti kui omal ajal «Tallorahva Postimehhe» toimetaja Theol — juba 1866. a. kinnitas, et uus kirjaviis olevat õigem, kuid ise vana kirjaviisi tarvitamisest oma ajalehes ei loobunud.[57] Samast asjast kirjutab Kreutzwald ka Koidulale, öeldes: «Oleks Teie isa õiget teerada oma jalgade alla võtnud sest päävast, kus temal asjade vahe selgeks saanud, siis oleks nüüd uus kirjutamise viis lugejatel inimestel igal pool tutav asi ja meil ei oleks enam kellegile tarvis sellepoolt ABD õpetamist anda. — Vändra poolpöörane Körber ja tema sarnatsed, kelle õpetuse rinnal Teie isa noorel eal oli imenud, saivad Eesti poisikese õigelt teelt eksitama, aga sellepärast ei tohi mees oma tegudes jätta, mis ta korra sõnaga teistele paremaks oli kiitnud.»[58] Koidula püüab oma isa vabandada, öeldes, et lugejate pärast ei saavat Jannsen uuele kirjaviisile üle minna.[59]

1867. a. tekib «Eesti Postimehe» veergudel veel kord poleemika kirjaviisiküsimuste üle, kuid seekord on uue kirjaviisi pooldajad juba suures ülekaalus ja vana kirjaviisi kaitsjad satuvad ikka enam pilke alla. Algab kiire üleminek uuele kirjaviisile. 1869. a. võib C. R. Jakobson juba kirjutada: «Mullu aasta oli loomuliku kirjutamise viisis kirjutud raamatute hulk jo kaunis kasvanud, ja tänavu? — Jah, tänavu võib meie armas laulik Kreutzwald ennast sest rõõmustada, et ta oma heas püüdmises kindlaste seisma on jäänud, sest tänavu on jo võit meie poolt.»[60] Ja kui lõpuks 1872. a. Eesti Kirjameeste Selts

[56] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 13. septembrist 1867.
[57] Eesti Postimees 1866, nr. 42, lk. 335.
[58] Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 9—10, kiri 12. detsembrist 1867.
[59] Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 19.
[60] Eesti Postimees 1869, nr. 33, lk. 121.

otsustas uue kirjaviisi tarvitusele võtta ja samal aastal ka «Eesti Postimees» lõplikult uuele kirjaviisile siirdus, siis oli uus kirjaviis täiesti võidule pääsenud. Nii sai see, mille eest Kreutzwald 50-ndates aastates peaaegu üksinda võitlust oli alustanud, nüüd 70-ndates aastates teoks.

Kreutzwaldi võitlus uue kirjaviisi eest on võitlus mineviku igandite vastu. Selles võitluses tegi Kreutzwald enam kui ükski teine: ta kirjutas töid uues kirjaviisis, ta selgitas ja propageeris uut kirjaviisi paljudes kirjutistes, ta täpsustas uue kirjaviisi reegleid, ta värbas nii üldiste kirjutiste kui ka isikliku kirjavahetuse kaudu uuele kirjaviisile pooldajaid ning õhutas noori võitlema uuenduste eest, ta näitas vana kirjaviisi igandlikkust ning võõrapärasust ja rõhutas uue kirjaviisi rahvapärasust ning progressiivset laadi, ta pilkas vana kirjaviisi pooldajaid, eriti köstreid ja pastoreid, ning püüdis uut kirjaviisi viia kooli, et noorpõlv juba koolipingil hakkaks kasutama uut, paremat kirjaviisi. Kreutzwald on veendunud, et «võidab uus» ja teeb lõpu «vanale rämpsule». Ta mõistab, et ajalookäik paratamatult toob võimule uue ja tõrjub kõrvale vana, iganenu. Ja et Kreutzwald enam kui paljud teised tema kaasaegseist taipab ühiskonna arenemise seaduspärasusi, saavutab ta ka kirjaviisi alal oma eesmärgi.

3

Järgmiseks probleemiks, millest Kreutzwald on elavalt huvitatud ja kus ta rea konkreetseid ettepanekuid teeb, on eesti s õ n a v a r a küsimus.

Kuigi Kreutzwald lähtus eesti kirjakeele üldrahvalikkusest ja üldarusaadavusest, ei asunud ta seisukohal, et eesti keelt ei tuleks uute elementidega rikastada. Hoopis vastupidi — ta leidis, et eesti keel on sõnavaralt väga vaene ja vajab tungivalt täiendamist.

Ta kirjutab selle kohta juba 1846. a. Faehlmannile: «Iggamees — kõige ennamiste Teie isse — kes meie Ma-rahva keele pärrast sanud järrel mõtlema, peab tõega tunnistama, et mitmes tükkis keele kehvus vägga suur on, ja kui meil mõnnes asjas sõnnu ning sõnnakesi

küllaltki käes, siiski mitmes teises kohhas meie sõnna puduse pärrast mõnda asja ei jõua nõnda teistele selletada, et iggamees meie mõttedest kohhe selget arro kätte saaks. Se assi tulleb minno arvates sest, et tännini veel kegi kõige oolega Ma-keele treijaliks ei olle assunud, kes ossava ammetmehhe kombel sõnnale senna ning tänna lüllikese sabasse lissaks, ehk kudda kord juhtub teise sõnnale nokkakese pähhe pistaks, ehk ka sõnna virnast nottikese kätte võttaks ja mõnne uue sõnna keele-murre painutamise möda teeks, mis läbbi sõnna rikkus ruttu kossoks.»[61] Siin kirjas ei kriipsuta Kreutzwald alla mitte ainult eesti keele sõnavara puudust, vaid näitab ühtlasi, kuidas keele seaduste päraselt olemasoleva keeleainestiku põhjal uusi sõnu soetada, näiteks liite *-nik* jt. varal.

Kui Liivimaa talurahvaseaduse tõlkimise puhul Hurt nähtavasti kahtleb, kas ei tekita uued sõnad raskusi tekstist arusaamisel, siis esitab Kreutzwald Hurdale järgmise küsimuse: «Kas on eesti keel juba sellises täiuslikkuses välja kujunenud, et tema juures ei tohi edaspidi enam mingisuguseid uuendusi ja edasiarendusi katsuda ette võtta?» Sellele küsimusele selgituseks ütleb ta: «Üks kõige täiuslikumaid elavaid keeli on kindlasti saksa keel, ja kui teie selles loete üht 200 aasta eest kirjutatud raamatut ning tahate selle keelt tänapäeva keelega võrrelda, siis leiate teie selles suuri muudatusi, mis on keele kasuks mainitud ajavahemikus tehtud. Kui keelereformijad oleksid end sellest lasknud heidutada, et nende poolt toodud uuendused mitte alati ei sobinud rahvakeelse kõnepruugiga (idioomiga), siis ei oleks nad kaugele jõudnud; kuid nemad lähtusid õigest seisukohast, et elavat keelt võidakse m u u t a ja täiustada. Minu väljendid *eesistuja, kõrvasistuja* jne. on küll uued, kuid mitte valed, ja ma ... tarvitan neid. Samuti usun ma, et ka vähema sõnaohtrusega «s e l g e t j a i g a ü h e l e a r u s a a d a v a t» teksti on võimalik pakkuda.»[62] Seega Kreutzwald, taotledes tõlke täpsust, püüab eesti keeles puuduvate sõnade asemele luua uusi ja võimaluse piirides

[61] Ladasvere koolmeistri nime all Kreutzwaldi poolt Faehlmannile saadetud kiri, kirjutatud mihklipäeval 1846. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, lk. 103.

[62] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 5. novembrist 1862.

loobuda vastava mõiste selgitamisest sõnarohkete kirjelduste kaudu.

Enne Kreutzwaldi teostati eesti sõnavara piiratuse tõttu nii ilukirjanduse kui ka populaarteaduslike teoste tõlkimist eesti keelde väga vabalt. Täpse tõlke asemel esitati sagedasti vaba ümberjutustus, nagu seda tihti kohtame selleaegsetes rahvaraamatutes. Teataval määral oli välja kujunenud ainult kiriklik terminoloogia, kuna teiste alade oskussõnavara peaaegu täiesti puudus. Ka ilukirjanduses esinevad abstraktsemad sõnad puudusid. Sageli ei tundnud tõlkijad küllaldaselt eesti rahvakeelt ja selle tulemuseks olid võimatud tõlked. Korduvalt pahandab Kreutzwald selliste tõlgete üle ja naeruvääristab neid.[63]

Ka varasemad seaduste tõlked olid rohkete kirjeldavate sõnaselgituste tõttu kohmakad, naiivsed ja ebatäpsed. Kreutzwald, asudes Liivimaa talurahva seaduse tõlkimisele, ütleb, et tema ei saa käia oma eelkäijate poolt tallatud radu, vaid paratamatult peab otsima uusi teid.[64] Ta taotleb väljenduse täpsust. Täpsel tõlkimisel tuli aga ületada õige suuri raskusi. Sagedasti kurdab Kreutzwald, et eesti keeles puuduvad ühe või teise mõiste väljendamiseks vajalikud sõnad. Nii näiteks kaebab ta seaduse tõlkimisel, et eesti keeles ei olevat vasteid saksa sõnadele, nagu *wörtlich* (= sõnaline, sõnaliselt), *begreifflich* (= arusaadav), *Verhältniss* (= suhe, vahekord) jt.[65] Ta leiab, et tõlkes võiks tarvitada ka võõrsõnu, lisades neile seletused.[66] Sellepärast soovitab ta *tunnistuse kirja* asemel tarvitada *attestat*, mis olevat ka rahvakeeles juba tuttav,[67] samuti *joone-kirja* asemel *vormular*.

Samal ajal on ta aga liigsete saksapärasuste tarvitamise vastu, naeruvääristades neid, kes germanismidega liialdavad või neid eesti sõnadest peenemaks peavad. Näiteks kirjutab ta 1862. a. Schiefnerile, et «Postimees» olevat hiljuti kõnelnud Krimmi rännanuist ja olevat neid

---

[63] Näit. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, lk. 14, lk. 52 jm.

[64] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 25. juunist 1862

[65] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 5. novembrist 1862.

[66] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 25. juunist 1862.

[67] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 1. septembrist 1862.

nimetanud *väljavanderdajaiks*, sest see kõlavat ometi millegi järele, kuna «nürimeelsetel eestlastel» *wandern* asemel ühtki paremat sõna emakeeles ei olevat kui *rändama*.[68] Ka soome sõnade kasutamise suhtes on Kreutzwald tagasihoidlik.

Tõlke täpsuse huvides rõhutab Kreutzwald korduvalt vajadust teha teravat vahet saksa sõnade *Verordnung* (= määrus), *Bestimmung* (= säte) ja *Gesetz* (= seadus) vahel, sest nende sõnade tõlkimine kord nii, kord teisiti on seaduses täiesti lubamatu.[69]

Nagu juba eespool märgitud, ei pooldanud Kreutzwald mitmesõnaliste kirjeldavate selgituste tarvitamist tõlkimisel. Nii soovitab ta Hurda *ameti-mees* asemel tarvitada *ammetnik*, sõna *ümberkirjutamise-lehed* asemel nimestiku tähistamiseks luua uus sõna jne.[70] Ometi ei pääse ka Kreutzwald mööda kirjeldavatest väljenditest ja peab neid oma teostes õige rohkesti tarvitama. Ta peab isegi Hurdale soovitama saksa *vergleichen* (= võrdlema) tõlkida sõnadega *teine teise vasta panema* ja saksa *vorzugsweise* (= eelistavalt) tõlkida *ettetõmbaval viisil*.[71]

Kuid mitte ainult tõlkimisel ei tundnud Kreutzwald eesti sõnavara puudulikkust, vaid samal määral ka oma tööde, isegi oma kirjade kirjutamisel. Oma kirjavahetuses Faehlmanni, Koidula ja teistega siirdub Kreutzwald sageli eesti keelelt saksa keelele, et täpsemalt väljenduda. Kirjades Koidulale nuriseb ta tihti selle üle, «et meie praegune keelekehvus sõnu ja rääkimise viisisi ei jõua anda», mis teistes keeltes esinevad.[72]

Kõigest sellest hoolimata on Kreutzwald keele suhtes optimistlik ja usub, et eesti keel on arenemisvõimeline, et eesti keelt on võimalik sõnavaraliselt rikastada, et eesti keeles saab ka kõige sügavamaid mõtteid edasi anda. Nii näiteks märgib ta kirjas J. Adamsonile emakeelse keskkooli kohta: «Mõned ütlevad seda (s. o. eesti-

[68] Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 11. juulist 1862, samuti kiri 5/17. jaanuarist 1870.

[69] Kreutzwaldi kirjad J. Hurdale 5. ja 12. novembrist 1862.

[70] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 5. novembrist 1862.

[71] Sealsamas.

[72] Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 92, kiri 25. veebruarist 1868.

keelse õppekeelega keskkooli. — *A. K.*) võimatu olevat, sest et Eesti keel nii kaugele ei ulata. Tule Jumal appi! Olgu ka kõige raskem ja sügavam ükski õpetus, siiski saab iga inimene temast oma ema keelel kõige täielikumat aru. Kui nüüd igal maal kõik rahvad oma ema keelel koolides õpetatakse, siis ei või mõista, miks Eestlaste õpetus nende ema keelel ei pea võimalik olema.» Ja samas kirjas näitab ta kohe konkreetselt, kuidas on võimalik rahvakeele baasil uusi eestikeelseid sõnu luua, jätkates järgmiselt: «Aga inimeste-sugu, keda meie minu arvates ehk r a h v a - u s võiksime nimetada (Eestikeeles ei ole veel selle tarvilist sõna), elab edasi ja saab niikaua elama, kui meie maakera vältab.»[73] Siit näeme, kuidas Kreutzwald, püüdes oma mõtet eesti keeles J. Adamsonile edasi anda, loob sõna *rahvaus*, millest kujunes meie praegune sõna r a h v u s. Nii viis tegelik vajadus Kreutzwaldi selleni, et ta pidi olemasolevate sõnade eeskujul tuletama uusi sõnu vastavate liidete varal.

Samuti kui sõna *rahvus* on Kreutzwald tuletanud *us*-liite abil rea teisigi sõnu. Huvitavam nendest on vähest sõna *voorus*, mille tekkimist Kreutzwald ise järgmiselt seletab: «... sõna *voorus* tõin ma juba varem salakaubana sisse, ja nimelt mitte meelevaldselt, vaid täiesti õigustatult, sest Virumaa rannamurdes ja Järvamaal võib kuulda sõna *vooras* selles tähenduses, milles sakslane ütleb *vooruslik* (tugendhaft), näit. *üks vooras inimene* tähendab kõlbeliselt puhast ehk vooruslikku inimest, lühidalt, sellele toetudes arvasin ma tohtivat sellest omadussõnast nimisõna *voorus* tuletada, nagu see toimuski.»[74]

Eelmistega seoses võiks märkida ka sõna *omadus* kujunemist. Kreutzwald, otsides kvaliteedi märkimiseks eesti keeles sobivat sõna, tarvitab algul selle märkimiseks sõna *isekomme*[75] (Rändav tähtede issekombed on...), kuid et see teda nähtavasti ei rahulda, võtab ta saksa keelest lähtudes (vrd. Eigenschaft, ka vene

[73] Kreutzwaldi kiri J. Adamsonile 5. septembrist 1872.
[74] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 29. aprillist 1861.
[75] Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on, III, 1849, lk. 65.

свойство) tarvitusele uue sõna *omadus*[76] (tahhame siin välkuv-jõe ja politõmbuse ahhelate kolm imevärki omadusi (Eigenschaften) üllesmärkida). Sel kujul on see sõna jäänud tänapäevani tarvitusele.

Teine liide, mida Kreutzwald uute sõnade tuletamisel rohkesti on rakendanud, on *-nik*. Seda liidet on Kreutzwald tarvitanud kahes tähenduses: ühelt poolt on ta selle varal tuletanud keemiliste elementide nimetusi, teiselt poolt aga isikut, eriti elukutset märkivaid sõnu. Juba varem mainitud Ladasvere koolmeistri kirjas teeb Kreutzwald ettepaneku tarvitada liidet *-nik* keemiliste ainete, nimelt happe ja aluse märkimiseks. Ta selgitab seda siin järgmiselt: «... ja seddamõda olleks a p n i k (die Säure) kellel appo maggu, ja l e h n i k (die Base) mis lehhelisest (aus der Lauge) tehhakse.»[77] Hiljem Kreutzwald loobub sellest sõnale *hapnik* provisoorselt antud tähendusest ja tarvitab oma töös «Lühhikenne õppetus tervisse hoidmissest» («Koli-ramatu» IV jagu 1854. a.) seda sõna juba tema praeguses tähenduses, märkides: «Künal ei või välja hingatud õhhu sees mitte põlleda, ... sest et sesuggusel õhhul Hapnikko (Sauerstoff) ei olle.»[78] Samas «Koli-ramatus» annab ta *hapniku* eeskujul ka sõna *süsinik*, öeldes selle kohta järgmiselt: «Sedda, mis verd mustaks teeb ja tuld ärra kustutab, nimmetatakse süssinik (Kohlenstoff).»[79] Nagu võiks järeldada Kreutzwaldi arvustusest C. R. Jakobsoni töö «Teadus ja seadus põllul» kohta, võiksid ka sõnad *lämmastik* ja *vesinik* pärineda Kreutzwaldilt. Vaieldes sõna o l l u s vastu, ütleb Kreutzwald: «Uus sõna «o l l u s» — Saksakele der Stoff, tuleks kõige esiteks surnukambri magama panna ja tema aset milgi teisel viisil täita. Nõnda kui: hapnik, lämmastik, süsinik ja vesinik (Sauer-, Stick-, Kohlen- und Wasserstoff) keele seadust mööda «ollus» sabata ilmale toodi, võis tema ise ka teistes paikades täidetud saada.»[80]

---

[76] Ma-ilm ..., V, lk. 157.

[77] Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, lk. 105, kiri mihklipäevast 1846.

[78] Koli-ramat, Neljas jaggo, 1854, lk. 8.

[79] Sealsamas.

[80] Eesti Postimees 1869, nr. 48, lk. 182.

Teiselt poolt, nagu märgitud, tarvitab Kreutzwald *nik*-liidet ka inimeste elukutsete märkimiseks. Nii esineb tema «Eestirahva Ennemuisteste juttude» eessõnas autori tähenduses sõna *kirjaseadnik*. Sama sõna soovitab ta ka Wiedemannil tarvitada autori või koostaja tähenduses.[81] Kuigi samast tüvest pärinev *kirjaseadmine* veel käesolevalgi sajandil oli tarvitusel, tõrjusid sõnad *kirjamees, kirjaline* ja *kirjanik* kõrvale *kirjaseadniku*. Tunduvalt parem saatus on olnud sõnal *kunstnik*. Näidendis «Vanne ja õnnistus» tarvitas Kreutzwald seda sõna akrobaadi, köietantsija tähenduses («Kui kunstnik köiel kukerpalli lõi»)[82]. Hiljem tarvitab ta seda aga juba tänapäevases tähenduses, näiteks kirjas Weizenbergile nimetab ta skulptorit kivikunstnikuks.[83] Tuttavaks on saanud ka Kreutzwaldi poolt tarvitatud sõnad *laevnik* ja *põldnik*. Enamik Kreutzwaldi tuletatud *nik*-liitelisi sõnu, mis eriti rohkesti esinevad tema hilisemates töödes, on aga jäänud kõrvale ega ole tarvitusele tulnud, näit. *isenik* (= egoist), *abinik* (= abiline), *kannelnik* (= kanneldaja, kandlemängija), *köietantsnik* jt.

Väga mitmesuguse tähendusega sõnu on Kreutzwald loonud *ik*-liite abil. Nii kuulub siia isikut märkiv sõna *kehvik*, mida Kreutzwald on tarvitanud oma kirjades.[84] Tähelepanu väärib ka Kreutzwaldi poolt tarvitusele võetud *tulevik*. Mineviku tähenduses tarvitas Kreutzwald sõna *mööданik*, mis aga ei tulnud tarvitusele. *ik*-liitelised on ka mitmed üldtuntud arstiteaduslikud terminid, nagu *mädanik, palavik* ja *põletik*. Need terminid esitab ta juba oma varasemates arstiteaduslikes väljaannetes. Nii kirjutab ta oma 1852. a. ilmunud käsiraamatus «Teejuhhataja Ämmakooliliste õppetuse jures» järgmiselt: «Mis pallavik (das Fieber) ja põlletik ehk põllendik (die Entzündung), kui kahhesugguste äkkiliste haiguste suggude-tunnistajad tähhendavad, sedda ei ullata ruum siin kohhas pikkemalt ärraselletada.»[85]

---

[81] Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 16. detsembrist 1866.
[82] Kreutzwald, Vanne ja õnnistus, 1875, lk. 8.
[83] Kreutzwaldi kiri A. Weizenbergile 3/15. novembrist 1879.
[84] Kreutzwaldi kiri J. Adamsonile 5. maist 1878.
[85] Teejuhhataja Ämmakooliliste õppetuse jures, 1852, lk. V.

Verbi liidetest on Kreutzwald kõige enam rakendanud uute sõnade tuletamiseks *ta*-sufiksit. Nii on temalt pärit seesugused verbid nagu *andekstama,* mis hiljem omandas meie praeguses kirjakeeles tarvitatava kuju *andestama,* samuti verbid nagu *raugendama* (= nõrgendama, raugemaks tegema), *mätastama, liivastama, täheldama* (= tähele panema) jt.

Kreutzwald ei ole aga piirdunud ainult keeles olemasolevate sufiksitega, vaid on ka ise ühe uue liite eesti keelde juurde toonud. Selleks liiteks on nimelt naissugu märkiv liide *-nna,* mis Kreutzwaldi ajal esines *-na* kujul. Juba teoses «Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on» ja 1849. a. «Ma-rahva Kassulisses Kalendris» tarvitab ta sõna *kuningana.* Seejuures märgib ta joone all: «Kuningana ... on üks uus sõna ja tähhendab: Kunningaemmand, ehk kunninga abbikasa.»[86] Hiljem kirjutab ta selle liite tarvituselevõtmise kohta järgmist: «Iga keeletundja teab, et meie Eestikeelel sõnade s u g u vahetegemist ei ole, kui mitmel teistel keeltel, vaid kõik sõnad on meil ü h t e sugu, tähendagu nemad mehist, naisist ehk asist. Sellepärast ei võinud «k u n i n g a n a» sünnitajal sugu vahetegemise mõttet olla, vaid sõna võeti, esiteks nalja pärast «Reinovaderi» juttus ülesse, hiljemine pool häda pärast l ü h e n d u s e abiks, kui paremat kätte ei juhtunud, sest et laialisel tarvitusel väga igapäävaseks kulunud p r o u a ja e m a n d kõrgema naisterahva kohta kõhetumad näitasid, ja pealegi ü k s sõna igakord lühem on kui k a k s.»[87]

See Kreutzwaldi ettepanek tekitas möödunud sajandil rohkesti poleemilisi sõnavõtte. Juba 1857. a. «Tallorahva Postimehhes», kus Kreutzwald soovitab tarvitada *keiserina* ja *kuningana,* teeb toimetaja pilkelise märkuse, et Kreutzwaldi järgi tuleks ütelda «mitte ennam emmane vassikas, vaid vassikana».[88] Järgmise aasta «Tallorahva Postimehhes» võtab selle kohta sõna keegi O. J., kes märgib, et Kreutzwaldi poolt soovitatud liide *-na* satub kokku oleva käände lõpuga (lapsena, tüdrukuna)

[86] Ma-rahva Kassulinne Kalender 1849, lk. 8.
[87] Perno Postimees 1862, nr. 35, lk. 274, artiklis «Järva keele tundjale vastuseks».
[88] Tallorahva Postimees 1857, nr. 43, lk. 356.

ja tekitab segadust.[89] Hiljem arvab sama O. J., et *na*-liide ei sobi, sest lisaks muule olevat see liide ka venepärane ja seda häälda tavat pikalt, näit. *kunningaana*. Palju otstarbekam olevat tarvitada naissoo märkimiseks *ik*-liidet, mis esineb lehmade nimedes, nagu *punik, päitsik* jne.[90] Kreutzwald vastab sellele pikelise kirjutisega, milles ta leiab, et *ik*-liitel on ka rida muid tähendusi ja see ei sobi naissoo märkimiseks. Järva keeletundja O. J. artikkel olevat küll ulatuslik, kuid ta pidavat selle kohta ütlema:

«Pik ja lai kui Sirtso-soo —
Siiski paremat ei too.»[91]

Oma elu viimastel aastatel Kreutzwald siiski loobus *na*-liitest, soovitades selle asemel tarvitada *-ma* ehk *-ema*, näit. *kuningema, keisrema, vürstema* jne., kuid see ettepanek ei saanud enam laiemalt tuttavaks.[92]

Uuesti kerkib *na*-liite tarvitamise küsimus üles juba pärast Kreutzwaldi surma 1883. a. M. Veske esineb Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul (3. jaanuaril 1883) sõnavõtuga *na*-liite kohta, märkides, et «see lõpp naestesugu tähendusega täieste Eesti ja Soome keele loomu ja vaimu vastu» olevat ja et seda ainult oleva käände lõpuna võidavat tarvitada.[93] Samale seisukohale asus ka J. Kõrv, kes 1883. aasta augustis Eesti Kirjameeste Seltsis refereeris «Sõna lõppudest, mis naestesugu tähendamiseks katsutakse pakkuda». Nagu protokollidest selgub, leitakse siin, et katse sugusid eraldada olevat eesti keele sõlkimine.[94] Küsimust käsitletakse lähemalt ka selleaegses ajakirjanduses (näit. Virulane 1883, nr. 11, jm.). Et *na*-sufiks oleva käände lõpuga kokku ei satuks, on nüüd hakatud tarvitama liidet *-nna* (*-anna, -inna*). Liide leiab niihästi ägedaid vastaseid (M. Veske, J. Kurrik jt.) kui ka tuliseid pooldajaid (näit. A. Grenz-

[89] Tallorahva Postimees 1858, nr. 4, lk. 46—47.
[90] Perno Postimees 1862, nr. 30, lk. 235.
[91] Perno Postimees 1862, nr. 35, lk. 274—275.
[92] Kreutzwaldi kiri Viru Kalevipoja Seltsile 29. jaanuarist 1878.
[93] Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1883, lk. 93.
[94] Sealsamas, lk. 98—99.

stein jt.). Hoolimata vastuseisust on see liide — kuigi piiratud määral — suutnud meie keeles juurduda ja esineb tänapäeval sõnades nagu *lauljanna, kuninganna* jt.

Kreutzwald lõi uusi sõnu vastavalt tekkinud vajadustele. Kirjutades populaarteaduslikke artikleid või arstiteaduslikke käsiraamatuid ta ei saanud teisiti, kui pidi uusi sõnu looma. Ta ütleb: «Õpetuse raamatutes, kus asjadest räägitakse, kellest meie sinna maani midagi ei teadnud, ei või muidu läbi saada, kui uue asjadele ka uueste nimed pannakse,» ja lisab sellele: «aga see töö tarvitab sügavat järelmõtlemist».[95]

Töötades arstina ja kirjutades arstiteaduse alale kuuluvaid raamatuid, on ta tarvitusele võtnud rea oskussõnu, mis osalt on käibel tänapäevani. Eespool mainitud sõnade *mädanik, palavik* ja *põletik* abil on ta moodustanud haiguste nimetusi, nagu *kopsu-, kurgu-, mau-, maksa-, neerude-, peaaju-* ja *põrnapõletik, põletispalavik* jm. Sagedasti on ta võtnud tarvitusele tõlkelaene, näit. *meeleorganid* (Sinnesorgane), *emakook* (Mutterkuchen), *paeluss* (enne tarvitati: *pandvurm*) jt. Ka meie sõna *vahend* ulatub tagasi Kreutzwaldini, kuigi mitte täiesti praegusel kujul. Ta oli varemalt küll kaalunud, kas *abinõu* (Mittel) tähenduses mitte tarvitada sõna *kesknik,* kuid hiljem loobus ta sellest ja hakkas tarvitama sõna *vahendik* (näit. *arstlik vahendik*), millest juba möödunud sajandil kujunes tänapäevane v a h e n d. Oma arstiteaduslikes töödes hakkas Kreutzwald tarvitama ka rahvusvahelisi sõnu, nagu *organ, reuma, kriis, reegel* jt.

Kreutzwaldi sulest ilmunud populaarsetes loodusteaduslikes kirjutistes on samuti termineid, mis on tänapäevalgi tarvitusel, nagu *iduleht, kilpkonn, röövik, laviin* jt. Üldiselt aga näib, et Kreutzwaldi poolt tarvitatud arstiteaduslikud terminid olid rahvapärasemad ja tulid kiiremini tarvitusele kui loodusteaduste alale kuuluvad sõnad (välja arvatud keemiliste elementide nimetused). Eriti veidratena ja kohmakatena tunduvad tänapäeval sellised tema poolt tarvitatud elektri-ala

[95] Eesti Postimees 1869, nr. 48, lk. 182.

sõnad nagu *poolitõmblik* (= magnetiline), *välkuv-poolitõmbus* (= elektromagnetism), *välkuv-poolitõmbuse-jõgi* (= elektrivool)[96] jne. Teatavasti ei pooldanud ka Kreutzwald ise selliseid pikki ja lohisevaid sõnu. Arvustades C. R. Jakobsoni teost «Teadus ja seadus põllul» heidab ta viimasele ette, et mõned selles teoses tarvitatud terminid nagu *eluavaldavad ollused* (= orgaanilised ained) olevat liiga pikad.[97] Seoses Liivimaa talurahva seaduse tõlkimisega Hurdale saadetud kirjas märgib ta sama küsimuse kohta: «Üldse ei meeldi mulle rohke liitsõnade tarvitamine eesti keeles, oleks palju mõistlikum ja valmistaks vilumatule lugejale suurt kergendust, kui Wiedemanni soovituse kohaselt sõnu osadeks jaotataks ja *teo orjus, piiri joon, mõisa* ja *talu maad* ... jne. kirjutataks.»[98] Ometi ei saa ütelda, et Kreutzwald oma teostes seda seisukohta oleks tegelikult kuigi märgatavalt rakendanud.

Nagu eespool toodud näidetest (*voorus, tulevik* jt.) selgus, ei rikastanud Kreutzwald mitte ainult oskusalade keelt, vaid eesti kirjanduse keelt üldiselt. Tema ilukirjanduslikegi teoste kaudu on tulnud eesti keelde hulk sõnu. Nii võiksid seesuguste hulka kuuluda vahest sõnad, nagu *iludus, voolus, tõsidus, rohkendus, sõnumik, kristlane, etendus, silendama* (= tasandama), *tutvustama* (= tutvuma) jne.

Eriti rohkesti uusi abstraktseid sõnu on tarvitanud Kreutzwald oma viimastes teostes, nii värsivormilistes näidendites «Tuletorn» (1871), «Vanne ja õnnistus» (1875), luuletuskogus «Rahunurme lilled» (1871, 1875) kui ka eeposes «Lembitu» (ilmunud 1885). Kuigi suurem hulk Kreutzwaldi poolt esitatud sõnu ei ole hiljem tarvitusele pääsenud (näit. *tungistus* 'taotlus, püüdlus', *sissevautus* 'mulje, Eindruck', *elandus* 'elukogemus', *isenik* 'egoist', *palavdama* 'kuumutama', *sabandama* 'liitma sõnale liidet' jne.), on siiski Kreutzwald oma sõnaloominguga õige tunduvalt rikastanud kujunevat eesti rahvuskeelt. Kahjuks ei ole meil suudetud Kreutzwaldi sõna-

[96] «Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on», lk. 155—158.
[97] Eesti Postimees 1869, nr. 48, lk. 182.
[98] Kreutzwaldi kiri J. Hurdale 1. septembrist 1862.

vara kuigi märkimisväärselt võrdlevalt uurida,[99] seetõttu puudub meil ka täielik pilt kõikidest nendest sõnadest, mis Kreutzwaldi kaudu meie kirjakeelde on tulnud. Kindlasti on aga selliste sõnade arv küllaltki suur.

Kui jälgida Kreutzwaldi poolt tarvitusele võetud sõnu, siis selgub, et nad on täiel määral rahvakeelsete sõnade eeskujul loodud. Kreutzwald on kas tõlkelaenudena võtnud tarvitusele liitsõnu (*iduleht* — Keimblatt, *väljavõttus* — Ausnahme) või on vastavate liidete varal moodustanud eesti tüvedest uusi tuletisi. Liidetest on ta — nagu eespool märgitud — tarvitanud peamiselt sufikseid *-us* (*voorus, happus* 'hape'), *-nik* (*kunstnik*), *-ik* (*tulevik, palavik*), *-ta-* (*andekstama*), vähemal määral ka *-lane* (*kristlane, võidulane*) ja *-lik* (*randlik,* 'rannamees, randlane'). Sageli on Kreutzwaldi poolt tarvitusele võetud sõna saanud aluseks meie tänapäevasele sõnale, kuigi liide või liitumisviis on hiljem mõnel määral muutunud, näit. *vastanik* (= vastane), *linnanik* (= linlane), *vahendik* (= vahend), *sissetullus* (= sissetulek, tulu), *väljavõttus* (= väljavõte) jne. Mitmedki Kreutzwaldi sõnad on väga rahvapärased ja ilmekad, nii et nad oleksid võinud hiljemgi tarvitusel püsida, nagu *urgastee* 'tunnel', *rõngastee* 'ellips' jm. Kui Kreutzwald oma töös «Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on» selliseid sõnu tarvitas, siis ei saa meie teda süüdistada purismis, sest ta eesmärgiks oli, et rahvas tema sõnadest aru saaks.

Kreutzwaldi sõnavaralist tegevust hinnati juba tema eluajal kõrgelt. Mitte ilmaaegu ei peetud teda oma aja kõige paremaks eesti sõnavara tundjaks. Korduvalt pöörduvad tema poole küsimustega, kuidas üht või teist mõistet eesti keeles väljendada, nii akad. Wiedemann, akad. Schiefner, C. R. Jakobson jt. Tema sõnavaralisi võimeid tunnustasid isegi tema vastased, nagu Jannsen.

*

[99] Kreutzwaldi sõnavara kohta kirjutatud uurimustest võiks mainida ainult E. Kasesalu käsikirjalist diplomitööd «Fr. R. Kreutzwald eesti keele sõnavara rikastajana» (1950), mille ainestikku mõneti ka käesolevas töös on kasutatud.

Kreutzwald on suur võitleja keele alal. Ta mõistab keele kui üldrahvaliku suhtlemisvahendi suurt osatähtsust rahvuse kujunemisel. Ta püüab kõik teha selleks, et kujunev rahvuskeel oleks rahvapärane, ühtlane ja üldarusaadav. Kuigi ta tunneb võib-olla enam kui keegi teine eesti tolleaegse keele puudusi, hindab ta kõrgelt oma emakeelt. Pahameelega kõneleb ta nendest, kes oma emakeele ära salgavad ja sakslasteks püüavad saada. Ta unistab, «et meie Eesti keel ka kõrgemate õpetuste juhatamisel seda jõuaks omast rammust täita, mis praegune Soome-keel juba toimetab . . .»[100] Ta võitleb pidevalt eesti keele õiguste eest, soovides, et seataks sisse eestikeelne asjaajamine kohtutes,[101] et võidaks luua eestikeelse õppekeelega keskkool.[102]

Eriti teravalt avaldub Kreutzwaldi keelelise tegevuse progressiivne iseloom tema võitluses uue kirjaviisi eest. Kreutzwaldi teeneks on, et ta näitas vana kirjaviisi võõrapärasust, ebarahvalikkust, et ta näitas seda kui üht feodalismiaegset igandit, mis on keeletarvitajale ainult kammitsaks. Kreutzwald seostas võitluse uue kirjaviisi eest võitlusega saksa feodaalide ja nende sabarakkude, tagurlike pastorite ja köstrite vastu. Uue kirjaviisi tarvituselevõttu tuleb seega täie õigusega lugeda Kreutzwaldi ja mitte Ahrensi teeneks, sest viimane pidas silmas mitte rahvuskeelt, vaid kirikukeele parandamist.

Kreutzwaldi püüdeks oli muuta eesti rahvuskeel sõnarikkamaks, väljendusvõimelisemaks, painduvamaks. Oma sõnatuletuslikus tegevuses saavutas ta edu tänu sellele, et ta vajalike sõnade soetamisel püüdis arvestada eesti keele arenemise seaduspärasusi, vältides kadakasaksapärasusi ja keele moonutamist.

Kreutzwaldi võitlust ühise rahvuskeele arendamise eest kroonis täielik edu, sest Kreutzwald tunnetas oma ühtekuuluvust eesti rahvaga, toetus rahvale ja oli veendunud, et uus ning parem võidab.

---

[100] Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 157.
[101] Kreutzwaldi kiri A. Ahlquistile 10. jaanuarist 1867.
[102] Kreutzwaldi kiri J. Adamsonile 5. septembrist 1872.

KREUTZWALD ARSTINA

A. Reiman

Fr. R. Kreutzwaldi laiaulatuslikust ja mitmekülgsest tegevusest on seni kõige vähem valgustatud tema elukutselist, s. t. arstlikku tegevust. Arstina pole ta veel leidnud seda sügavat ja austavat hindamist, mis ta tõeliselt on ära teeninud. Täiesti õigus oli Kreutzwaldiga tihedat kirjavahetust pidaval Peterburi akadeemikul Schiefneril, kui ta Kreutzwaldile 1858. a. ühes kirjas tunnustavalt kirjutas: «Mul lõikab ikka südamesse, kui mõtlen, kui vähe on seni Teie arstlikke teeneid tunnustatud.» Iseloomustavaks selles suhtes on ka «Eesti Postimehes» nr. 34 18. augustil 1882 Kreutzwaldi surma puhul ilmunud märge. Selles puudutatakse Kreutzwaldi kui arsti tegevust ainult möödaminnes ja öeldakse, et «ka üks arstiraamat «Kodutohter» on tema kirjutatud». Kas «Eesti Postimees» Kreutzwaldi rohketest arstiteaduslikest kirjutustest polnud teadlik või ei hinnanud ta neid arstliku tööna — see jääb selgitamata. Arvatavasti on siin tegemist viimase asjaoluga ja seega siis suure töömehe ühekülgse hindamisega.

Juba Kreutzwaldi elupäevil jäi tema arstlik tegevus laialdaste hulkade silmis kirjandusliku tegevuse varju. Kreutzwaldi kui arsti tundsid ja hindasid põhiliselt ikkagi ainult abivajajad ja temaga kokkupuutunud ametivennad. Austav mälestus Kreutzwaldist kui arstist püsis tema abi kasutanud elanike hulgas veel kaua aega pärast tema surma. Nii näiteks leidub Kreutzwaldi kohta käiva materjali hulgas alljärgnev märge: «Kui ma sügisel (1903) Võru laulupeol käisin, tuli igal pool Võru rahva seas otse liigutavat tänumeelt ja armastust

Kreutzwaldi kui arsti vastu ilmsiks, ehk see tegevus küll juba 30 aastat selja taha oli jõudnud.»

Kreutzwaldi ühekülgne hindamine kirjanikuna laialdaste hulkade poolt ja tema kui arsti hindamine ainult vähese hulga poolt on mitte niivõrd Kreutzwaldi ja tema sõprusringi aktiivsuse tulemus keele- ja kirjandusepõllul, kui põhiliselt just selle ebaõige vaate tulemus, mis valitses kauemat aega arsti ülesannete suhtes. Kreutzwaldi elupäevil nähti ja kõigis kodanlikes maades nähakse praegugi arstis vaid haigeid ravivat isikut. Kuna Kreutzwald ise ennast sellest küljest iialgi esile ei tõstnud ega kiidelnud oma ravitulemustega, mis sageli olid erakordselt head, siis ei levinud ka tema kui ravija arsti kuulsus lähemast ümbrusest kuigi kaugele.

Analüüsides Kreutzwaldi arstlikku tööd ja tegevust aga nõukogude meditsiini seisukohalt, saame hoopis teise pildi. Meile avaneb tõeliku eesrindliku rahvaarsti, rahva tervishoiu eest võitleva rahvavalgustaja üllas kuju. Me näeme, et Kreutzwald ise suhtus oma arstitegevusse mitte ainult ravi seisukohast, vaid luges selle hulka ka elu kõige mitmekesisemate avaldusvormide uurimist ja seda eelkõige haiguste vältimise võimaluste avastamiseks. Püüdes tõelise rahvavalgustajana oma teadmisi elanikkonna laiadele hulkadele edasi anda, kirjutas ta rahvale ja tegi seda rahva keeles. Sellelt seisukohalt Kreutzwaldi kogu kirjanduslikku tegevust hinnates näeme, et osa sellest kuulub õigustatult arstliku tegevuse mõiste alla ja seda tuleb hinnata ka sellisena. Niiviisi Kreutzwaldi laialdast tegevust õigesti ja igakülgselt hinnates näeme alles, kui määratult tõuseb tema kui demokraadi-valgustaja tähtsus. Ja see on Kreutzwaldi elu ning tegevust põhiliselt määrav omadus.

*

Kreutzwald õppis arstiteadust Tartu ülikoolis 16. jaanuarist 1826 kuni 3. septembrini 1831. Enne arstieksamite sooritamist puhkes kooleratаud ja Kreutzwald koos mitme teise arstiteaduskonna lõpetajaga suunati taudivastasele võitlusele. Töötades Riias, Vastseliinas ja

lõpuks Tartus, avaldab Kreutzwald märkimisväärset tähelepanu- ning analüüsimisvõimet ja omandab edaspidiseks arstlikuks tegevuseks rohkesti väärtuslikke kogemusi. Kooleravastase võitluse ajal omandatud praktilised teadmised aitavad tal hiljem nii mõnestki raskusest üle saada ja olukorda õigesti hinnata. Nii näiteks kirjeldab ta 1848. a. puhkenud kooleratаudi ajal Faehlmannile kooleratunnustega haigestunud kahekuise lapse haiguse kliinilist pilti ja meenutab, et 1831. a. taudi ajal ta nägi lapsi haigestuvat koolerasse, ölgugi et kuulsate eriteadlaste-autoriteetide arvamuse järgi lapsed koolerasse üldse ei haigestu. Seda kirjutades märgib ta mõningal määral ironiseerivalt, et kuidas küll tuleks seda haigestumist lastel nimetada, kas cholerinchen, choletrinchen või kuidagi teisiti.[1]

Pärast kooleratаudi likvideerimist asus Kreutzwald 1832. a. Tartus arstieksameid sooritama; 1833. a. märtsis, pärast eksamite sooritamist, kinnitati ta kolmanda järgu arstiks. Kreutzwaldile arstidiplomi väljaandmise ajaks on märgitud 9. september 1833.

Samal aastal asus Kreutzwald elama Võru linna. Seal sai ta linnaarsti koha, kus töötas pidevalt 1877. aastani. Siis loobus ta tervislikel põhjusil arstlikust tegevusest ja siirdus elama Tartu.

Õppides ülikoolis oli Kreutzwald üks vähestest üliõpilastest-eestlastest ja olemasolevate andmete järgi üks kolmest esimesest arstiteaduse üliõpilasest-eestlasest. Temaga samal ajal õppisid arstiteadust Tartu ülikooli arstiteaduskonnas F. Faehlmann ja Ph. Karell. Esimene astus ülikooli 1817. a. ja lõpetas selle arstiteaduse doktorina 1827. a. Karell õppis ülikoolis aastail 1826—1832, olles astunud ülikooli Kreutzwaldist pool aastat hiljem. Mõlema ülikoolikaaslasega sidus Kreutzwaldi tihe sõprus, mis jäi püsima ka hiljem, pärast ülikooli lõpetamist. Eriti tihe oli Kreutzwaldi sõprus Faehlmanniga, kes pärast ülikooli lõpetamist jäi tööle Tartu ülikooli juurde. Nagu Schiefneri ja Kreutzwaldi kirjavahetusest selgub, oli Karelli ja Kreutzwaldi vahel olemas side ka esimese Peterburis elamise ajal. On säilinud rida kirju

[1] Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 24. juulist 1848.

Kreutzwaldi ja Faehlmanni kirjavahetusest, kus peamiselt käsitletavate keeleteaduslike ja kirjanduslike küsimuste kõrval leidub ka arstiteaduslikku materjali, mis annab mõlemast sõbrast kui arstidest teatava ettekujutuse.

Esimesed aastad Võrus ei olnud Kreutzwaldile majanduslikult eriti tulusad. Kahtlemata mõjutas tema majanduslikku olukorda suhtumine haigetesse. Olemasolevate andmete järgi ravis Kreutzwald vaesemaid haigeid sageli täiesti tasuta. Sellele viitab ta ise kirjas Faehlmannile 23. septembrist 1875, kirjutades alla «Kuninga tohter, kes ilma maksuta hambad välja tõmbab». Seletades, et sellise hüüdnime on rahvas talle andnud, soovib Kreutzwald seda täiendada järgmiselt: «ja teiste teenistuses nälga kannatab». Majanduslikkude raskustega tuli Kreutzwaldil oma tegevuse alguses Võrus võidelda mitmeid aastaid. Mõnikord olid raskused niisugused, et tuli ajutiseks loobuda vanadest harjumustest. See väljendub ilmekalt kirjas Faehlmannile 2. oktoobrist 1844. Seal mainib Kreutzwald: «Nälg on meie pool tänavu nii kange, et mitte enam tubakat piipu ei jõua osta; kõik tühjad õpitud pruugid peavad maha jääma, muidu lõpeb leivapaluke majast.» Viiteid majanduslikkudele raskustele ja rahapuudusele esineb veel teisteski kirjades. Selline olukord oli nähtavasti niivõrd pidev, et Kreutzwald tõsiselt kaalus Võrust lahkumist. Nii kirjutab ta 30. augustil 1843 Faehlmannile: «Loodan tuleval kevadel metshanedega, luikedega ja kurgedega seltsis põhja poole lendama hakata.» Põhjuseks on: «Aga mis teha, kui tühi kõht hulkuma sunnib.» Samas kirjas mainib ta, et on sellele juba kauemat aega mõelnud ja tasapisi uut kohta otsinud. Arvatavasti aitas Kreutzwaldi Võrust äramineku mõtet süvendada ka arstide omavaheline suhtumine. Selle kohta leidub samas kirjas alljärgnev märge: «Siin on koeri (mõeldakse muidugi arste. — *A. R.*) väga palju koos, sellepärast läheb lake igapäev vedelamaks. Üks pisike sabarakk (arvatavasti Võru kreisiarst L. Poulet, nagu ühest eelmisest kirjast võib järeldada. — *A. R.*) ... haugub siin ühtepuhku leivapalukest kerjates.» Siit võib endale kujundada teatava arvamuse tolleaegsete arstide oma-

vahelise suhtumise kohta, mis nähtavasti kuigi palju ei erinenud hilisemast olukorrast kodanlikes maades.

Kreutzwald väljendab elukohavahetuse asjus, et tal on uus pesa-ase juba vaadatud. Arvatavasti oli selleks kohaks Jõhvi. — nagu see selgub edaspidi Faehlmanni kirjast. Ümberkolimine seekord millegipärast ei teostunud. Kas mõjutas Kreutzwaldi selles suunas Faehlmanni eitav suhtumine või miski muu, selle kohta puuduvad konkreetsed andmed. Faehlmann ise soovitab Kreutzwaldile, kui ta tõsiselt Võrust lahkuda mõtleb, minna Pärnu, kus on ainult 2—2½ arsti, kelledest üks vagatseb, teine «trillioneldab» (selle all mõtleb Faehlmann arstlikku tegevust homöopaatia alal), kolmas aga tegutseb kooliarstina. Oma soovitust Pärnu asuda toetab Faehlmann veel kirjas sama aasta novembrist (kuupäevata), kuna sealt olevat Tartus üks haige, kes arvab, et Pärnu vajab üht tublit — mitte homöopaati — arsti. 1844. a. on Kreutzwaldil mõte asuda Peterburisse. Ka selle mõtte laidab Faehlmann maha — leides, et Peterburisse asumiseks olevat Kreutzwald esiteks liiga vana ja teiseks liiga iseseisev, et mõne teise all töötada.

Hiljem nähtavasti paranes Kreutzwaldi majanduslik olukord ja raskustest ega Võrust ärakolimisest enam juttu ei ole.

Tuleb arvata, et majanduslike raskuste tekkimise otsustavamaks põhjuseks oli Kreutzwaldi enda suhtumine oma elukutsesse. Hinnates arsti elukutset kõrgelt, tundis ta end kohustatuna abistama inimesi ka siis, kui need temale selle eest tasuda ei jõua; see lõi talle küll suure, kuid majanduslikult vähe tasuva abivajajate ringi. Selles küsimuses iseloomustavad Kreutzwaldi kui arsti kõige paremini tema oma sõnad, mis ta 14. (26.) detsembril 1873 ütles teda sünnipäeva puhul tervitama tulnuile: «Inimarmastus ja heldus on arsti elukutse hing.» Olemasolevad andmed tõendavad, et arst Kreutzwald oma elukutselises töös ka tõesti nende sõnade järgi käis. Kui kõrgelt Kreutzwald arsti elukutset hindas ja arstikutsega seotud kohustusest aru sai, iseloomustab juhtum temaga siis, kui ta oli juba ametlikult arstikutsest loobunud ja Tartusse asunud. Kuulnud, et ühe sõbra abikaasa on suremas, sõitis Kreutzwald novembrikuus Tar-

tust Võrru, olgugi et ta ise oli teate saamisel külmetamisest haige ja lamas voodis. Võrus viibis ta kolm ööpäeva vahetpidamatult haige juures, kuni see oli surmasuust pääsenud. Tänamistele olevat Kreutzwald vastanud, et ta olevat teinud seda, mida ka iga teine oleks teinud ja mis olevat iseenesestmõistetav.

Kreutzwaldi arstlik tegevus Võrus ei piirdunud ainult haigete vastuvõtmisega ja linnaarsti ametlike ülesannete täitmisega. Märksa laiaulatuslikuma tähtsusega on tema arstliku tegevuse teine külg — tervishoiuliste teadmiste populariseerimine. Nüüdisaegne nõukogude tervishoid vaatleb tervishoiuliste teadmiste populariseerimist ja sellega lahutamatult seotud laiaulatuslikku profülaktika teostamist elanikkonna hulgas nõukogude arsti otsese kohustuse ja ülesandena. Arstiteadusliku teooria ja tervishoiulise praktika sidestamises on arstliku tegevuse see külg suure tähtsusega. Vene eesrindlikud arstid ja teadlased, kelle vaated on saanud nõukogude tervishoiu alusmüüriks, pöörasid rahva hulgas teostatavale tervishoiupropagandale alati suurt tähelepanu. Kas Kreutzwald alustas tervishoiuliste teadmiste populariseerimist elanikkonna keskel oma algatusel või sai selleks tõuke väljastpoolt (esijoones tuleks siin mõelda Peterburile, millega ta kirjavahetuse kaudu oli tihedas ühenduses) — selle kohta puuduvad andmed. Arvestades aga seda, kui laiaulatuslikult Kreutzwald on populariseerinud tervishoiulisi teadmisi ja kasutanud selleks väga mitmesuguseid võimalusi olukorras, kus see tegevusharu seni oli täielikult puudunud, tuleb arvata, et mõningaid näpunäiteid pidi ta selleks saama kusagilt mujalt. Arvamus, et Kreutzwaldi eestikeelne tervishoiupropaganda oleks olnud ainult vastukaaluks sellesarnasele saksakeelsele kirjandusele, ei näi paika pidavat. Kui see nii oleks olnud, oleks Kreutzwald sellest ka avalikult kirjutanud.

Kreutzwaldi tuleb pidada tervishoiuliste teadmiste esimeseks tõsiseks populariseerijaks eesti keeles. Üksikud tema tööd, eriti «Kodutohter», leidsid laialdast kasutamist veel käesoleva sajandi algaastail. Selletõttu tuli neid välja anda kordustrükkidena ja «Kodutohtri» neljas trükk, mis ilmus aastal 1900, võistles oma tähtsuse poolest rahva hulgas väga tõsiselt 1894. aastal väljaantud

ja hoopis laiemale alusele rajatud P. Hellati «Tervise õpetusega». Kreutzwaldi «Kodutohtrile» tuleb suureks tunnustuseks lugeda ka seda, et möödunud sajandi lõpul ilmus 21 aasta jooksul «Kodutohter» üldse neljas trükis, kuna P. Hellati «Tervise õpetuse» teine trükk ilmus alles 1913. aastal, s. o. 19 aastat pärast esimese trüki ilmumist.

Kui arvestada ka Kreutzwaldi tegevust eestikeelse meditsiinilise terminoloogia loomises ja veel enam selle kogumises rahvasuust, siis tuleb pidada teda eestikeelse tervishoiulise kirjanduse rajajaks.

Tõsi küll, enam kui 65 aastat enne Kreutzwaldi esimeste arstiteaduslike tööde trükist ilmumist, nimelt 1766. aastal, avaldas Põltsamaa arst Peter Ernst Wilde tervishoiualaseid kirjutusi ajakirjas, mis kandis pealkirja «Lühikesed õpetused, mis sees mõned head rohud teada antakse, nii hästi inimeste kui ka veiste haiguse ning vigaduste vastu, et see, kellel tarvis on, võib mõista, kuidas tema peab nõu otsima ning mis tuleb tähele panna iga haiguse juures. Selle kõrval on veel muud head nõud, õpetused ning manitsused leida, kõik meie eesti maarahva kasuks ning sigiduseks üles pandud». See ajakiri eksisteeris ainult ühe aasta ja selle aja jooksul ilmus teda 41 või 42 vihku (Wilde järgi «tükki»). Nagu juba pealkiri näitab, käsitleti ajakirjas tervishoiuliste küsimuste kõrval ka paljusid muid küsimusi väga mitmesugustelt aladelt. Ajakirja levitati arvatavasti ainult Põltsamaa lähemas ümbruses ja järelikult võis selle mõju, niivõrd kui seda oli, avalduda ainult seal.

Võrreldes Wilde ja Kreutzwaldi kirjutuste iseloomu, näeme suurt erinevust. Kreutzwaldi omad on eriteadlase rahvalikud kirjutused elanikkonna laiadele hulkadele. Neis antakse selgesti mõista, et nende ülesanne on lugejate teadmiste taseme tõstmine nende eneste huvides. Wilde kirjutused väljendavad ametlikku peremehe hoolitsemist oma orjade eest, hoolitsemist, ilma milleta enam läbi ei saa.

Arvestades kõike eelöeldut, tuleb Kreutzwaldi kirjutusi lugeda esimesteks tõsisteks ja rahvalikkudeks tervishoiualasteks eestikeelseteks kirjutusteks, mis leidsid elanikkonna laialdast poolehoidu, Wilde ajakirjale aga

jätta esimese tervishoiulisi teadmisi eesti keeles käsitleva trükise nimetus.

Kreutzwaldi kui arsti ja tema meditsiiniliste tõekspidamiste kohta annavad kõige parema ülevaate tema rohkearvulised tervishoiualased kirjutused ja mõtteavaldused sõpradele saadetud kirjades.

Kõiki neid võib liigitada nelja rühma. Esimeseks on ulatuslikumad tervishoiualased eriteosed, kus autor annab ühe või mitme küsimuse kohta juba väljakujunenud arvamuse. Teos ise aga taotleb täita elanikkonna hulgas käsiraamatu ülesannet. Niisuguseid teoseid on Kreutzwaldil kolm. Teise rühma moodustavad rohkearvulised, mitmesuguseid tervishoiualaseid küsimusi käsitlevad lühemad artiklid. Igaüks neist käsitleb teatavat kitsapiirilist küsimust ja annab õpetavalt konkreetseid juhiseid toimimiseks. Kolmandasse rühma tuleb liigitada kõik ajalehtedes avaldatud tervishoiualaseid küsimusi puudutavad lühemad kirjutused. Käsitletud küsimuste ulatus ja ühendus tervishoiuga on selle juures väga mitmesugune, kokkuvõttes aga jõutakse välja ikka selle või teise tervishoiualase küsimuse juurde. Neljanda rühma moodustavad Kreutzwaldi kirjavahetuses leiduvad tervishoiualaseid küsimusi puudutavad märkused ja arutlused. Analüüsides järgnevalt Kreutzwaldi töid, püüame nende kaudu läheneda talle kui arstile ja näidata, et tema tähtsus eesrindliku arstina pole mitte sugugi väiksem tähtsusest kirjanikuna, lauluisana.

Raamatus «Teejuhataja ämmakooliliste õpetuse juures»[2] seab Kreutzwald endale sihiks anda neile naistele, kes uut sellekohast määrust kasutades hakkavad õppima sünnitusabiandmist, vajalikke teadmisi sünnitaja anatoomiast, sünnituse käigust ja selle abistamisest, samuti aga ka raseda ning vastsündinu tervishoiust.

Raamatus juhib Kreutzwald tähelepanu asjaolule, et leidub veel sünnitusabiandjaid, kes tegelikult abi ei anna, vaid kelle abi tõttu vastsündinu sureb. Niisugust abiandmist tuleb vältida. Et seda aga saavutada, selleks tuleb õppida.

---

[2] 1. trükk — 1852. a.; 2. tr. — 1870. a., 3. tr. — 1883. a., 4. tr. — 1890. a.

Kuigi raamatu ilmumisest on möödunud 100 aastat, on selles esitatud juhised raseda tervishoiu ja vastsündinu hooldamise kohta veel tänapäevalgi teatava praktilise väärtusega. Olgugi et Kreutzwald oma teose koostamisel kasutas vastavaid saksakeelseid käsiraamatuid, avaldab ta selles oma isiklikke veendumusi ja seisukohti rasedate ja vastsündinute tervishoiu alal, milliseid ta on avaldanud ka oma teistes teostes.

Suurt tähelepanu osutas Kreutzwald rasedate psüühikale. Neil tuleb hoiduda vihastamisest, ehmatamisest ja muudest äkilistest meeleliigutustest. Tuleb olla mõõdukas toitumises ja kõikide soovide rahuldamises. Rase peab palju liikuma. Tal tuleb hoolitseda oma keha eeskujuliku puhtuse eest, kuid hoiduda liialt kuumast saunast, samuti ka liiga kuumast veest jalgade pesemiseks.

Vastsündinu hooldamisel juhib Kreutzwald tähelepanu rinnaga toitmise tähtsusele. Rinnapiima puudusel soovitab võtta amme, milleks annab vastavaid juhiseid. Imikule antav toit peab olema puhas, täielikult aga tuleb ära keelata «üks veepaki ja suhkruga täidetud kotikene, mis on vee või piima sisse kastetud ja lapsele suhu pistetakse, et teda sedamisi vaigistada», sest «see on üks väga kahjulik asi».

Kuigi Kreutzwald oma soovitusi ei suuda alati teaduslikult küllaldaselt põhjendada, osutavad tema juhised suurtele praktilistele kogemustele ja teravale pilgule ümbruskonna vaatlemisel. Vaate raseda psüühika toimest raseduse kulule on Kreutzwald omandanud kahtlemata rahvalt endalt, sest et rahva hulgas väga sageli raseduse iseeneslikku katkemist või mitmesuguseid väärarendeid lapsel seoti ning praegugi veel seotakse ehmatusega, vihastamisega või mingi muu meeleliigutusega. Et Kreutzwald vahel mõne rahva kombe vastu teravalt välja astub ja seda hukka mõistab, siis tema pooldav suhtumine rahva seas valitsevasse vaatesse psüühika mõjust raseduse kulule sõltub tõenäoliselt mõningatest praktilistest täheldustest. Lähenedes küsimusele kaasaegse meditsiini seisukohalt, võttes aluseks I. P. Pavlovi õpetuse, näeme, et psüühika võib raseduse kulule mõju avaldada. Seega on Kreutzwaldi seisukoht, vähemalt põhilistes joontes, õige.

«Teejuhataja» ilmumine neljas trükis 38 aasta jooksul näitab ilmekalt suurt vajadust niisuguse raamatu järele ja huvi, mida selle vastu tunti. See raamat oli möödunud sajandi teisel poolel sünnitusabiandjatele tõeliseks käsiraamatuks ja jäi kauemaks ajaks ainulaadseks sellesarnaseks õpikuks.

Kreutzwaldi teine suurem töö «Lühikene õpetus tervise hoidmisest», mis moodustab E. Lossiuse «Kooliraamatu» neljanda osa, ilmus 15 aasta jooksul kolmes trükis.[3] Selles töös ilmneb täielikult Kreutzwaldi kui profülaktiku iseloom. Avaldades võrdlemisi üksikasjaliselt oma vaateid paljude tervishoiualaste küsimuste kohta, püstitas Kreutzwald tegelikult üldise tervishoiu parandamise kava ja näitas tee selle teostamiseks.

Rääkides üldisest tervishoiust, mainib Kreutzwald, et söök ja jook on tervisele kosumiseks, liikumine ja puhkamine aga karastuseks loodud. Siit tuleneb järeldus, et neid tuleb õigesti kasutada. Edasi kirjutab Kreutzwald, et tähelepanekute varal avastame haiguste tekkimise põhjusi. Nendeks peab ta «kanget vihastamist, hullusti möllamist, liialt söömist ja joomist, kiiret kuuma ihu jahtumist jne.» Tõbesid tekitavad ka, jätkab Kreutzwald, «kasimata elukombed, hooletu keha harimine ja puhastamine».

Andes juhiseid elamu-tervishoiuks, avaldab Kreutzwald suurt tähelepanuvõimet ja oskust siduda tervishoiu nõudeid haiguste tekke ning levimisega. Loomalauta ei kõlba inimeste elumajaga ühte ehitada. Õuel valitsegu puhtus. Ka laudad olgu puhtad, sest et «ropus laudas peetud lehmade piim võib inimestele haigusi sünnitada, iseäranis niisuguse piimaga toidud väikestele lastele». Ta nõuab, et «inimene elagu päikese paistel ja liikuvas (s. t. puhtas. — *A. R.*) õhus».

Suurt tähelepanu tuleb omistada eluruumide puhtusele, kuna seal, kus rahvast liiga palju koos elab ja maja iga päev korralikult ei puhastata ega tuulutata, «sigitab juba keha ja hingamise aur mõnda haigust». Edasi väidab Kreutzwald, et pime, umbne ja räpane elamu iseendast juba teeb inimesed haiglaseks, kiduraks

[3] 1. trükk 1854. a., 2. tr. 1860. a., 3. tr. 1869. a.

ja nõrgaks, nii et nad pikkamööda «jalul loksuma hakkavad, vaimus tuimaks lähevad ehk vihatusas ja nukra meelega elavad». Eriti juhib ta tähelepanu sellele, et niisugustes ebatervishoidlikes ruumides lapsed ei kosu.

Elutube tuleb iga päev koristada ja puhastada. Et «suits on silmadele kuri vaenlane, kes mõned viletsad loomad on poolpimedaks teinud», tuleb otsustavalt asuda suitsutarede likvideerimisele. Kuid ka seal, kus on alles suitsutared, tuleb hoolitseda tubade puhtuse eest, mis heal tahtmisel on alati teostatav. Sõideldes kibedasti inimesi, kes suitsutaredes elades ei hoolitse puhtuse eest, väites, et suits ei lase puhtust pidada, toob ta näitena ette vene talupoegi, kellest paljud samuti elavad suitsutaredes, kuid kes seejuures oskavad ja suudavad toad puhtad hoida. Kreutzwald kirjutab, et peab «kord aastas oma toa seinad valgeks lupjama, ehk kui jõud seda ei kanna, siis vene rahva kombel seinu nuustikuga küürima» ja edasi: «Vene rahval, niisamuti Venemaal asuval maarahval on küll meie maa värki suitsused toad, aga nende seinad on tahmata ja puhtad.»

Siin toodud Kreutzwaldi sõnad kinnitavad veel kord, et eesti kodanluse poolt levitatud väide, nagu oleks Kreutzwald suhtunud vene rahvasse põlgusega, on täiesti aluseta. Vastupidi, ta leiab vene rahval omadusi, mida tuleks eeskujuks võtta.

Tervishoiuküsimusi ja ühtlasi vajadust vene rahvalt eeskuju võtta puudutab Kreutzwald oma kirjutustes korduvalt. Väga iseloomustavaks selles mõttes on «Sakalas» nr. 10 (10. märtsil 1879) avaldatud kirjutus, pealkirjaga «Praegused haigused». Seal kirjutab ta: «Koristamata elamine on linnades, külades ja taluperedes kõige kurjem tõbede külvaja ja kasvataja, sest et seal pisem tulekübemekene igas paigas kuiva taelatüki linakubuga eest leiab, mis sedamaid põlema lähevad. Ainukesed tõbede eest varjajad on: koristatud elamine ja puhtus.» Edasi nõuab ta samas kirjutuses puhtust õues, tubades, ihupuhtust, õhupuhtust ja kõrgemaid tube eluruumideks. Eriti tuleb puhta õhu ja üldise puhtuse eest hoolitseda koolides. Suurt tähtsust tervise säilitamisel omistab Kreutzwald heale ja puhtale joogiveele. «Ükski kapital, olgu kas põldu pandud tulevaste viljasaakide rohkenda-

miseks ehk rentkassadesse antud, ei või nii kõrgeid intressisid kanda, kui hea veekaev, kes tervisel meid üles peab ja haigustes mitu korda meile arstiks ja apteekriks saab,» väidab ta samas. Kriipsutades alla tervishoiualase selgitustöö tähtsust, nõuab Kreutzwald «Sakala» veergudel, et tervise eest tuleb igaühel ise võidelda, selleks aga tuleb rahvale tervishoiuküsimust selgitada. See, et saksameelsed inimesed selle tööga tegelejaid rahva pimestajateks nimetavad, ei häiri teda sugugi. Selle kohta ütleb ta lause, mis väljendab ka tema poliitilist veendumust: «Seda jätame neile uskuda, kes päikese tõusu läänekaarelt ootavad, meie päike tõuseb... idast ja saab aegamööda ööd kahandama, ehk küll enne seda veel mitu ja mitu rahva põlve võideldes mulda peavad langema.»

Oma «Lühikeses õpetuses» puudutab Kreutzwald ka haiguste levimise küsimust. Ta märgib, et ümbruse ja ihu mustusest tekivad nahahaigused, sügelised ja sammaspoolikud, mis mõnikord ühelt inimeselt teisele külge hakkavad. Seega näeme, et kuigi Kreutzwaldil ei olnud veel küllaldasi teaduslikult põhjendatud teadmisi nakkushaiguste tekke ja leviku mehhanismist, väljendab ta sageli täiesti õigeid mõtteid.

Rääkides rõivastuse tervishoiust, soovitab Kreutzwald kasutada lahedaid rõivaid ning kergeid peakatteid. Liialt soe rõivastus põhjustavat haigusi, kärni nahal, kõrvade mädajooksu ja silmade haigestumist.

Toitumise tervishoiust rääkides juhib Kreutzwald täiesti põhjendatult tähelepanu sellele, et töötajail ei ole iialgi isupuudust, «aga laisklejail isandail ei maitse leib ega särve, ehk küll viina söögiisu kihutajaks võetakse».

Olles hirmutatud korduvatest verise kõhutõve ja koolera taudidest, asub Kreutzwald toortoidu suhtes ilmselt ekslikul seisukohal. Koos teistega arvab ta, et haigust tekitab või vähemalt soodustab selle teket toortoit ise. Sellekohaselt kirjutab ta, et «imevale rinnalapsele ei tohi küpseidki õunu iial muidu anda kui peab enne seda õun palava tuha sees või ahjus tümaks küpsetama». Eriti tuleb ettevaatlik olla kõhutõve esinemise ajal.

«Suur on ka see rumalus, kui inimesed usuvad, et

teine võib sõnadega, lausumisega ja pobisemisega nendel haigust küljest ära võtta. Haigustel on oma loodud seadused, mida sõna ega pobisemine teisiti ei sea. Üks ja sama haigus võib sündida mitme vea läbi ja enamasti iga haige küljes teist viga näidata, nõnda kui iga inimene isevärki loodud on: aga ka elamine, kombed ja töö võivad mõnikord haigust teiseks muuta,» väidab Kreutzwald oma suurejoonelist tervishoiualast kirjutust lõpetades.

«Lühikene õpetus» on töö, mis omast ajast oli kaugele ette jõudnud ja, võrreldes rahva tervishoiulise olukorraga möödunud sajandi keskel, võis paista utoopilisena. Kuid Kreutzwald ise oli kindlas veendumuses, et pidev töö tervishoiulise olukorra tõstmise alal, eriti kui sellest elanikkonna hulgad ise osa võtavad, viib sihile.

«Lühikene õpetus» moodustab Kreutzwaldi kavatsetud, tervishoiulisi küsimusi käsitleva triloogia esimese ning sissejuhatava osa. Teiseks osaks oli «Kodutohter» ja kolmandaks osaks pidi kujunema «Pikem õpetus organite loomuliku olemise ja toimetuste üle», nagu Kreutzwald seda «Kodutohtri» sissejuhatuses lubas, mis aga jäi ilmumata.

«Lühikene õpetus» kujutab endast Kreutzwaldi kui arsti veendumuste kogu tervishoiuliste küsimuste alal. Tema vaateid analüüsides näeme, et oma aja kohta olid need progressiivsed ja paljudes küsimustes täielikus kooskõlas tolleaegsete eesrindlike vene arstiteadlaste vaadetega. See aga annab tõsise aluse mõtelda, et Kreutzwaldi side vene teadusega pidi olema märksa tihedam, kui tavaliselt arvatakse ja kui näitavad meil selle kohta olevad teated. Vaatamata sellele et Tartu ülikoolis möödunud sajandil töötasid mitmed eesrindlikud vene arsti- ja loodusteadlased (Pirogov, Baer jne.), valitses Baltikumis arstiteaduses üldiselt ikka saksa meditsiini orientatsioon.

Eriti huvipakkuvad on Kreutzwaldi vaated ümbruse ja organismi suhete ning iga organismi isikulise omapära mõju kohta haiguse tekkele ja kulule. Kreutzwaldi väljendustes leiame primitiivsel kujul arvamusi, mis väljaarendatud kujul moodustavad kaasaegse pavlovliku nõukogude meditsiini alused.

Pärast arstliku tegevuse lõpetamist Võrus ning asumist Tartu kirjutas Kreutzwald oma viimase suuremaulatusliku töö «Kodutohter». Töö eessõna all seisab kirjutamise ajana 1878. aasta. Trükist ilmus raamat 1879. a. Üldse ilmus raamat neljas trükis[4] ja iga trükk sai elanikkonna poolt sooja vastuvõtu osaliseks.

«Kodutohter» annab võrdlemisi üksikasjalise ülevaate tähtsamatest elanikkonna seas esinevatest haigustest koos nende tekkepõhjuste ja levimisteede äramärkimisega tolleaegsete vaadete kohaselt. Samuti annab Kreutzwald raamatus põhilisi teadmisi haiguste ravimise kohta. Töö kirjutamisel, nagu ta ise sissejuhatuses mõista annab, on ta rohkesti kasutanud tegelikus elus haigete juures omandatud kogemusi. Et «Kodutohtris» avaldatud vaated polnud otseselt vastuolus Tartu ülikooli arstiteaduskonnas valitsevate vaadetega, seda näitab fakt, et raamat vaadati kehtiva korra kohaselt arstiteaduskonna poolt läbi ja anti nõusolek trükkimiseks. Sellekohane märge leidub tiitellehe pöördel.

Kreutzwald õppis Tartu ülikooli arstiteaduskonnas ajal, kus meditsiinis valitses humoraalpatoloogia vool ja bakterioloogia tegi alles esimesi arglikke samme. Kliiniline meditsiin oli mõjutatud Hufelandi vaadetest, mille järgi haiguste ravimisel tuleb kasutada rohkesti aadrilaskmist, verd ärajuhtivat ning kõhtulahtistavat meetodit. Seda suunda, eriti aadrilaskmist, pooldab ka Kreutzwald oma töödes. Ühtlasi märgib ta aga, et igasugune ravimine vajab oskust ja teadmisi, millal üht või teist meetodit võib kasutada. Verelaskmist nõuab näiteks seisund, kus kopsud on üleliiga verega täidetud. Samuti annab Kreutzwaldi arvates verelaskmine abi siis, kui kõrgelt kukkudes pea ja keha rängalt põrutatakse, kui koorma alla jäädes rinnad ja niuded on muljutud, nii et kannatanu ei saa hingata ja verd sülitab, kui inimene on saanud mingi raske löögi pähe ning on selle järel minestanud jne. Olemasolevatel andmetel on Kreutzwald verelaskmist oma praktikas kasutanud õige palju.

[4] 1. trükk 1879. a., 2. tr. 1884. a., 3. tr. 1890. a. ja 4. tr. 1900. a.

«Kodutohtri» sissejuhatuses märgib Kreutzwald seda suurt tähtsust, mis ravi määramises on haiguse õigel äratundmisel. Et aga haigust õigesti ära tunda, selleks tuleb uurida haiguse eellugu, pöörates erilist tähelepanu üksikutele eluavaldustele. Põetaja peab teraselt silmas pidama haige välimust ja seostama seda haige üldise seisundiga.

Haiguste liigitamine «Kodutohtris» vastab üldiselt tolleaegsetele vaadetele. Kreutzwaldi kui arsti hindamiseks on suurema tähtsusega tema vaated üksikutele haigustele.

Kreutzwald asub kindlalt seisukohale, et on rida haigusi, mida ühelt teisele edasi antakse või mille tekitajaks on mingi väliskeskkonnast organismi sattunud põhjus. Nii kirjutab ta näiteks koolera kohta «Kodutohtris»: «Mida hooletum perenaine ja mida ropumad söögi- ja jooginõud, seda enam kihvti läheb iga päev suu kaudu pererahva sisse.»

Kopsutõve ehk tiisikuse puhul on «tõvesünnitajad mitmesugused, kui: 1) Vanematelt päritud kopsutõve idu, mis lapsega ilmale tuleb, siiski vahel kaua aega rahul inimese sees võib puhata, enne kui mõni kogemata ärritus teda elama ohkab. 2) Vigane keha loomus, kus kopsud õrnad on ja rinnakoopa kitsas ruum nende vaba liikumist keelab. 3) Eluiga, mida noorem inimene, seda suurem kartus: nimelt 16-ne kuni 25 ja 30-ne aastani. Siin on vere-elu kange ja mitmed kiimud kihutavad tema voolust südamesse ja kopsudesse. 4) Kiire keha kasvamine. 5) Tuuleõhk ja ilmade muutumine elamise kohas. Mida kõlbmatum, niiskem ja ummuksem õhk, seda rohkem kopsutõbe. Kus maal üks inimene tiisikust põeb, seal põevad suurtes perekates linnades kümme. Ka niisked, vilud ja külmad ilmad teevad kopsupõdejatele raskust. 6) Eluviis ja tööd. Iga töö kitsas ruumis on kopsudele kahjulikum kui väljas tuule käes, niisamuti kõik keha liigutused, mis liig palavust sigitavad. 7) Liigvarased lihalikud ümberkäimised mõlematel sugudel, naisterahval ka sagedased nurgavoodid ja pikk laste imetamine.»

Nagu näeme, arvestab Kreutzwald ka tuberkuloosi puhul haiguse edasikandmise võimalust. Hoopis kindlam

on tema vaade mõne muu haiguse, näiteks kõhutüüfuse ja põrnatõve nakkusliku iseloomu kohta.

Kõhutüüfuse kohta loeme «Kodutohtris»: «Külgehakkava kõhutõve (=kõhutüüfuse. — *A. R.*) kihvti ehk sünnitaja looduse üle seisab tänapäevani veel mõnda pimedas, mis arstid ja looduse uurijad ei tunne, siiski oleme nende asjadega tutvustanud, mis tõvekihvti kasvatamist ja edasi vedamist (=levimist. — *A. R.*) kergendavad. Selleläbi on meil võimalik kõhutõve liikumise järgedel iseennast ja muid inimesi haigeks jäämise eest varjata, kui kahjulikud ärritused endist püüame eemal hoida ja seal juures ei unusta, et meie keha sel ajal palju õrnem kui muidu on, mispärast tugevamad inimesed, kes raskemad toidud jaksavad ära seedida, nüüd pisemate esituste läbi haigeks jäävad.

Nimetatud kõhutõve juures on kahjutegijad: kui palju inimesi kitsas ruumis üheskoos elavad ja paksuks läinud halba õhku tubades sageda tuulutamise läbi iga päev mitte ei uuendata ja kõige suurema puhtuse eest haigete ümber hoolt ei kanta, nimelt selle peale ei vaadata, et nende riided, magamisasemed — kotid ja põhk, niisamuti joogi- ja söögiriistad kasitud ja puhtad oleksid. Haigete läheduses ei tohi midagi sallida, mis käärima, mädanema ja pendima kipuvad minema, olgu nad elajate ehk taimede riigist, sest et nende väljaauramine õhku solgib, mida haiged sisse hingavad. Üks neist suurematest tarvidustest on ka hea puhas joogivesi. Iseäranis tublit puhastamist vajavad pikemalt anumad ja riistad kui: ämbrid, pütid, potid jne., mille sisse tõbelised oma keharoojust tühjendavad. Nende riistade läbi on juba mitu korda haige küljest tõbi terve inimese külge läinud, mispärast ses tükis ettevaatust tarvis läheb.»

Põrnatõbe ehk «sinivilli» käsitab Kreutzwald täiesti õigesti loomadelt inimesele edasiantava haigusena. Ta kirjutab «Kodutohtris» selle kohta: «See tõbi läheb iga kord elajatelt inimeste külge ja tuleb enamasti põuasel suvel nähtavale, kui hobused ja veised muhutõbe põevad, kus need, kes elajaid ravitsevad ja arstivad, villitõbe võivad saada. Hoolelik ettevaatus üksi võib inimest tõve eest hoida; iseäranis hoidku igaüks ennast selle eest, et tõbise elaja muhust verd ja mäda tema käte

külge ei hakka, niisama vähe tohitakse kätt lõpnud elaja raisa külge pista, veel vähem kohtu käsu vasta muhutõves langenud elaja nahka minna nülgima. — Kõik tänini selle käsu üleastumisest tõusnud õnnetused ei jõudnud rahva tuimust igal pool veel nii kaugele lahutada, et sellest võisivad aru saada, kuda nemad ise, aga mitte kohus siin kahju kandjad on. Inimesed, kellel pisemadki haavakesed ehk krammid käte küljes on, ei tohi tõbise elaja külge puutuda, sest tõvekihvt on kõige kurjem, kui ta verisesse kohta langeb.»

Lopsakamalt ja rahvalikult arusaadavamalt on raske mõistet haiguse nakkuslikust iseloomust edasi anda.

Kreutzwaldi arstiteaduslikke lühijutte ja artikleid võib põhiliselt pidada «Lühikeses õpetuses» avaldatud mõtetele täienduseks.

Kreutzwald asus seisukohal, et tervishoiualaseid teadmisi tuleb elanikkonna keskel levitada igal võimalikul juhul ja viisil. Vastavalt sellele avaldas ta neid jutukesi ajakirjades ja muudes väljaannetes koos teiste üldhariduslikke küsimusi käsitlevate artiklitega. Nagu kõik temaaegsed rahvavalgustajad, asus ka Kreutzwald seisukohal, et elanikkonna hariduslikku taset tuleb tõsta igakülgselt. Sellepärast kirjutas ka Kreutzwald ise tervishoiuküsimuste kõrval paljust muust, nagu loomakasvatusest ja loomade ravimisest, lastekasvatusest ja koolidest jne. Tõelise rahvavalgustaja-arstina ei jätnud Kreutzwald käsitlemata ka karskusküsimust.

Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul 6. (18.) juunil 1879 annab Kreutzwald ülevaate eestlaste laste kehalisest arenemisest ja kasvatamisest, puudutades sellega seoses mõningaid laste kasvatamises valitsevaid kombeid. Ettekandes juhib ta tähelepanu asjaolule, et maal vajab laste toitmise küsimus tõsist parandamist. Rinda antakse küll võrdlemisi kaua, 1½—2 eluaastani, kuid väga vara, juba kolmandast elukuust alates, hakatakse andma juurde kunstlikku toitu. Üle ühe aasta kestev rinnaga toitmine toimub Kreutzwaldi andmetel mitte niivõrd lapse tervise huvides kui ema huvides. Nimelt valitseb arvamus, et rinnaga toitmine hoiab ära uuesti rasedaks jäämise. Selle kohta väidab Kreutzwald täie veendumusega, et see on ebaõige vaade.

Peatudes lapse kehalisel arenemisel, märgib Kreutzwald, et imikuid õpetatakse väga vara istuma ja roomamisele pööratakse väga vähe tähelepanu.

Kreutzwaldi ettekanne näitab, et ta on küsimust uurinud küllaldase põhjalikkusega, ja tema andmed koos neist tulenevate järeldustega väärivad arstide ja lastevanemate tähelepanu.

«Eesti Postimehe» põllutöö ja teaduste erilisas 1903. aasta juulist tuuakse Kreutzwaldi 100. sünniaastapäeva tähistamiseks ära tema kõne, mille ta pidas Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis. Kõne kannab pealkirja «Koduloomade ja laste kasvatamisest». Pealkirja üle ei tule imestada, kuna see ainult peegeldab tema kui rahvavalgustaja laialdast huvi paljude küsimuste vastu ja püüet oma teadmisi edasi anda võimalikult laiaulatuslikult.

Nimetatud kõnes juhib Kreutzwald tähelepanu õige ja eeskujuliku kasvatuse vajadusele. Kibedusega märgib ta, et mõnel pool osutatakse seapõrsa ja lambatalle kasvatamisele rohkem hoolt kui lapse kasvatamisele. Suur süü «raisku läinud elukommetes» on just laste ebaõigel kasvatamisel. Kõnes kriipsutab Kreutzwald alla põhimõtet, et kõik areneb, kõik liigub, ja ütleb: «Sest meie lapsed peavad meist mööda minema, nõnda kui ajad nüüd endistest hoopis teiseks on läinud.» Selle lausega annab ta edasi ka oma filosoofilise maailmavaate, mis nii mõnelgi korral sähvatustena ka tema teistes töödes esineb. Kasvatamine peab arendama lapsi kehaliselt ja vaimselt, sest «oleviku põllumehel on mõistuse küünalt iga päev tarvis, kui nad tahavad läbi saada ja tulevikus edasi astuda». Nende sõnadega heidab Kreutzwald üle parda rassilise vahetegemise eestlaste ja muude rahvaste vahel ning astub avalikult vastu kõikidele laimajatele, kes väidavad, et eestlane pole võimeline arenemiseks ja teaduste omandamiseks. Kreutzwaldi väljendusest võib aru saada ainult nii, et selleks on võimeline igaüks, on vaja ainult vastavat arendamist ja kasvatamist.

Väga huvitav on ära märkida ka Kreutzwaldi suhtumist mõningatesse vaidlusalustesse arstiteaduslikesse küsimustesse.

Rõugetevastasesse kaitsepookimisesse suhtub Kreutzwald üldiselt väga heatahtlikult ja leiab selle haiguse

ärahoidmiseks väga vajaliku olevat. See väljendub selgesti tema kirjas Faehlmannile 28. detsembrist 1845, kus ta palub viimast saata endale rõugelima, et oleks võimalik oma last ja teisi pookida, kuna niisuguse taudi ajal on alati ohtlik, kui laps on vaktsineerimata. See kindel veendumus ei ole juhuslik, vaid kahtlemata pikemaaegsete tähelepanekute ja uurimiste vili. Nii kirjutab ta 1839. a. veebruari «Inland'is», et vaatamata rõugetevastasele kaitsepookimisele esineb rõugeid igal aastal. Analüüsides seda nähtust, jõuab ta otsusele, et selle põhjuseks võib olla olukord, kus massilise kaitsepookimise puhul jäävad suurel osal poogitutest tulemused kontrollimata. Ta märgib, et pookimine ei anna kaitset kohe pärast naha kriimustamist, vaid kaitsevõime väljaarenemiseks kulub ära teatav aeg. Arvamus, et pookimine seisab vaid naha kriimustamises ja tulemus oleneb sellest, on ebaõige.

Sellest võib järeldada, et rõugetevastast kaitsepookimist elanikkonnale teostati mõnikord lohakalt, millele Kreutzwald juhibki tähelepanu. Aasta hiljem, 1840. a. aprillis, kirjutab ta jälle «Inland'is», et on uuesti puhkenud loomulikkude rõugete taud ja haigestuvad ka poogitud lapsed. See tõstab temas nüüd kahtlust Jenneri (kaitsepookimise leiutaja. — *A. R.*) meetodi vastu ja ta arvab, et pookimine sel kujul on oma kaitsva toime kaotanud. Samas aga kirjutab ta edasi, et pookimist tuleks teha lehmadelt võetava värske limaga. Et seda saada, selleks tuleb lehmi nakatada, nagu ta seda ise ka on teinud. Oma kogemuste populariseerimiseks kirjeldab Kreutzwald sama ajakirja veergudel oma meetodit lehmalt pookematerjali saamiseks. Arutledes rõugete küsimust edasi, avaldab Kreutzwald kahtlust vajaduse suhtes korduva kaitsepookimise teostamiseks 7-ndal eluaastal. Oma kahtlust põhjendab ta tähelepanekutega, et ta pole näinud ühtki juhtu, kus korduval pookimisel 7-ndal eluaastal oleks pookekohal arenenud ville. Selline eksiarvamus on, arvestades tolleaegseid teadmisi immuunsusest, täiesti arusaadav ning andestatav.

Siin esitatud näide Kreutzwaldi suhtumisest kaitsepookimisse purustab täielikult kodanliku Eesti ajakirjanduses avaldatud arvamuse, et Kreutzwald oli ainult tegelik

arst ja jäi teadlasena oma võimete poolest Faehlmannist maha. Oma katseloomade soetamise ja Jenneri katsete kordamise praktilise eesmärgiga Võru olukorras näitab Kreutzwald enda kui teadlase võimetega arsti tõelist palet.

Samast seisukohast on ka väga huvitav jälgida Kreutzwaldi ja Faehlmanni kirjavahetust.

26. novembril 1847 palub Kreutzwald Faehlmanni saata talle L. A. Struve raamat ägedate ja krooniliste haiguste diagnoosimisest ja ravist. Ta tegeleb mõnda aega «sinivilli» küsimusega ja kavatseb edaspidi avaldada midagi oma senistest kogemustest haigevoodi juures.

Kirjas Faehlmannile 24. juulist 1848 kaebab Kreutzwald, et on väga kahetsusväärne, et üldiselt ollakse koolera ravimisel saavutatud praktiliste tulemuste suhtes teadmatuses. Venemaalt mitmesugusel teel saadud andmeil olevat seal peaaegu igal arstil oma universaalvahend koolera vastu. Igaüks kiitvat oma vahendit ja igaühel olevat selleks täielik õigus, kuna tulemused olevat üldiselt kõikjal ühesugused.

Tundes pidevalt huvi tervishoiuküsimuste teadusliku lahendamise vastu, kasutas Kreutzwald selles suhtes ka oma tutvust Schiefneriga. Kirjas 15. detsembrist 1867 kirjutab ta viimasele kopsupõletiku ravimise kohta järgmist: «Mis meetodi järgi teda arstiti, verelaskmisega, kalomeliga jne. või külmade mähistega? See punkt huvitab mind iseäranis viimase kolme aasta jooksul. Kas tähendatud arstimismeetodi kohta iga sellesse puutuv kogemus registreeritakse, sest ainult sel kombel oleks võimalik kindlale otsusele jõuda, kumba kahest meetodist tuleb paremaks pidada. Minu oma äranägemised nii hospidalis kui ka erapraktikas kõnelevad otsustavalt külma vee kasuks.» Teises kirjas (25. juulist 1871) Kreutzwald kirjutab: «Oma äranägemiste põhjal pole ma korea vastu midagi mõjuvamat leidnud kui Zincum valerian. vaheldumisi kiniini ja rauaga. On lapsed, nagu harilikult, nõrgavõitu, siis aidatakse ravimisele toitva dieediga kaasa; järjekindlal läbiviimisel viib see ravi ikka eesmärgile, kui arstil ja patsiendil kannatus ei lõpe.»

Nagu Kreutzwaldi kirjade esitatud väljavõtetest nähtub, ei lepi ta vaieldavate või selguseta küsimuste juures teadmatusse jäämisega. Kõiki küsimusi püüab ta lahendada püsivalt küllaldase sügavusega ja niivõrd teaduslikult, kuivõrd vähegi võimalik. See on üheks teda kui suurte teaduslike võimetega arsti iseloomustavaks jooneks.

Kreutzwaldi arstiteaduslikud kirjutused on suure väärtusega ka arstiteadusliku sõnavara loomise seisukohalt. Püüdes alati kirjutada rahvale ning rahvalikult ja tegeldes keeleküsimustega, kogus ta oma tööde jaoks rahvasuust haiguste ja elundite rahvalikke nimetusi. Ilmselt viitab sellele Faehlmanni kiri 4. veebruarist 1843, kus ta kirjutab, et tuleb alustada leksikoni koostamist, mille teostamisel Kreutzwaldi ülesandeks jääb inimese keha ja kõigi selle osade leksikaalne kirjeldus. 11. mail samal aastal küsib Faehlmann: «Kas oled hakanud juba inimese kehajagude nimesid üles kirjutama? Pane veel mõne jao juurde kõneviisid; võta ka meeste- ja naisterahva riided ette, vana isa Aadama viisi, kui ta elajatele ja rohtudele ja puudele igaühele oma nime andis.» Sellele vastab Kreutzwald 17. mail samal aastal: «Vana isa Aadama nime andmise ametit ei ole ma veel kogunisti ette saanud võtta.»

Kuigi Kreutzwald Faehlmannile leksikoni koostamiseks rahvapäraseid arstiteaduslikke oskussõnu ei kogunud, oli ta paljudest nendest teadlik ja kasutas neid oma töödes. Et olemasolev eestikeelsete rahvapäraste arstiteaduslike oskussõnade tagavara ei võimaldanud kõiki anatoomilisi ja muid arstiteaduslikke mõisteid väljendada, siis katsus Kreutzwald ise luua puuduvaid nimetusi. Paljud neist leidsid kasutamist kuni hilisema ajani ja olid tõukeks uute, täpsemalt mõistet väljendavate sõnade loomisele.

Kokkuvõttes võib öelda, et Fr. R. Kreutzwaldi elu ja tegevust iseloomustava olemasoleva materjali igakülgne analüüsimine nõuab, et me oma seisukohad Kreutzwaldi kui arsti suhtes täielikult ümber hindaksime. Täiesti aluseta on Kreutzwald kui arst leidnud puudulikku käsitlemist. Kogu tema tegevus iseloomustab teda kui progressiivset ja eesrindlikku arsti-rahvavalgustajat. Kreutz-

wald oli suure teadusliku eruditsiooniga ja rajas Eestis kogu oma tegevuse vältel tõelist rahvameditsiini, saades selleks eeskuju vene arstiteadlastelt. Kreutzwaldi arstiteaduslikud kirjutused on mitte ainult ajaloolise väärtusega, vaid peegeldades laiaulatuslikult elanikkonna tervishoiulist olukorda ning teisi tervishoiuküsimusi, aitavad meil aru saada eesti rahva ajaloost ning ajaloolisest sõprusest suure vene rahvaga.

KRONOLOOGILISI JA BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID

Kreutzwaldi teoste pealkirjad on ainult üks kord (nende ilmumise või avaldamata teoste käsikirja valmimise puhul) toodud sõrendatult. Pealkirjad on toodud täielikult ainult I trüki puhul; korduval esinemisel on need ruumi säästmiseks lühendatud.

Kõik kirjavahetused või nende koopiad, samuti ka dokumendid (kui nende asukohta pole märgitud) on Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseumis.

Ruumi säästmiseks ei ole annotatsioonis kirja saatmise daatumit lõpul enam korratud, kui see vastab teate ees antud daatumile. Näit. märge «1864, 10. V — Kr-l on kogutud u. 800 vanasõna (Bert.)» tähendab seda, et teate allikaks on Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 10. V 1864. Ainult sel puhul, kui kirju on säilinud mõlemalt kirjavahetajalt, on nad märgitud mõlemad, kirja saatja esimesel, kirja saaja teisel kohal, näit. Kr.—Neus või Neus—Kr.

Kõik daatumid on antud Kreutzwaldi eluajal kehtinud vana kalendri järgi, s. o. 12 päeva meie daatumist taga.

Olulisemad lühendid

Bert. = Georg Schultz-Bertram.
Blumb. = Blumberg, Dr. F. R. Kreutzwalds Leben, Tartu, 1904 (Verh. XXI, 1).
Blumb., Materialien = G. Blumbergi käsikiri «Materialien zu einer Lebensskizze F. R. Kreutzwalds» [1884], Kirjandusmuuseum, Kr. 2:2 (fond 64).
Boecler = J. W. Boecler—Joh. Forselius. Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten. Mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald. St. Petersburg 1854.
Bulletin = Bulletin der historisch-philologischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg.
Curric. = Curriculum vitae. Kreutzwaldi oma käega kirjutatud autobiograafia. KM Kr. 1:4.
EKS = Eesti Kirjanduse Selts; selle arhiiv Kirjandusmuuseumis.
E. Postim. = Eesti Postimees.

E. r. Kas. Kal. = Eesti rahva Kasuline Kalender. 1867—1874.
Faehl. = Friedrich Robert Faehlmann.
Jürg. = Dietrich Jürgenson.
KM = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseum Tartus.
Kp. = Kalevipoeg.
Koid. = Lydia Koidula.
Kr. = Fr. R. Kreutzwald.
Laakm. = H. Laakmanni kirjastuse arhiiv Kirjandusmuuseumis.
laormt. = laoraamat.
Maar. (Ma-rahva) Kas. Kal. = Maarahva (Ma-rahva) Kas(s)uline Kalender 1845—1866.
Quellen = G. Blumberg [ja Kr.]: Quellen und Realien des Kalewipoeg. Verh. V, 4; 1869.
Reint. = Carl Reinthal.
Rets. = retsensioon.
RAKA = Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, Tartus.
Sachs. = C. E. Sachssendahl.
Sitzungsber. d. GEG. = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft.
TsA = Tsensoriarhiiv Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis.
Tln. = Tallinn.
Trt. = Tartu.
tr. = trükk.
Verh. = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft.
vrg. = veerg.
ÕES = Õpetatud Eesti Selts, Tartus.

KRONOLOOGILISI ANDMEID

1803. 14. XII. Sündis Friedrich Reinhold Kreutzwald (KM AKÜ käsik. 1:6, Blumb. 88).

1811/12. Friedrich Reinhold kohtab vana rändlaulikut («Rootsi rüütel», surn. umb. 1812—13; Kr.—Neus 13. VII 47 ja 16. II 48).

1815. 26. IV. Kreutzwaldi vanemad koos perekonnaga vabastatakse pärisorjusest (RAKA, Eestimaa Kubermangu val. vana arhiiv, toimik nr. 3691, a. 1815).

1815. 18. VIII. Friedrich Reinhold astub Rakvere (Gööki) elementaarkooli (Blumb. 71), kasutades esimest korda «Kreutzwaldi» nime.

Umb. 1811—15. Kr. kuuleb toapoiss Kotlep Jankovitsilt Kalevipoja lugusid (Quellen, lk. 10, Bert. 18. IX 72).

1817, jaanuar. Kr. astub Rakvere kreiskooli (tertsiasse) (Rakvere kreiskooli III kl. tsensoriraamat 1812—17, KM Kr. 1:6).

1818, kevad. Kr. lahkub kreiskoolist vaesuse tõttu (Curric.).

1818, kevad kuni hilissügis. Kr-i teenistuskatse v. Huseni äris («Karu kontoris») Tallinnas, Pikas tänavas (Curric., Blumb. 71).

1818, talve algus. Kr. Ohulepal Hageris, kus ta isa on saanud mõisavalitsejaks. Tutvus Jakob Fischeriga (vt. Kr-i jutt «Tuisulased», Boecler lk. 13 jj., Blumb. 71 jj.).

1818. Kr. alustab rahvalaulude üleskirjutamist (KM MA 169:3).

1819, jaanuar, kuni 1820, detsember. Kr. Tallinna kreiskoolis (Curric., Blumb. 72).

Umb. 1820—21. Kr-i esimesed kirjanduslikud tõlked Schillerist («Igatsus», «Noormees jõe ääres», «Rändaja», «Rõõmule», «Ellole», «Kellalaul») ja Goethest («Laulik»), rahvajutt «Jenoveva» ja isiklik mälestus Toa-Jakobist mere rannal (Kr.—Koid. 8. IV 70 ja 17. V 70, Krohn 21. III 69).

1820, suvi. Kr. käib Hageris vaatamas «hiidevaresid» ja «varjusalu» (Boecler lk. 9).

1821—22. Kr. Tallinna algkoolides tunniandja (Kr-i palve Tartu ülikooli valitsusele 24. VIII 1832. KM Kr. 1:7).

1822, suvi. Kr. käib vaatamas Nissi «Jaanilinna», end. Varbola linnust (Boecler lk. 9, 146 jj., KM EKS, Kr-i k. 4:5,2).

1820—24. Kr. käib vaatamas Steinsbergi «Permi Jago unnenäggo» ja Kotzebue näidendeid (Bert. 23. II 1864).

1823, jaanuar. Kr. teeb algkooliõpetaja eksami (Curric.).

1823—24. Kr. õpetaja Tallinnas II algkoolis ja tütarlaste koolis, ise õppides vanu keeli jm. (Curric., Sakala kalender 1880, lk. 63).

1824, kevad. Kr-i isa saab Viisu mõisa valitsejaks Järvamaal.

1824. Suvevaheajal rahvalaulude üleskirjutusi Viru-Nigulas (Kr.—Neus 9. VI 47; Neus, Estn. Volkslieder III, 1852, lk. 459).

1824. Kr-i esimene säilinud saksakeelne luuletus: Auf den frühen Tod des Sängers Alex. Rydenius.

1824, sügissuvi. Kr. läheb koduõpetajaks Peterburi (Blumb., Materialien, lk. 9).

1825. An den Schlaf, Das Vaterhaus.

1825, suvi. Kr. Viisul, korjab rahvalaule Ambla kihelk. (KM EKS, Kr-i k. 4, v. 15, nr. 166).

1825, sügis. Kr. uuesti Peterburis. Ta ei pääse sõjaväe arstiteaduse akadeemiasse oma maksualuse seisuse pärast (Curric.).

1825, umb. 10. XI. Kr. Tartus, valmistub abituuriumiks (RAKA TÜA, Missive des Rektorats 1825, kiri nr. 424 jj.).

1825. a. lõpp. Kr. tutvub Faehlmanniga (Sachs. 24. IV 50).

1826, jaanuar. Kr. teeb küpsuseksami Tartu ülikooli juures (Blumb., Materialien, lk. 1).

1826, 16. I. Kr. saab Tartu ülikooli matrikli (arstiteaduskond) (KM AKÜ käsik. 1:7).

1826. An den Tod. Arvatavasti ka Der Gottesdienst.

1826—1831. Kr. Tartu ülikoolis. Eestlastest progressiivse haritlasringi kujunemine (Kr., Faehl., Jürg., Nocks, Karell).

1827—28. Kr-i 28 rahvalaulu üleskirjutus Peetri khk-st Viisult (Kr.—Neus 13. VII 47). Umb. samal ajal käib ta laule kogumas Põhja-Tartumaal ja Virumaal.

Umb. 1827—30. Kr. külastab suvel ja talvisel õppevaheajal Paidet (Bert. 26. II 60, Inland 1842, vrg. 264 jj.).

1828. Tartu ülikooli juurde asutatakse professorite ettevalmistuse instituut, kus õpivad N. I. Pirogov ja umb. 20 teist tulevast vene teadlast.

1831, suvi. Kr. võitlemas koolera vastu Riias, siis kõhutõve vastu Vastseliinas ja sügisel koolera vastu Tartus (Curric., Blumb., Materialien).

1831. Saksakeelne ballaad Segevoldi lossipreilist («Die Entstehung der Teufelshöhle»).

1832, 8. I. Sureb Kr-i isa Juhan Kr.; Kr. matusel Viisul ja Rakveres.

1832. a. I pool. Kr. Viisul puhkusel (Blumb., Materialien).

1832, sept. ja dets. Kr. teeb oma arstieksami I poole (Kr-i ülikooliakt).

1833, veebr. Kr. teeb oma arstieksami II, praktilise poole (sealsamas).

1833, 5. III. Kr. saab III järgu arstidiplomi (KM B 37:663).

7. III. Kr. asub Võrusse arstiks (Sachs. 19. VI 50).

18. VIII. Kr. abiellub Marie Elisabeth Saedleriga; pulmad Viru-Nigulas Vasta mõisas pruudi õemehe Carl Weineri juures, seal viibib ka V. T. Blagoveštšenski (Blumb. 74, KM AKÜ käsik. 1:13).

1833, suvi. Faehlmann soovitab Kr-il ta «ilus rahvalaulukogu» avaldada (Blumb. 80).
1833. a. lõpp. Faehlmannil on kavatsus Kalevilugu üles kirjutada (Verh. II, 4, lk. 33).
1834. 11. VI. Kr-le sünnib tütar Adelheid.

1836

Jaanuar. «Teaduslik Vestlusring» (prof. F. Bunge jt.) Tartus asutab nädalalehe «Das Inland».
8. I. λ λ (R. Hollmanni) artiklis «Beiträge zur estnischen Mythologie» ilmub arvatavasti Kreutzwaldi Vaskjala silla piiga (Inland nr. 2, vrg. 24 jj.).
5. VIII. Schüdlöffel avaldab «Katkeid Kalevipojast» (Inland nr. 32).
28. IX. Kr-ile sünnib tütar Marie Ottilie. Als Marie geboren ward. An Adelheid.
10. X. Harfen Klänge, dem Andenken der verewigten Frau S[eraphine] S[imon], gewidmet (Abschied. Trost und Aussicht. Nachruf 27. IX 36). Ilm. ajakirjas «Refractor» 1836, nr. 24, lk. 193 jj.
Detsember. Kr-i (arvatav) kirjutus koolidest. G. Merkeli «Provinzialblatt für Kur-, Liv- u. Estland», nr. 48, «Aus einem Briefe».
1836. Kr. kirjutab saksakeelsed ballaadid «Das Abenteuer vom Sänger», «Fräulein von Borkholm», «Kalews Sohn».

1837

1837 jj. Kreutzwald levitab Võrus «Inland'i», makstes ise poole hinnast (Kr.—W. Schultz 1854).
24. II. Estnische Sage von Menschen mit Hundeschnauzen. Fr. Kr. Inland nr. 8, vrg. 134; vrd. Inland 1844, nr. 44, vrg. 700; nr. 51, vrg. 814; 1845, nr. 8, vrg. 125.
24. III. Über einige festliche Gebräuche bei den Esthen. Das Hochzeitsfest. Fr. Kr. Inland nr. 12, vrg. 193—200.
5. V. Estnische Gebräuche bei den Sterbenden und Toten. Fr. Kr. Inland nr. 18, vrg. 293 jj.
23. VI. Das Weihnachtsfest. Fr. Kr. Inland nr. 25, vrg. 409 jj.
7. VII. Über einige festliche Gebräuche bei den Esthen (uusaasta, vastla jm. kombed). Fr. Kr. Inland nr. 27, vrg. 457—460.
13. X—20. X. Einiges über Aberglauben, Sitten und Sagen der Esthen. Inland nr. 41, vrg. 687—690, ja nr. 42, vrg. 703—706 (vt. Boecler, lk. 86).
Sügis. Gedanken eines Landmannes über die Ursache der gegenwärtig... zunehmenden Verarmung der Livländischen Bauern. K. (arvatav Kr-i artikkel). G. Merkeli «Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland» 1837, nr. 27, 28.

1838

18. I. «Teadusliku Vestlusringi» kirjandusharu asutab Tartus ülikooli juures Õpetatud Eesti Seltsi (Faehlmann, Jürgenson, Hueck, Geheve jt.).
19. I. Kr-i arvatav sõnumik Võru «klatšilehest». Inland nr. 3 (nimimärk x — — x).
2. III. Beitrag zur Mythologie der Esthen. Fr. Kr. Inland nr. 9, vrg. 129 jj.
4. V. Noch ein Wort über das Recht des Güterbesitzes (—w—). Inland nr. 18 ja 19. (Kreutzwaldi autorsus ebakindel.)
20. VII. Andeutungen über die in den Ostseeprovinzen häufig vorkommende Pferdeseuche. *-d. Inland nr. 29, vrg. 449—453.
7. IX. Allo-linn. Fr. Kr. Inland nr. 36, vrg. 583. Vrd. Rig. Stadtblätter 1867, nr. 26.
28. IX. Über ein angeblich im Blankensee versunkenes Gut. Fr. Kr. Inland nr. 39, vrg. 630—32.
9. XI. Erörterung (teose kohta: «50 Bilder aus der Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen Russlands», von Ludwig Maydell). F. R. K. Inland nr. 45, vrg. 736.
7. XII. Kr-i kiitev arvustus P. Manteuffeli juttude «Aeavite pergo valgussel» kohta. Inland nr. 49, vrg. 796.
1838. Kr-i (—w—) sõnumikud Võrumaalt. Inland, vrg. 123, 202, 333, 395, 460 jj., 524 jj., 587 jj., 619 jj., 650, 697 jj., 729 jj., 796.
Kr-i (x — — x) sõnumikud Võrust. Inland, vrg. 43 jj., 77, 123 jj., 170, 215 jj., 267 jj., 284 jj., 331 jj., 380, 430, 602, 715, 764 jj., 823.
1838. Kr-i saksakeelne proloog naljandile «Der Herr im Hause» (H. Eisenschmidti sünnipäevaks).

1839

4. I. Faehlmann esitab ÕES-is oma «Die Sage vom Kalewipoeg». KM MA: 214, vrd. Inland, vrg. 172.
18. I. Kr. Tartus, astub ÕES-i liikmeks ja võtab endale ülesandeks Zschokke teose «Branntweinpest» eeskujul luua karskusesisuline teos (Jürg.—Kr. 17. II).
25. I. Die Marien-Casse für Wittwen und Waisen der Aerzte in Russland. +-d. Inland nr. 4.
Veebruari algul. Kr. alustab «Viinakatku» kirjutamist (Kr.—Jürg. 9. III).
12. II. Kr-i esimene säilinud kiri D. Jürgensonile: aruanne ÕES-ile kalmude lahtikaevamistest Võru ümbruses (vrd. Verh. I, 3, 87—99).
22. IV. «Viinakatku» käsikiri (mustand) on valmis ja läheb Jürgensonile.
25. IV. Kr. teeb Jürgensonile (ÕES-ile) ettepaneku, et ka Võrus asutataks raamatuladu (raehärra G. Steini kaupluses).
3. V. Kr-i esimene säilinud kiri Faehlmannile.

1839, kevad. Kr. kaevab lahti vanu sõjakalme Võru ümbruses (Kr.—Jürg. 18. V).
18. V. Kr. saadab Jürgensonile (ÕES-ile) rahvalaule, üles kirjutatud 1828 Peetrist (vt. Inland, vrg. 558 jj.; vrd. Kr.—Jürg. 25. IV).
2. VI. Kr. saadab Jürgensonile tagasi C. C. A. Döbneri järgi läti keelest tõlgitud «Nachricht von den Mässigkeitsvereinen», mida ta kasutas oma «Viinakatkus».
24. VII. Jürgenson saadab «Viinakatku» käsikirja tagasi oma jt. märkustega (vrd. Kr.—Jürg. 31. VII).
Juuli. Schultz-Bertrami kõne «Kalevipojast» ÕES-is (KM MA 172:4 (Mp. IX, 202), vrd. Inland 1839, vrg. 654).
21. XII. Eine grammatikalische Bemerkung (merrele, merresse) (KM MA 169:1).
30. XII. «Viinakatk» läheb Lindforsi trükikotta (Jürg.—Kr.).
1839. Kr-i (—w—) sõnumikud Võrumaalt. Inland vrg. 91, 122, 202 jj., 235, 282, 378, 476, 507, 586, 632, 638, 715, 778 jj., 793 jj., 809.
Kr-i (15) sõnumikud Võrust. Inland vrg. 75 jj., 106, 139, 169 jj., 219 jj., 267 jj., 315, 346, 415 jj., 490 jj., 585 jj., 731.
1838—1840 (umbes). Valmib suur osa «Rahunurme lillede» tõlkeid Witschelist (Kr. Viru Kalevipoja Seltsile 29. I 78).

1840

Veebruar. Ilmub Vina-katk. Üks tähhele pannemise väärt jut, mis vanna ja nore rahvale juhhatuseks ja kassuks välja on antud. 70 lk. 1500 eksemplari (Jürg.—Kr. 5. II ja 24. II. Notiits Inland 10. IV, nr. 15).
Veebruar. Tolm ja põrm (end. Trost und Aussicht). Vahisoldati laul öösel. Arg kosilane («Viinakatkus»).
22. V. «Viinakatku» arvustus Inland nr. 21, vrg. 324 jj. Üleskutse eesti rahvalaule välja anda.
Suvi. Kr. (koos G. v. Liphartiga) kaevab lahti vanu sõjakalme Vastseliinas ja Saaluses (Inland, vrg. 591).
25. IX. Kr. teeb ÕES-ile ettepaneku hakata välja andma ajakirja «Ma-rahva nõuandja» (vrd. Inland 1840, nr. 48, vrg. 763).
Sügis. ÕES taotleb ajakirja väljaandmist, kuid tagajärjetult (Jürg.—Kr. 4. X).
1840. Kr-i (—w—) sõnumikud Võrumaalt. Inland, vrg. 220, 282, 395, 427, 489, 586, 794.
1840. Kr-i (15) sõnumikud Võrust. Inland, vrg. 11 jj., 91, 107 jj., 169 jj., 185, 315 jj., 570 jj., 603, 638, 745 jj., 807 jj.

1841

Veebruar. Kr. alustab «Jenoveva» ettevalmistamist trükiks (Jürg.—Kr. 12. II).
5. III ja hiljem. Kr. teeb ÕES-ile ettepanekud («Über den Zweck der GEG ...») ühise eesti kirjakeele loomiseks, võru murdes teoste väljaandmise lõpetamiseks, õigekirja ühtlustamiseks ja eestikeelsete õpperaamatute väljaandmiseks (Inland 1841, nr. 13, vrg.

207 jj., Kr.—Faehl. 24. XII 1842, Faehlmanni ja Kr-i kirjavahetus, 1936, lk. 23).

19. IV. Kr. on valitud ÕES-i ortograafia komisjoni (Jürg.—Kr.).

26. V. D. Jürgensoni viimne (säilinud) kiri Kr-le, Kr. viimne kiri Jürgensonile 30. V.

30. V. Kr. lubab ÕES-i kalendrile kirjutada Leivast ja leivajatkust, ilmus «Tarto- ja Võrro-ma Kalendris 1842» (Kr.—Jürg.).

13. X. Kindralkuberner K. v. Pahleni keeld kirjutada talurahva olukorrast (RAKA, Acta d. Dorpatischen Censur-Comität betreffend höhere Ordnungen 1834—1845, 127).

10. XI. «Sipelgas» I käsikiri on valmis, aga ei saa ilmumisluba (Sippelgas. Eeskõnne. Faehl.—Kr. 16. VI 42).

11. XI. Ein Wort über die weiblichen Erziehungsanstalten in Werro. Kreutzwald. Inland nr. 46, vrg. 734—738.

31. XII. Kr. on ÕES-ile saatnud eesti rahvalaule koos saksakeelse tõlkega (vt. Verh. I, 2, lk. 5, Inland 1842, vrg. 14).

1841. Kr-i (—w—) sõnumikud Võrumaalt. Inland, vrg. 91 jj., 185, 293, 354 jj., 439, 495 jj., 756. Võrust (15). Inland, vrg. 39, 184, 355, 581, 612, 739, 834 jj.

1841. Über Alterthümer im Neuhausenschen Kirchspiele und in der Umgegend Werros. Kr-i ettekanne ÕES-is (vt. Verh. I, 1, lk. 9).

Umbes 1841. Kr. korjab raha A. Jakobsoni Torma pasunakoorile (Krohn 6. VI 1874).

1842

Jaanuar. Vagga Jenoveva ajalik elloaeg (algtõlge 1820). 69 lk. Laakm. kirj.

7. I. Faehlmanni tüli parun Nolckeniga, viimase kaebus kindralkubernerile; ÕES-i ringkond kahtluse all.

11. V. Faehlmann on valitud Tartu ülikooli eesti keele lektoriks.

1. VI. Kr. saadab Faehlmannile ülevaate eesti rahvariideist, mis see esitab ÕES-is 3. VI (Verh. I, 3, lk. 67 Inland nr. 24, vrg. 215, ja nr. 33, vrg. 294). Vrd. Verh. VI, 3—4, 1871, lk. 9—12. 4 pilti anti ÕES-i kogusse.

16. VI. Kr. on saatnud Faehlmannile Õue ajast ja kedovilja prukimisest ja Hölty Leinalaulu tõlke, mis ilmusid «Tarto- ja Võrro-ma Kalendris 1843».

Juuni. Aus einem Reisetagebuche. Kr. külastab Paidet ja kirjutab sellest «Inlandis» nr. 30, vrg. 264 jj. (vrd. Bert. 26. II 60).

8. IX. Kr. (—w—) õpetab samblaleiva tegemist. Inland nr. 36. vrg. 320. Vrd. ka «Sipelgas» I, nr. 11.

24. XII. Kirjas Faehlmannile Kr. ähvardab ÕES-ist lahkuda. Ta kavatseb Zschokke «Goldmacherdorf'i» alusel kirjutada eesti rahvusromaani.

1842. Kr-i sõnumikud Võrust (15): Inland, vrg. 32 jj., 110, 197 jj., 245 jj., 378, 412 jj., Võrumaalt (—w—): vrg. 52, 95 jj., 178 jj., 184, 243 jj., 320, 341.

19. I. Faehlmann valitakse ÕES-i presidendiks, Sachssendahl sekretäriks (Inland nr. 4).

Veebruar. Ue aasta sovimine. Üks ande kassinuse (parra-usse) sõbradele. 12 lk. Laakm. kirj. (Kr.—Faehl. 15. II).

4. II. Faehlmann palub Kr-i ÕES-i edasi jääda ja kaasa töötada eesti leksikoni ja eesti lugemiku koostamisel.

4. V. Kreutzwald (Z) avaldab teate näljahädast Viru rannas, Inland nr. 18, vrd. ka nr. 27.

11. V. Eestimaa kuberner alustab uurimist «Inlandis» nr. 18 avaldatud teate saatja avastamiseks (RAKA, TsA, A VIII, 16, 127).

5. VI. Kr. saadab ÕES-ile Lexicalischer Beitrag (inimese kehaosade nimestik, 9 lk.) (MA 62, Verh. I, 4, lk. 8 jj., Inland nr. 25, vrg. 212) ja kavatseb kirjutada teose eesti rahvakombeist ja muinasajast (Kr.—Faehl. 17. V ja 5. VI).

8. VI. Herrn Ratsherrn G. Stein zum Wiegenfeste.

29. VI. Kindralkuberneri asetäitja Fölkersahm nõuab «Inlandilt» Kr-i saadetud teate dementeerimist. RAKA. B Kk A. Дело о главном надзоре за цензурою. 1843, № 66/43.

6. VII. Inland (nr. 27, vrg. 232) teatab, et (Kr-i) teade nr. 18-s ei vastanud tõele.

Suvi. Kr-i kaebed (Faehlmannile) raske majandusliku olukorra üle ja kavatsus välja rännata (Kr.—Faehl. 22. VIII).

30. VIII. Kr. saadab Faehlmannile Kolm Kalendri-Lorri: Surm ja temma abbimehhed ja Emmajõggi, mis ilmuvad ÕES-i «Ma-rahva kalendris 1844» ja Üks kalendrijut (kriitika seniste eesti raamatute üle), mis jääb ilmumata (KM MA 169:16).

17. X. Zum 17. October 1843 (sünnipäeva-tervitus Ida Schrödelile).

1843. Kr-i sõnumikke Võrumaalt (—w—), Inland vrg. 156 jj., 176—181, 463. Võrust (15): 10 jj., 69 jj., 144 jj., 171, 317 jj., 325 jj., 449 jj., 464 jj., 473 jj., vrd. ka vrg. 64 jj.

1843. Sippelgas. Essimenne jägo. Väljaantud Marahva kele ja kirja koggoduse polest. 50 lk. Laakm. kirj.

1844

18. I. Kr. Tartus ÕES-i aastakoosolekul.
Boubrig avaldab Kr-i poolt 1837—41 kogutud arheoloogilise ja folkloristliku materjali (Notizen über alte Gräber in der Umgegend Werros. Verh. I, 3, lk. 87—99).

2. V. ÕES-is loetakse ette Kr-i 28 estnische Volkslieder, nebst Übersetzung ins Deutsche, mit Anmerkungen (Verh. I, 4, 13; Inland, vrg. 323).

Suvi. Elias Lönnrot mõned nädalad Tartus eesti keelt uurimas (Inland, vrg. 516, Faehl.—Kr. juulis ja 29. IX).

23. IX—25. IX. E. Lönnrot Võrus, ka Kr-i juures (Kr.—Faehl. 2. X 44; Bert. 17. ja 20. I 1874).
17. X. Zum 17. October (tervitus Ida Schrödelile).
Sügis. Onsa Martin Lutheri kindel lotuse laul ja Europa madest ja rikidest. Ma-rahva kalender 1845.
31. X. Mythische Beleuchtung des Labyrinths bei Dorpat. Kreutzwald. Inland nr. 44, vrg. 698 jj.
Sügis. Kr-i toimetusel hakkab ilmuma Ma-rahva Kassuline Kalender ehk Tähtramat (1845—62, 1865—74)
Sügis. Martin Luther. Elefantist. Hüäne. Kameelid. Ma-rahva Kas. Kal. 1845 (vt. Blumb. 80; vrd. Faehl. — Kr. 9. XI 44, mille järgi selle teksti (osalt?) kirjutanud N. Mühlberg).
6. XII. Kr-i artikkel Neuentdeckte Grabhügel in der Werroschen Gegend unter Bentenhoff esitatakse ÕES-is (Inland 1843, nr. 50, vrg. 807).
18. XII. Nochmals eine Erklärung über die Labyrinth-Frage. Kreutzwald. (Inland nr. 51; vrd. Inland 1856, nr. 27, vrg. 435).
21. XII. Kr. toob Tartusse Faehlmannile 14 rahvalaulu ja 2 muistendit (ÕES EK 72, lk. 47).
21. XII. Kr. Tartus Faehlmanni juures; kõneldakse Kalevipojast ja Märt Mohnist (Faehl.—Kr. 29. XII).
1844. Einige Gegenstande aus dem Pflanzenreich mit Estnischen, Deutschen und Lateinischen Namen. Lexikalischer Beitrag. 23 lk. KM MA 63.
1844. Kr-i sõnumikke Võrust, Inland, vrg. 186, 222, 367, 523, 806 jj.; Võrumaalt: 186 jj. (—w—), 287 (—w—), 383 (—w—), 524, 608 jj., 689, 790.

1845

6. IV. Kr. saadab Faehlmannile ümbertöötatud rahvalaulu Vanna aeg olli vaenu aega (vrd. notiits Verh. II, 1, 90)
20. IV. Faehlmann soovitab Kr-il valmistada materjali ÕES-i eestikeelse ajakirja jaoks.
13. VIII. Kr. saadab Faehlmannile Vene riigist (ilmus Ma-rahva kalendris 1846) ja Lühhikene tähhelepanemine Mailmakerrest (MA 169:15, ilmus alles «Ma-ilmas» 1848). Kr. on nõus neid avaldama uues ortograafias (vrd. Faehl.—Kr. 30. XI).
Suvi. Kr. kaebab üha suurenevast kehvusest ja saab Faehlmannilt laenu (Kr.—Faehl. 13. VIII).
23. IX. Kr-ile sünnib poeg Alexis (Kr.—Faehl. 23. IX).
1. X. Kr. arvustab (Faehlmannile) teravalt agraarolusid kui usuvahetuse alust ja nõuab talupoegadele esindust maapäeval (Kr.—Faehl. 1. X ja 22. XI).
17. X. An Ida Schrödel am 17. Oct. 1845.
Sügis. Betti ja Tooms (Kr-i tõlge?). Daniel lõukoerte augus. Ma-rahva Kas. Kal. 1846.
13. XI. Kr. on saatnud Faehlmannile (ÕES-ile) Das Freiherr-

liche Geschlecht von der Pahlen in der Estnischen Volkssage. Vt. Inland nr. 50, vrg. 866. Ilmus «Inlandis» 1846, nr. 7, vrg. 145—149, ja «Eestirahva Ennemuistsetes juttudes», 1866.

1845. Kr-i sõnumikke Võrumaalt. Inland, vrg. 268—270, 337. Võrust: 143 jj., 252, 283, 567, 737.

1846

9. I. ÕES-is loetakse Kr-i Die Felsenwanderung. Vt. Inland 1846, vrg. 102.

6. II. ÕES-is loetakse Kr-i Notiz über die Höhle bei Torgel. Inland nr. 8, vrg. 192. Vrd. Morgenblatt 1845, nr. 47—52.

26. II, 26. III. Die Zeit des Gesanges ja Das Vaterhaus, ilm. K. Friedholdi varjunime all, Inland nr. 9, Beilage vrg. 213 jj., ja nr. 13, Beilage vrg. 315.

Aprill. Das Flüsschen und die Rose (An Emilie). K. Friedhold. Inland nr. 18, Beilage vrg. 433.

10. IV. Die Himmelsgänger esitatakse ÕES-is. KM MA 169:12, Kr.—Faehl. 4. II 46, vrd. Inland, vrg. 376.

Aprill. Kr. raskes närvipalavikus (Faehl.—Kr. 6. IV, 19. IV).

7. V. Ed. Meyer: «Über das Gedicht «Das Vaterhaus»». Inland nr. 19, vrg. 463.

28. V. Die Belagerung von Beverin. Die Sängerin. K. Friedhold. Inland nr. 22, Beilage vrg. 529.

11. VI. Die Poesie der Esten (= Eesti lauluanne). Inland nr. 24, Beilage vrg. 578.

17. IX. Sinngedichte von K. Friedhold (Frage. Zufällige Wahrheit. Moderne Übersetzung des Alten. Kleiner Unterschied). Kr-i vastus Ed. Meyerile. Inland nr. 38, Beilage vrg. 911 jj.

29. IX. Kr-i («Ladasvere koolmeistri») ettepanek ÕES-ile uute sõnade loomisest (Kr.—Faehl. 29. IX 46).

5. XI. «Inlandische Xenien» (Ed. Meyeri vastus Kr-le). Inland nr. 45, Beilage vrg. 1077 jj.

6. XI. ÕES-is esitatakse Skizzen und Genrebilder aus dem Volksleben der Esthen. I Lief. Einige Teufelsgeschichten (KM Rahval. osak. ÕES SK 101. Vt. Inland nr. 46, vrg. 1093. Faehl.—Kr. 31. X).

13. XI. Kr. õhutab Faehlmanni välja andma oma Kalevipoja-lugusid ja palub selle käsikirja endale täiendamiseks.

25. XI. An die G. E. Gesellschaft (arheoloogilistest leidudest Rõuges, 1 lk.) ja Spuren einer alten heiligen Eiche (tamm Vastseliinas, KM MA 169:8).

Sügis. Üks koer toidab vaeseid lapsi. Anna ja Jakob. Kotkas, kas ja emis. Lühhikene õppetus ellav lomadest. Ma-rahva Kas. Kal. 1847.

1846. Kr-i ema Ann sureb Võrus (Blumb. 88).

1846. Kr-i sõnumikke Võrumaalt. Inland, vrg. 190, 944 jj. Võrust, vrg. 288.

1846. Kruse, Fr., Urgeschichte des Estnischen Volkstammes. Moskvas, lk. 175—184. Beilage II. Sage von Kallewe Poeg.
1846. Possart, P. A. F. K. Statistik und Geographie des Gouvernements Esthland. Stuttgart (Kp-st lk. 173—181).

1847

28. I. Arvustus K. Friedholdi (Kr-i) luuletuste kohta. Inland 1847, nr. 4, vrg. 86.
9. VI. Kr-i esimene kiri Neusile; ta hakkab saatma kaastööd Eestimaa Kirjanduse Seltsile eesti rahvalaulude väljaandmiseks.
21. VI. Kr. saadab Faehlmannile Wie Ollev die Kirche in Revalerbaut (vt. Faehl.—Kr. 14. VI) MA 169:4; F. K. nimemärgiga ilmunud Inland 10. XI 1847, vrg. 1061 jj., vrd. vrg. 1069.
24. VI. Eestimaa Kirjanduse Selts valib Kr-i oma kirjavahetajaks liikmeks (Inland nr. 28, vrg. 622).
13. VII. Kr. on käinud Setumaal ja kirjeldab Neusile setu rahvalaulikuid (Kr.—Neus, vrd. Verh. II, 2, 44).
14. VII. Kr. saadab ÕES-ile Eesti rahvalaule (ÕES EK 152 a).
29. IX. Kr. on saatnud Faehlmannile Narrilased, ilm. Marahva kalender 1848 (tsensoriluba 24. X).
17. X. Kr. saadab Faehlmannile «Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben. Dr. Kreutzwald. Ilm. Verh. II, 2, 43—60, a. 1848 (esitatud ÕES-is 5. XI, vt. Inland 1847, vrg. 1069, vrd. Inland 1848, nr. 21, vrg. 436).
20. XI. ÕES määrab Kr-i palvel Märt Mohnile 12 rubla setu laulude korjamiseks (Kr.—Faehl. 26. XI).
Sügis. Narrilased. Reinuvader Rebane I osa ja Lühhikene õppetus loodud asjust, ilm. Ma-rahva Kas. Kal. 1848.
1847. Kr-i sõnumikud Võrust: Inland, vrg. 11, 36, 100 jj., 864 jj., 1223. Võrumaalt: 417 jj.

1848

6. I. Kr. saadab Neusile oma «Emmujärve ja Virtsjärve» katked (täienduseks Inlandis 1847, vrg. 1024 ilmunud jutule: «Der See Eim»; vrd. Kr.—Faehl. 26. XI 47).
Veebruar. Neusi arvustus Kr-i «Reinovadderi» kohta, Inland nr. 5 (vt. Neus—Kr. 1. XI 47).
Juuli. Kr. võitleb koolera vastu Võrumaal.
24. ja 30. VII. Kr. ühes H. Krümmeriga kaevab lahti vanu kalme Varbuses ja Kääpas (KM Eis. 63:31).
1. VIII. Faehlmann saab Kr-i Bericht über einige alte Gräber und deren Untersuchungen. (KM ÕES MA 169:11). See esitatakse ÕES-is 4. VIII, vt. Inland. vrg. 690.
1. VIII. Faehlmann saadab Kr-ile «Die Weltgebäude», mille alusel Kr. hakkab kirjutama «Ma-ilma».

29. IX. Kr. lõpetab «Ma-ilm» I vihu eessõna, paludes kõigilt kaastööd sellele kui ajakirjale.
Oktoober. Ilmub Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on. Tullosaks ja õppetlikuks aeaviteks Marahvale. I vihk. (Blumb. 80).
Oktoober. Kr-i eestikeelsed «Ma-ilma» saatevärsid pastor Kolbele ja Kauzmannile.
November. Ilmub Ma-ilm, II vihk.
Sügis. Reinovader Rebane. II osa. Ma-rahva Kas. Kal. 1849.
20. XII. «Ma-ilma» kogu käsikiri valmis (Kr.—Faehl. 12. VI 49).
1848. Sõnumik Võrumaalt. Inland, vrg. 186.

1849

19. I. Kr. valitakse ÕES-i auliikmeks (Kr-i tänukiri ÕES-ile 12. II 49. KM B 37:609).
4. II. Wo findet man Bleierz in Estland? F. K. Inland nr. 7, vrg. 112 jj.
Veebruar. Ilmub Ma—ilm, III vihk (Blumb. 80).
13. III. Akad. P. Köppeni esimene kiri Kr-le.
16. III. Kr. saadab ÕES-ile Volkslieder von den Pleskauschen Esten (KM ÕES EK 141).
22. III. Kr-i esimene kiri akad. Köppenile (nõusolek koguda Vene Teaduste Akadeemiale etnograafilis-statistilisi andmeid Setumaa eestlaste kohta).
Märts. Ma-ilm, IV vihk (Blumb. 80).
Aprill. Ma-ilm, V (viimane) vihk, I—V vihus kokku 160 lk. (Blumb. 80).
13. IV. ÕES-is loetakse ette Kr-i Über den Charakter der Estnischen Mythologie. Inland nr. 16, vrg. 272. Ilmus Kr-i nime all Verh. II, 3, 36—49. 1850. KM Kr. 4:22.
1. V. Kr. Petseris kogumas statistilisi andmeid Vene Teaduste Akadeemiale (Kr.—Köppen 10. V).
4. V. Kr-i retsensioon ÕES-ile A. Wareliuse soome etnograafia kohta («Beiträge zur Kenntniss Finnlands in ethnographischer Beziehung»). Inland nr. 20, vrg. 342. KM ÕES SK 137.
9. V. Kr. saadab Eestimaa Kirjanduse Seltsile (Neusile) Mittheilungen über alte Gräber in der Umgegend Werros. (KM Eis. 63:19). Ilmunud Kr-i täie nime all N. Bunge (ja Paucker), Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands, 1851, VI, lk. 80—99.
Suvisted. Aus dem Tagebuch eines Alterthümlers. (Kaevamised Viira külas. KM Eis. 63:19).
26.—28. VII Kr. Opotškas jt. Setu külades (Kr.—Köppen 2. VIII, Kr.—Faehl. 1. VIII).
2. VIII. Kr. saadab Köppenile aruande oma uurimisreisist Setumaal.
18. VIII. Neusi «Estn. Volkslieder» I vihu trükkimine on alanud (Neus—Kr.).
2. X. Kr. on olnud Tartus ja saadab Faehlmannile Kalevipoja

põrgusõidu loo Märt Mohnilt (vrd. ka «Faehlmanns Leben», 1852, lk. 42).

Sügis. Ristisõitjad (I osa). Verre laskmisest. Boa maddo. Kalendritegija lõppsõna («Ma-ilma» tutvustus). Kuusalmikud (esmakordselt). Ma-rahva Kas. Kal. 1850.

6. X. Kr-il valmib Der dankbare Fürstensohn (vrd. Faehl.—Kr. 27. X). Inland nr. 45. vrg. 765. Ilmus Verh. II, 3. lk. 74—93, 1850, Kr-i nime all.

13. XI. Kr. saadab Köppenile andmeid Ostrovi maakonna eestlastest.

14. XI. Kr-i esimene säilinud kiri C. E. Sachssendahlile.

19. XII. Kirjutus Kr-ist kui «Inlandi» korrespondendist Võrus. Inland nr. 51, vrg. 853.

22. XII. Kr. Tartus; viimne kohtumine Faehlmanniga («Faehlmanns Leben», lk. 42).

1849. Kr. on saatnud ÕES-ile Über einen Münz- und Antiquitätenfund bei dem Gute Hohenheide im Raugeschen Ksp. Noteeritud Verh. II, 1, lk. 90.

1849. Kr-i sõnumikke Võrust. Inland, vrg. 65, 286 jj., 370 (Kr.), 793 jj. Võrumaalt: vrg. 287.

1850

18. I. Kr. saadetised ÕES-ile: Freundesgruss an die G. E Gesellschaft (MA 169:5). Der heilige Bach Wöhhando (KM Eis. 63:23, Inland nr. 5, vrg. 78).

20. I. Kr. saadab Vene Teaduste Akadeemiale (Köppenile) lisaandmeid eestlastest Lätis ja Venes.

29. I. Kr-i viimne (säilinud) kiri Faehlmannile; soovitus eesti rahvalauludega tegelda.

24. II. Kr. kaalub, kas mitte asuda Tartusse (Kr.—Neus).

Kevad. Über die pleskauischen Esthen. Ermans Archiv, VIII k. (Neus—Kr. 19. V).

Kevad ja suvi. Kr. valmistab väljaandmiseks eesti muinasjutte (Neus—Kr. 17. VI ja 31. VIII).

9. IV. Faehlmann sureb («Faehlmanns Leben» lk. 43).

10. IV. Die heilige Wetterquelle bei Lais (Eis. 63:24, vrd. Neus—Kr. 17. VI 50. Inland nr. 20, vrg. 319).

13. IV. Reinovader Rebbane (I—III) saab tsensoriloa.

23. IV. Kr. jõuab lõpule statistiliste andmete kogumisega Vene Teaduste Akadeemiale (Kr.—Köppen).

29. IV. Kr. võtab vastu ülesande «Kalevipoja» koostamiseks (Sachs.).

Mai. Neus—Kr.-i Estnische Volkslieder I vihk ilmub II vihk läheb trükki (Neus—Kr. 19. V).

Kevad. Kr-i vaidluskiri E. Pabsti seletuse vastu Aruküla koopaist (Inland nr. 12). «Inland» ei avalda seda. Kr. loobub kaastööst «Inlandile» (Kr.—Neus 30. V).

30. V. Kr-i viimne säilinud kiri (mustand) Neusile.

5. VI. Kr. võtab vastu ÕES-i ettepaneku Faehlmanni eluloo kirjutamiseks (Sachs.).
19. VI. Kr-il on (proosas) valmis Kp. «esimene seiklus» (Soomes käik, sepapoja tapmine ja mõõga needus) (Sachs.).
Juuni. Kr. on kinnitatud Võru linnaarstiks (Sachs. 19. VI, Bert. 13. III 1870).
Sügis. Tüüfus Võrus. Arvustus Kr-i «Über d. Charakter d. Estn. Mythologie» kohta (nimimärk «r. r.») Inland nr. 35.
Sügis. Kõhhu tõbbest. Ma rahva kalender 1851.
Sügis. Reinovadder Rebbane (III anne). Ma-rahva Kas. Kal. 1851.
Sügis. Reinovadder Rebbane [I—III]. Üks ennemuistene jut. 10 kenna pildikujjudega. 141 lk. Laakm. kirj. 2000 eks. (Laakm. laormt).
November. ÕES-is esitatud Über die in früherer Zeit und noch jetzt geltende Nationalspiele. Kr. saadab selle Reinholmile (Sachs. 28. XI, Inland nr. 50, vrg. 798).
1850. Ma- ja Merre-piltid [I osa]. Ehk immelikud luggud lõune-pool Ahwrikas. Üks luggemise ramat nore rahvale; [A. Fr. Hoffmanni järgi]. 202+2 lk. Trükiluba 4. III 1850.
1850. Koit ja Ämmarik (ilmunud «Sakalas» 1878).
1850. Kr-ile soovitatakse asuda Tartusse eesti keele lektoriks ja tsensoriks. Kr. keeldub (Blumb., Materialien, Neus—Kr. 14. II 1851).

1851

20. II. Kr-i ainus (säilinud) kiri E. Lönnrotile (Kalevipoja Soomes-käigust).
Aprill. Lenora. Üks kulus muistene laulu-jut [G. A. Bürgeri järgi]. 14 lk. Laakm. kirj. (Sjögren I. V. Sachs. 26. XI, Inland 1851, nr. 17, vrg. 298).
15. V. Akad. K. Baer Võrus. Kr. aitab tal uurida Võru järvede kalu (Kr.—Köppen, vrd. Köppen—Kr. 19. III).
15. V. Kr-i esimene kiri Sjögrenile (sõna «natuke» üle). Selles esimest korda uus kirjaviis üksikutes sõnades.
27. V. Köppeni viimne kiri Kr-le.
6. VI. Vene Teaduste Akadeemias loetakse ette Kr-i Bemerkungen über das estnische Wort «natuke». Bulletin IX, nr. 1=Mélanges russes II, I, 23—25, — Köppen, Peter. Über die Deutschen im St. Petersburgischen Gouvernement. St. Petersburg, 1850. Vrd. Inland 1851, nr. 41, vrg. 726.
Suvi. Kr-i «Über den Charakter d. Estn. Mythologie» ilmub Soomes «Literaturbladet'is» (Neus—Kr. 8. IX).
September. «Estn. Volkslieder» II ilmub (Neus—Kr. 8. IX).
September. Kr. teatab Neusile, et ta on Sjögreni mõjul üle läinud uuele kirjaviisile (Neus—Kr. 3. X).
Sügis. Jumala müür. Hüva seeme. Üks tänolik võlgnik. Kalivornia maa kulla rikkusest. Maar. Kas. Kal. 1852 (esimest korda uus kirjaviis trükis).

17. X. Kr-i tütar Marie Ottilie sureb. Teade «Marie Kreutzwaldi» ristil Võru kalmistul (Neus—Kr. 12. XII).
7. XI. A. J. Sjögren esitab Vene Teaduste Akadeemiale uurimuse vikerkaarest, kus kasutatud Kr-i poolt 26. X saadetud andmeid.
1851. Ristisõitjad. Üks tõssine jutneist püha aua rändajaist. 79 lk. 1600 eks. (KM Kr. 1:11).
1851. Kr-i arvatavaid sõnumikke Võrust. Inland vrg 353, 771 jj.

1852

23. II. Kr. saadab ÕES-ile Faehlmanni eluloo käsikirja (Sachs.)
2. III. Kr. pärib Sjögrenilt, kas Vene Teaduste Akadeemia kirjastaks Forselius-Boecleri töö täiendatud väljaande (vrd. Boecler, lk. V).
22. III. «Kalevipoja» «üldkava on valmis ja mõned kohad põgusalt fikseeritud, aga tervik ei valmi nii pea» (Sachs.).
Aprill. Liivimaa rüütelkonna poolt päritakse, kas Kr. tõlgiks ämmaemandate õpiku. Kr. tõlgib selle suvel (Sachs. 17. IV, vrd. Sjögren 6. V).
Sügis. Teejuhhataja Ämma-kooliliste õppetuse jures. Auf Kosten der Livländischen Ritterschaft herausgegeben. Tsensoriluba 22. IX 1852. VIII+80 lk. 1800 eks. (Laakm. laormt.) Vt. Inland 1852, nr. 79, vrg. 917.
23. IX. Kirjas Sachssendahlile nõuab Kr. kindlalt uut kirjaviisi oma «Alma materile».
Sügis. Üks öö-pilt. Siidikedraja. Maar. Kas. Kal. 1853.
9. IX. «Paar sammokest rändamise-teed» saab tsensoriloa.
16. XI. Ilmub Dr. Friedrich Robert Fählmanns Leben. Verh. II, 4, lk. 4—50. Tsensor on kärpinud ülikooli arstiteaduskonna paljastused (Kr.—Sachs.). Eritrükk Schünmanni kirjastusel Tartus. 49 lk. Vrd. Inland 1853, nr. 6, vrg. 124.
Detsembri algus. Tarto Alma materile. Viekümne aasta lõppetuse rõemo-pühhal. Sel 12. Teetsembril 1852. Ütleb tänno ja sovib õnne Eestima-kele- ja kirja-koggoduse nimmel Fr. Kreutzwald (saksakeelse tõlke on teinud C. Reinthal ja moonutanud eesti tekstis Kr-i uue kirjaviisi). 13 lk.
12. XII. Kr. Tartus ülikooli 50. a. juubeli peol.
1852. A. J. Sjögren «Über die Bedeutung des estnischen Namens Wikkerkaar» (kasutatud Kr-i andmeid). Mélanges russes, II, 2, 105—136.
Detsember. Eesli sild Eidekuldse pulma laulule (KM MA 169:13).
1852. Kr-i (võimalikke) sõnumikke Võrust: Inland, vrg. 797—800.
1852. Estnische Volkslieder III ilmub (Neus—Kr. 15. I 1853). Rets. A. J. Sjögrenilt. Mélanges russes 1855, II, lk. 379—389.

1853

Jaanuar. Kr-i nõudel (ÕES-ile 13. I) ilmub Tarto Alma maaterile teises, uue kirjaviisiga trükis. (14 lk. Laakm. tr. 1853.

Saksa keelde tõlkinud J***C (Jenny Caplick). C. Reinthal lahkub ÕES-i esimehe kohalt (Kr.—Sjögren 6. II 53, Kr.—Sachs. 12. I 53).

15. III. Kr. saab «Kalevala» Schiefneri saksakeelses tõlkes ja saadab selle 23. III tagasi (Sachs.).

30. III. Kr. saadab Sjögrenile trükivalmina Boecleri uusväljaande.

Suvi ja sügis. Kr. töötab intensiivselt «Kp.» koostamisel (Sachs.).

31. VIII. «Alg-Kp-st» on valmis 8 poognat (värssides), veel tuleb 3—4 p. (Sachs.).

21. IX. Kr.— «elan ja hingan ainult Kp-le» (Sachs.).

Sügis. Videvik. Mõistatused. Maar. Kas. Kal. 1854. Trükiluba 11. VIII. 5400 eks. (Laakm.).

16. XI. Kalevi Poeg (I redaktsiooni käsikiri on valmis (Kr.—Sachs.), vt. KM EKS, Kr. II, 5, samuti Kr-i saatekiri sellele, osalt avaldatud G. Santo artiklis «Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kalewi Poeg», Verh. III, 1, lk. 87—89, 1854 ja «Faehlmanni ja Kr-i kirjavahetus», lk. 196—200. Vrd. Inland 1853, nr. 50, vrg. 1055.

23. XI. Kr. teatab Sachssendahlile, et ta tahab «Kp.» veel kord läbi lugeda ja teda siluda.

November. Paar sammokest rändamise-teed. Üks elopuu küllest nopitud mälestuse-leht. 47 lk. 1750 eks. (Laakm. laormt.).

14. XII. Kr-i 50. sünnipäev. W. Schultz ja C. E. Sachssendahl Võrus (Blumb. lk. 84). G. Santo tervitusluuletus ÕES-i poolt; ilmunud Inland 1857, vrg. 300 jj., ja E. Postim. Juttotubba 15. VI 66, nr. 24.

1853. Kr. kirjutab Schwartzi soovil «Lühhikese õppetuse tervisse hoidmissest» (tsensoriluba 15. XII 53).

1854

19. I Kr. saadab ÕES-ile oma (ja J. Caplick'i) saksakeelse tõlkeproovi «Kp-st» (Sissejuhatus) (Sachs.).

Jaanuar. Ilmub Forselius-Boecler'i Der Esthen abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten. Mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald. St. Petersburg VIII + 161 lk. (Tegelikult on umb. $^{6}/_{7}$ teksti Kr-i oma.) Akad. A. J. Sjögreni eessõna. Rets.: Literarisches Centralblatt 2. XII 1854, nr.48.

5. II. Kr. esimene kiri akad. A. Schiefnerile.

Märts. Revals ältester estnischer Name Lindanisse vom estnischen Standpunkte beleuchtet. Kreutzwald. Verh. III, 1 lk. 46 jj., 1854. Vt. Inland 1852, nr. 16. vrg. 311.

2. IV. Paranedes pikemast haigusest, hakkab Kr. koostama Kp. reisi maailma otsa (Sachs.).

11. IV. Kr. palub ÕES-ilt «Kp.» käsikirja tagasi, et Santo soovil ära märkida ehtsaid rahvalaule. Töö ÕES-i poolt koostatava eesti sõnastiku 2. poognaga (Sachs.).

21. IV. Schiefner esitab Vene Teaduste Akadeemiale Kr-ilt saadud Lagose «Videvik ja kuu», vt. «Zur estnischen Mythologie». Mélanges russes II, 406—417.

26. IV. Kr. soovitab A. Schiefneri valida ÕES-i kirjavahetajaks liikmeks (Sachs.).

Mai. Valmib Kr-i ja H. Neusi Mythische und magische Lieder der Ehsten. A. Schiefneri eessõna. Vene Teaduste Akadeemia kirj. Peterburis. VIII + 131 lk. Rets.: Literarisches Centralblatt 1854, nr. 48.

Juuli. Kr. loob oma «Sõja» (tsensoriluba 31. VII).

29. VIII. Kr. hakkab «Kp-ga» poognate viisi tagasi saatma, soovitades hakata seda trükkima (Sachs.). Algab «Kp.» täielik ümbertöötamine.

September. Ilmub Sõda. Viru vana Lauliku kenam Kandle-lugu Eesti-sõbradele. ÕES-ile (Sachs.) esitatud 7. IX C. Reinthali tõlkes. 24 lk. 1000 eks. (Laakm. laormt.). Rets.: Inland 1854, nr. 37, vrg. 621.

10. IX. Kr-i viimne kiri Sjögrenile.

19. IX. ÕES-i survel Kr. nõustub, et «Kp.» ilmuks koos saksakeelse tõlkega (Sachs.).

Sügis. A. Ahlqvist viibib Tartus keeleõpinguil ja õhutab eesti rahvaluule ja «Kalevipoja» väljaandmist (Sachs. 19. IX).

Sügis. Kuda inimesed iseennast petavad ja Ärja põlvelaste riid. Maar. Kas. Kal. 1855.

Sügis. Ahrensi ja Schüdlöffeli rünnak «Kp.» (Linda nime) vastu (Dialog zwischen zwei Freunden der estnischen Sprache). Inland nr. 41 ja 51, vrg. 678 jj. ja 764.

14. X. Neus soovitab Kr-il eesti muinasjutte välja anda ükshaaval.

26. X. «Kp.» I—VI lugu on täiesti ümber töötatud ja uute rahvalauludega täiendatud (Linda ja Kalevi pulmad, Kp. lapsepõlv jm.) (Sachs.).

14. XI. «Kp.» algus («Esiandeks») on läinud tsensuuri. Kr-il kavatsus avaldada valimik Faehlmanni kirju (Sachs.).

22. XI. Was heisst wikkerkaare wikelista? Kreutzwald. Inland nr. 47, vrg. 773 jj.

28. XII. «Kp.» «Esiandeks» tuleb tsensor Mickwitzilt tagasi, 160 värssi kärbitud (Sachs.).

Detsember. G. Santo kaitseb Kr-i «Einige Bemerkungen über den Namen Linda und die Kalewidensage», Inland nr. 51, vrg. 837—44. Vrd. Inland 1855, nr. 5, vrg. 72.

1854. Sõber Sachssendahlile ja tema armsa abikaasale kolmandama kasukese tulemise teretus (ilm. Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis III, 1895, lk. 2, ja Viru lauliku lauludes 1926).

1854. Lühhikene õppetus tervisse hoidmissest (J. Schwartzi Koli-ramat IV). 56 lk. E. Lossiuse eessõna. Tsensoriluba 15. XII 1853. Kr-i uue kirjaviisi on Schwartz lasknud muuta vanaks (vrd. «Tuisulased»).

1855

6. I. Akad. Sjögren sureb.
31. I. Schultz-Bertram «Der Streit über die Aechtheit der Kalewiden Sage», Inland nr. 5, vrg. 69 jj. Schüdlöffeli «Berichtigung», sealsamas, vrg. 70 jj.
13. II. «Kp-st» on 14 lugu täiesti ümber töötatud, 3—4 tuleb veel juurde (Sachs.).
11. III. Kr. on valitud Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaks liikmeks (KM C 37:55).
14. III. Ahrensi rünnak «Kp.» vastu («Lug und Trug», Inland nr. 11, vrg. 161—166).
27. VI. Kevadel on Kr. ümber töötanud «Kp.» XV ja XVI loo. I red. 2 viimast lugu on veel ümber töötamata (Sachs.).
September. ÕES otsustab «Kp.» trükki anda. Inland, vrg. 595, KM MA 180:65, 67.
Sügis. Kr. ülekoormatus Krimmi sõja puhul: 2 sõjaväe-hospidali juhtimine, 180 haiget; tüli ülemustega; ise ajutiselt haige; «Kp.» seisab (Kr.—Schiefner 14. X 55); ÕES-i huvi ta vastu on vähenenud (Sachs. 13. XI).
11. XII. ÕES kaalub «Kp.» Soomes trükkimise võimalusi (Sachs.).
26. XII. A. Schiefner «Eine Bemerkung über Lindanisse». Inland nr. 52, vrg. 823 jj. Vrd. Inland nr. 47, 48.
1855. Ludwig Löweni ja preili Franki kihlamise teretus ja õnnesoov (MA 169:18, 2 lk.) (ilm. EÜS-i album III 1., 1895, lk. 5 jj., Viru lauliku laulud 1926).
1855. Kr-i «Boecleri» arvustus Wolf-Mannhardti «Zeitschrift für deutsche Mythologie» (vt. Neus—Kr. 13. VI 56).
1855. Leuzon le Duc. «La Baltique» (eesti kirjandusloo katse, kus kiidetakse eesti rahvalaule ja Kr-i).
1855. W. Schott, tutvustus Kalevipojast, «Ermans Archiv für wissenschaftliche Kunde Russlands» 1855, XIV k., lk. 444 jj.

1856

18. I. Reinthal esitab ÕES-ile «Kp.» I loo saksakeelses tõlkes (Inland, vrg. 76).
Kevad. Kr. kaebab, et Reinthal «Kp-ga» tõlkes liiga moderniseerib (W. Schultzile, «Ostern» 1856).
2. IV. Esimene «eestlase» tervitus «Kalevipojale» (Inland nr. 14, vrg. 219).
Aprill. Kr-i viimne kiri Sachssendahlile. Kr. tegeleb muinasjuttudega. «Kp.» I—III lugu on tõlgitud.
21. IX. C. E. Sachssendahl sureb.
Sügis. Ligimailt ja kaugemalt (Krimmi sõja ajalugu). Maar. Kas. Kal. 1857.
24. IX. Etwas zur Sagengeschichte der Esten (vaskuss, kaarnakivi jne.) Fr. Kr. Inland nr. 39, vrg. 628—32.
Sügis. ÕES otsustab «Kp.» trükkida ometi Tartus, kuna kahes keeles ilmuvat väljaannet tsensor ei takista.
25. X. Kr-i esimene säilinud kiri Reinthalile.
5. XII. «Kp.» I poogen on trükitud.

1856. Die Schöpfung der Tiere (J. Lagose järgi) Kreutzwald. Verh. III, 2, 102 jj. Vrd. Inland 1853, nr. 50, vrg. 1055.

1856. Kr-i «Ma-ilm» ilmub läti tõlkes «Pasaule un dauds no ta, ko pasaule atrohnam». Tehrbata, 1856.

1857

9. I. «Kp-ga» on trükitud 5 poognat (Reint.).

15. I. «Kp.» eessõna on valmis (Reint.).

2. II. Kr-i kiri H. Laakmannile eesti ajalehe asutamise asjus.

Märts. ÕES-i nõudel peab Kr. «Kp.» eessõnas oma teravusi kärpima (Kr.—Schiefner 25. III, Reint. 17. III).

3. IV. «Kilplaste» käsikiri esitatud tsensorile.

10. IV. Ilmub Kalewi poeg. Eine estnische Sage. Verh. IV, 1. vihk, lood I—III, 500 eks. Honorar — 25 priieks. Kr.—Schiefner 16. IV.

23. IV. Kr. saadab Schiefnerile kirjelduse vanadest eesti kuunimedest.

22. V. Vene Teaduste Akadeemias loetakse ette Kr-i Über die Monatsnamen der Esthen. Ilm. Bulletin XIV, nr. 19 = Mélanges russes III, 4, 400—404, 1859.

Mai. F. F. Meyeri kiitev arvustus «Kp.» kohta. Inland nr. 18, vrg. 300—304.

17. VI. [Pastor Th. Kallmeye]r'i arvustus «Kp.» kohta. Inland nr. 24, vrg. 402.

24. VI. Sonderbar (Kr-i arvatav vastus Kallmeyerile). Inland nr. 25, vrg. 416 jj.

12. VII. «Kp.» ilmumise teade «Tallorahva Postimehhes» nr. 2.

15. VII. Zur Beantwortung einiger Fragen («pikne» jt.) (MA 171:4).

25. VIII. Kr. on «Kp.» IX loo uuesti ümber töötanud (Uku ennustus jm. välja jäetud) (Reint.); vrd. Kr.—Schiefner 30. VIII.

25. VIII. Kr. on käinud Tartus ja kaalub Laakmanni «Tallorahva Postimehhe» toimetajaks hakkamise võimalust (Reint.).

Suvi. Kr. on saanud Ilmaneitsi loo ja liidab selle «Kp-ga» (Kr.—Schiefner 30. VIII).

2. IX. Ahrensi uus rünnak «Kp-le»: «Dialog zwischen zwei Freunden der estn. Sprache», Inland nr. 35, vrg. 584—587 ja 683.

15. IX. Kr-i kiri ÕES-ile: Beleuchtung des «Dialog zwischen zwei Freunden der Estnischen Sprache» (KM ÕES MA 169:6, vt. ka Inland, vrg. 683, Reint. 23. IX).

30. IX. Jac. Grimmi kiri (C. Reinthalile), kus soovitatakse «Kp. saagade» avaldamist «muutmata kujul» (MA 173:28). Vt. Inland nr. 41, vrg. 683.

10. X. «Kp.» 10 esimest lugu on uuesti ümber töötatud. Siis järgneb umb. aastapikkune seisak (Reint.).

Sügis. Kilplaste imevärklikud, väga kentsakad, maa-ilmas kuulmata ja tännini veel üleskir-

jutamata jutud ja teud. Kalkuni keelest Maakeele tõlgitud ja meie külade komblikuks mõnes tükis ümbersolgitud. III lk. [G. O. Marbachi järgi.] Laakm. kirj. Tartus, 1500 eks. Hind 20 kop. (KM Kr. 1:11).

6. XI. «Kilplaste» mahategev arvustus «Perno Postimehhes» nr. 19, lk. 154.

Sügis. Põllumees ja ammetmees. Maar. Kas. Kal. 1858. Trükiluba 10. IX. 7600 eks.

6. XII. Russowi vastus Kr-i etteheitele vana kirjaviisi asjus (Kas. Kal. 1857). Tallorahva Postimees nr. 23 (nimimärk 30).

20. XII. Tallinna kodanikule («Meie keelt mis mudapori») (Kr-i laul, vastus Russowile). Tallorahva Postimees nr. 25 (nimimärk 31).

1857. A. Ahlqvist, Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta. Helsinki (selles pikemalt Kr-ist ja «Kp-st»).

1857. W. Schott «Kp-st», Magazin für die Literatur des Auslandes, nr. 115, 116.

1857. Maa ja mere piltid. Teine jagu. Ehk imelikud juhtumised ja käigid Tseiloni saarel. [A. Fr. Hoffmanni järgi.] Üks lugemise raamat noore rahvale. Trükiluba 18. III. Rets.: Tallorahva Postimees 22. XI 1857, nr. 21, lk. 167.

1858

28. III. «Maarahva luggu...» («Tallorahva Postimees» alustab poleemikat Kr-i vastu uue kirjaviisi pärast; nr. 37, lk. 303).

25. IV. «Tallorahva Postimehhe» toimetus palub lugejaid avaldada oma arvamusi Kr-i soovitatud uue kirjaviisi kohta (nr. 41, lk. 339).

9. V. Auväärt Postimees! (Kr-i seletus uue kirjaviisi kaitseks, Tallorahva Postimees nr. 43, lk. 353—356 (nimimärk 31). Toimetuse vastuvaidlus lk. 356 jj. Vt. ka C. Malmi jt. kirjutusi sealsamas, nr. 46 (lk. 377), nr. 47 (lk. 385 jj.); nr. 49.

23. VI. «Der Sang von Hiawatha und Kalewipoeg». H. Neusi arvustus «Kp.» kohta, Inland nr. 25, 26, vrg. 401—406, 417—421.

25. VII. O. J. (Viru, Lätteverest) «Neile kes luggeda tahhavad». Rünnak Kr-i uue kirjaviisi vastu. Tallorahva Postimees nr. 4—7, lk. 30 jj., 38 jj., 46 jj., 55 jj.

6. VIII. «Kalevi poeg» II vihk ilmub (Kr.—Schiefner 22. VIII).

29. VIII. «Tallorahva Postimees» (G. Theol) lõpetab poleemika uue kirjaviisi pärast (nr. 9, lk. 65). Kr-i vastuvaidlust ei avaldata. Sealsamas, lk. 72, «Tallinlase» «Teejuhataja», proosavalm uuenduslaste kaitseks (nimimärk 24 = C. Malm).

15. IX. «Kp.» XII ja XIII lugu on uuesti ümber töötatud (Reint.).

29. IX. A. Schiefner «Über die Mythenstoffe des Kalewipoeg», Inland nr. 39, vrg. 627 jj.

10. X. Sabaga-täht. Tallorahva Postimees nr. 15, lk. 117—118 (nimimärk 31 = Kr.).

Sügis. Tuisulased. Üks ennemuistene jut. Maar. Kas. Kal. 1859. Trükiluba 18. IX, 8000 eks.

24. X ja 2. XI. Schiefner õhutab Kr-i «Kp.» väljaandmist mitte pooleli jätma.

1858. Wie eine Königstochter sieben Jahre geschlafen hatte. Die Galgenmännlein. Aufgezeichnet v. Fr. R. Kr. Teoses: Jegór v. Sivers. Literarisches Taschenbuch der Deutschen in Russland. Riga 1858, lk. 99—117.

1859

Veebruar. Pärast pikka kahtlust otsustab ÕES välja anda «Kp.» III ande (Reint. 12. II).

12. II. S. Elmgreni kiitev ettekanne «Kp-st» Helsingis. Ref. Inland 1859, nr. 17 (27. IV), vrg. 333—342, vrd. 351.

12. II. Schiefner ja Karell kutsuvad Kr-i Peterburisse külaskäigule (Reint.; Kr.—Schiefner 17. II).

13. III—20. III. Kirjutus uue kirjaviisi vastu. Tallorahva Postimees nr. 11 ja 12.

8. III—4. IV. Kr. Peterburis; sealt saadud abi päästab «Kp.» väljaandmise surnud punktilt (Reint. 7. III, 27. III, 10. IV; Schiefner—Kr. 27. II, 8. V; Kr.—Schiefner 7. IV). St. Petersburger Deutsche Zeitung nr. 59. Inland nr. 12, vrg. 245.

7. IV. Kr-i esimene (säilinud) kiri Schultz-Bertramile.

Kevad. Schiefneri, Russowi ja Neusi nõupidamine Tallinnas Kr-i muinasjuttude väljaandmise asjus (Schiefner—Kr. 14. IX).

1. V. «Kp.» IX lugu trükis (Kr.—Schiefner).

9. VI. Kr. saab Schiefneri tatari kangelaslood (Kr.—Schiefner, vt. Schiefner—Kr. 14. IX 59).

31. VII. «Kp-ga» on ümber töötatud 19 lugu.

Suvi. Ilmub Kalevi poeg III vihk (Kr.—Schiefner 26. V ja 11. VIII).

14. VIII. Kr. saadab Schiefnerile «Kuidas üks vaenelaps õnne leidis», mis ilmus Schiefneri artiklis «Zum Mythus vom Weltuntergang», Mélanges russes IV, 1, 7—26.

20. VIII. Schiefner soovitab Kr-ile esitada «Kp.» Vene Teaduste Akadeemiale auhinna saamiseks.

August. Aus der Kalewiden-Dichtung. Inland nr. 36, vrg. 711 jj.

7. IX. «Kp.» III ande soovitus. Inland nr. 36, vrg. 711 jj.

Sügis. Armas Maarahvas! Katkudest mis meie maal olnud (Kr-i autorsus pole kindel). Maar. Kas. Kal. 1860.

Sügis. Vaeselapse laul (katke «Kalevipoja» XII loost). Maar. Kal. 1860. Sealsamas «Kp.» tutvustus.

Oktoober. Ilmub «Kalevi poeg» IV anne (Kr.—Schiefner 29. X 59).

16. X. Kr. saadab Schiefnerile «Kp.» I—IV ande Akadeemiale esitamiseks (vrd. Reint. 15. X).

29. X. Kr. saadab 25 muinasjuttu (umb. 10 poognat) Russowile, kes kavatseb neid Tallinnas kirjastada vihkude kaupa (Kr.—Schiefner).

23. XI. «Die Estensage vom Kp.» (Schultz-Bertrami noriv arvustus «Kp.» kohta). Inland nr. 46, vrg. 879—884.

Detsember. E. Ahrensi «Dialog zwischen zwei Freunden der estnischen Sprache». Inland nr. 50, vrg. 965—968. Vrd. nr. 52, vrg. 1015.

14. XII. Kr. viimne säilinud kiri Reinthalile; ta arvustab teravalt Reinthali «Kp.» tõlget ja ähvardab «Kp.» avaldamise sellises tõlkes katkestada.

1859. W. Schott, Kalevi-poeg. Eine epische Sage der Esten. Magazin für die Literatur des Auslandes nr. 125—127. Ermans Archiv XIX 1, 1860. a., lk. 346—363. Monatsbericht der Berliner Akademie der Wissenschaften, 1859, September, October.

1860

10. I. Kr. esitab Schiefnerile kava «Kalevipoja» rahvaväljaande kirjastamiseks Soomes aktsiate abil.

Veebruar. Üleskutse «Kp.» ettetellimiseks. Inland nr. 8, vrg. 172 jj

4. III. Kr. kaalub «Kp.» rahvaväljaande Peterburis trükkimise võimalust.

19. III. «Eesti-rahva ennemuistsed jutud» (I) tsensoriluba. Kärbitud «Võllamehikesed» ja «Imelik härja ostmine». Trt. TsA, Mickwitz de la Croix'le 20. III 1860.

Mai. Eesti-rahva Ennemuistsed juttud ja Vanad laulud. I jägu (2 juttu, 3 laulu), 32 lk. Tallinnas. 550 eks. (Bert. 10. V 60).

11. V. A. Schiefner, F. J. Wiedemann «Über die ehstnische Sage vom Kalewipoeg». Bulletin II, 273—297 = Mélanges russes IV, 2, 126—161.

16. VI. Vene Teaduste Akadeemia määrab akadeemikute Schiefneri ja Wiedemanni aruande põhjal «Kalevipojale» Demidovi II järgu preemia — 720 rbl. (KM AKÜ 1:14, Schiefner—Kr. 22. IV, Bert. 10. V). Двадцать девятое присуждение учрежденных П. Н. Демидовым Наград 16 июня 1860 г. Спб. 1860, lk. 147—180.

17. VI. «Reinuvader Rebase» 2. trükk esitatakse tsensorile. Trt. TsA B-4 (vt. 1862).

21. VI. Reinthal katkestab «Kp.» tõlkimise XV looga; edasi tõlgib Kr. ise Schultz-Bertrami redigeerimisel (Bert. 21. VI).

Juuli. «Kp.» XVI loo lõplik väljatöötus (vrd. Sulevipoeg Sädemete saarel) (Bert. 2. IX, Kr.—Schiefner 22. XI).

15. VIII. Schultz-Bertrami tervitussonett «An Dr. Kreutzwald», Inland nr. 33, vrg. 608.

Suvi. Kr. 3 kuud haige. Ta kavatseb viletsa tervise tõttu pensionile pääseda (Bert. 7. X).

Sügis. Kr. toimetab Maar. Kas. Kalendrit 1861 («Uue aasta laul», «Kuidas rahvas meie maal ristiusuliseks saanud» ja «Kirsi kont» — kuuluvus Kr-le on kahtlane).

Oktoober. ÕES-is on kavatsusel «Kp.» rahvaväljaanne Schlateri joonistega; kavatsus ei teostu.

Sügis-talv. Kr. liidab «Kp.» XIX looga Varraku palgasaamise loo (vrd. Bert. 2. IX).

November. Kalevi poeg, V anne (XIV—XVI lugu) ilmub (Bert. 22. XI, Kr.—Schiefner 22. XI).
November. Kr. sõlmib «Kp.» rahvaväljaande trükkimiseks lepingu lektor P. Aschaniga Kuopios (Schiefner—Kr. 29. XI).
1860. Lühhikene õppetus tervisse hoidmissest. II trükk. 60 lk.
1860/61. Kr-i üleskutse «Kalevipoja» ettetellimiseks annab ainult 45 tellijat (Kr. J. Weitzenbergile 3. II 62, J. Hurdale 23. IV 62).
1860. Reinovader Rebane. II tr. 136 lk. (Ekslik aastaarv, tegelikult ilmus alles 1862. Vt. see.)

1861

Jaanuar. Hakkab ilmuma «Revalsche Zeitung» N. F. Russowi toimetusel (Neus—Kr. 18. I).
30. I. Schultz-Bertrami üleskutse «Kp.» rahvaväljaande toetamiseks (St. Petersburger Montagsblatt nr. 6, Inland nr. 6, vrg. 89—90. Extrablatt zur Revalscher Zeitung nr. 41, lk. 2—3.
21. II. «Kp.» rahvaväljaande trükkimiseks vajalikud aktsiad, 60 tükki à 5 rubla, on kõik müüdud (Kr.—Schiefner 21. II, J. Weitzenbergile 3. II 62).
7. III. «Kp.» rahvaväljaande käsikiri läheb trükkimiseks Kuopiosse (Kr.—Schiefner).
Märts. «Sippelgas» II käsikiri valmis («Eessõna» daatum).
Aprill. Angervaksad. Üks laulukrantsikene, mis Viru-laulik välja annud. 16 lk. Laakm. kirj. (Kr.—Schiefner 29. IV — kõik tõlgitud 1820). 1500 eks. (Laakm. laormt.).
5. V. F. J. Wiedemanni esimene kiri Kr-le (abipalve sõnaraamatu jaoks).
Mai. «Kp.» viimse, XX loo ettelugemine ÕES-is.
10. V. «Kp.» rahvaväljaande trükiladu algab (Schiefner—Kr.).
Juuni. Wiedemann külastab Kreutzwaldi (Wiedemann 10. VI).
16. VIII. Kalewipoeg. Eine Estnische Sage. VI—VII (viimne) vihk ilmub. Vihud I—VII sisaldavad kokku 1072 lk. 500 eks. Verh. IV ja V. Kalewi poeg. Eine estnische Sage. Zusammengestellt von Fr. R. Kreutzwald. Verdeutscht v. C. Reinthal, Dr. Bertram. XVII + 536 lk. (eritrükk saksa tõlkest).
6. IX. Kr. saadab Schiefnerile: Miks Tallinna kunagi valmis ei saa.
13. IX. Kr. saadab Schiefnerile «Vaeselapse käsikivi» referaadi. Selle avaldab «Ermans Archiv für wissensch. Kunde Russlands», XXII kd.
September. W. R. Ristmets. Sippelgas. Teine jagu 54 lk. Laakm. kirj. 1500 eks. (KM Kr. 1:11. Kr.—Schiefner 6. IX).
September. Luuletused: Teejuhataja. Omalt maalt väljarändajatele. Üks laul kullamaalt. Esmapäeva hommikul. Ilmuvad «Sippelgas» II.
Sügis. Kr. ja Schiefner taotlevad veel kord «Kp-le» Demidovi preemiat või abiraha rahvaväljaandele, kuid tagajärjetult (Kr.—Schiefner 21. X ja 18. XI, J. Weitzenbergile 3. II 62).

Sügis. Kr. toimetab Maarahva Kas. Kalendrit alates 1862. a-st (kirjutus «Kuidas rahvas meie maal ristiusuliseks saanud» 2. osa ei ole arvatavasti Kr-i algupärand).

Detsember. Kr. saadab ära «Kp.» rahvaväljaande viimase käsikirja (Kr.—Schiefner 20. XII).

1861. Maa ja mere pildid. Kolmas jagu. Ehk Dr. Kane teekäigid ja juhtumised Põhja merel. Üks lugemise raamat noore rahvale. 226 lk. (E. K. Kane «Zwei Nordpolarreise» järgi). Trükiluba 27. VI 61.

1861. Die estnische Literatur (Inland nr. 41 ja 42, A. Ahlqvisti järgi; selles ka Kr-st).

1861. Sõda. Viro vana lauliku kenam kandlilugu. II tr. Laakm. kirj. 1500 eks. (Laakm. laormt. 9:270).

1861. Salme und Linda. Teoses: C. Russwurm, Sagen aus Hapsal jne. Tln. 1861, lk. 1—7.

1861. (Kalevipojast). Revalsche Zeitung, Extrablatt, nr. 251, 257, 263.

1862

22. I, 29. I. Kaisersberg, H. v. Über die Form der estnisch. Poesie («Kp-st»). Inland nr. 4, vrg. 49—55, nr. 5, 65—70.

18. I. «Kp.» 1. poogen on läbi müüdud. Inland nr. 5, vrg. 79.

3. II. Kr-i ainus säilinud kiri J. Weitzenbergile (kooli- ja kirjandusoludest).

16. III. Reinuvader Rebane. 2. trükk ilmub (suured osad kärbitud). Laakm. kirj. (Trt. TsA, A-II-1).

23. IV. Kr-i esimene kiri J. Hurdale (uue eesti ajalehe asutamise kavatsusest).

25. IV. Kr-i «Häda ja abi raamatukene» saab tsensoriloa.

9. V. N. F. Russowi artikkel eestlaste germaniseerijate (Schirreni) vastu. Revalsche Zeitung nr. 106; vrd. Inland 1862, nr. 22, 23.

30. V. Esimene «Kalevipoja» tutvustus «Perno Postimehhes» nr. 21.

6. VI. «Kalevipoja» rahvaväljaande soovitus «Perno Postimehhes» nr. 22.

Juuni. Kalevi poeg. Üks ennemuistene Eesti jut kaheskümnes laulus. 254 lk. 1000 eks. Kuopios (läheb müügile 12. VI, vt. Kr.—Schiefner 16. VI).

23. VI. Ein Wort der Erwiderung. Kr-i vastus «Inlandi» nr. 22/23 artiklile (Schiefner—Kr. 26. VI). Revalsche Zeitung, Extrablatt nr. 143.

Juuni. Selgub, et Kreutzwaldi muinasjuttude käsikirjast Tallinnas on kaotsi läinud umb. 4—5 poognat, muu seas jäädavalt jutud Naerivaras, Murueide kasvandik, Mitmekordne pettus (Kr.—Schiefner 16. VI ja 22. VIII, Neus—Kr. 25. IX, Kr.—Ahlqvist 25. XII 64 ja daatumita 1865. Tln. TsA).

Suvi. Schiefneri «Über Kalewa und Kalewingen». Mélanges russes V, 3, 1863; vt. Kr.—Schiefner 22. VIII.

13. VIII. «Der Kalewi-poeg in Reval». Schiefneri artikkel «Kalevipojast». Revalsche Zeitung, Extrablatt, nr. 186 (Kr.—Schiefner 22. VII). Vrd. Extrabl. nr. 232, lk. 4.

5. IX. Järva keele tundjale vastuseks. Kr. J. V. Jannseni artiklis «Eesti kele parrandamissest» (Vrd. Perno Postimees nr. 30, lk. 234 jj.) Perno Postimees nr. 35, lk. 273—275.
Oktoober. Häda- ja Abi-raamatukene, ehk Lahearu küla õpetlik Rõõmu ja kurvastuse juttustus. I jagu (v. Beckeri järgi. 2000 eks. 122 lk. KM Kr. 1:11. Laakm. laormt. Bert. 17. XI).
Sügis. Kr. saadab oma muinasjutte Laakmannile kirjastamiseks (Bert. 17. XI).

1863

Jaanuar. Kr. ja Hurt lõpetavad «Talorahva seaduse» tõlkimise (Kr.—Schiefner 23. II).
Märts. Märkmeid Kp-st. Inland nr. 13, vrg. 203—207.
Aprill. Ilmub Lihvlandi Talorahva-Seadus 13. Novembril 1860. Trt. 292 lk. (Wiedemann 16. IV).
Kevad. «Kp.», rahvaväljaannet on müüdud ainult 125 rbl. eest, 175 rbl. eest alles (Kr.—Schiefner 16. IV).
Suvi. Kr. hakkab ajama Eesti Aleksandri kooli toetuse asja (Hurt 6. V ja 26. VIII).
10. VI. [Krimmist tagasi pöörajad] Perno Postimees nr. 27, lk. 212—214 (vrd. sealsamas nr. 26, lk. 210, kirjavastus 77).
10. X. «Eesti-rahva ennemuistsed jutud» II ja III vihu tsensoriluba.
Sügis. Uus Tallinna maa-keele ABD ja lugemise raamat lastele. 16 lk. 1000 eks. (KM Kr. 1:11) (osal eksemplaridel on aastaarv 1864).
Sügis. Prof. M. J. Schleideni loengud Tartus tekitavad poleemikat (Bert. 17. XI 63, 9. II 64, Dorpater Tagesblatt 3. II 64, Dörptsche Zeitung 6. II 64, Perno Postim. 11. XII 63, lk. 387 jj.).
1863. 5 Kr-i kogutud rahvalaulu teoses «Der Gelehrten Estn. Gesellschaft», Reval 1863, lk. 3—7.
1863. W. Schott. Die estnischen Sagen von Kalewi-Poeg. Phil. u. hist. Abhandlungen der K. Akademie der Wissenschaften zu Berlin aus dem Jahre 1862, lk. 413—488.
1863. W. Schott. Veel märkusi «Kp-st»: Ermans Archiv für Wissensch. Kunde Russlands 1863, lk. 589—594, lk. 599, 608. Vt. Literarisches Centralblatt 1864, nr. 31, lk. 735 jj.
1863. F. J. Wiedemann, Erstes Bericht einer ... Reise (ka Kr-ist) Bulletin IV, lk. 299—333 = Mélanges russes IV, 3.
1863. A. Schiefner. Über Kalewa und Kalewingen. Bulletin 1863, V, lk. 175—183 = Mélanges russes, IV, 3, lk. 255—267.

1864

Jaanuar. Eesti-rahva Ennemuistsed jutud ja Vanad laulud. Teine jägu. Noore põlvele mälestuseks korjatud ja kirja pandud. 1500 eks. (Trt. TsA) 60 lk., 4 juttu. (I jagu on täiesti läbi müüdud. Vt. Kr.—Hurt 5. II 64).
23. II. Kr. teatab Schultz-Bertramile, et ta tõlgib Houwaldi «Tuletorni».

15. III. Kr. teatab Schultz-Bertramile, et «Kp.» rahvaväljaandest on veel 700 eks. alles.
17. III. Kr-i esimene kiri Kölerile (uue eesti ajalehe asutamise kavatsusest Peterburis).
12. IV ja 10. V. Kr. kirjutab Schultz-Bertramile oma arstiraamatu («Kodutohtri») koostamise kavatsusest. «Häda ja abiraamatuke II» ei leia kirjastajat.
10. V. Kr-il on kogutud juba 800 vanasõna (Bert., vrd. Wiedemann 29. VIII 64).
16. VI. Kr. palub Kölerit enda poole võõrsile.
2. VII. Kr-i «Uus koolmeister» esitatud tsensorile, kuid ei saa ilmumisluba (Trt. TsA A IX-9. Liivimaa konsistoor. de la Croix'le 1. VIII 64).
Suvi ja sügis. Palvekirjade aktsioon Viljandimaal.
Juuli ja august. Köler mõned nädalad Kr-i pool, maalides ta portreed (Köler 16. VI ja 1. IX 64).
9. IX. Narva Muinsuse Selts valib Kr-i oma auliikmeks (Köler 16. IX 64). Rmt. «Achte Sitzung der Narwaschen Alterthums-Gesellschaft», 1865, lk. 8.
Sügis. Pealkirjata jutu [«Mihkel Põllupapp»] algus Fr. R. Kr-ld. «Maar. Kas. Kal. 1865».
Sügis. «Laul» (Houwaldi järgi) ja «Ehatäht» eelmainitud «Põllupapi» jutus.
November. Kr. alustab O. Donneriga läbirääkimisi oma muinasjuttude kirjastamise üle Helsingis (Schiefner—Kr. 14. XI).
18. XI. Sõnna mõistatus. Perno Postimees nr. 47 (või 48).
23. XII. Mõistatus. Perno Postimees nr. 52.
25. XII. Kr. esimene kiri Ahlqvistile (palve, et muinasjutte kirjastaks Soome Kirjanduse Selts. «Paiklikud jutud» pole veel kõik valmis).
1864. «Kp.» arvustus «Literar. Centralblatt'is» nr. 31, lk. 735 jj.

1865

Jaanuar. Eesti-rahva Ennemuistsed jutud ja Vanad laulud. Kolmas jägu. 52 lk. 5 juttu. (Köler 12. I) 1500 eks. Trt. TsA.
Jaanuar. Kr. algatab Eesti Kirjameeste Seltsi mõtte (Hurt 17. I, vrd. Koskinen 23. VIII 1866).
19. I. Soome Kirj. Selts on nõus kirjastama Kr-i muinasjutte Schiefner—Kr.).
15. II. Kr. saadab muinasjuttude algosa Schiefneri kaudu Helsingi.
25. III. «Viru lauliku laulude» trükiluba.
14. V. Kr-i muinasjuttude trükkimine Helsingis on alanud (Kr.—Schiefner).
Juuni. Viru lauliku laulud. Kokkupannud ja väljaannud Fr. R. Kreutzwald. 118 lk. 2000 eks. (Kr. 1:11; Kr. Kölerile 1. VII).
29. VIII. Kr-i esimene kiri A. Weizenbergile. (Kr. soovitab teda Kölerile ja Karellile).

August. Viljandimaa saadikud (Wühner jt.) on Kr-i juures Aleksandri kooli asjus (Köler 29. VIII).
Sügis. «P õ l l u p a p i» j u t u 2. jätk. Maar. Kas. Kal. 1866.
3. X. K a h h e j ä r g u n e s õ n n a m õ i s t a t u s. Perno Postimees nr. 41.
1865. L e n o r a. 2 tr., Laakm. kirj., 13 lk.
1865. A. Büchner. L'Hércule de L'Estonie. Caën. (Prantsuskeelne «Kalevipoja» tutvustus.) 24. lk.
1865. D i e S t a d t N a r w a i n E s t n i s c h e n E r i n n e r u n g e n. Raamatus «Achte Sitzung der Narwaschen Alterthums-Gesellschaft am 25. III 1865», lk. 24—25.

1866

28. I. «Quellen und Realien des Kalewipoeg» käsikiri on peajoontes valmis (Köler).
28. I. Muinasjuttudest on Helsingis pool trükitud, osa käsikirja pole veel kohal (Köler 28. I, vrd. Kr.—Schiefner 4. I).
Kevad. Kr-i ja W. Schotti kirjavahetuse algus (Schott—Kr. 9. IV).
3. V. Kr. esimene (säilinud) kiri Yrjö-Koskinenile.
Juuni. Kr. Tartus oma tütre Adelheidi ja G. Blumbergi pulmas. Kõnelused eesti üliõpilastega jt. (Köler 21. VI; Koskinen 23. VIII).
4. VI. Paul Blumbergi kõne «Vanemuises» «Kp.» vastuvõtust Saksa- ja Prantsusmaal (Köler 15. VIII).
15. VI. «Mis läbi ka muu rahvas... eestlastest midagi teavad» P. Blumbergi kirjutus «Kp-st» «Eesti Postimehhes» nr. 24.
15. VI. ÕES-i (G. Santo) tervituslaul Kr-i 50. sünnipäevaks ilmub eestikeelses tõlkes «E. Postimehhe Juttotubba» nr. 24.
29. VI. «Uraal-Altai keele seltsist» (C. R. Jakobsoni kirjutus muuseas «Kp-st», «E. Postim.» nr. 26).
4. VII. Kr. valitakse «Vanemuise» auliikmeks (B 37:665).
23. VIII. Kr. pikem vastus Koskinenile eesti ühiskondlikust liikumisest.
2. IX. Kr-i esimene säilinud kiri C. R. Jakobsonile (uue kirjaviisi soovitus).
Sügis. Kr-i esimene säilinud kiri J. Adamsonile.
Sügis. «P õ l l u p a p i» j u t u 3. jätk. K a l e n d r i p i l d i k e s t e s e l e t u s e k s. E. r. Kas. Kal. 1867.
28. X. Kr. saadab muinasjuttude eessõna käsikirja Helsingi (Kr.—Schiefner).
30. XII. Neusi viimne säilinud kiri Kr-le.
Detsember. Ilmub E e s t i r a h v a E n n e m u i s t e s e d j u t u d. Rahva suust korjanud ja üles kirjutanud Fr. R. Kreutzwald (I täielik väljaanne 43+18 juttu). Helsingi linnas. Soome Kirjanduse Seltsi toimetused nr. 42, 368 lk. 5000 eks. (Kr.—Schiefner 2. XII ja 16. XII).
1866. [E e s t l a s t e l õ i k u s k o m b e i s t] Fr. R. Kreutzwald. 13. IV ÕES-is esitatud. Sitzungsber. d. GEG. 1866, lk. 15—17. Neus—Kr. 30. XI.
1866. V a g a J e n o v e v a a j a l i k e l u a e g. III tr. 60 lk.

1866. Koidula saadab «Kambja kirjutaja» nime all oma laule Kr-le arvustamiseks (Kr.—Koid. 17. XII 67).
1866. O. Donner. Kalevipoeg jumalaistarulliselta ja historialliselta kannalta katsottuna. Suomi, V osa, Helsinki, lk. 145—207.
1866. W. Schott. Über finnische und estnische Heldensagen. Monatsbericht der Berliner Akademie der Wissenschaften, 1866. Mai, lk. 249 jj.

1867

Jaanuar. Kr. teeb kaastööd Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu koostamisel (Kr.—Schiefner 27. I, Wiedemann 23. III).
10. I. Kr-i viimne (säilinud) kiri Ahlqvistile; tänab abi eest «E. r. ennem. juttude» kirjastamisel.
Märts. Kr-i ettepanekul nõustub ÕES välja andma Kr. toimetatud ajalehte «Eesti Koit» (E. Postim. nr. 11, Koskinen 10. I). Aga see ei saa ilmumisluba (Sitzungsber. d. GEG 1867, 7; 1868, 8 jj.
Mai. Kr. Tartus, kohtub esimest korda M. Veskega ja annab talle soovitusi Leipzigisse (J. Adamson 5. IX 27, Kr.—Schiefner 22. III 68).
Suvi. Yrjö-Koskinen ja J. Krohn Kr-i külalised Võrus (Yrjö-Koskinen 5. IX).
Sügis. Tähe kujudest. Lühikene juhatus aea mõõtmisest. «Põllupapi» jutu 4. jätk. E. r. Kas. Kal. 1868.
Sügis. F. Löwe alustab «E. r. ennemuistsete juttude» tõlkimist (Kr.—Schiefner 17. X, 14. XI).
7. XI. Koidula esimene kiri Kr-ile. Kr. vastab 12. XI.
November. Kr-i jutud «Mereneitsike» ja «Emujärv» ilmuvad W. Schotti «Magazin für die Literatur des Auslandes».
1867. Priiusele (W. Hauffi järgi), «Eesti Postimehe juttutubba» nr. 13.
20. IX. Laul. Eesti Postimees nr. 38.
1867. M. Carrière, «Die Poesie d. Finnen u. Esten» («Kp-st»), Internationale Revue. Januar.
1867. C. R. Jakobsoni «Kooli lugemise raamat» I toob Kr-i mõistatusi (lk. 28, 48, 74, 122), katkeid «Kp-st» (lk. 93, 142, 151 jj., 156 jj.), jutte (Vaskjala silla piiga (229 jj.) ja laule (lk. 158, 166) (II tr. — 1870, III tr. — 1875, V tr. — 1883, VI tr. — 1885).
1867. Die Schöpfung der Tiere, C. Böhm, Deutsches Lesebuch für Kreisschulen..., 2. Bd. Tln., 1867.
1867. Warum Reval niemals fertig werden darf Sitzungsber. d. GEG, 1867, lk. 10—11.
1867. Die Seen Emmujärv und Wirtsjärv. Neue Dörptsche Zeitung 9. VIII, nr. 180.

1868

7. I. Kr. alustab kirjas Koidulale pikemat «Emmajõe Õpiku» arvustust.
12. I. Kr-i esimene kiri Veskele (kirikluse paljastus). Kr. hakkab organiseerima Veske toetamist.

Jaanuar. Pastor Hansen süüdistab «Vanemuist» «noor-eestluses». Rigasche Zeitung nr. 12 ja 13.
28. II. Väljarändajatele [III tr. Freiligrathi järgi]. E. Postim. Juttutubba nr. 9.
13. III. Enne ja praegu. Sõamehe hommikulaul. E. Postim. Juttutubba nr. 11.
20. III. Teisipäeva hommikul (Witscheli järgi), sealsamas, nr. 12.
27. III. [Ühe vana soldati and näljahädalistele]. Eesti Postimees nr. 13, lk. 99 (vrd. Kr.—Koid. 17. III).
1. IV. (2. lihavõttepüha). Kr. kohtab esimest korda Koidulat (Kr.—Koid. 14. IV).
Aprill. Kr-i algupärane luuletus «Lydia J-le» ja mõned tõlked Heinest (Kr.—Koid. 14. IV).
21. IV. Kr. saadab Koidulale «Tuletorni» käsikirja.
11. V. Zur Ehrenrettung eines Verunglimpften [«Vanemuise» kaitseks], K. Dörptsche Zeitung nr. 109.
Mai. Kr. on alustanud Houwaldi «Vanne ja õnnistuse» tõlkimist (Kr.—Koid. 5. V).
Umb. 10. VII. Koidula külaskäik Kr-le Võrus (Kr.—Koid. 2. IX, 27. IX).
24. VII. «Ma ja rahvas». (Kaitsekõne «Kp-le» ja Kr-ile.) E. Postim. nr. 30, lk. 233—235.
Sügis. «Põllupapi» jutu 5. jätk. Aja mõõtmisest. E. r. Kas. Kal. 1869.
13. XI. Põlva kihelkonnast [sõnum v. Krüdeneri sünnipäeva pidamisest] (+ld), E. Postim. nr. 46, lk. 363 jj.
Sügis. 3 Kr-i muinasjuttu M. Veske tõlkes ilmub Riia lehes «Die Libelle» (Kr.—Schiefner 13. XII 68).
1868. Vier estnische Volksmärchen (neist 3 Kr-lt), ilm. Augsburgi ajalehes «Das Ausland» nr. 44—45 M. Veske tõlkes 29. X kuni 5. XI 68, lk. 1041 jj., 1066 jj.
1868. Yrjö-Koskinen «Über die nationale Estenthum». Magazin f. d. Lit. des Auslandes. Kirjallinen kuukauslehti, lk. 29—30 ja 179 jj., kus on kasutatud ka Kr-i andmeid.
1868. Kr-i ja Köleri vahekord külmeneb ajutiselt. Kr-i viimane kiri 10. V 68, järgmine alles 5. III 77 (vrd. Kr.-Schiefner 5. I 70).
1868. S. Basing Gould. The Kalevi poeg. Frasers Magazine, vol. 78, lk. 534—544.
1868. Die Region der Kalewidenlager. Raamatus: Bertram, Wagien. Trt., lk. 5—13.
1868. Kalewi poeg und der Igel. Revalscher Kalender für 1869, lk. 53—54.

1869

Jaanuar. Estnische Märchen I, F. Löwe tõlkes, R. Köhleri ja A. Schiefneri eessõnad. Halle, Buchhandl. d. Waisenhauses. VIII+365 lk. Retsensioon: Revalsche Zeitung nr. 163 (Schiefner), Literarisches Centralblatt nr. 43 (E. Kuhn).
1. I. Paar sõnna koggokonna ramatokoggodest

E. Postim. nr. 1, lk. 2 jj., (+ld). Sama «Ein paar Worte über Bibliotheken» (+ld). Revalsche Zeit. 26. II 69, nr. 47.

8. I. Eksituse parandamine (Rõugepanemise 100 a. juubelist) (+ld). E. Postim. nr. 2, lk. 6.

13. III. Kr-i viimne kiri Yrjö-Koskinenile.

19. III. Mis numbrid jutustavad (talude ostmise õhutus) (+ld) E. Postim. nr. 12/13. Vt. ka trükivead sealsamas, nr. 16, lk. 63.

21. III. Kr-i esimene säilinud kiri Jul. Krohnile.

1. V. Koidula kiri Kr-le pärast ½-aastast vaheaega.

Mai. Kr. soovitab F. Löwelt tellida uus «Kp.» tõlge (Kr.-Schiefner 9. V).

10. VIII. Kr. saadab kriitilise artikli «Vana abielupaari jutu» kohta (E. Postim. nr. 31); Jannsen jätab selle avaldamata (Kr.—Koid. 10. VIII ja 1. X, Bert. 21. X).

28. VIII. C. R. Jakobson uuest kirjaviisist ja Kr-st. E. Postim. nr. 33. Vt. ka nr. 37 ja 41.

August. (Kr-i ja) G. Blumbergi Quellen und Realien des Kalewipoeg ilmub (Verh. V, 4). Vt. Sitzungsber. d. GEG 1869, lk. 35 jj. ja lk. 49—51.

Sügis. Tükikene kõrgemaist asjust (astronoomiast). «Põllupapi» jutu 6. jätk. E. r. Kas. Kal. 1870 + laul «Kui kauaks jääd sa viibil». 10 900 eks. (Laakm.).

Oktoober. Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust. Väljaannud Fr. R. Kr. 58 lk. 1000 eks. (Kr. 1:11, Laakm. laormt.). Rets.: E. Postim. nr. 47.

Sügis. Kr. tutvub Widmanni äsjailmunud «Buddhaga» ja tõlgib sellest 1 salmi («Rahunurme lilledes»).

21. XI. Kr. saadab konsistooriumi poolt keelatud «Rahunurme lilled» ilmalikule tsensorile (Kr.—Koid. 22. X).

Sügis. Looja vägevuse tööd. Pühapäeva mõtted. [Witscheli j.] Raamatus: C. R. Jakobson, «Teadus ja seadus põllul». S. Peterburg, 1869.

3. XII. Uus raamat. «Teadus ja seadus põllul» (+ld) (Kr-i arvustus), E. Postim. nr. 48, vrd. Dörptsche Zeitung 17. I 1870, nr. 14.

14. XII. Kr. hakkab tõlkima lauldavaid laule Schultz-Bertrami kavatsetud kogule (Bert. 23. XII 69, 9. I 70).

Detsember. Kr-i 65. sünnipäeva tähistamine «Vanemuises»; H. Rosenthali kõne (Koid.—Kr. 11. XII, 16. XII).

24. XII. «Uue sõnade... sünnitamisest» (Jakobsoni vastus Kr-le), E. Postim. nr. 51.

1869. Lühhikene õppetus tervisse hoidmissest. III tr. 60 lk. Laakm. kirj.

1869. Reinuvader Rebane. Üks ennemuistene jut. III tr. Laakm. kirj. 1250 eks. (Laakm. laormt.). Tsensori kärped on taastatud.

1869. Aminoff: Virolais-Suomalainen sanakirja Satukokoukseen «Eestirahva ennemuistesed jutud». Helsinki.

1869. Warum Reval niemals fertig werden darf. Revalscher Kalender für 1870, lk. 54—55.

1870

9. I. Kr. teatab Schultz-Bertramile, et ta kavatseb alustada oma luigelaulu («Lembitut»). Saadab Burns'i «Rahvalaulu» jt. tõlkeid.

Jaanuar-veebruar. Kr. raskes kopsupõletikus (Kr.—Koid. 24. II).

Veebruar. Kr. loeb ja arvustab A. Reinvaldi luuletuskogu (Bert. 3. III 70, Kr.—Koid. 28. IV 71).

10. III. Kr. palub Schultz-Bertramilt toetust oma pensionipalvele. Tal on võlga 1200 rubla.

15. III. Kr. teatab Koidulale, et «E. r. ennemuistseid jutte» on ilmunud prantsuse ja inglise keeles ja et «keegi daam tõlgib neid vene keelde».

6. IV. Kr. avaldab (kirjas Schultz-Bertramile) soovi, et eestlased ühendataks ühte kubermangu ja talupojad saaksid $^1/_3$ esindust selle maapäeval.

Kevad. F. Löwe alustab uut «Kp.» tõlget saksa keelde (Kr.—Koid. 17. V). Dörptsche Zeitung 4. V 70, nr. 102, lk. 1.

Juuli. Kr. saab Viljandimaa talumeestelt rahalise kingituse (Kr. — J. Adamson 19. VII).

November. Valmib «Lembitust» 5 laulu (Kr.—Koid. 11. XI).

Sügis. Maakera loomisest. «Põllupapi» jutu 7. jätk. E. r. Kas. Kal. 1871. Selles algupärane Kr-i luuletus «Üks haruldane ilu pidu».

Sügis. Kr. on tõlkinud «Sa vaatad sinisilmil», arvatavasti ka muid Heine laule (Kr.—Koid. 11. XI).

November. Kr. müüb «Tuletorni» Gläserile ja «Rahunurme lilled» Laakmannile (Kr.—Schiefner 25. VII 71).

1870. Teejuhataja ämmakooliliste õpetuse juures. II tr. Laakm. XVI+79 lk. (1800 eks., Laakm. laormt.).

1870. Ilmub C. R. Jakobsoni «Kolm isamaa kõnet», kus rohkesti «Kp.» propagandat.

1871

Veebruar. Kr. kaebab töörohkust. «Lembitu» jääb pooleli (Kr.—Koid. 16. II).

Mai. Ilmub Tuletorn. Üks kurblik näitemäng kahes vaatuses (E. v. Houwaldi järgi). 72 lk. Rets.: E. Postim. nr. 47. Etendati Tartus 1892, vt. Olevik 1892, nr. 28, 30, Postimees 1893, nr. 160.

17. V. Kr. on valitud Ungari akadeemia liikmeks (E. Postim. nr. 29, 27. VII (KM C 37:53).

16. VI. Kr. arvustab Jakobsoni «Kolme isamaa kõne» muinsusromantikat (Kr. — J. Adamson).

Juuli. Rahunurme Lilled pääva töö ja palavuse jahutuseks. J. W. Witscheli järgi. Trt., I osa, 130 lk. 1800 eks. (Kr. 1:11, Laakm. laormt.). Arvustus E. Postim. 24. XI, nr. 47.

Suvi. «Eestirahva Ennemuistesed jutud» on peaaegu kõik läbi müüdud (Kr.—Schiefner 25. VII).

Suvi või sügis. Maakera loomisest II. «Põllupapi» jutu 8. jätk (selles Burns'i «Rahvalaul» ja «Vaht Emajõel»). E. r. Kas. Kalender 1872.

7.—10. IX. Kr. Tartus «Esthonia» 50 a. juubeli pidustustel (Kr.—Koid. 8. VIII).
Umb. 15. X. Kr. 3 päeva Tallinnas; kavatsetud Soome-sõit ei teostu (Kr.—Schiefner 18. II 72, Krohn 22. IX 72).
September. Kr. 5 päeva Kadrinas poja pool, kes on seal jaamaülem, käib «Kalevipoja peaasemel» (Bert. 4, VII 71 ja 18. IX 72).
24. XI. «Tuletorni» arvustus A. Reinvaldi poolt. E. Postim. nr. 47.
7. XII. Kr. valitakse Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi auliikmeks (KM C 37:56).

1872

1. II. Kr. valitakse Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi auliikmeks (Blumb., Mater.).
25. II. Kr. valitakse Eesti Kirjameeste Seltsi aupresidendiks. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1873, lk. 71.
4. VI. Kr. kavatseb läbi käia kõik Kalevipojaga seotud kohad (Bert.).
Suvi. Kr-i kaastööline Viktor Stein korjab Setumaal rahvalaule (Bert. 18. IX).
22. IX. Dr. Bertram, «Sendschreiben an Dr. Fr. R. Kreutzwald». Dörptsche Zeitung nr. 219.
Sügis. Uue aasta hommikul (Witscheli j.). Põllupapi jutt (9. jätk, lõpp). Venemaa keisri Peeter I mälestuseks. E. r. Kas. Kal. 1873.
16. XI. Koidula viimne säilinud kiri Kreutzwaldile.
1872. C. R. Jakobsoni «Arthur ja Anna» (selles «Kp.» propagandat).
1872. Lenora, III tr. 1600 eks. (Laakm. laormt. 9:158).

1873

19. II. Russland und Uralier... (Kp-st koos Kiievi riigi rajamisega), Dörptsche Zeitung nr. 42.
Kevad. Kr. kaebab erakordse töörohkuse üle («hull aasta 1873») (Kr.—Koid. 12. VII, Kr.—Schiefner 7. V).
12. VII. Kr-i viimne kiri Koidulale.
Sügis. Vana aasta õhtul (Witschel). «Põllupapi» jutu lisand: [Uus koolmeister]. Laul [Võrösmarty]. E. r. Kas. Kal. 1874.
14. XII. Kr-i 70. sünnipäeva pühitsemine Võrus; 8 eesti seltsi saatkonnad, rahakingitusi (Blumb. 88, Bert. 16. XII, Krohn 16. XII, E. Postim. nr. 51, Dörptsche Zeitung nr. 291, 292, 296). Schultz-Bertrami õnnesooviluuletus (MA 169:23).
1873. C. Chr. Israël. Kalewipoeg oder die Abenteuer des Kalewiden. Eine Estnische Sage, frei nach dem Estnischen bearbeitet. Frankfurt a. M., VI+97 lk.
1873. J. A. v. Tettau, Über die epischen Dichtungen der finnischen Völker, Erfurt (selles Kp-st).
1873. Die Kaufmannstochter von Narwa. Wo Narwas früherer Reichtum liegt. Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Tln.

1874

5. I. «Eestirahva Ennemuisteste juttude» 2. trüki kirjastusleping Laakmanniga (KM Kr. 1:11).
20. I. Kr-i viimne säilinud kiri Schultz-Bertramile.
6. VI. Kr-i viimne säilinud kiri J. Krohnile.
1874. J. Oxenford, «The Esthonian Hercules» [«Kp.» sisujutustus]. Macmillan's Magazine 30, 263—272.
1874. Der dankbare Fürstensohn. C. Böhm. Deutsches Lesebuch für Kreisschulen I. Tln.

1875

Jaanuar. J. Grosse vaba ümberluuletus «Kp-st» (Israëli ümberjutustuse järgi) «Die Abenteuer des Kalewiden». Leipzig, J. J. Weberik. VIII + 221 lk. (Schott 2. II 75).
8. III. Wiedemanni viimne säilinud kiri Kr-le (palub kaastööd folkloori alal).
Kevad ja suvi. Kr. peab 9 kuud täitma ka kreisiarsti kohuseid. Ülekoormatus. (Kr.—Schiefner 15. V 75, Reinwald 17. IV 76).
5. VII. Schotti viimne säilinud kiri Kr-le.
1875. Kalevipoeg. III tr. Schnakenburgi kirj. Tartus, 232 lk. 2000 eks. (Kr. 1:11) (osa eksemplare kannab aastaarvu 1876).
1875. Rahunurme lilled. II jagu. Trükitud Gläseri juures; osalt ilmub aga uute kaantega 1880, Schnakenburgi kirj. Trt., 85 lk.
1875. Eestirahva Ennemuistesed jutud. Rahva suust korjanud ja üleskirjutanud Fr. R. Kreutzwald. 2. tr. Laakm. kirj., Trt. VIII + 326 lk. 1200 eks. Hind 1 rbl. 40 kop. Honorar 200 rbl. (KM Kr. 1:11). Laakm. laormt. järgi trükiti 1800 eks. (Laakm. 10).
1875. Vanne ja õnnistus. Kurblik näitemäng kahes vaatuses [E. v. Houwaldi järgi]. Schnakenburgi kirj., Trt., 54 lk., 2000 eks. Honorar 100 rbl. (KM Kr. 1:11).
1875. Ema jõgi, Palve, Tolm ja põrm, Oma keel ja rahvas, Priiusele, Kotkas, kass ja emis, Kust ma laulu lahutasin, Õhtupalve, Kevade hommik, katkeid «Kalevipojast», Vaeselapse käsikivi, Emujärv ja Virtsjärv, Miks Tallinn iial valmis ei saa, Mõistatusi. C. R. Jakobsoni Kooli Lugemise raamat, 2 jagu, Trt. (II tr. 1890, III 1903, IV 1907).
1875. «Üks kubu vana sõnu ja vanu kõnekombeid». Korjanud V. Stein. (Tegelikult on valdav osa neist, 1261-st 995, Kr-ilt; vrd. raamatu eessõna lk. 3).
1875. Die zwölf Töchter, Der Waise Handmühle. Piknes Dudelsack. C. Sallmann, Deutsches Lesebuch für höhere Lehranstalten. Tln., I 1875, III 1877.
1875 või 1876. Reinuvader Rebane. Laakmanni poolt salaja tehtud trükk, umb. 2500 eks. (Kr. — J. Adamson 29. I 78, 5. V 78. Laakm. 3:9 ja 10, lk. 14. Vrd. 1869 ja 1878. Blumb., Materialien, bibliograafia).

1876

11. II. «Rahunurme lilled» II osa arvustus (J. J.) E. Postim. nr. 6, lk. 35.
17. IV. Kr-i ainus säilinud kiri A. Reinvaldile.
Sügis. Schultz-Bertram sureb. Kr. loobub tema eluloo kirjutamisest (Kr.—Schiefner 29. I 77).
1876. F. J. Wiedemann, «Aus dem inneren und äusseren Leben der Esthen» (selles on rohkesti Kr-i antud folkloristlikku materjali).
1876. Katkeid «Kalevipojast» jm. Kr-i töist, C. R. Jakobsoni Kooli lugemise raamat, 3. jagu, Trt.
1876. N. Nolcken, Der Kalewipoeg nach seinem epischen Werthe betrachtet, Arensburger Wochenblatt 1876, nr. 32, 35, 37, 38, 40, 42.
1876. Я. Линденберг. Ümberjutust. Kalevipojast A. Tšešihhini ajakirjas Прибалтийский Сборник I, Riia.

1877

Jaanuar. Kr. esitab palve, et teda vabastataks Võru linnaarsti kohalt.
12. I. Talvel [luuletus], Emajõe kaldal. Üks lugu vanast ja uuest ajast. K. E. Postimehe lisaleht nr. 2, lk. 14.
Veebruar. Kr. 6 päeva Tartus (Kr.—Schiefner 23. II).
Veebruar. Kr. Kadrinas oma poja Alexise juures (Kr.—Schiefner 23. II).
15. III. Kr. esitab Schiefneri ja Karelli kaudu palve pensioni saamiseks koos oma teoste nimestikuga. Ta saab ühekordset toetust (Kr.—Schiefner 15. III ja Schiefner—Kr. 31. VII 1877, 17. V 1878).
Märts-aprill. Kr. 5 nädalat haige, Kr-i naine kopsupõletikus. Kr. otsustab Tartu kolida (Blumb. 88, Kr.—Schiefner 9. IV 77).
Kevad. A. Reinvald. «Seletus Kalevipoeast». Viljandi, 27 lk. Rets.: vt. E. Postim. nr. 26, 33, 39, 45.
22. VI. Kr. müüb oma maja pastoriproua Struckile (KM Kr. 1:10).
Juuni lõpp. Kr. kolib Tartu oma väimehe Blumbergi majja (Pepleri tän. nr. II, hiljem 15 (Blumb. 88).
12. XII. Kr-i kõne [Aleksander I ja eestlaste priikslaskmisest] (talurahvareformi kriitika) (KM Eis. 63:20).
1877. Die Schöpfung der Tiere. Estnische Weihnachten. («Inlandist» 1837). Raamatus: C. Sallmann, Deutsches Lesebuch für höhere Lehranstalten. 3. Th. Tln., lk. 325 jj.

1878

1. I. Teretus ja õnnesoovitus Sakalale. K. Sakala nr. 1—2.
3. I. Kr. võtab aupresidendina esimest korda osa Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekust.
29. I. Kr. esimene kiri Viru Kalevipoja Seltsile (aupresidendiks valimise puhul 9. I; B 37:610).

5. II. Kr-i ja Laakmanni kokkulepe «Reinuvader Rebase» umb. 1876 ilmunud salatrüki kohta, Kr. honorar 100 rbl. (Laakm. 3:9).
9. III. Kr-i viimne säilinud kiri Schiefnerile (uus palve pensioni asjus).
22. III. «E. Postim.» avaldab (nr. 12) kirjutuse «Kas linnast, kas maalt», kus kõneldakse «tuletikkudest laste käes».
13. IV. Tartust. Meie kevade astub. K. Sakala nr. 7—8.
13. IV. Laupäeval 11. märtsil on... Ernst Keil.. (surnud) K. Sakala nr. 7—8.
5. V. Kr-i viimne kiri J. Adamsonile.
6. V. Avalik kiri kõikidele. Üleskutse saata E. Kirjameeste Seltsile rahalist toetust ja rahvaluulet. Allkirjadest on esikohal aupresident Kr-i oma (Sakala lisaleht nr. 11).
13. V. Jüri päeval. K. Sakala nr. 12 (Kr-i esimene rünnak Jannsenile «tuletikkude» pärast).
31. V. J. V. Jannseni «Üleaedne sõbralik kirjavahetus». Kaks küsimist. Kreutzwald. E. Postim. lisaleht nr. 22.
7. VI. Öökülmade kuningas on koju sõitnud. K. Sakala nr. 18.
Suvi. Kr. töötab «Kodutohtri» kallal (Adamson 5. V).
8. VII. Mõte laastud. Sakala lisaleht nr. 21 (osa E. Dulleri järgi).
22. VII. Ajamarude möllamistel. K. Sakala nr. 23.
29. VII. Kui kaua armastus vältab. K. Sakala lisaleht nr. 24.
5. VIII. Sinisilmad. Mul on kui peaks veel hilja. Sakala lisaleht nr. 25.
19. VIII. Armastuse saladus. Sakala lisaleht nr. 27.
30. VIII. «Kodutohtri» käsikiri valmis (eessõna daatum).
2. IX. Koit ja Ämarik (loodud 1850). Sakala lisaleht nr. 29.
9. IX. Rahvad ja nende võitlemised. K. Sakala nr. 30 ja 50/52 (30. XII).
15. IX. Mõni sõna isekeskes. Perno Postimees nr. 37 (Kr-i 75. a. sünnipäevast).
16. IX. Mis Brama usutunnistuse (religiooni) paranduse seltsi liige Keschub Chunder Sen Kristuse ja kristusduse üle ütleb. K. Sakala lisaleht nr. 31.
20. X. Kr-i viimne kiri Viru Kalevipoja Seltsile (vene keele õppimise tähtsusest).
Sügis. Jenoveva. IV ümbertöötatud tr. Kr-i uue eessõnaga. Schnakenburgi kirj. 57 lk.
21. X. Pisukesed õiendused ehk vastus vastusele Eesti Postimehe redaktsiale. K. Sakala nr. 37.
4. XI. Kr-i «Jenoveva» IV tr. ja «Kalevipoja» III tr. arvustus. Sakala lisaleht nr. 39.
2. XII. Üks pehme kevadene öö. Sakala lisaleht nr. 44.
6. XII. Kr. soovitab Jakobsonile «mitte närida Postimehe vana haisevat liha».
14. XII. Kr-i 75. sünnipäeva pühitsemine Tartus jm. Üle maa tervitusi. Vt. Sakala 1878, nr. 46, ja 1879, nr. 1; Kr. — A. Vard-

jale 28. VII 79, Neue Dörptsche Zeitung nr. 155, E. Postim. nr. 51.

16. XII. «Viru laulikule» A. R[einvaldi] tervituslaul. Sakala lisaleht nr. 46.

1878. Kilplased. II parand. tr. Schnakenburgi kirj. Trt. 96 lk. Trükiluba 16. XI. 3000 eks. (Tln. TsA ja Laakm.).

1878. J. Bergmann. Herakles ja Kalevipoeg. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat VI, lk. 1—9. Vrd. lk. 36—48.

1878. Kalevi poeg. Estlands Nationalhelt. Fortalt af P. Rasmussen. Kjöbenhavn. 1878, 128 lk.

1879

3. II. Kr-i kapitali asutamine Eesti Kirjameeste Seltsis. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1879, lk. 2.

20. I. «Eesti laulu lunastaja, Viru laulikule» — w luuletus «Sakala» lisalehes nr. 3.

Veebruar. Kr-i kõne tervishoiust Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis. Vt. Tartu Eesti Seitung nr. 8.

3. III. Rahvad ja nende võitlemised III [kasvatusest]. K. Sakala nr. 9.

10. III. Praegused haigused. K. Sakala nr. 10.

24. III. Üleskutse «Kreutzwaldi kapitali» toetuseks. Sakala nr. 12, vt. Perno Postimees nr. 16.

3. IV. J. Köler kingib Kr-i portree ÕES-ile. Sakala nr. 17; Sakala kalender 1880, lk. 66.

28. IV. Valgus (luuletus). K. Sakala lisaleht nr. 17.

5. V. Meie talve paelust pääsnud Emajõgi. K. Sakala nr. 18.

20.—22. VI. Eesti II üldlaulupidu, Kr-i osavõtul. Lauljad käivad ühiselt tervitamas Kr-i tema kodus. Poleemika selle puhul: Neue Dörptsche Zeit. nr. 146, 152, 155, 161. Suomen Kuvalehti 1879, nr. 161, lk. 203.

7. VII. Kr-i viimne säilinud kiri Kölerile.

10. VII. Schiefneri viimne säilinud kiri Kr-le.

27. VIII. Kr-i kõne kõhutõvest Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis, Tartu Eesti Seitung nr. 8.

Sügis. Mõistatusi. Isamaa Kalender 1880. Trt.

Sügis. «Eesti laulik ja kirjanik Fr. R. Kr.» A. Reinvaldi toimetatud «Sakala Kalender 1880». Seal ilmub ka Kr-i uusi luuletõlkeid: Teretus, Rändlindude minek, Soovitus, Sügiselaul, Rahvalaul, Maikelluke ja lilled, Troostiks, Mõtteteri.

1879. a. II pool. Kodutohter. Õpetus, kuda haigedega ümber peab käidama ja neile arsti abi puudusel kergitust tehtama. 179+4 lk. Trt. Retsens.: E. Postim. 1881, nr. 1.

30. XII. Kr. teatab A. Weizenbergile, et ta organiseerib korjandust Weizenbergi «Wanemuise» kuju tellimiseks.

1879. Suonio (J. Krohni) kirjutus «Kp-st» jm. Suomen Kuvalehti nr. 154 ja 155 (Virolaisten historialliset runot).

1879. Отголоски финского эпоса в русском, Вс. Миллер, Журнал Мин. Нар. Просв. 1879, № 12, 121—140.

1879. Kr-i ettekanne ÕES-is eesti laste kehalisest kasvatusest. (Vastus dr. Pokrovski ankeedile Moskva antropoloogilise näituse jaoks.) Sitzungsber. d. GEG 1879, Trt. 1880, lk. 146—150.

1880

Jaanuar. Kr. mitu kuud voodihaige (reuma) (A. Weizenbergile 16. II 80; 14. III 80).

28. **III ja 4. IV.** «Sakala Kalendris» ilmunud Kr-i eluloo arvustus, Perno Postimees nr. 13 ja 14 (vrd. E. Postim. nr. 45).

7. **VI.** Kr. viimne säilinud kiri Jakobsonile.

29. **VII.** Kr. kõneleb E. Kirjameeste Seltsis Weizenbergi kujude ostmise soovituseks. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1880, lk. 70—74.

Oktoober. Kr. paar nädalat Kadrinas (Kr. — A. Weizenberg 25. X).

1. **XI.** Oiendused. Sakala nr. 44. Dr. Kreutzwald. (A. Weizenbergi kuju ostmise asjus.) E. Postim. nr. 38, Perno Postimees nr. 47.

29. **XI.** Jakobson Kr-i ja Jannseni vaidlusest. Sakala nr. 48.

1. **XII.** [J. Krohn] Fredrik Reinhold Kreutzwald. Virolaisten Lönnrot. Suomen Kuvalehti nr. 191, lk. 265—267. Vrd. E. Postim. 1881, nr. 6.

8. **XII.** Kr. viimne säilinud kiri A. Weizenbergile.

12. **XII.** Austatud Viru Kalevipoja seltsile. Kreutzwald. Valguse lisaleht nr. 2/3, vrd. 1881, nr. 8 ja 10. E. Postim. 1881, nr. 2.

1880. «Eesti uuemad kirjanikud» (ka Kr.). Meelejahutaja 1880, nr. 5.

1880. Eesti rahva lauludest ja ennemuistseist juttudest. Katkeid «Kalevipojast», Enne ja praegu, Madonna della Seddia, Toolse rannamehe tütar, Tuhka-Triinu, Vägev vähk ja täitmatu naine ilm. C. R. Jakobsoni lugemikus «Helmed».

1880. Rahunurme lilled pääva töö ja palavuse jahutuseks. Trt. II osa, 84 lk. (osa eksemplare a. 1875).

1880. Vaigistuseks, Kevade öö. «Isamaa Kalender 1881».

1880. Õpetusi «Kodutohtrist». Armastuse saladus. Sinisilmad. Laul. Te saate kaugelt igatsema. Litanei. Mõistatusi. «Kodumaa Kalender 1881». Rets.: Sakala lisaleht nr. 47.

1881

14. **I.** Et meie ütelus... Fr. R. Kreutzwald (hoiatus «Valgusele»). E. Postim. nr. 2 ja nr. 8, Sakala nr. 9.

Kevad. Viina-katk, II ümbertöötatud ja laiendatud trükk. 79 lk. Laakm. kirj. Hind 30 kop. (1882 juunikuul veel alles 1000 eks. Laakm. laormt.).

15. **VII.** Salmid. E. Postim. nr. 28.

22. **VII.** Kr. «Viina-katku» 2. trüki arvustus. E. Postim. nr. 29, vt. Sitzungsber. d. GEG 1881, lk. 188.

28. VIII. Kr. lahkub E. Kirjam. Seltsi aupresidendi kohalt. E. Postim. nr. 35, Sakala nr. 38, 39.
9. IX. Juhatuseks (Eluteed kui unes käia). E. Postim. nr. 36.
1. X. Jakobsoni kirjavastus (Sakala nr. 38) (Kr-i lahkumisest Eesti Kirjameeste Seltsist).
14. X. Avalik läkituskiri Sakala toimetaja herra C. R. Jakobsonile. Dr. Kreutzwald. E. Postim. nr. 41 (vt. ka nr. 40 ja 44). Sama Perno Postimees nr. 44 ja Neue Dörptsche Zeitung nr. 240.
24. X. Jakobsoni «Avalik vastuse kiri meie lauluisa Kreutzwaldile». Sakala nr. 42. Vt. ka nr-id 43, 45, 46. Tartu Eesti Seitung nr. 17, 18, 19; Perno Postimees nr. 45; Valgus nr. 10.
27. XII. Kr-i testament (KM Kr. 1:9).
1881. Estnische Märchen. II osa F. Löwe tõlkes C. Mathieseni kirj. Tartus. V+178 lk. Rets.: Globus 1882, kd. 41, nr. 4, 61—64.
1881. Kalevipoeg, I—III, IV (värsid 1—250) ja XVII lugu F. Löwe tõlkes ilmuvad Verh. X, 4, lk. 1—104.
1881. Mõtte-salmikud. Mineviku rändamise teelt kokku riisunud ja välja annud Fr. R. Kreutzwald. (Kuusalmikud «E. r. Kas. Kalendrist». Trükiti alles 1926).
1881. Mõttesalmid. Kodumaa kalender 1882, Trt., lk. 7—8.
1881. H. Jannsen. Märchen und Sagen des estnischen Volkes. I Lieferung. Trt. Laakm. kirj., 70 lk. (selles 6 Kr-i muinasjuttu).
1879—81. Mõtte salmid (tõlked F. Schilleri järgi, avaldatud 1924).
1881. Arg kosilane, Eha täht, Tolm ja põrm, Oma keel ja rahvas, Priiusele. Raamatus: M. J. Eisen, «Eesti luuletused», lk. 135 jj. Seal ka J. Bergmanni laul «Dr. Kreutzwaldile», vrd. Sakala lisaleht nr. 39.
1878—1881. Kr-i kõned ja kõnekatked: «Paradiisi aed», «Muisteaja mälestusest», «Vana eestlaste jumalatetundmine» jt. (KM Eis. 63:18, 20, 32, 33, 34).
Kõige hiljem 1880—1881. 1038 vanasõna ja kõnekäänu. EKS Kr. 4:23. Tõenäoliselt oli see valmis juba umb. 1873, enne V. Steini surma.

1882

8. I. Katkeid «Kalevipojast». Olevik nr. 2, lk. 1—2.
8. I. Kr-i muinasjuttudest. J. Kõrv, Sakala lisaleht nr. 2, 3/4.
13. I. Paksu öö ja pimeduse peidust. Oleviku lisaleht nr. 3.
6. II. Arvustus Kr-i «Lenora» kohta, Sakala lisaleht nr. 6.
7. III. C. R. Jakobson sureb.
Kevad. [Jak. Kõrv] Mõni sõna Kalevipojast (Viru Kalevipoja Seltsis 8. VIII 82 peetud kõne). Valguse lisaleht 1882, nr. 9, 11, 12, 13.
6.IV. Hüppeaste sõnad. («Viru laulik»). Oleviku lisaleht nr. 15. Surm ja tema abimehed. Meelejahutaja nr. 15.

13. IV. Ehatäht (= Möödaläinud aeg). Oleviku lisaleht nr. 16.
Mõistatus. Oleviku lisaleht nr. 17.
4. V. Naljakas nõiduse lugu. d. Sõber, kes sa sündind Simson. -st-s.
Mõistatus. Oleviku lisaleht nr. 19.
7. V. ÕES-i koosolek, kus eesti keele professuuri küsimuse puhul Kr. arvustab teravalt kaasaegset eesti kirjandust (vt. Olevik nr. 21, E. Postim. nr. 22/23, Neue Dörptsche Zeitung nr. 104).
11. V. Kehvalt kevadiselt põllult. Mõistatus. Oleviku lisaleht nr. 20 (-st-s).
16. V. Kr. võtab ÕES-i esindajana osa Ph. Karelli tegevuse 50. a. juubeli peost Peterburis.
A. Piirikivi «Lauliku riisumine», Oleviku lisaleht nr. 21.
1. VI. Mõistatus. Oleviku lisaleht nr. 23. Vt. ka nr. 33.
18. VI. Kr. müüb Laakmannile «Reinovader Rebase» kõik trükid 300 rbl. eest (Laakm. 3:9, 12).
11/12. VIII. Kr. haigestub öösel raskelt (Blumb. 89).
13. VIII. Kell 6 h. Kr. sureb (Blumb. 90).
17. VIII. Kr. maetakse Tartu Jaani koguduse kalmistule.
Augusti lõpp. Kr. surmaga ühenduses olevad teated ja kirjutused: Neue Dörptsche Zeitung 13. VIII, nr. 185, vt. ka nr. 188. Die Heimat nr. 189. E. Postim. 18. VIII, nr. 34, vt. ka nr. 37, 38, 42, 43, 48. Olevik nr. 34, 35 (luuletus), 36, 37, 38, 39, 45, 51. Oleviku lisaleht nr. 38, 45, 46 (luuletus). Perno Postimees nr. 35, 36, 39, 50. Sakala nr. 24, 25, 26, 27, 28, 29 (luuletus). Valgus nr. 10, 11, 12. Virulane nr. 32, 33, 45, 48, 51. Kündja nr. 7, 8. Meelejahutaja nr. 13 (J. Bergmanni luuletus ja A. Mohrfeldti artikkel). Revalsche Zeitung nr. 189. Kansanvalistusseuran Kalenteri 1883 (vt. sellest ka Oleviku lisaleht nr. 45). Sitzungsber. d. GEG 1882, lk. 170—173. Kodumaa Kalender 1883, lk. 46—54. Isamaa kalender 1883, lk. 90—99. Kasuline Talurahva Kalender 1883, lk. 39—40.
31. VIII. Loomistöö ei sünni ühel korral. Oleviku lisaleht nr. 36 («Dr. Kreutzwald»).
Sügis. M. J. Eisen: Fr. R. Kreutzwald. Tähtsad mehed, I anne. Trt. 1883 (sic!), lk. 47—102. Retsens.: E. Postim. 1882 nr. 48, Virulane nr. 48, Perno Postimees nr. 50, Valgus 1883, nr. 28.
1882. Viru lauliku laulud. Kokku pannud ja välja annud Fr. R. Kreutzwald (käsikiri Kr-i enda tehtud parandustega II trükiks; jäi trükkimata. Riikliku Avaliku Raamatukogu rariteetidekogu nr. 10 070).
1882. Maa- ja Mere-pildid. Tõine parandatud ja paljustatud trükk. Välja annud Fr. R. Kreutzwald. I jagu. K. Mathieseni kirj. Tartus. 148 lk.
1882. Ema jõgi. Teoses: J. Kurrik. Kirjutamise õpetus. Trt. lk. 73 jj.
1882. Bäumling und Borkling. Das Mädchen von Vaskjalabrücke. Emmujärv und Wirtsjärv. Ajakirjas «Globus». Braunschweig. Bd. 41, nr. 4—5.

BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID (1883—1953)

I. PÄRAST KREUTZWALDI SURMA ESMAKORDSELT AVALDATUD

A. Ilukirjandus ja uurimused

1885. Lembitu. Eesti muistepõlve mälestustest kasvanud luuletus. Puhkama läinud lauliku... järel jäetud paberidest välja antud. Trt. M. Varese rmtkaupl. kirjastus. Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura trükk, 134 lk. (osalt J. V. Widmanni «Buddha» järgi). Kaasaegsed arvustused: J. Kunder, Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884/85, lk. 22—37. Meelejahutaja 1885, nr. 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47. E. Postim. 1885, nr. 36. Postimees 1886, nr. 1. Revalsche Zeitung 1885, nr. 241, 242, 243. Virulane 1885, nr. 36. Tallinna Sõber 1885, nr. 40, 41, 42. Olevik 1885, nr. 38, 42, 43, 47. Olevik 1886, nr. 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22. Sakala 1886, nr. 9, 14.

1901. Kr-i mälestusi. Nachträge zum Album Estonorum. 3. Heft, lk. 27—31.

1903. [Koduloomade ja laste kasvatamisest]. Kõne, mis Dr. Kreutzwald Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis on pidanud. Eesti Postimehe eralisa nr. 2, lk. 49—52.

1911. Kalevipoja Esiandeks.. Tartu. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. 34 lk.

1924. Mõttesalmid. F. Schilleri järgi. Looming nr. 1.

1926. Kasulise kalendri kuusalmikud jt. mõttesalmid, Kr-i enda poolt ühisväljaandeks korraldatud. Avaldatud «Viru lauliku laulude» 2. trükis 1926.

1926. Kr-i saksakeelsed ballaadid. «Eesti Kirjandus» 1926, lk. 629—634.

1930. Kr-i saksakeelne lüürika. «Eesti Kirjandus» 1930, nr. 7/8, lk. 370 jj.

1935. Die Himmelsgänger. Teoses «Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad III. Kaleviste mailt.» Lk. 132—139.

1896. Zur Entstehungsgeschichte des Kalewipoeg. (Väljavõtted Kr-i kirjadest Sachssendahlile ja Reinthalile). Verh. XVI, 1.
1899. Kr-i kiri E. Lönnrotile. «Virittäjä» nr. 1.
1909. Kr-i kirjad J. Adamsonile. «Eesti Kirjandus», lk. 97—108, 155—163, 188—201.
1910. Kr. kirjad C. R. Jakobsonile. «Eesti Kirjandus», lk. 92—106.
1910/11. Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Toim. K. Leetberg ja H. Rosenthal. Eesti Kirjanduse Seltsi kirj. Tartus. I XV+511 lk., II IV+313 lk. 1500 eks.
1924. Kr-i kiri A. Reinvaldile. «E. Kirjandus» 1924, lk. 556—558.
1934. Kr-i ja Yrjö-Koskineni kirjavahetus teoses «Yrjö-Koskinens Briefwechsel mit seinen estn. Freunden». ÕES-i Aastaraamat 1934. Tartu 1936, lk. 29—133.
1936. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Seal ka Kr-i kirjad D. Jürgensonile ja ÕES-ile. ÕES-i Kirjad IV.
1953. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853—1879. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn. 544 lk. 3000 eks.

II. PÄRAST KREUTZWALDI SURMA UUTES TRÜKKIDES ILMUNUD TEOSED

(arvestamata lühipalasid ja katkeid koguteostes)

A. Eesti keeles

1883. Teejuhataja ämmakooliliste õpetuse juures III tr. Laakmanni kirj. Trt. 92 lk. 1800 eks. (Laakm. laormt.).
1884. Maa ja Mere pildid. II jagu. II tr. Trt. 208 lk.
1884. Kodutohter. II tr. Trt.
1885. Kalevipoeg. Lugu eesti muinaskangelasest. Trt. Välja annud J. Kunder (ümberjutustus). 1500 eks. (Laakm. laormt.).
1887. Maa ja Mere pildid. III jagu. II tr. Trt. 211 lk.
1887. Jenoveva. V tr. Schnakenburgi kirj., 49 lk. Trt.
1887. Reinuvader Rebane. IV tr. Laakm. kirj. Trt.
1890. Teejuhataja ämmakooliliste õpetuse juures. IV tr. Trt. 84 lk. Juulikuus on sellest veel alles 1470 eks. (Laakm. laormt.).
1890. Kodutohter. III tr. 174 lk. Trt.
1895. Reinovader Rebane. V tr. 123 lk. 2400 eks. Trt. (Laakm. laormt.). (Moonutatud.)
1900. Kodutohter. IV tr. 176 lk. 4000 eks. Trt.
1901. Kalevi poeg. Eesti ennemuistne jutt. Neljas parandatud tr. Trt. 230 lk. 3000 eks. (Trt. TsA).

1901. Eestirahva Ennemuistesed jutud. III tr. (Kaanel ka 1904.) Trt. 272 lk. 1200 eks.
1902. Laste Kalevipoeg. T. Uustalu. (Ümberjutustus.) Võrus, 18 lk. 6225 eks. (Trt. TsA).
1903. Kilplased. III parand. tr. Trt. 93 lk. 1500 eks. (Trt. TsA).
1904. Kalevipoeg. Lugulaul eesti muinasajast. Lühendatud kujul nelja lisaga Eesti noorsoole. P. Org. Schnakenburgi kirj. Trt. 308 lk., 3000 eks. (Trt. TsA).
1910. Kalevipoeg. (P. Org'i lühendatud väljaanne, II tr.) G. Pihlaka kirj. Tln. 308 lk. 4000 eks. (Tln. TsA). M. Antje trükikoda.
1913. Kullakedrajad. Eesti muinasjutt. Lastele jutustanud C. L. Rass. Tln. 16 lk.
1918. Kalevipoeg. P. Org'i lüh. väljaanne, III tr. Tln. 309 lk.
1921. Kalevipoeg. P. Org'i lüh. väljaanne, IV tr. Tln. 352 lk.
1921. Kalevipoeg. Ümber jutustanud V. Ridala. Tln. «Kooli» kirj. 109 lk.
1922. Väike Kalevipoeg. Ed. L. Wöhrmann. Trt. Lühike kokkuvõte õndsa Lauluisa Dr. Fr. R. Kreutzwaldi järele, 112 lk. (värssides).
1922. Paar sammukest rändamise teed. III tr. Trt. XXI+29 lk. 3000 eks.
1922. Reinuvader Rebane. Red. ja eessõna kirj. A. Raud. VI tr. 128 lk. 3000 eks.
1923. Kilplased. VII tr. Trt. Redig. A. Paltser. 126 lk. 3000 eks.
1924. Kilplased. L. Grosschmidt. Dr. Kreutzwaldi ja Gustav Schwabi ainetel. 67 lk. II tr. Trt.
1924. Eesti rahva ennemuistsed jutud. IV (parand.) tr. (ainult I pool), redig. M. Nurmik. Illustr. A. Roosileht. Tallinna E. Kirj. Ühis. kirj. Tln., 166 lk.
1926. Viru lauliku laulud. II (täiendatud) tr. IX+138 lk. Trt. Redig. J. Johanson-Jaanson.
1929. Kalevipoeg. V. Ridala. Sanastolla ja selityksillä varustanut Helmer Winter, Helsinki. 124 lk.
1930. Kalevipoeg. Eesti kangelaseepos. (Ümbertöötatud noorsooväljaanne, enam kui poole võrra lühendatud.) Illustr. A. Roosileht. Toim. M. Nurmik. Tln. 224 lk.
1935. Kalevipoeg. V tr. Illustr. Kr. Raud ja H. Mugasto. Trt. 10 000 eks., 360 lk. (umb. 250 värssi lõpul eraldi trükitud).
1936. Maa-alused. Tln. 16 lk.
1936. Magav kuningatütar. 22 lk.
1936. Näkineitsi. 24 lk.
1936. Õnnemunake. 16 lk.
1941. Põhjakonn. Tln. RK «Pedagoogiline Kirjandus».
1945. Paristaja poeg. RK «Ilukirjandus ja Kunst». Tln. Illustr. O. Kangilaski. 16 lk. 10 200 eks.
1945. Puulane ja Tohtlane. RK «Ilukirjandus ja Kunst». Tln. Illustr. U. Martin. 16 lk. 10 200 eks.
1945. Kalevi kotkalend. RK «Ilukirjandus ja Kunst». Tln. 22 lk. 10 200 eks.

1946. Tuhka Triinu. RK «Ilukirjandus ja Kunst». Tln. Illustr. O. Kangilaski. 16 lk. 10 200 eks.
1946. Vägev vähk ja ahne naine. RK «Ilukirjandus ja Kunst». Tln. 10 200 eks.
1946. Kalevipoja võidukivi. RK «Ilukirjandus ja Kunst». Tln. 17 lk. 10 200 eks.
1946. Kalevipoeg ja Vetevaim. Muinasjutt. Illustr. H. Valtmann. RK «Ilukirjandus ja Kunst». Tln. 24 lk. 10 200 eks.
1946. Kalevipoja künd. Illustr. H. Valtmann. RK «Ilukirjandus ja Kunst». Tln. 20 lk. 10 200 eks.
1946. Kalevipoeg. Üks ennemuistne jutt kahekümnes laulus. VI tr. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tln. Toim. O. Urgart. Illustr. P. Luhtein. 20 200 eks. 248 lk. (lühendatud).
1946. Viru lauliku laulud. III tr. RK «Ilukirjandus ja Kunst». Tln. 172 lk. 5200 eks.
1951. Kalevipoeg. Eesti rahva eepos. Eesti Riiklik Kirjastus, Tln. Ed. Laugaste järelsõna. Toim. H. Tobias. 375 lk.+28 lk. pilte. Illustr. A. Hoidre, O. Kangilaski, R. Sagrits, R. Kaljo, E. Paris. 25 000 eks.
1951. Eesti rahva ennemuistsed jutud (29 juttu 61-st) Eesti Riiklik Kirjastus, Tln. 25 000 eks. Toim. I. Pau, illustr. G. Reindorff. 268 lk.
1953. Teosed (5 köites). Eesti Riiklik Kirjastus, Tln. Toimetuse kolleegium: K. Taev, E. Säärits, H. Tiidus.
Laulud. E. Nirgi eessõna. 356 lk., 10 000 eks.
Kalevipoeg. E. Laugaste järelsõna. 436 lk., 25 000 eks.
Eesti rahva ennemuistsed jutud. H. Niidu järelsõna. G. Reindorffi illustr. 500 lk., 25 000 eks.
Jutud. I. Linnati illustr. 600 lk., 10 000 eks.
Maailm ja mõnda. 496 lk., 10 000 eks.
1953. Reinuvader Rebane. Noortele kohandatud väljaanne. 100 lk. 25 000 eks.

B. Teistes keeltes ilmunud (pärast 1882. a.)

1884. Kalevipoeg. Lyhyesti esitellyt K. Raitio. 80 lk. (saamislugu ja sisujutustus).
1884. Kalevipoeg. I loo tõlge Béla Vikári poolt nn. Budenzi albumis. Budapest, lk. 14—25.
1884. Kalevipoeg. J. Korthet skildrad of K. R[aitio]. Öfwersät af R. H[ertzberg]. Helsingfors. 80 lk. Folkupplysningssellskapets förlag.
1886—89. Ю. Трусман. Калевич. Древняя эстонская сага. Ревель. I 1886, II 1889, VIII+264 lk. Esialgu ilmunud ajalehes «Эстляндские губернские ведомости».
1888. Hochzeitsbräuche der Esten. Teoses: L. Schröder. Die Hochzeitsbräuche der Esten. Trt.
1888. H. Jannsen. Märchen und Sagen des estnischen Volkes. II köide. Riga und Leipzig. 203 lk. (selles 6 Kr-i juttu).

1893/97. Н. Алексеев. Сын Калева. Ревельския Известия 1893, nr. 7, 87, 88, 95—97, 104—107, 137, 144, 145, 235—237. 1894, nr. 70, 76—78, 214, 217, 278—280. 1897, nr. 144, 151, 157, 163, 167, 225, 231, 236, 241, 247, 253. (Truusmanni sõnasõnalise tõlke ümberluuletus.)

1894. Kalewipoeg. Ein estnisches Märchen, bearbeitet für Kinder. Tln. 64 lk.

1894. A. Dido. Kalevipoeg, epopée nationale estonienne. Revue des traditions populaires IX, 137—155.

1895. W. F. Kirby. The Hero of Esthonia and other Studies in the Romantic Literature of that Country I XI+321 lk., II IX + 337 lk. London. (Sellest I osas «Kp.» saamislugu ja ümberjutustus, II osas Kr-i jt. muinasjutud.)

1897. 15 Kr-i muinasjuttu teoses: Bienemann. Livländisches Sagenbuch. Reval.

1898. Поэты Финляндии и Эстляндии. С. Петербург. Ред. Н. Новича. (Selles 3 lühikatket Kalevipojast, lk. 117 ja sissejuhatuses.)

1900. Kalewipoeg, aus dem Estnischen übertragen von F. Löwe. Mit e. Einleitung u. Anmerkungen herausgegeben von W. Reiman. Reval. Kluge. XXXII + 343 lk.

1902. T. E. Pavolini. Il poema estonico del Kalevipoeg. Roma. 21 lk. (ümberjutustus ja osasid värsstõlkes). Rets.: Sitzungsber. d. GEG. 1902, lk. 118 jj.

1909. Jānis Rainis. Zolta žirgs (Kuldratsu). Kr-i muinasjutust «Kuidas kuningatütar seitse aastat maganud».

1916. Katkeid «Kp-st» ja 11 Kr-i muinasjuttu teoses: Löwis of Menar. Märchen und Sagen. Berlin.

1920. Fairy tales. Tln. (8 Kr-i muinasjuttu).

1922. Kalievipeig (fragmentn fun der estonišer folksepopeije). B. Raskin'i juudikeelne tõlge «Kp.» I ja II loost (820 rida). Kiev 1922, 36 lk.

1922. Finnische und estnische Volksmärchen. A. Löwis of Menar. Jena (selles 3 Kr-i juttu ja «Kp.» katkeid).

1928. Wonder tales from Baltic Wizards. New York.

1929. Kalevipoeg. Az észtek nemzeti éposza. Budapest. Aládar Bán'i värsstõlge (kärbetega). 336 lk.

1929. Kalevipoeg. Igauņu tautas eps. No igauņu valodas tulkojusi Elīna Zālīte. Riga, 217 lk.

1930. Le Kalevipoëg. Légende épique Estonienne. Tõlk. proosas Nora Raudsep ja Paul de Stoeeklin. Paris. 126 lk. Presses Universitaires. Sama itaalia keeles vt. allpool.

1930. Fairy tales from Baltic Shores. Tõlk. Eugenie Mutt. (29 muinasjuttu.)

[1931.] Kalevipoeg. La leggenda nazionale del popolo estone. G. Ceroni tõlge. Roma. XII+172 lk. (ümberjutustus).

1938. Jacques Baruchi ümberjutustus «Kalevipoeg», legende estonienne. Ajakirjas «Cahin Caha». Brüssel.

1945. Калевіпоэг. «Кр.» VI lugu J. Tõmtšenko värsstõlkes ajakirjas Українска Література nr. 12, lk. 123—130. Kiev.

1946. Как пахал Калевипоэг. RK «Ilukirj. ja Kunst». Tln. 10 200 eks. 16 lk.
1946. Орлиный полет Калеви. Tln. 10 200 eks. 16 lk.
1946. Калевипоэг. (Ümberjutustus proosas.)
1947. Калевипоэг, XI lugu. Советская Эстония № 126 (перевод В. Дружинина и Д. Левонского).
1949. Сын Калева. Эстонский народный эпос. Перевели Вл. Державин и А. Кочетков. Гослитиздат. Москва, 247 lk. (Lühendatud.)
1950. Калевипоэг. Эстонский народный эпос. Собрал и обработал Ф. Крейцвальд. Перевели с эстонского Вл. Державин и А. Кочетков. Примечания Э. Лаугасте. Илл. А. Хойдре и др. 359 lk. 10 000 eks., 24 joon. Эст. Госуд. Изд. Таллин.
1953. Старинные эстонские народные сказки (29 juttu). Примечания Х. Нийт. Эст. Гос. Изд. Tln. 304 lk. 20 000 eks.
1953. Избранные письма. Эст. Гос. Изд., Таллин. 222 lk. 3000 eks.

SISUKORD

G. Naan. Friedrich Reinhold Kreutzwald 3
E. Jansen. Kreutzwald kui valgustaja-demokraat 7
E. Nirk. Kreutzwald ja eesti kirjandus 36
R. Viidalepp. Kreutzwald — eesti folkloristika rajaja 93
L. Raudsep. Eesti rahva eepos «Kalevipoeg» 130
A. Kask. Kreutzwaldi osa eesti rahvusliku kirjakeele ja selle ortograafia kujunemisel 154
A. Reiman. Kreutzwald arstina 187
Kronoloogilisi ja bibliograafilisi andmeid 209

Trükitud Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Toimetus-Kirjastusnõukogu otsusel

TKN nr. 141

Kunstiliselt kujundanud
P. Reeveer.

*

Toimetaja G. Naan.

Kunstiline toimetaja
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
O. Kasemets.

Korrektorid A. Kalberg
ja E. Valdna.

Ladumisele antud 28. X 1953.
Trükkimisele antud 2. XII 1953.
Trükiarv 5000. Paber 54:84,
1/16. Trükipoognaid 16+1 lisa-
leht. Formaadile 60:92 kohal-
datud trükipoognaid 13,17. Ar-
vutuspoognaid 14,96. MB-16655.
Trk. „Kommunist", Tallinn,
Pikk tn. 2. Tellimise nr. 5378.

Hind rbl. 8.05.

На эстонском языке.
Мировоззрение и деятель-
ность Фр. Р. Крейцвальда.
Сборник статей.

6—1

A-19831

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00360107 9